

Türkiye'de Siyasal Partilerin ve Seçmenlerin Avrupa Birliği'ne Yönelik Tutumları

Yazar:

Mustafa Ozan Şahin

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

🕒 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Türkiye'de Siyasal Partilerin ve Seçmenlerin Avrupa Birliği'ne Yönelik Tutumları

Attitudes of Political Parties and Voters in Turkey Towards the European Union

Mustafa Ozan Şahin

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Interior desing by Yeter Yeşilyurt

Cover design by Meltem Yılmaz

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (Paperback): 978-975-447-739-9

E-ISBN (PDF): 978-975-447-747-4

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub279>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Şahin, M. O., (2023). *Türkiye'de Siyasal Partilerin ve Seçmenlerin Avrupa Birliği'ne Yönelik Tutumları*

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub279>. License: CC-BY-NC 4.0

Bu eser İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Prof. Dr. Faruk Sönmezoglu'nun danışmanlığında tarafımdan hazırlanarak başarılı bulunan "Türkiye'de 2007 Milletvekili Genel Seçimleri Işığında; Siyasal Partiler ve Seçmenlerinin Avrupa Birliği'ne Yönelik Tutumları" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

 ÖZGÜR
YAYINLARI

İçindekiler

Tablolar Listesi	I
Şekiller Listesi	VII
Kısaltmalar Listesi	IX
Önsöz	1
Giriş	3

1. BÖLÜM

Temel Kavramlar

1.1. Siyasal Davranış	10
1.2. Siyasal Katılma	11
1.2.1. Siyasal Katılma Tanımı	12
1.2.2. Siyasal Katılma Düzeyi	14
1.2.2.1. Türk Seçmeninin Siyasal Katılma Düzeyi	17
1.2.3. Siyasal Katılma Biçimleri	19
1.2.3.1. Olağan (Alışlagelmiş) Siyasal Katılma	19
1.2.3.2. Olağandışı Siyasal Katılma	20
1.3. Seçmen Davranışı	21
1.3.1. Sosyolojik Yaklaşım (Columbia Ekolü)	22
1.3.2. Sosyo-Psikolojik Yaklaşım (Michigan Ekolü)	23
1.3.3. Ekonomik Yaklaşım (Rasyonel Tercih) Modeli	24
1.4. Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler	26
1.4.1. Seçmen Davranışını Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörler	27
1.4.1.1. Cinsiyet	28
1.4.1.2. Yaş	33
1.4.1.3. Gelir	36
1.4.1.4. Eğitim	38
1.4.1.5. Meslek	40
1.4.1.6. Yerleşim Yeri	41

1.4.1.7. Din ve Etnik Kimlik	45
1.4.2. Seçmen Davranışını Etkileyen Psikolojik Faktörler	46
1.4.3. Seçmen Davranışını Etkileyen Siyasal Faktörler	48
1.5. Siyasal Partiler	50
1.5.1. Siyasal Parti Tanımı	53
1.5.1.1. Avrupa Birliği Antlaşmasında Siyasal Parti Tanımı	54
1.5.2. Siyasal Partilerin İşlevleri	55
1.5.2.1. Siyasal Görüş ve Çıkarların Bağdaştırılması	56
1.5.2.2. Siyasal Kadroların Devşirilmesi	57
1.5.2.3. Siyasal İktidarın Kullanılması ve Denetimi	57
1.5.2.4. Demokratik Siyasal Kültürü Geliştirmek	57
1.5.3. Siyasal Parti Tipleri	58
1.5.3.1. Yapılarına Göre Siyasal Partiler	58
1.5.3.1.1. Kadro Partileri	58
1.5.3.1.2. Kitle Partileri	58
1.5.3.2. İşlevlerine Göre Siyasal Partiler	60
1.5.3.2.1. Bireysel Temsil Partileri	60
1.5.3.2.2. Sosyal Bütünleşme Partileri	60
1.5.3.3. Disiplinli Olup Olmamlarına Göre Siyasal Partiler	61
1.5.3.3.1. Serbest Partiler	61
1.5.3.3.2. Disiplinli Partiler	61
1.5.3.4. Türdeşlik Yönünden Siyasal Partiler	62
1.5.3.4.1. Türdeş Partiler	62
1.5.3.4.2. Türdeş Olmayan Partiler	62
1.5.4. Türkiye’de Siyasal Partilerin Özellikleri	62
1.5.5. Avrupa Parlamentosunda Siyasal Partiler	69

2. BÖLÜM

1980–2007 Yılları Arasında Siyasal Partilerin Avrupa Birliği’ne Yönelik Yaklaşımları

2.1. 1980–1991 Yılları Arası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri	72
2.1.1. Anavatan Partisi Hükümetleri Dönemi Türkiye-AB İlişkileri	74

2.1.1.1. Birinci Turgut Özal Hükümeti (13.12.1983–21.12.1987)	74
2.1.1.1.1. Tam Üyelik Başvurusu (14 Nisan 1987)	80
2.1.1.1.2. Tam Üyelik Başvurusunun Değerlendirilmesi	81
2.1.1.2. İkinci Turgut Özal Hükümeti (21.12.1987–09.11.1989)	83
2.1.1.3. Yıldırım Akbulut Hükümeti (09.11.1989—23.06.1991)	84
2.1.1.3.1. Tam Üyelik Müracaatının Reddedilmesine Gösterilen Tepkiler	85
2.1.1.4. Mesut Yılmaz Hükümeti (23.06.1991–20.11.1991)	87
2.1.1.5. Değerlendirme	87
2.2. 1991-2002 Yılları Arası (Koalisyon Hükümetleri Dönemi)	
Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri	89
2.2.1. Süleyman Demirel Hükümeti (21.10.1991-25.06.1993)	89
2.2.2. Tansu Çiller Hükümeti (25.06.1993–05.10.1995)	93
2.2.2.1. Gümrük Birliği Kararı Öncesinde Türkiye’de Yapılan Tartışmalar	97
2.2.3. II. III. Tansu Çiller Hükümetleri (05.10.1995-06.03.1996)	104
2.2.3.1. Gümrük Birliği Kararı’nın Değerlendirilmesi	106
2.2.3.2. Gümrük Birliği Kararı Sonrası Türkiye-AB İlişkileri	111
2.2.4. II. Mesut Yılmaz Hükümeti (06.03.1996–28.06.1996)	113
2.2.5. Necmettin Erbakan Hükümeti (28.06.1996-30.06.1997)	116
2.2.6. III. Mesut Yılmaz Hükümeti (30.06.1997-11.01.1999)	120
2.2.6.1. Lüksemburg Zirvesi (12-13 Aralık 1997)	125
2.2.6.2. Lüksemburg Zirvesinin Siyasal Partiler Tarafından Değerlendirilmesi	127
2.2.6.3. Lüksemburg Zirvesi Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri	130
2.2.7. IV. ve V. Bülent Ecevit Hükümetleri (11.01.1999 – 18.11.2002)	133
2.2.7.1. Helsinki Zirvesi 11-12 Aralık 1999	136
2.2.7.2. Helsinki Zirvesi Sonrası Yapılan Değerlendirmeler	139

2.2.7.3. Helsinki Zirvesi Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri	145
2.2.8. Değerlendirme	152
2.3. 2002 Yılı Sonrası Siyasal Partilerin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri'ne Bakışı	154
2.3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi ve Avrupa Birliği	155
2.3.1.1. Değerlendirme	174
2.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi ve Avrupa Birliği	176
2.3.2.1. Değerlendirme	184
2.3.3. Milliyetçi Hareket Partisi ve Avrupa Birliği	185
2.3.3.1. Değerlendirme	193
2.3.4. Barış ve Demokrasi Partisi ve Avrupa Birliği	193
2.3.4.1. Değerlendirme	198

3. BÖLÜM

2007 Milletvekili Genel Seçimleri Işığında Seçmenlerin Avrupa Birliği Algısı Üzerine Bir Alan Çalışması

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	201
3.1.1. Araştırmanın Önemi	202
3.1.2. Araştırmanın Modeli	203
3.2. Araştırmanın Yöntemi	203
3.2.1. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme	204
3.2.1.1. Örneklem Seçimi Sürecindeki Aşamalar:	204
3.2.1.2. Evrene ve Örnekleme İlişkin İstatistikî Bilgiler	204
3.2.2. Soru Formunun Hazırlanması	205
3.2.3. Saha Çalışmaları ve Denetim	205
3.2.4. Deneklerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri	206
3.2.4.1. Deneklerin Cinsiyeti	206
3.2.4.2. Deneklerin Yaş Grupları	207
3.2.4.3. Deneklerin Eğitim Düzeyleri	207
3.2.4.4. Deneklerin Bölgelere Göre Dağılımı	207
3.3. Araştırma Bulgu ve Sonuçları	208

3.3.1. Avrupa Birliği'ne Yönelik Genel Tutum ve Seçmen Profili İlişkisi	208
3.3.1.1. Demografik Farklılıklar	209
3.3.1.2. Bölgesel Farklılıklar	241
3.3.1.3. Sosyo-Ekonomik Farklılıklar	269
3.3.2. İdeolojik, Siyasi ve Kültürel Duruş ile AB'ne Bakış İlişkisi	282
3.3.2.1. Oy Verilen Siyasal Partiye Göre Avrupa Birliği'ne Bakış Açısı	282
3.3.2.2. İnanç Durumuna Göre Avrupa Birliği'ne Bakış Açısı	308
3.3.2.3. Güneydoğu Sorununa Yaklaşım Bağlamında AB'ye Bakış Açısı	317
Sonuç	329
Kaynakça	335
Ekler	353
Anket Soruları	353

Tablolar Listesi

Tablo 1. Deneklerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı	206
Tablo 2. Deneklerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	207
Tablo 3. Deneklerin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı	207
Tablo 4. Yerleşim Yeri Bazında Örneklem Dağılımı	208
Tablo 5. Deneklerin Bölgelere Göre Dağılımı	208
Tablo 6. Avrupa Birliği'ne yönelik genel tutum	209
Tablo 7. Türkiye Avrupa Birliği'ne ne zaman üye olabilir?	211
Tablo 8. Avrupa Birliği'ne üye olmak ülkemizde yaşam kalitesini artırır mı?	212
Tablo 9. Avrupa Birliği nasıl tanımlanıyor?	213
Tablo 10. Hangisi Avrupa Birliği'ni en doğru şekilde tanımlamaktadır?	214
Tablo 11. Avrupa Birliği'ne üye olabilmek için sahip olunan en büyük güç	215
Tablo 12. Türkiye'nin AB'ye üye olması konusunda en önemli engel	216
Tablo 13. Avrupa Birliği'ne girme yolunda hangi haktan vazgeçilebilir?	218
Tablo 14. Avrupa Birliği uyum sürecinin etkileri	219
Tablo 15	220
Tablo 16. Avrupa Birliği'ne üye olunması durumunda başka bir Avrupa ülkesine göç eder misiniz?	221

Tablo 17. Avrupa Birliği dışında alternatif arayışlarına gerek var mı? Eğer varsa kimlerle?	222
Tablo 18. Yerel ve genel seçimlerde politik tercihler	223
Tablo 19. En Çok Beğenilen Siyasal Parti	225
Tablo 20. En çok beğenilen partinin beğenilme nedeni?	226
Tablo 21. Desteklenen Siyasal Partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları	228
Tablo 22. Desteklenen siyasal partinin Avrupa Birliği politikaları o partiye oy vermede ne oranda etkili?	229
Tablo 23. Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu politikaları olan partiye oy verir misiniz?	230
Tablo 24. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli iki temel sorun hangisidir?	231
Tablo 25. Seçmenlerin inanç durumu	232
Tablo 26. Dışarı çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	233
Tablo 27. Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olursa türban/başortüsü sorunu ozulur mü?	234
Tablo 28	235
Tablo 29. Yabancılar a mülk satışı hakkındaki düşünceler	236
Tablo 30. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki olayları nasıl tanımlıyorsunuz?	237
Tablo 31. "Etnik grupların kendi dillerini ogrenmesi, konuşması ve yayın yapması serbest olmalıdır" fikrine katılıyor musunuz?	238
Tablo 32. Herhangi bir siyasal partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını doğu buluyor musunuz?	239
Tablo 33. DTP'nin mahkeme kararıyla kapatılması hakkında ne düşünüyorsunuz?	239
Tablo 34. Türkiye'nin Güneydoğu Sorunu nasıl ozulebilir?	240
Tablo 35. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?	242
Tablo 36. Avrupa Birliği nasıl tanımlanıyor?	244
Tablo 37. Türkiye'nin AB'ye tam üye olması konusunda en büyük engel nedir?	245

Tablo 38. Avrupa Birliği uyum sürecinin etkisi en fazla hangisine olmuştur?	247
Tablo 39. Avrupa Birliği dışında alternatif arayışları	248
Tablo 40. Türkiye Avrupa Birliği'ne tam üye olduğunda başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?	250
Tablo 41. Desteklenen Siyasal Partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları beğeniliyor mu?	251
Tablo 42. Daha önce oy vermediğiniz ama Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir siyasal partiye oy verir misiniz?	252
Tablo 43. Seçimlerde oyunuzu politik olarak hangi tarafa yakın olan partiye verirsiniz?	253
Tablo 44. En çok hangi siyasal partiyi beğeniyorsunuz?	254
Tablo 45. En çok beğenilen partinin beğenilme nedeni?	256
Tablo 46. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli iki sorun nedir?	258
Tablo 47. AB sürecinin Cumhuriyet rejimi için tehdit oluşturduğunu düşünüyor musunuz?	260
Tablo 48. Yabancılara mülk satışı hakkında düşünceleriniz nasıldır?	261
Tablo 49. Aşağıdakilerden hangisi size en yakındır?	262
Tablo 50. Devlet kurumlarında görevli kamu personeline getirilmiş başörtüsü/türban yasağını nasıl değerlendiriyorsunuz?	263
Tablo 51. Türkiye Avrupa Birliği'ne girdiğinde sizce başörtüsü/türban sorunu çözümler mü?	264
Tablo 52. Güneydoğu sorununu nasıl tanımlıyorsunuz?	265
Tablo 53. Herhangi bir siyasi partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını nasıl buluyorsunuz?	266
Tablo 54. DTP'nin kapatılması hakkında ne düşünüyorsunuz?	267
Tablo 55. Güneydoğu sorunu nasıl çözülebilir?	268
Tablo 56. Türkiye Avrupa Birliği'ne girmeli midir?	270
Tablo 57. Avrupa Birliği'ni nasıl tanımlayabiliriz?	271
Tablo 58. Türkiye'nin AB'ye üye olabilmek için sahip olduğu en büyük gücü nedir?	272
Tablo 59. Türkiye'nin AB'ne girmesi konusunda en büyük engel nedir?	273

Tablo 60. Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye'ye etkisi en fazla hangi alanda olmuştur?	275
Tablo 61. Avrupa Birliği dışında bir alternatif arayışına gerek var mı? Varsa kimlerle?	276
Tablo 62. Desteklediğiniz siyasal partinin Avrupa Birliğine yönelik politikalarını beğeniyor musunuz?	277
Tablo 63. Daha önce oy vermediğiniz ama AB'ye yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir partiye oy verir misiniz?	277
Tablo 64. Yerel ve genel seçimlerde oyunuzu politik olarak hangi tarafa yakın olan partiye verirsiniz?	278
Tablo 65. Tercih edilen partinin beğenilme nedeni?	280
Tablo 66. Aşağıdakilerden hangisi size en yakındır?	281
Tablo 67. Eşiniz/siz dışarı çıkarken başınızı örtüyor musunuz?	281
Tablo 68. Avrupa Birliği'ne yönelik genel tutum	283
Tablo 69. Türkiye Avrupa Birliği'ne ne zaman tam üye olabilir?	285
Tablo 70. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa Birliği'ni en doğru şekilde tanımlıyor?	286
Tablo 71. Türkiye'nin AB'ye tam üye olması konusunda en büyük engel nedir?	288
Tablo 72. Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye'ye etkisi en fazla hangisinde olmuştur?	290
Tablo 73. AB dışında bir birlik arayışlarına gerek var mı? Varsa nasıl bir birlik?	291
Tablo 74. Türkiye AB'ye tam üye olduğunda başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?	293
Tablo 75. Desteklediğiniz siyasal partinin AB'ye yönelik politikasını beğeniyor musunuz?	294
Tablo 76. Daha önce oy vermediğiniz ancak Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir partiye oy verir misiniz?	295
Tablo 77. Desteklenen siyasal partinin beğenilme nedeni	296
Tablo 78. Sizce Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli iki sorun nedir?	298
Tablo 79. Aşağıdakilerden hangisi size en yakındır?	300

Tablo 80. Türkiye AB'ye tam üye olduğunda başörtüsü/türban sorunu çözülür mü?	301
Tablo 81. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşananları nasıl tanımlarsınız?	302
Tablo 82. Türkiye'de etnik grupların kendi dillerini konuşması, öğrenmesi ve yayın yapmasına katılıyor musunuz?	304
Tablo 83. Herhangi bir siyasal partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını doğru mu yanlış mı buluyorsunuz?	305
Tablo 84. DTP'nin kapatılma davası ile ilgili ne düşünüyorsunuz?	306
Tablo 85. Sizce Türkiye'nin Güneydoğu sorunu nasıl çözülebilir?	307
Tablo 86. Avrupa Birliği'ne girmek konusunda genel tutum	309
Tablo 87. Yerel ve genel seçimlerde oyunuzu politik olarak hangi tarafa yakın olan partiye verirsiniz?	310
Tablo 88. Avrupa Birliği nasıl tanımlanıyor?	311
Tablo 89. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması konusunda en önemli engel?	312
Tablo 90. Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olsa başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?	313
Tablo 91. Desteklenen siyasal partinin AB'ye yönelik politikalarını beğenme durumu	314
Tablo 92. En çok beğendiğiniz siyasal partiyi beğenme nedenleriniz nelerdir?	315
Tablo 93. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan olayları nasıl tanımlıyorsunuz?	316
Tablo 94. Herhangi bir siyasal partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını nasıl buluyorsunuz?	317
Tablo 95. Avrupa Birliği'ne girmek konusunda genel tutum	318
Tablo 96. Türkiye Avrupa Birliği'ne ne zaman tam üye olabilir?	319
Tablo 97. Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye'ye etkileri	320
Tablo 98. Türkiye Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katıldığında başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?	321
Tablo 99. Desteklediğiniz siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını beğeniyor musunuz?	322
Tablo 100. En fazla beğendiğiniz partiyi beğenme nedeniniz nedir?	323

Tablo 101. Sizce başörtüsü/türban sorunu Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması durumunda sizce çözülebilir mi?	325
Tablo 102. Etnik grupların kendi dillerini serbestçe öğrenmesi ve konuşması gerektiğine katılıyor musunuz?	326
Tablo103. Güneydoğu Sorunu Sizce nasıl tanımlanabilir	327

Şekiller Listesi

Şekil 1: Türk Seçmeninin Siyasete Katılım Kanalları	17
Şekil 2: Türk Seçmeninin Cinsiyete Göre Siyasete Katılım Kanalları	18
Şekil 3: 11 Haziran 2009 tarihinde yapılan Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları	70
Şekil 4. Araştırma Modeli	203

Kısaltmalar Listesi

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ALDE	Liberal ve Demokratlar
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Avrupa Parlamentosu
AT	Avrupa Topluluğu
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
a.g.e	Adı geçen eser
a.e.	Aynı eser
BAB	Batı Avrupa Birliği
Bkz.	Bakınız
Bs.	Basım
Çev.	Çeviren
DEP	Demokrasi Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
EPP	Avrupa Halk Partisi-Avrupa Demokratları
GREENS/EFA	Yeşiller ve Avrupa Özgürlük Bağlaşıklığı Grubu
HP	Halkçı Parti
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
İÜSBF	İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
KPK	Karma Parlamento Komisyonu
md.	Madde
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PES	Avrupa Sosyalistleri Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
RP	Refah Partisi
SES	Sosyo Ekonomik Statü
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	Saadet Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜGİAD	Türkiye Genç İşadamları Derneği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği
s.	Sayfa/Sayfalar
yy.	Yüzyıl

Önsöz

AKÇT adıyla kurulan, daha sonra Avrupa Birliği (AB) adını alan uluslararası organizasyon ile Türkiye'nin ilişkisi 1959 yılında başlamıştır. Bu süreçte Türkiye, 1963 Ankara Antlaşması ile "Ortak Üye" olarak kabul edilmiş, sonrasında 1987 yılında yapmış olduğu başvurusuyla "Tam Üyeliği Talep Eden Ülke", 1996 Gümrük Birliği ile "AB ile Gümrük Birliği içinde ancak Tam Üye olmayan ülke", 1997 Lüksemburg Zirvesi ile "Adaylığa Ehil Ülke", 1999 Helsinki Zirvesi ile "Aday Ülke ancak üyelik müzakereleri açılması kararlaştırılmamış ülke", 2001 Laeken Zirvesi ile "Üyelik müzakerelerinin başlama perspektifi yakınlaşmış ülke, 2002 Kopenhag Zirvesi ile "Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar verilmesi durumunda, katılım müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılacağı ülke", 2004 Brüksel Zirvesi'nde "3 Ekim 2005 itibariyle Tam Üyelik müzakerelerine başlanmasına karar verilen ülke" ve bu tarihten itibaren de "Tam Üyelik sürecinde bulunan ülke" gibi sıfatlar kazanmıştır.

Avrupa Birliği ile ilişkilerin giderek artan önemine bağlı olarak, siyasi partilerin ve iktidarların söylemlerinde ve politikalarında bu ilişkilere verdikleri yer, aralarında önemli bir farklılığın göstergesi olmuştur. Hemen bütün partiler tam üyelik hedefinden bahsetmeseler bile, Avrupa Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesine yönelik isteklerini programlarında veya başka belgelerinde bir şekilde ortaya koymuşlardır. şüphesiz, partilerin, Türkiye'deki siyaset ortamında söylemleri ile uygulamalarının her zaman birbirini tutmadığı da alişılmadık bir durum değildir. Bununla beraber, siyasal partilerin seçmenlerinin de Avrupa Birliği'ne yönelik yaklaşımları, gerek onların sosyo-ekonomik özellikleriyle gerekse de destekledikleri siyasal partiye göre farklılıklar göstermektedir

Türkiye'nin geleceğini şekillendirecek unsurlar arasında gelen Avrupa Birliği süreci ile ilgili olarak, Türkiye'de siyasal partilerin ve seçmenlerin tutumlarını ortaya çıkartmayı amaçlayan “Türkiye’de 2007 Milletvekili Genel Seçimleri Işığında; Siyasal Partiler ve Seçmenlerinin Avrupa Birliği’ne Yönelik Tutumları” isimli tez, yoğun bir arşiv taraması ve elde edilen dokümanların özenle işlenmesi sonucunda hazırlanmıştır. Çalışmamız 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, siyasal katılma, seçmen, seçmen davranışı, siyasal partiler gibi konuların incelendiği kavramsal girişten oluşmaktadır. İkinci bölümde, 1980 yılı sonrasında siyasal partilerin Avrupa Birliği’ne yönelik yaklaşımları incelenmiştir. Çalışmamızın ağırlığını oluşturan son bölümde ise, Türkiye genelinde gerçekleştirilmiş olan alan çalışmasının sonuçları tartışılmıştır. Alan çalışması, Türkiye genelinde 18 ayrı bölgede gerçekleştirilmiş olup, 2000 kişiye uygulanmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde, seçmenlerin Avrupa Birliği algısını etkileyen faktörler detaylı olarak incelenmiştir.

Bu çalışmamda bana bilgileri, görüşleri, güvenleri ve sevgileri ile destek olan çok sayıda insan var. Özellikle, bu çalışmanın başından sonuna kadar bilgisi, deneyimleri ile bana yol gösteren, çalışmamı takip eden, çalışmamın her aşamasında katkısı olan, doktora tez danışmanım sayın Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU’na teşekkür ederim.

Bu zahmetli ve külfetli süreçte her zaman yanımda olan aileme, hayatımı kolaylaştıran ve anlamlı kılan sevgili eşim Dr. Sevil Şahin’e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Dr. Mustafa Ozan Şahin

Giriş

Demokrasi bir yönetim biçimi olarak, insanlığın günümüze kadar geçirmiş olduğu toplumsal ve ekonomik süreçlere bağlı olarak gelişme göstermiştir. İlk çağlarda “köle yığını üzerine kurulu demokrasiden”¹, günümüzde “ulusal egemenlik, siyasal eşitlik ve çoğunluk ilkeleri üzerine”² kurulan demokratik rejimlere geçilmiştir. Demokrasi günümüzün en önemli ideolojisi haline gelmiş, dünya üzerinde hemen hemen her rejim demokratik olduğunu iddia etmeye başlamıştır.³

Demokrasi tanımlanması güç bir kavramdır. Bir yönetim biçimi olarak demokrasi, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı, toplumsal katılıma açık yönetsel ve hukuki bir düzen kurularak sorunların çözümlendiği bir sistem olarak tanımlanabilir. Demokrasinin özünde katılım vardır. Halkın eşit koşullarda yönetime katılma hakkı “demokrasinin kalbidir”.⁴

Demokrasi, farklı ideolojileri ve farklı kimlikleri temsil eden partiler arasından özgürce bir tercih yapılmasını mümkün kılar. Farklı düşünce sistemlerine, farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip bireylerin farklı tercihlerde bulunmaları doğaldır. Siyasi davranışın en yaygın ve ölçülebilir biçimi olan oy verme davranışına yönelik olarak yapılan örneklem araştırmaları ve istatistikî analizlerin amacı da seçmenin tercihlerini şekillendiren etkenleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Seçmeni tanımak, beklentilerini/kaygılarını öğrenmek ve bu doğrultuda politikalar üretebilmek, partiler için seçimi kazanmanın

1 Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, 2.bs. , İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1977, s.10.

2 A. Ranney, **Governing: An Introduction to Political Science**, USA, Prentice Hall Inc., 1993, p.100.

3 M.J.Skidmore, **Ideologies, Politics in Action**, 2.Edition, USA, Harcourt Brace College Publisher, 1993,p. 13-15.

4 Skidmore, a.g.e. , p.14.

anahtarı olarak görülmektedir. Demokratik siyasi rejimlerin hâkim olduğu toplumlarda halk, farklı seçenekler arasından tercihler yaparak siyasi iktidarı ya da diğer bir ifadeyle kendilerini yönetecek kişileri seçerler. Seçim kararının kendisi basit bir karar gibi görülürken, seçim tercihini belirleyen birçok bağımsız değişken bulunmaktadır. Bunlar, kişisel özelliklerden grup baskılarına, aile ve siyasal geçmişten ekonomik koşullara, parti taraftarlığından aday imajlarına kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir

Türkiye’de seçmenlere yönelik çalışmalar yapılmakta ve farklı değişkenler kullanılarak seçmen davranışları analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bizim çalışmamız, Türkiye için önemli ve bir o kadar da tartışmalı bir konu olan Avrupa Birliği üyeliği konusunda Türk seçmenin düşüncelerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Türk insanının Avrupa Birliği konusunda farklı düşüncelere sahip oldukları bir gerçektir. Özellikle, Türkiye’deki muhafazakâr kesimlerle, ulusal kaygıları ağır basan kesimler arasında bu anlamda çok ciddi farklar olacağı muhakkaktır. Bu farklılık, etnik kimliğe dayalı politikalar üretmeye çalışan partilerde ve bu partilerin seçmenlerinde daha keskindir

Demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurlarından birisi de siyasal partilerdir. Siyasal partiler, halk çoğunluğuna dayanarak iktidara gelmeyi amaçladıkları oranda demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olmuşlar ve demokrasinin bir siyasal rejim olarak ortaya çıkışı ile eş zamanlı olarak oluşmuşlardır. Parlamenter demokrasilerde siyasal partiler, ülke iç ve dış politikalarının belirlenmesinde önemli rollere sahiptirler. Kuşkusuz, Türkiye’de de siyasal partiler Türk siyasal hayatının en önemli aktörleri olarak Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli roller yüklenmektedirler.

Türkiye’nin Avrupa Birliği adaylığı siyasal partilerin önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Zira Türkiye’yi Birliğe ortak olacak şekilde iktisadi, siyasal ve sosyal reformlara hazırlayacak olan siyasal partilerdir. Bundan da önemlisi, Türkiye’nin aday ülke olarak kabul edildiği Avrupa Birliği, siyasal partilerin demokrasinin merkezinde yer aldığı üyelerden oluşturmaktadırlar. Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğini engellediği düşünülen sorunlar özellikle demokrasi ve insan hakları alanında karşımıza çıkmaktadır. Türk siyasal partilerinin Türkiye’yi birliğe hazırlaması, ülke ekonomisinin yanında siyasal ve sosyal alanda da gerçekleştirecekleri köklü reformlarla mümkün olabilecektir. Bu da her şeyden önce partilerin demokratik olmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye’de siyasal partilerin demokrasiyle ciddi problemleri bulunmaktadır. Bu problemlerde, “dışsal” faktörler etkili olduğu gibi, siyasal partilerin zihniyeti ve yapısal özellikleri de etkili olmaktadır.

Türkiye ile o zamanki adıyla AET'nin ilişkileri, Türkiye'nin üyelik için başvurduğu tarih olan 1959 yılında başlamıştır. Başlangıç itibariyle siyasi beklentiler ön planda olmasına rağmen süreç içerisinde ekonomik beklentiler de öne çıkmıştır. 1970'li yıllarda ülke içerisinde yaşanan terör ve ekonomik problemler sebebiyle Avrupa Birliği'ne üyelik yönünde fazla bir çalışma yapılamamıştır. 1980 yılında yapılan Askeri Darbe sonucunda ilişkiler daha da olumsuz bir hal almıştır. 1983 yılında demokratik hayata tekrar dönüşle birlikte Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde bir hareketlenme yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri bu dönemden itibaren daha planlı ve programlı bir şekilde devam etmiştir. 1987 yılında yapılan tam üyelik başvurusu ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır. Bunun nedeni, tam üyelik başvurusunun yapılmasıyla birlikte Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin artık geri dönüşmez bir yola girmesi ve bu yolda her iki tarafın da karşılıklı olarak yükümlülüklerini yerine getirme amacıyla çalışmalarına başlamalarıydı. Turgut Özal öncülüğündeki Anavatan Partisi'nin 1987 yılında tam üyelik için başvurmasının ardından, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri artan bir şekilde gelişmiştir. İlişkiler, Hükümet ve kamuoyu nezdinde bazı dönemlerde bir heyecan dalgasıyla birlikte gündemi fazlasıyla meşgul etmiş, bazen de hiç gündemde olmamıştır. Bu biraz da ülkenin konjonktürel yapısıyla alakalı olmuştur. Bu tarihten sonra gelen her Hükümet muhalefetteyken Avrupa Birliği ile ilgili söylediklerini bir kenara bırakarak ilişkileri daha üst bir noktaya getirmek için çalışmalara başlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ise, dış siyaset çoğunlukla Avrupa Birliği ile ilişkiler üzerinden yapılmıştır. Muhalefette olan bir parti Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında iktidarı taviz vermek ya da beceriksizlikle suçlarken, kendisi iktidara geldiğinde benzer politikalar izlemeye devam etmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri bir ivme kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği ile ilişkilerini değerlendirdiğimizde özellikle siyasi kriterlerin yerine getirilmesinde zorlanıldığı görülmüştür. Diğer kriterler süreç içerisinde yerine getirilmiş olmasına rağmen siyasi kriterler konusunda her iki taraf da ısrarcı olmuştur. Bu durumda Avrupa Birliği'nin de Türkiye'ye karşı çok samimi olmadığı da bir gerçektir. Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri, önceden belirlenmiş ve zorunlu olarak geçilmesi gereken evrelerden oluşan bir süreç şeklinde düşünülemez. Aksine bu ilişkiler, zaman içinde başkalaşan taraflar arasında, başlangıçta öngörülemeyen sorunlarla giderek karmaşıklaşan bir süreç olmuştur. Bu nedenle süreç, basit bir biçimde bir ülkenin bir birliğe katılım süreci olarak değerlendirilemeyecek bir etkileşimdir. Bu yüzden zaman geçtikçe ilişkilerin niteliği değişmiş, buna paralel olarak tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda tartışılan konular birbirine eklenerek büyümüş ve son derece geniş kap-

samlı bir sorunsal oluşmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye içerisinde Avrupa Birliği ile yürütülen ilişkiler konusunda ortak bir kamuoyu da yaratılamamış ve ilişkiler istenilen düzeye ulaşamamıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım süreci, herhangi bir aday ülkenin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin bir benzeri ya da tekrarı olmaktan çok uzaktır.

Tezimizin konusu, 2007 Milletvekili Genel Seçimleri Işığında siyasal partiler ve seçmenlerinin Avrupa Birliği algısıdır. Çalışmamızın esasını seçmenlerin Avrupa Birliği algısını tespit edebilmek amacıyla Türkiye genelinde yapmış olduğumuz alan çalışması oluşturmakla birlikte, siyasal partilerin konuyla ilgili yaklaşımları da detaylı olarak incelenmiştir. Siyasal partiler ve seçmenlerinin konuya yaklaşımlarında paralellik olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, konuyla ilgili kavramsal bir giriş yapıldıktan sonra, ikinci bölümünde Türk siyasal partilerinin 1980 sonrası Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları incelenmiştir. Son bölümde ise, seçmenlerin siyasal parti tercihleriyle, Avrupa Birliği'ne bakış açıları arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin çok uzun yıllardır devam eden ve muhtemelen devam edecek olan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde, (yapılan alan araştırması sonucunda) seçmenlerimizin Avrupa Birliği'ne yönelik tutumları ve beklentileri ortaya konularak, önümüzdeki süreçte daha yapıcı ve sonuca götürebilecek politikalar üretmek adına yapılması gerekenler ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda temel amacımız, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde siyasal partilerin ve Türkiye'de yaşayan insanların Avrupa Birliği'ne bakış açıları arasındaki farklılıkları ortaya koymaktır. Bu farklılıkları ortaya koymak için, Siyasal Partiler ve bu partilere oy veren seçmenlerin davranışlarını etkileyen unsurlar incelenmiştir. 2007 Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda parlamentoda temsil hakkı kazanan 4 Siyasal Partinin (Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Demokratik Toplum Partisi) Avrupa Birliği'ne yönelik; programlarında, seçim bildirgelerinde, yönetici kadrolarının kamuoyu açıklamalarında yer alan ifadeler incelenmiştir. Bu partilerin Avrupa Birliği'ne yaklaşımları ve geliştirdikleri söylemler, somut bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın son bölümünde ise, Türkiye genelinde yapılmış olan alan çalışması neticesinde seçmenlerin; siyasi tercihleri, Avrupa Birliği'ne yönelik tutumları, siyasi parti tercihleri ile Avrupa Birliği'ne yönelik tutumları arasında doğrusal ya da ters yönlü bir ilişki olup olmadığı araştırılırken; seçmen profili, sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerden incelenerek

bu özelliklerin Avrupa Birliği algısında ne derece farklı rol oynadığı ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın temel argümanı, Türkiye’de siyasal partilerin ve seçmenlerin Avrupa Birliği’ne yönelik olarak ilkesel anlamda bir politikaları olmadığı, daha ziyade ülke içerisindeki konjoktüre göre hareket ettikleridir. Bununla birlikte, hem siyasal partiler için hem de seçmenleri için başka incelemeler de yapılmıştır. Siyasal partilerin Avrupa Birliği’ne olan yaklaşımları, karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca, siyasal partilerin bu yaklaşımlarını etkileyen faktörler ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Alan araştırmamızda seçmenler ve destekledikleri siyasal partilerle ilgili olarak araştırma yaptığımız konu başlıkları şöyledir;

- a) Avrupa Birliği’ne Yönelik Genel Tutum
- b) Avrupa Birliği’ne Yönelik Tutum ile Seçmen Profili Arasındaki İlişki
- c) İdeolojik, Siyasi ve Kültürel Duruş ile Avrupa Birliği’ne Bakış Açısı Arasındaki İlişki
- d) Avrupa Birliği üyeliğinin “Güneydoğu Sorunu”nun Çözümüne Etkisi

Alan araştırmamız, kantitatif araştırma tekniklerinden yüz yüze anket görüşmeleri yapılarak gerçekleştirilmiştir. 18 yaş ve üstü Türkiye kıır/kent nüfusunu temsil eden 2,000 birimlik örnek kitle üzerinde 18 ilde gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın diğer kısımlarında ise birincil kaynaklara ulaşmaya çalışılmış, özellikle Meclis tutanakları, siyasal partilerin grup toplantılarının tutanakları, siyasal partilerin belgeleri, gazeteler ve bu konularda yazılmış kitaplar ve makaleler incelenmiştir.

Türkiye’de Avrupa Birliği ile ilgili yapılan çalışmaların kapsamını daha ziyade Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini tarihsel bir süreç içerisinde inceleyen çalışmalar oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda, taraflar arasında ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlar ön plana çıkartılarak sorunlu noktalar analiz edilmeye çalışılmış ve daha çok Türkiye’nin üyelik sürecinde karşılaştığı sorunlar incelenmiştir. Fakat Türkiye’de Siyasal Partilerin ve seçmenlerin, Avrupa Birliği’ne yönelik politikalarını etkileyen unsurlar üzerine yapılan akademik çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bu nedenle tezimiz, Türk Siyasal Partilerinin ve seçmenlerinin Avrupa Birliği’ne bakış açılarını ve bunu etkileyen unsurları ortaya çıkarması açısından önem arz etmektedir

Temel Kavramlar

İnsanlar var oldukları tarihten itibaren başkalarını etkileme, alınan kararlarda etkin olma ve başkalarını yönetme gibi istekleri kendilerinde taşımışlardır. Bazıları, bütün bu isteklerini uygulayabilmişler, diğerleri ise onlara bazen tâbi olarak, bazen de katkıda bulunarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Bu saymış olduğumuz isteklerin, çeşitli derecelerde olmak üzere insanların çoğunda bulunması ise, bütün bu insanların aynı hedefe yönelmeleri sonucunu doğurmuştur. Bunun sonucunda da insanlar arasında mücadele ve işbirliği kaçınılmaz hale gelmiştir. İnsanların aralarında sürdürdükleri bu mücadele ve işbirliği genellikle siyaset kavramıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Mücadele ve işbirliğinin sosyal hayatın tümüne yönelik bir eylem olması, siyasetin de en küçük sosyal birimlerden en büyük sosyal birim olan ‘devlet’e kadar giden bir süreci kapsamasına sebep olmuştur. Bu nedenle, siyaseti toplumdan ayrı düşünmek söz konusu olamaz. Siyaset, sosyal ilişkiler içerisinde bulunan bireylerin birbirleriyle ilişkilerinin bir yönünü ifade eden kavramdır.

Bireyler, sosyal ilişkileri esnasında siyasî, iktisadî, idarî, dinî ya da hukukî olarak farklı davranışlarda bulunurlar. Bütün bu davranışlardan birini diğerinden soyutlamak mümkün değildir. Bu çerçevede değerlendirdiğimizde, siyaset kamuyu veya belirli bir grubu ilgilendiren konularda, karar verme, kararları etkileme veya uygulamaya yönelik mücadele etme, işbirliği ve dayanışma içerisinde olabildiği gibi çatışma şeklinde de beliren ve değişen bir sosyal ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir.⁵ Siyaset bilimi öncelikle parlamento, siyasal rejimler, seçimler ve tabii ki devlet gibi siyasetin kurumsallaşmış unsurlarını incelerken, siyaset sosyolojisi ise bu tür kurumların yer aldığı

5 Taner Tatar, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1997, s.24-26.

toplumun yapısal, kültürel özellikleri ile siyaset arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır.⁶

Çalışmamızın bu bölümünde, çalışmamızla ilgili temel kavramlardan, siyasal davranış, siyasal katılma, seçmen, seçmen davranışı ve siyasal parti kavramları incelenecektir. Çalışmamızın ikinci bölümünde, Türkiye’de siyasal partilerin 1980 yılı sonrası süreç içerisinde Avrupa Birliği’ne yönelik yaklaşımları detaylı olarak incelenecektir. İncelememizi, belli bir dönem olarak sınırlandırmak amacıyla 1980 yılı sonrasında Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerini ele aldık. Kuşkusuz, bunda en önemli neden Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik müracaat tarihinin 1987 yılı olmasıydı. Çalışmamızın son bölümünde ise, Türkiye’de seçmenlerin Avrupa Birliği’ne yönelik yaklaşımlarını belirlemek amacıyla Türkiye genelinde yaptığımız alan çalışmasının sonuçları tartışılacaktır.

1.1. Siyasal Davranış

İnsanların yaşamları süresince sergiledikleri davranışlardan birisi de, siyasal konularda gösterdikleri davranışlardır. Siyasal davranışın, diğer davranış şekillerinden farkı siyasal nitelik taşımasıdır. İnsanlar, belirli düzeylerde olmak üzere siyasal konularda ve yönetimde söz sahibi olmaktadır. Kimileri siyasetle çok yakından ilgili iken, kimileri ise hiç ilgi duymamaktadır. Kuşkusuz, buna sebep olan birçok faktör mevcuttur. Bu faktörlerin, gerek bireysel gerekse de toplumsal anlamda sahip olunan siyasal kültürle de yakından ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Siyasal hayatın olduğu her yerde siyasal bir davranıştan söz etmek mümkündür.⁷

Siyasal davranış, insanların ve çeşitli grupların siyasal olaylar karşısında takındıkları tutumlar ve bunların sonucunda giriştikleri eylemler olarak tanımlamamız mümkündür. Siyasete duyulan ilgi, siyasal ve toplumsal konulardaki bilgi düzeyi, toplumun genel siyasal kültür düzeyi ve ideolojiler, bireylerin ya da grupların siyasal davranış biçimlerini etkilemektedir. Siyasal davranış ve siyasal davranışın özel bir uygulaması olan seçmen davranışı kavramları da, davranışsal teorinin⁸ gelişmesiyle birlikte siyaset bilimi kavramı içerisinde yer almaya başlamıştır⁹.

6 Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s.11.

7 Tuncer Karamustafaoglu, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara, A.Ü.H.E Yayınları, 1970, s. 203.

8 Davranışçı yaklaşım inceleme birimi olarak insan davranışlarını temel almakta, sistemli ve ampirik bir teoriye ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. Daha fazla bilgi için, bkz: Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 2002, s.16-18.

9 Yüksel Gülmen, **Türk Seçmen Davranışında Ekonomik ve Sosyal Faktörlerin Rolü 1960-1970**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No:2531, 1979, s.18.

Siyasal davranışın, sadece bireyin sosyo-ekonomik ve kişisel özelliklerinin bir ürünü olarak düşünülmesi doğru değildir. Bu davranışın siyasal bir boyutu da vardır. Şöyle ki, “insanlar, eğitimleri, gelirleri, meslekleri ya da kişilik yapıları ne olursa olsun belli bir iyi düzen anlayışı ile hareket etmektedirler.”¹⁰ Bu nedenle, siyasal davranışın değerlerle ilgili bir seçimi de ifade ettiği her zaman göz önünde tutulmalıdır.

1.2. Siyasal Katılma

Bireyin siyasal yaşamı etkileme ve ondan etkilenme derecesi, tarihin eski devirlerinden itibaren farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Eski Yunanlıların Agora’da¹¹ toplanıp siteyi ilgilendiren konularda fikirlerini belirtmeleri ve bu şekilde sitenin mevcut yönetimine katılmaları, ilk siyasal katılma eylemleri olarak nitelendirilebilir. Özellikle, sanayi devriminden sonraki yıllarda yönetimin almış olduğu kararlardan etkilenenler, toplum adına alınacak kararlara katılma isteği göstermişler ve bunu gerçekleştirebilmek amacıyla çok büyük mücadeleler vermişlerdir. Sonuçta, yönetilenlerin siyasal sürece katılması yönünde anlayış gelişmiş ve bu günümüzde modern toplumlar için belirleyici bir öge olmuştur.

Siyasal katılma, uzun bir toplumsal ve siyasal gelişmenin sonucunda oluşan demokratik, çağdaş bir kavramdır. Siyasal katılma, çağdaş toplumları geleneksel toplumlardan ayıran önemli bir ölçüttür. Siyasal erkin karar alma ve etkileme haklarının vatandaş ile yönetim arasında paylaşılmasıdır.¹² Siyasal gelişmenin ve çağdaşlaşmanın en belirgin yanı, toplumsal aktörlerin örgütlü olarak siyasal kararların oluşmasında etkili olmasıdır. Siyasal katılma, devletin halkıyla bütünleşmesini sağlayarak onun güçlenmesini sağlayan önemli bir unsurdur.¹³

Siyasal katılma özellikle son yarım yüzyıldır, siyasal bilim araştırmaları arasında kendisine önemli bir yer bulmaya başlamıştır. Yapılan çalışmalar çerçevesinde, siyasal katılmaya ilişkin iki temel yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan birincisi, siyasal katılmayı modernleşmenin ve demokratik gelişmenin sonucu olarak gören yaklaşımdır. İkincisi ise, siyasal katılımı kişisel çözümleme düzeyinde ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşımda daha çok bireylerin oy

10 Deniz Baykal, **Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s.109.

11 Agora; Kabilesel örgütlenme döneminde, halkın (siyasal) toplanma yeri anlamına gelmektedir. Daha sonraları, Pazar (çarşı) anlamında kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için, bkz: Mehmet Ali Agaogulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitapevi, 2002, s.15.

12 Ergun Özbudun, **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara, A.Ü.H.F. Yayınları, No:363, 1975, s.1.

13 M. Akif Çukurçayır, **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, Ankara, Yargı Yayınevi, 2000, s.27-28.

verme, siyasal gösterilerde yer alma gibi faaliyetlerinin nedenleri araştırılmıştır.¹⁴

Siyasal katılma, siyasal davranıştan ya da genel olarak davranıştan daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Davranış, siyasal olarak nitelendireceğimiz alan içerisinde olduğunda siyasal davranış, iktidarın kuruluşu ve işleyişi içerisinde yer almak şeklinde olduğunda ise siyasal katılma olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ Siyasal katılma, bireylerin, siyasal kurumların yaptıkları planlar ve alacakları kararları etkileyebilmek amacıyla harekete geçmeleriyle birlikte başlamaktadır.¹⁶ Siyasal katılma, bireyin siyasal yabancılaşmasını önleyen, onu demokratik sistem içinde tutan, bireyde yurttaş olma bilincini geliştiren ve bu anlamda bireye sorumluluk yükleyen bir araçtır. Ayrıca, günümüzde modern siyasal toplumlarda bireyin katılımcı bir vatandaş olması fikri egemendir.¹⁷ Birey siyasal sürecin ne kadar içerisinde olup, siyasal sürecin işleyişine katılabilirse sistemin düzgün bir şekilde işlemesi de aynı oranda kolaylaşacaktır.

1.2.1. Siyasal Katılma Tanımı

Genel anlamda kavram, sistemin her düzeyinde yer alan bireylerin eylemlerini anlatmak için kullanılmaktadır. Siyasal katılma, basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir faaliyet alanını kapsamaktadır.¹⁸ Siyasal katılma derken, vatandaşların hükümet yetkililerinin seçimini ve seçtikleri yöneticilerin yaptıkları işleri doğrudan ya da dolaylı dolarak etkilemek amacıyla giriştikleri yasal eylemleri kastetmekteyiz. Daha geniş bir ifadeyle ise siyasal katılım, gerek yerel gerekse de genel siyasal etkinliklerle yurttaşların farklı biçimlerde hükümet ve siyasal iktidarlar üzerinde baskı oluşturmaları ve de doğrudan siyasal sürece katılarak etki yaratmaya çalışmaları olarak tanımlanabilir.¹⁹ Bu tanımlamada önemli unsur, vatandaşların siyasal yapı üzerinde belirleyici olmaya yönelik eylemlerde bulunmalarıdır. Bireylerin katılma biçimlerinin ortak amacı otoriteyi etkilemektir. Kalaycıoğlu bu durumu şöyle ifade eder: “Bireyin siyasal yaşama katılmasından bahsedebilmek için davranışlarını otoritenin kararlarını etkilemek üzere yönlendirmesi gere-

14 Ersin Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İ.U. S.B.E Yayınları, 1983, s.9.

15 Emine Yavaşgel, Veli Polat, “Epistemolojik Açıdan Seçimbilim ve Problematikğine Eleştirel Yaklaşımlar”, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, Bahar 2003, Sayı 3, s.34.

16 Ersin Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyasal Bilim (Teori, Olgu ve Süreçler)*, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1994, s. 199-200.

17 İlder Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, Der Yayınları, 1986, s.67.

18 Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 15.bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s.130-131.

19 Nevzat Güldiken, *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*, Sivas, Dilek Ofset Matbaacılık, 1996, s.31.

kir.”²⁰ Yapılan tanımlamalarda ortak nokta siyasal katılmayı “bir siyasal eylem ve toplumun üyeleri ile o toplumdaki siyasal otorite arasında bir bağ”²¹ olarak nitelendiren ifadeler olmasıdır.

Siyasal katılma, toplum üyesi kişilerin (vatandaşların) siyasal sistem karşısında durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen bir kavramdır.²² Huntington da siyasal katılmanın basit bir tanımını yapmaktadır. “Katılma, politikacılar dışındaki vatandaşların siyasal kararları etkilemeye çalışmasıdır.” Bu tanımda, eylemler kapsama alınırken tutumlar kapsam dışı bırakılmıştır. Bireylerin eylemleri, hükümet kararlarını etkilemek üzere düşünülmüş hareketlerdir.²³ Ayrıca tanım, siyasal mekanizmaları etkilemek amacıyla girilen yasal ya da yasal olmayan eylemleri de kapsamına almaktadır.²⁴

Bireyin siyasal yaşamı etkilemesinde sistemin yapısının çok önemli etkisi olmaktadır. Katılma, siyasal sistemlerin oluşma şekline ve yapısına göre mümkün olmakta ve farklı özellikler gösterebilmektedir. Yani sistemin demokratik ya da otoriter olması, bireyin siyasal sistemi etkilemesinde farklı sonuçlar verebilmektedir. Tabii ki demokratik sistemlerde birey, sistemin aldığı kararları daha fazla etkileyebilmektedir. “En yüksek düzeyde demokratik ülkelerde gerçekleşen siyasal katılma, hem bireyler için, hem de toplum için büyük önem taşımaktadır.”²⁵ Demokratik çağdaşlaşmanın ve modernleşmenin en önemli göstergelerinden birisi toplumda yer alan aktörlerin siyasal karar alma sürecine katılımlarının sağlanmasıdır. Siyasal katılma, demokratik yöntemlerin ortaya çıkardığı siyasal davranışlarla ilgili bir kavramdır.²⁶ Ayrıca, demokratik yönetimlerde gerçek anlamını bulan çağdaş, özgürlükçü sistemlerin vazgeçilmez öğelerinden birisidir Demokratik bir yönetim anlayışını sadece halkın kendi kendisini yönetme hakkını vermekle sınırlayamayacağımız gibi, siyasal katılmayı da sadece bir seçim ve oy verme eylemi olarak sınırlayamayız. Siyasal katılma bireylerin sisteme karşı psikolojik tutumlarını da ifade etmektedir. Seçimler, siyasal katılmanın yasal bir görünümünü oluşturmaktadır.²⁷ Demokrasinin varlığı siyasal katılma eyleminin

20 Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyasal Bilim*, s.200.

21 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma*, s.10.

22 Kapani, a.g.e., s.130.

23 Samuel P. Huntington, Joan M.Nelson, *No Easy Choice: Political Participation in Developing Countries*, Harvard University Press, 1976, s.4-6.

24 Çukurçayır, a.g.e., s.30.

25 Ergun Özbudun, “Political Participation in Rural Turkey”, *Political Participation in Turkey*, Ed. Engin D.Akarlı, Gabriel BenDor, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1975, s.33.

26 Ahmet Yatkin, “Geri Kalmış ve Gelişmiş Ülkelerde Siyasal Katılma”, *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, C:6, S:12, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Kontrolörleri Derneği Yayını, Aralık 2001, s.40.

27 Nilüfer Negiz, Hakan M.Kiriş, “Yerel Demokratikleşmede Katılım Sorunu Isparta Alan Araştırması”, *Yerel Siyaset Dergisi*, Kasım 2007, s.41.

gerçekleşmesini gerektirmektedir. Özellikle, Samuel Huntington, Karl Deutsch gibi düşünürler siyasal katılmayı siyasal gelişmenin ve modernleşmenin önemli bir göstergesi olarak ele almaktadırlar.

Siyasal Katılma siyaset biliminde sıkça kullanılıyor olmasına rağmen kavramın tanımı ve içeriği konusunda tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Yukarıda yapmış olduğumuz siyasal katılma tanımlamalarında gözümüze çarpan ortak nokta hepsinde siyasal katılmanın “bireylerin eylemleri” olarak tanımlanmasıdır. Bu yaklaşımların tersine siyasal katılmayı sadece eylem boyutunda değil, eylemin yanında tutum ve ilgileri de katılmanın içinde değerlendiren görüşler mevcuttur. Bu görüşleri savunanların başında R.A.Dahl gelmektedir. R.A.Dahl, siyasal katılmanın ilgi, önemseme, bilgilenme ve eylem olarak dört boyutta incelenebileceği üzerinde durmuştur. Siyasal olayları izleme derecesi “ilgi”yi, onlara verilen önem derecesi “önemseme” yi, onlarla ilgili olarak sahip olunan veriler de “bilgilenme” yi gösterir. Bilgilenme aşamasında birey siyasal olayların takipçisi konumuna gelmektedir. Siyasal kararları etkilemek için gösterilen çabalar da “eylem”dir. Eylem aşamasında da birey siyasal yaşamın aktif bir üyesi haline gelmektedir.²⁸ Deniz Baykal’ın önerdiği üçlü sınıflandırma ise daha sadedir: Siyasal olayları izleme, onlar hakkında tutum takınma ve onların içine karışma. Baykal’a göre siyasal katılma her şeyden önce siyasal bir davranıştır.²⁹ Siyasal olayları izleyerek başlayan süreç siyasal olayları etkilemeye kadar devam eden bir süreçte kendisini göstermektedir. Tabi ki vatandaşların ne kadarının ve hangi boyutta siyasal sürece katıldığı farklılıklar göstermektedir. Bir ülkede siyasal katılma kanallarının açık tutulması o ülkede gerilimi azaltıcı etki yapmaktadır. Şüphesiz bu ülkenin gelişmişlik düzeyi ile doğrudan ilişkilidir.

1.2.2. Siyasal Katılma Düzeyi

Bireylerin siyasete katılmaları çeşitli şekillerde olabilmektedir. Bazı kimseler siyasetle hiç ilgilenmezken, bazıları siyasal faaliyetlere büyük zaman ve maddi kaynak ayırmaktadırlar. Siyasal katılmanın yoğunluğu bireyden bireye ya da toplumdaki topluma değişebildiği gibi, belli bir toplumda da zaman içerisinde değişim gösterebilmektedir.³⁰ Verba ve Nie, Amerika üzerinde yaptıkları bir araştırmada, bireylerin siyasal yaşama altı düzeyde katılabileceklerini öne sürmüşler ve şöyle bir sıralama yapmışlardır:³¹

28 Robert A. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev: Levent Köker, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993, s.85.

29 Deniz Baykal, **a.g.e.**, s.33.

30 P.Samuel Huntington, Jorge L. Dominguez, **Siyasal Gelişme**, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1975, s.43.

31 Sidney Verba, Norman H. Nie, **Participation in America: Political Democracy and Social Equality**, New York, Harper and Row Publisher, 1972, s.77.

- a) Siyasal sürece hiç katılmayanlar: Bu kişiler siyasetle hemen hemen hiç ilgilenmemektedirler.
- b) Sadece oy kullananlar: Geniş bir halk kitlesi için siyasal katılma, sadece seçimden seçime oy kullanma şeklinde karşımıza çıkmaktadır.
- c) Kişisel sınırlı katılmacılar: Bazı kişiler seçimlerde oy kullanmanın yanı sıra, kişisel sorunlarını çözmek için devlet görevlileriyle ilişkide bulunmaktadır.
- d) Topluluk düzeyinde katılmacılar: Bazı kişiler belirli toplumsal sorunların çözümü için örgütler ya da gruplar aracılığıyla siyasal süreci etkilemeye çalışırlar.
- e) Kampanyacılar: Bazı vatandaşlar seçim kampanyalarında aktif olarak görev almaktadır.
- f) Son bir grup vatandaş ise aktif olarak siyasal partilerde görev almaktadırlar.

Konuyla ilgili bir başka sınıflandırma ise Milbrath tarafından yapılmıştır.³² Milbrath'ın sınıflandırmasına göre eylemler zorluk derecelerine göre 4 sınıfta ele alınabilir. Birinci olarak siyasal davranışta hiç bulunmayanlar kayıtsız ya da hareketsiz olarak ifade edilmiştir. İkinci sırada izleyici faaliyetleri olarak tanımlanan seçimlere katılma, oy verme, siyasal süreci takip etme, parti rozeti taşıma gibi faaliyetler gelmektedir. Üçüncü olarak, geçiş faaliyetleri olarak tanımlanabilecek siyasal toplantılara katılma, bağışta bulunma gibi faaliyetler gelmektedir. Son aşamada ise gladyatör faaliyetleri şeklinde tanımlanan siyasal bir partiye katılma, aktif görevlere talip olma, siyasal bir partiden aday olmak gibi faaliyetler gelmektedir.

Gülmen de benzer bir yaklaşımla siyasal örgütlerde çalışma, siyasal örgütlerde üye olma, siyasal örgütleri destekleme, yasal görüş sahibi olma, oy verme şeklinde en yoğunundan başlamak suretiyle siyasal katılmayı sınıflandırmıştır.³³

Günümüzde siyasal katılma olgusundan bahsedebilmemiz için bireyin öncelikle yasal birtakım haklara sahip olması gerekmektedir. Bu anlamda birey, oy vermeden siyasal partilere üye olmaya, dernek ya da parti kurmadan toplantı gösteri yapma hakkına kadar birçok imkâna sahip olabilmelidir. Bu faaliyetler de hiç kuşkusuz demokratik bir ortamda mümkün olabilmektedir. Bir ülkede siyasal katılımın düzgün olarak işleyebilmesi için dört temel

32 Lester W. Milbrath, **Political Participation: How and why do people Get Involved in Politics?**, Chicago, Rand McNally and Company, 1965, s.18.

33 Gülmen, a.g.e. , s.12.

şartın gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar sosyal plüralizm, rekabet halinde bulunan elitler, demokratik mekanizma üzerinde uzlaşma ve vatandaşların eşit olarak seçimlere katılabilmesine imkân sağlayacak seçimlerin düzenli bir şekilde yapılabilmesinin sağlanmasıdır.³⁴ Ayrıca, siyasal katılmanın gerçekleşebilmesi için birey siyasal mekanizmaya güven duymalı ve siyasal katılma yoluyla sistemden bir şeyler elde edebileceği konusunda sisteme karşı gerekli güveni duyması gerekmektedir. Siyasal sisteme güven duyan birey daha fazla çalışmak suretiyle sistemin içerisinde yer almak isteyecek, aksi durumda ise yönetimin bir çıkar grubunun elinde olduğu düşüncesiyle siyasal sistemden uzaklaşıp sisteme küsecek ve siyasal katılma eylemini daha az gerçekleştirecektir.

Siyasal davranışı ve siyasal katılmanın derecesini büyük ölçüde sosyo-ekonomik koşullar belirlemektedir. 1960'lı yılların başlarından itibaren gelişen modernist yaklaşım siyasal katılımı modernleşmenin göstergesi şeklinde kabul ederek kentleşme, eğitim, meslek, cinsiyet ve yaş gibi faktörlerin sonucu olarak ele almaktadır. Modernleşme ile siyasal katılım arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı söz konusudur.³⁵ Modernleşmenin katılım üzerinde dört farklı etkisi vardır. Modernleşme geliştikçe sosyal farklılaşma ve gruplaşmalar artmaktadır. Bu durum katılmayı daha özerk hale getirmektedir. İkinci olarak katılmayı sağlayan istekler modernleşmeyle birlikte artmaktadır. Siyasi gruplaşmalar, siyasal faaliyetler ve medya gibi unsurlar modernleşmeyle birlikte gelişmekte ve bireyin siyasal katılımı arttırmaktadır. Modern toplumlarda bireyin siyasal katılımı daha sınıfsal temeller üzerinde olmakta ve bu da daha bilinçli olarak bireylerin siyasal katılımını sağlamaktadır. Son olarak da, modernleşmeyle beraber maddi imkânların artması bireylerin ekonomik anlamda daha rahat etmesiyle birlikte farklı boyutlarda ve daha yoğun olarak katılımını sağlamaktadır.³⁶

Kışlalı, Siyasal katılmayı etkileyen faktörleri (daha sonra geniş olarak ele alınacağı gibi) yaş, cinsiyet, aile, eğitim, meslek, gelir ve yerleşme biçimi olarak sınıflandırmıştır.³⁷ Eğitim, meslek, gelir ve diğer sosyo-ekonomik değişkenlerde dikkati çeken en önemli nokta bu unsurların birbirleriyle yakından

34 M.Margaret Conway, **Political Participation in the United States**, Washington, Congressional Quarterly Press, 1991, s.2-3.

35 Ömer Çaha, Metin Toprak, İbrahim Dalmış, "Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırkkale Örneği", **Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, Der. Ömer Çaha, İstanbul, Orion Yayınevi, 2008, s.53-139.

36 Ergun Özbudun, **Social Change and Political Participation in Turkey**, Pinceton, New Jersey, Princeton University Press, 1976, s. 4-13 .

37 Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 2.bs., Ankara, İmge Kitapevi, 1983, s.189.

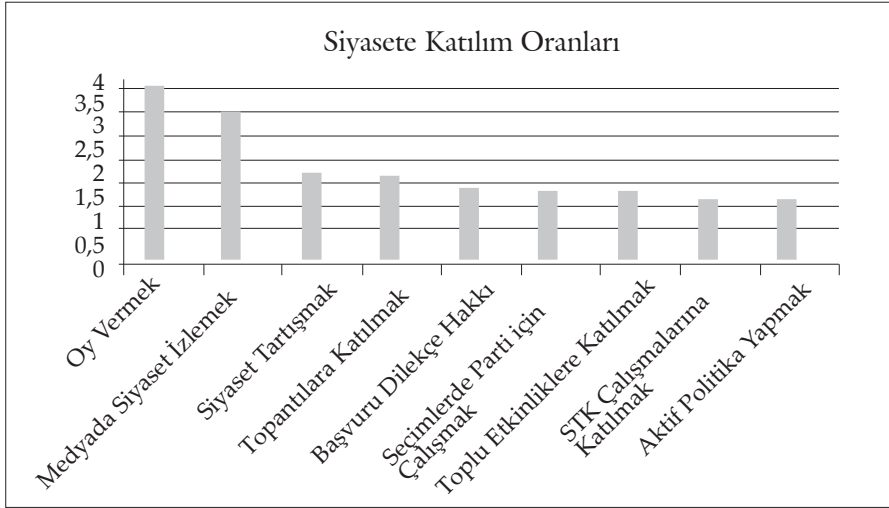
ilişkili olmaları ve birbirlerini etkiliyor olmalarıdır³⁸. Siyasal katılmanın en önemli unsurlarından birisi olan seçmenin alacağı kararlarda her bir sosyo-e-konomik faktör farklı şekilde etkili olmakta ve birbirlerini de değişik şekillerde etkilemektedir.

1.2.2.1. Türk Seçmenin Siyasal Katılma Düzeyi

Yukarıda bahsedildiği gibi demokratik rejimlerde siyasal katılmanın temelinde üç düzeyde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Birincisi, bireysel düzeydeki katılmadır ki, burada birey ya seçimden seçime oy vermekle sınırlı kalır, ya da siyasi olaylarla ilgilenir. Siyasal sürece katılma düzeyi veya siyasal olaylara karşı tutumu bireyseldir. Siyasal katılmanın ikinci düzeyi ise grup düzeyinde gerçekleşen katılımdır. Bireyler bu tür bir katılım yoluyla, bir grup içinde yer almak suretiyle gerek yerel, gerekse ulusal düzeyde siyasal iktidarın politikalarını yönlendirmeye çalışırlar. Siyasal katılmanın üçüncü düzeyi ise, siyasal partiler aracılığıyla gerçekleşen katılımdır.

Türkiye’de bireylerin siyasal katılma biçimleri ile ilgili olarak TÜSİAD’ ın 2001 yılında yapmış olduğu “Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması” Türk Seçmenin siyasal katılımı ile ilgili bize detaylı bilgiler vermektedir. (Tablo 1)

Şekil 1: Türk Seçmenin Siyasete Katılım Kanalları

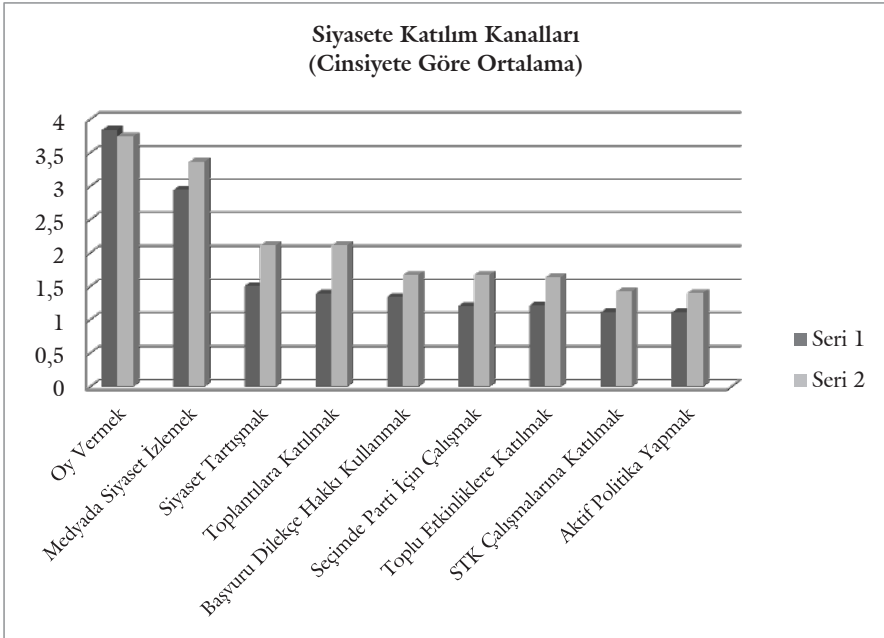

Kaynak: TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması, Kasım 2001.s.17

38 Baykal, a.g.e., s.149.

Araştırmanın sonuçlarına göre Türk seçmenin en sık kullandığı siyasal katılma biçimi oy kullanmaktır. Seçimlerde genellikle katılma oranının yüksek olması bunun en iyi örneklerindedir. Bunu, medya aracılığıyla siyaset hakkında bilgi edinmek izlenmektedir. Türk seçmeni medyada yer alan politik haber, yorum ve tartışmalara büyük ilgi duyuyor ve bunları çok yakından takip ediyor. Türk seçmeni siyasete katılma etkinlikleri arasında yer alan “siyaset tartışmayı, toplantılara katılmayı, başvuru ve dilekçe hakkını kullanmayı, seçimde parti için çalışmayı, sivil toplum kuruluşlarında çalışmayı ve aktif siyasete katılmayı” ya çok az gerçekleştiriyor ya da bu etkinliklere hiç katılmıyor. Türk seçmenlerinde cinsiyete dayalı olarak siyasal etkinliklere katılım olgusunu incelediğimizde (Tablo 2), oy verme dışında bütün siyasal etkinliklere kadınların erkeklere nazaran istatistikî bakımdan anlamlı ölçüde daha seyrek bir şekilde katıldığını görmekteyiz.³⁹

Şekil 2: Türk Seçmenin Cinsiyete Göre Siyasete Katılım Kanalları

Kaynak: TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması, Kasım 2001, s.18

39 Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, “Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması”, Yayın No: TÜSİAD-T/2001-11/32, İstanbul, 2001, s.18

Araştırmadan çıkan başka bir sonuç da, Türk seçmenin aktif siyaset yapmaya istekli olmamasıdır.⁴⁰ Siyasal iktidarı belirlemek için geniş bir katılımı oy kullanan, medyadan siyaseti yakından izleyen, siyaset tartışan Türk seçmeni aktif politika konusunda isteksiz davranmaktadır. Bunun muhtemelen bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerden ilki siyasal partilerdeki lider oligarşisidir. Diğer bir neden olarak da aktif siyaset yapmanın yüksek mali külfetler getiriyor olmasıdır. Bu nedenlerden dolayı bireyler aktif siyaset yapma konusunda istekli olmamaktadır.⁴¹ Saydığımız bu sebeplerden dolayı farklı aktörlerin siyasete girmesi ülkemizde çok fazla karşılaşan bir durum olmayıp Türk siyasetinde aynı aktörler uzun süre görev almaktadırlar. Bu durum siyasetin kısır bir döngüye girmesine neden olmaktadır.

Yine aynı araştırmada öne çıkan bir başka konu da, Türk seçmenin parti liderine ve parti programına önem vermesidir. Türk seçmeni çoğu zaman parti liderinin özelliklerine göre hareket etmektedir. Seçmenin gerek siyasal katılımında gerekse de parti tercihlerinde parti liderlerinin özellikleri ciddi anlamda etkili olmaktadır.⁴²

1.2.3. Siyasal Katılma Biçimleri

Bireyler siyasal katılma yoluyla aidiyet duygularını geliştirmekte ve bunun bir sonucu olarak da devlete ve sivil topluma bağlanmaktadır. Bireylerin demokratik sistem içerisinde her tür yasal aracı siyasal katılma amacıyla kullanmaları mümkündür. Bununla beraber ülkeden ülkeye, hatta bölgeden bölgeye değişebilen siyasal kültürler, siyasal katılmanın farklı şekilde olmasına sebep olabilmektedirler. Bu nedenle siyasal katılma biçimlerinde toplumların yapısal özelliklerinden doğabilecek farklılıkları göz ardı etmemek gerekmektedir. Siyaset bilimciler göre siyasal katılma biçimlerini “olağan” ve “olağandışı” olmak üzere iki farklı bölümde incelemek mümkündür.⁴³

1.2.3.1. Olağan (Alışlagelmiş) Siyasal Katılma

Siyasal katılma siyasal olayları izleme, bir partiye üye olma, parti adına aktif faaliyet gösterme, parti içerisinde etkin görevler alma, oy kullanma, seçim kampanyalarına katılma, bireyin kendi adına kamu otoritesinden istekte bulunması, yürüyüş ve eylemlere katılma gibi eylem ve davranışları kapsar.⁴⁴

40 A.e., s. 17-20,

41 Abdullah Özkan, *Siyasal İletişim, Partiler, Seçimler, Stratejiler*, İstanbul, Nesil Yayınları, 2004, s.178-180.

42 Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, a.g.e., s.182.

43 Gabriel Almond, *Comparative Politics Today: A World View*, Boston:Little, Brown and Co., 1974, s.59.

44 İlter Turan, *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*, İstanbul, Hazar Matbaacılık, 1987, s.38-40.

Bu saydıklarımız demokratik, yasal biçimde olan yani olağan (alışlagelmiş) siyasal katılma biçimleridir. Şüphesiz, oy kullanma işlemi en yaygın görülen siyasal katılma biçimlerinden birisidir. Oy verme işlemi seçmenlerin hangi siyasal partinin iktidara geleceğine karar verdiği gibi iktidarda olan partiden beklentilerin yönü açısından da bir fikir vermektedir. Oy vermenin yanı sıra demokratik sınırlar içerisinde bireyler farklı şekillerde siyasal katılma faaliyetine katılmaktadırlar. Toplumu oluşturan bireylerin birçoğunun olağan (alışlagelmiş) siyasal katılma faaliyetlerinde bulunduğunu söylememiz mümkündür.

1.2.3.2. Olağandışı Siyasal Katılma

Olağandışı siyasal katılma, istenilen ancak her zaman başvurulmayan siyasal katılma türleridir. Olağandışı siyasal katılmanın kapsamına giren eylemler yasal olabileceği gibi yasalara uygun özellik taşımayabilir de.⁴⁵ Kurulu düzenin kuralları dışında ve ona karşı yapılan eylemler olağandışı siyasal katılma olarak ifade edilir. Bireyleri, olağandışı siyasal katılma zorlayan sebepler arasında, siyasal sistemden beklentilerin gerçekleşmemesi, sistemin başarısızlığı, toplum içerisinde bazı grupların kendilerini sistemden yabancılaşmış görmeleri ve yasal yollardan siyasete katılmayı becerememeleri sayılabilir.⁴⁶ İmza toplamak, bildiri yayınlamak, mitingler düzenlemek, grev yapmak olağandışı katılma örneklerinden ilk akla gelenlerdir. Hangi yolların olağandışı katılma şeklinde algılanacağı genellikle zaman ve yere bağlıdır. Ülkenin yapısı ve kuralları da bunda son derece etkilidir. Belirli bir katılma şekli herhangi bir toplumda belirli bir dönemde yaygınlık kazanabilir. Örneğin kamuoyunu ilgilendiren bir konuda referandum yapılması için vatandaşlardan imza toplamak İsviçre’de çok sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu olay başka bir ülkede o ülkenin hükümeti tarafından uygun bulunmayabilir.⁴⁷ Bu saydıklarımız genellikle uygulandıkları siyasal sistemin durumuna bağlı olarak yasal ya da yasalara aykırı olabilmektedir.

Siyasal faaliyetler için açık yolların bulunmadığı ülkelerde yasal olmayan olağandışı siyasal katılma eğilimlerine rastlamak daha olasıdır.⁴⁸ Birey, siyasal amaçlarına ulaşmak için fiziksel güç kullanır ve bu amaçla çeşitli eylemler gerçekleştirir.⁴⁹ Yasadışı örgütlere ilgi duymak, onların üyesi ya da yöneticisi olmak, ayaklanmalar düzenlemek, gizli toplantılarına katılmak, yasaklanmış

45 Turan, *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*, s.41-42.

46 Özkan, *Siyasal İletişim, Partiler, Seçimler, Stratejiler*, s.101.

47 Turan, *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*, s.41-42.

48 Birsen Örs, *Siyasal Gelişme ve Modernleşme Kuramları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, SBF Masa Üstü Yayıncılık, No:26, 1997, s.34.

49 Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyasal Bilim (Teori, Olgu ve Süreçler)*, s.204.

afiş veya bildiri dağıtmaktan başlayıp silahlı mücadeleye kadar uzanan eylemlere girişmek bu çerçevede değerlendirilebilir.⁵⁰

Olağandışı siyasal katılma, “sivil itaatsizlik”⁵¹ eylemleri kapsamında da değerlendirilebilir. İktidarın uygulamalarından hoşnut olmayan, kendilerine haksızlık yapıldığını düşünen topluluklar tepkilerini gösteri yürüyüşünde bulunarak, mitingler düzenleyerek gösterebilirler. Şiddete başvurulmadığı, kamu malına zarar verilmediği sürece bu eylemler demokratik bir toplumun gereği sayılmalıdır.⁵² Bununla birlikte bazı bilim adamları hukuka aykırı eylemleri siyasal katılma içinde kabul ederken bazıları kabul etmemektedir.⁵³

Günümüzde demokratik sistemin vazgeçilmez unsurlarından birisi olan sivil toplum kuruluşları, olağandışı siyasal katılma uygulamalarında ön planda olmaktadır.

1.3. Seçmen Davranışı

Demokratik siyasal rejimlerin uygulandığı ülkelerde, halk kendisine sunulan farklı seçenekler arasından bir seçimde bulunarak siyasal iktidarı seçer. Demokratik gelişmenin en temel göstergelerinin başında özgür irade gelir. Özgür iradenin yansıdığı en önemli alanların başında ise demokratik seçimler gelmektedir. Seçimler ile ilgili en önemli kavramlardan birisi oy vermedir. Oy verme işlemi ise o ülkede kendisine bu hakkın verildiği seçmenler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Seçmenler, bir ülke vatandaşı olmanın kendisine sağladığı bir hak ve görev olarak, vatandaşı olduğu ülkedeki yönetici kadronun belirlenmesi için yapılan seçimlere katılma hakkı olan kişilerdir⁵⁴. Seçim olayının en önemli aktörü olan seçmen, bir toplumda kendisine sunulan yasalar çerçevesinde yöneticileri seçimle iş başına getirme hakkına sahip olan vatandaşı, sahip olunan kimlik ise seçmenliği ifade etmektedir. Başka türlü ifade edersek; seçmen; karmaşık siyasal yapının bir zorunluluğu olarak ortaya çıkan temsili demokrasinin gereği olarak kendi adına yasama organında karar verme ve

50 Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, s.189.

51 Sivil İtaatsizlik, John Rawls’a göre: yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen, şiddete dayanmayan, vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylemdir. Sivil itaatsizlik kavramının unsurları arasında; yasadışı ancak meşru bir eylem olmasını, kamuya açık bir eylem olmasını, şiddet kullanımını dışlayan bir eylem olmasını ve hukuk devleti düşüncesine dayalı siyasi ve ahlaki bir yönelim olmasını sayabiliriz. Daha fazla bilgi için bknz: John Rawls, “*Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Hakkı*”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev. Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s.56.

52 Özkan, *Siyasal İletişim, Partiler, Seçimler, Stratejiler*, s.101.

53 Özbudun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, s.2.

54 Gülmen, a.g.e. , s.18.

davranma yetkisini yasal çerçevede belirtilmiş olan temsilciye seçim yoluyla devreden kişidir.⁵⁵

Seçmenlerin almış oldukları kararlar, farklı ve karmaşık etkenler altında ortaya çıkan sık sık değişebilirlik özelliğine sahip ve bireylerin davranışlarına yön veren tercihlerdir. Seçmenler oy verirken kendileri için en faydalı olacağına inandıkları partilere oy verirler. Bir ülkede seçmenlerin genel kültür, eğitim ve gelir düzeyi ile o ülkede yapılan siyasetin niteliği arasında paralellik mevcuttur. Seçmen davranışlarının doğru analiz edilmesi, o ülkenin gerek sosyo-ekonomik gerekse de sosyo-kültürel göstergeleri ile ilgili ciddi veriler ortaya koyar.⁵⁶

Seçmen davranışlarının yöneliminde farklı faktörlerin önemini vurgulayan yaklaşımlar vardır. Bu anlamda özellikle üç temel yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar Sosyolojik yaklaşım (Columbia Ekolü), Sosyo-Psikolojik yaklaşım ya da Partiye Özdeşleşme Modeli (Michigan Ekolü) ve Ekonomik yaklaşım (Rasyonel tercih) modelidir.⁵⁷

1.3.1. Sosyolojik Yaklaşım (Columbia Ekolü)

Columbia Üniversitesinde bir grup araştırmacı tarafından başlatıldığı için Columbia ekolü olarak da bilinen bu yaklaşım modeline göre, seçmen davranışı temelde toplumdaki sosyal bölünmüşlük tarafından belirlenir.⁵⁸ Sosyal bölünmenin temel kaynakları etnik, mesleki ve dinsel farklılıklardır. Bu anlamda seçim kampanyalarının seçmenlerin tercihlerini etkileme gücü zayıftır. Seçmenlerin parti tercihleri dini bir aidiyet gibi vazgeçilmez alışkanlıklar olarak ifade edilir.

Sosyolojik yaklaşımda psikolojik etkenler yani bireylerin tutum ve değerleri yadsınmaktadır. Bireysellik reddedilerek seçmen davranışları grup temelinde değerlendirilmektedir. Bu modelin temel varsayımı “ferdin tutum ve tercihlerinin ilişkide olduğu insanlardan etkileneceği” şeklindedir.⁵⁹ Aile, sosyo-ekonomik statü, ait olunan grup, yerleşim yeri gibi değişkenler seçmenlerin karar vermesinde etkili olmaktadır. Seçim davranışı da adaylar

55 Erdoğan Yıldırım, *Türkiye’de Siyaset Süreci ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması: SHP Örneği*, Ankara, Ark Yayınları, 1995, s.142.

56 Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, “Kamu Ekonomisinde Karar alma ve Oylama Yöntemleri”, *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2001, s.112-128.

57 M.Harrop, W.L Miller, *Elections and Voters: A Comparative Introduction*, London, MacMillan Education Ltd., 1987, s.130.

58 Birol Akgün, *Türkiye’de Seçmen Davranışı Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s.25.

59 Yusuf Ziya Özcan, “Siyasi Parti Tercihleri Belirleyen Etmenler: İstanbul Örneği, (Determinants of Political Party Preferences: The Case of İstanbul)”, *Toplum ve Bilim*, No. 76, Bahar 1998, s. 188-212.

arasında değil partiler arasında geçmektedir. Seçmenlerin seçimlerde kullandıkları oy değişmez kimliklerinin bir kez daha tescil edilmesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Sosyolojik yaklaşımın temel konusu seçmenler değil, gruplar ve partiler olmakla birlikte, temel problemi de niçin oy veriyorlar sorusuna cevap aramaktır.⁶⁰ Sosyolojik yaklaşımla ilgili olarak bazı genellemeler yapmamız mümkündür. Özellikle ABD’de yapılan araştırmalarda bazı genellemelere ulaşılmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:⁶¹

- a) Bireyin sosyal özellikleri parti tercihlerini belirlemektedir.
- b) Oy verme temelde bir grup deneyimidir.
- c) Bireyler birlikte yaşamalarından dolayı aynı adaya oy vermeleri muhtemeldir.
- d) Oy vermede ailenin çok önemli bir etkisi vardır. Eşler özellikle birbirlerine çok yakın oy kullanmaktadır. Çocuklarda ise aynı derecede yakın bir ilişki olmamaktadır.
- e) Seçimlere ve politikaya ilgili olan kişiler daha çabuk olarak karar vermektedir.
- f) Bireyler, mensubu buldukları gruplar doğrultusunda oy vermeye eğilimli olmakta ve bu süreçte adaya yönelik çapraz baskılar önemli derecede rol oynamaktadır.

Son yıllarda sınıf temelli ve grupların baskısıyla verilen oylarda bir azalma olduğunu söyleyebiliriz. Bireylerin daha rahat ve bağımsız hareket ettiklerini gözlemleyebiliyoruz. Özellikle demokrasinin gelişimiyle birlikte bireyler çok daha özgürce ve rahat olarak tercihlerini belirleyebilmektedirler. Bu nedenle, bu modele getirebileceğimiz en önemli eleştirilerimizin başında; parti sistemlerindeki ve seçmenlerin oy tercihlerindeki değişiklikleri açıklama konusundaki eksiklikleri gelmektedir.

1.3.2. Sosyo-Psikolojik Yaklaşım (Michigan Ekolü)

Sosyolojik yaklaşım modeline en önemli tepki, Michigan ekolü olarak adlandırılan Michigan üniversitesinde çalışan bir grup bilim adamı tarafından geliştirilen sosyo-psikolojik yaklaşım ekolü tarafından gelmiş ve seçmen tercihi araştırmaları yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle alan araştırmalarındaki gelişme ve bireysel düzeyde elde edilen verilerin artması sonucunda

60 Ahmet Kalender, *Siyasal İletişim-Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2000, s.50-51.

61 P. Lazarsfeld , F. Berelson B., H. Gaudet, *The People’s Choice How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, New York, Columbia University Press, 1968, s.137-142; akt:Ahmet Kalender , a.g.e., s.52-55

bu model ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu modelin özünde seçmenin bir partiye karşı duyduğu sevgi, bağlılık ve taraftar olmak vardır. “Parti kimliği” kavramı ön plana çıkmıştır.⁶²

Bu model gruplar yerine bireyler üzerine eğilmiş ve seçmenlerin küçük yaşlardan itibaren elde ettikleri siyasal tutumlar ve ideolojiler yani onların siyasal sosyalleşme süreçleri parti tercihlerinde son derece önemli olmaları sonucunu doğurmuştur. Psikolojik faktörler ön planda olmuş, özellikle psikolojik güçler içerisinde tutumlar merkezi bir rol oynayarak bireylerin tercihlerinin belirlenmesinde doğrudan etkili olmuşlardır.

Partiyle özdeşleşme modeli olarak da tanımlanan bu modele göre seçmen bir partiye sevgi beslemek, ona bağlılık duymak gibi unsurlarla tercihini belirlemektedir. Seçmenler, belli bir seçim kampanyasının etkisi sonucu başka partilere oy verseler bile belli bir dönem sonunda eski partilerini desteklemeye devam etmektedirler.⁶³ Partiyle özdeşleşme modelinin varsayımları şunlardır:⁶⁴

- a) Bireylerin partilere olan bağlılıkları ailedeki sosyalleşmeleriyle olmaktadır.
- b) Bireyler psikolojik bağlılıkları doğrultusunda oy kullanmaktadır.
- c) Bir partiye bağlı olan seçmenin seçimlerde o partiye oy vermesi ve seçimlere katılması yüksek ihtimaldir.
- d) Bir partiye daha çok bağlı olan seçmenin, kendi partizan bağlılığına uygun olabilen diğer partileri algılaması ve değerlendirmesi kuvvetle muhtemeldir.
- e) Partiyle özdeşleşme ve oy verme arasındaki tutarsızlık geçici bir süre için söz konusu olup bir ya da birkaç seçim sonrası normale dönmektedir.

1.3.3. Ekonomik Yaklaşım (Rasyonel Tercih) Modeli

Özellikle bireylerin partilerden ve politikadan uzaklaşması, kendisine hiçbir partiyi yakın görmemesi ve klasik sağ sol partilerin dışında yeni partilerin de seçimlerde başarı göstermesi sonucunda oy vermede etkili başka faktörlerin varlığı da konuşulmaya başlanmıştır. Bunların başında ekonomik yaklaşım modeli gelmektedir. Özellikle son yıllarda seçmenlerin ekonomik

62 Akgün, *Türkiye’de Seçmen Davranışı Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, s.26.

63 M.Harrop, W. L Miller, *Elections and Voters: A Comparative Introduction*, 134.

64 Kalender, *Siyasal İletişim-Seçmenler ve İkna Stratejileri*, s.58-60.

çıkarlarını ve beklentilerini ön plana alarak tercihlerini belirlemesi yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir.

Ekonomik yaklaşım ya da rasyonel modele göre seçmen kendi çıkarı doğrultusunda kendisine en fazla fayda getirecek bir adayı ya da partiyi desteklemektedir.⁶⁵ Seçmenin partiyle özdeşleşme modelinde olduğu gibi psikolojik faktörlerin etkisi altında kalıp, hatır için oy kullanması söz konusu değildir.⁶⁶ Ayrıca seçmen partiyle özdeşleşme modelinde olduğu gibi sosyal çevrenin etkisinde kalmayıp politik amaçları doğrultusunda hareket etmektedir.⁶⁷

Seçmen, seçimler sırasında kendi desteklediği adayın ya da partinin kazanma olasılığı yoksa kazanmasını istemediği partinin karşısında kuvvetli olan adayı ya da partiyi destekleme yoluna gidecektir. Seçmenler oy verirken partilerin özellikle ekonomi alanında uygulamalarına ve performanslarına bakıp karar vermektedirler. Ve bu kararları da çok kolay bir şekilde değiştirebilmektedir. Bireyler ayrıca iktidarda bulunan partilerin ekonomi politikalarının sonuçlarına göre kararlarını vermekte ve ekonomi iyiye doğru gittiğinde iktidarı ödüllendirip oyunu tekrar aynı partiye vermektedir.⁶⁸ Ekonomik yaklaşım modelinin ana unsuru seçmenlerin, ekonomik gelişmeler konusunda mevcut hükümeti sorumlu tutmalarıdır.⁶⁹ Hükümetlerin uyguladıkları ekonomi politikalarından sorumlu olup, iktidarda kalıp kalamayacakları bu politikalarının başarılı olup olmamasına göre şekillenecektir.

Piyasadaki makro ekonomik göstergeleri değerlendiren seçmenler, kendileri için önemli olan konuları baz alarak tercihte bulunmaktadır.⁷⁰ Bu modele getirebileceğimiz eleştirilerin başında da ekonomi dışındaki faktörleri göz ardı etmesi ve seçmeni sadece ekonomik faktörleri değerlendirmesi anlamında ele alıyor olmasıdır.

Yukarıda değindiğimiz modeller birbirini dışlayıcı değil birbirleriyle yakın ilişki içerisinde ve birbirlerini tamamlayan modellerdir. Seçmenler aynı partilere karşılıklı çıkarları için ve birbirlerini etkiledikleri için oy verebilmektedir.⁷¹ Ancak Türkiye’de, özellikle son yıllarda iktidarda bulunan partilerin uygulamaya çalıştıkları ekonomi politikalarının seçmen tercihlerinde önemli

65 Kalender, *Siyasal İletişim-Seçmenler ve İkna Stratejileri*, s.61-62.

66 Harrop, Miller, *Elections and Voters: A Comparative Introduction*, s.145.

67 *A.e.*, s.145-146.

68 Ayrıntılı bilgi için bkz: Lewis-Beck, Michael S. , *Economics and Elections: The Major Western Democracies*, Ann Arbor, University of Michigan Press,1988.

69 Brad Gomez T., J. Matthew Wilson, “Political Sophistication and Economic Voting in the American Electorate: A Theory of Heterogeneous Attribution”, *American Journal of Political Science*, Vol.45, No. 4, Oct., 2001, s.899-902.

70 Seyfettin Erdoğan, *Siyaset-Ekonomi İlişkileri*, İstanbul, Değişim Yayınevi, 2004, s.105.

71 Özcan, *Siyasi Parti Tercihleri Belirleyen Etmenler: İstanbul Örneği*, s.195.

derecede rol oynadığını gözlemlemekteyiz. Seçmenler, iktidar partisine ilişkin desteklerini belirlerken, genel makro ekonomik dengeyi fazlasıyla önemseyip tercihlerini buna göre belirlemektedirler. İktidarda bulunan partiyle ilgili olarak ileriye dönük beklentilerde olumsuzluk ön planda ise seçmenler iktidara verdikleri desteği geri çekmektedirler.⁷² Özellikle kriz dönemlerinde ülkenin makro-ekonomik performansı çok öne çıkmaktadır. Türkiye’de 3 Kasım 2002 seçimlerinde, seçimlerden önce yaşanan kriz nedeniyle iktidardaki partiler oylarını ülke barajının altına düşürüp parlamentoya dahi girememişlerdir. Bu durum ülkenin makro ekonomik verilerinin seçmen tercihlerini ne derece etkilediğine dair güzel bir örnektir.

Yine Türkiye açısından dikkate alınması gereken bir husus da, seçmenlerin negatif ekonomik göstergelere pozitif gelişmelerden daha güçlü bir şekilde duyarlılık göstermesidir. Türk politikasında ekonomik performans ve seçimlerdeki başarı arasındaki ilişki Ali Çarkoğlu tarafından yapılan ve 1950-1995 arasındaki 21 seçimi kapsayan çalışmada ortaya konmuştur. Bu çalışma seçimlerde seçmenlerin siyasi partilere olan desteğinin “tüketici fiyatları endeksindeki değişim”, “kişi başına GSMH” ve “işsizlik haddi” gibi makro düzeydeki ekonomik göstergeler ile ilişkisini ortaya çıkarmıştır.⁷³

1.4. Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler

Seçmen davranışı, siyasal davranış içerisinde yer almakla birlikte, siyasal bilimcilerin üzerinde en fazla inceleme yaptıkları alanlardan birisi olmuştur. Seçmen davranışı, bir toplumun üyelerinin kendilerini yönetecek olan kişileri seçme işlemi olmasıyla beraber doğrudan ya da dolaylı olarak kamu politikalarını etkileme amacı ile katıldıkları ortak işlevleri de kapsamaktadır.⁷⁴ Seçmenlerin farklı partiler arasında tercihte bulunmalarının altında yatan nedenler önemlidir. Çünkü, partilerin iktidara gelmeleri ve siyasal sürecin düzenli olarak işleyişi seçmenlerin tercihlerine bağlıdır.

Seçmen davranışının hemen hemen bütün toplumlarda gözlenebilen bir olgu olması, onun özellikle karşılaştırmalı siyasal davranış çalışmalarında en fazla başvurulan bir araç olmasını sağlamıştır.⁷⁵ Seçim, bireyin en kolay ve en öncelikle yaptığı siyasal katılım biçimidir. Seçmen davranışları diğer siyasal davranışlardan farklı olarak nitel değil, nicel değerlerle ifade edilir. Nitel

72 Ali Çarkoğlu, Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul, TESEV Yayınları, No:11, 2006, s.35-39.

73 Ali Çarkoğlu, “Macro Economic Determinants of Electoral Support for Incumbents in Turkey 1950–1995”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 17, 1997, s.85.

74 Sülüin Evinç Torlak, Ferihan Polat, “Denizli Örneği Çerçevesinde Kentleşme Sürecinde Seçmen Davranışı Değişimi”, *Mülkiye Dergisi*, Sayı 253, Ankara, 2008, s.150.

75 Gülmen, a.g.e. , s.16.

değerler toplumdan topluma veya zaman içerisinde değişebilmektedir. Nicel değerler, karşılaştırmalı çalışmalarda daha rahatlıkla kullanılabilir. Seçmen davranışları nicel olmaları sebebiyle siyasal değişimlerin en önemli göstergesi olarak ele alınmaktadır.⁷⁶

Seçmen, oy verme kararını verirken birçok farklı etmenden etkilenir. Seçmenlerin almış olduğu siyasal kararlar, farklı sosyo-ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Seçim kararının kendisi basit bir karar gibi görülürken, seçim tercihinin belirleyicileri olarak birçok bağımsız değişken bulunmaktadır. Farklı partilere oy veren seçmenlerin seçim kampanyası faaliyetleri başlamadan oy kullanma eğilimleri olduğunun çeşitli araştırmalar sonucunda tespiti, oy verme davranışının bir karar vermeden ziyade alışkanlık halini almış bir eylem olduğunu göstermektedir.⁷⁷

Seçmen davranışı konusunu daha çok bir siyasal davranış olarak ele almaktayız. Çünkü seçmen davranışını ortaya koyarken siyasal olarak davranış sergilemektedir. Acaba bireyleri hangi değişkenler siyasal davranışta bulunmaya yatkın kılıyor, ne gibi unsurlar siyasal davranışının yönüne ilişkin davranışlarını etkiliyor? İnsanlar bazı özelliklerini yaş, cinsiyet gibi doğuştan kazanırken, bazı özelliklerini de eğitim, meslek gibi sonradan kazanmaktadır. Bunlar sosyal hayat içerisinde insana farklı özellikler getirir. Bu özellikler insanın çevre ve dünya algılayışını ve görüşünü meydana getirir. Bu görüşler doğal olarak insanın siyasal görüşünün ve davranışının da şekillenmesine yardımcı olur. Bireyin siyasal davranışta bulunmaya ilişkin tutumunu belirleyen değişkenler, sosyo-ekonomik, psikolojik ve siyasal olmak üzere üç boyut etrafında toplanmaktadır:

1.4.1. Seçmen Davranışını Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörler

Sosyo-ekonomik faktörler dendiği zaman bireyin davranışlarını ve kararlarını etkileyen, bireyin verdiği kararların zaman içerisinde değişikliğe uğramasına sebep olabilen çeşitli etkenlerden söz edilmektedir. Bu etkenler bireyin yaşamını şekillendiren, benzer koşullara sahip olanların benzer şekilde davranma olasılığını doğuran belirli değişkenlerden oluşmaktadır. Bir topluluğa ait olma, çevreyle ilişkilerin niteliği, çocukluk ve yetişkinlikteki sosyalleşme deneyimleri, bireyin siyasal tutum ve davranışlarını belirlemede önemli rol oynarlar. Başlıca sosyo-ekonomik faktörleri cinsiyet, yaş, gelir,

76 Torlak, Polat, a.g.e. , s.150.

77 W.G.Runciman, *Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı*, Çev. Erol Mutlu, Ankara, Teori Yayınları, 1986, s.66.

eğitim, meslek, yerleşim yeri, din başlıkları altında incelememiz mümkündür.⁷⁸

1.4.1.1. *Cinsiyet*

Kadınlar ve erkekler arasında birçok konuda düşünce ve eğilim farklılıklarının olduğu bir gerçektir. Bu farklılıkların nelerden kaynaklandığı ve bireylerin davranışlarını nasıl etkilediği konusunda, konuyla ilgilenenler arasında bir ortak nokta bulunamamıştır.⁷⁹ Her ne kadar kadın ve erkek arasındaki farklılıkların bir kısmı kültürden kültüre değişmekteyse de, çoğu kültürde bu farklılığın kadınların aleyhine olduğu bir gerçektir. Bu farklılığı yaratan nedenler biyolojik, psikolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik nedenler bağlı olarak açıklanmaktadır.⁸⁰

Sosyal psikoloji araştırmalarında, her toplumda kadına ve erkeğe özgü davranış çeşitleri üzerinde çalışılmıştır. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalarda erkeğe özgü toplumların tanımladıkları rolün “eğitim, başarı, çalışkanlık, kontrollü saldırganlık, girişkenlik” gibi öğeleri içerdiği, aile ve ev dışındaki etkinlikler için önem taşıdığı, kadına özgü rolün ise “aile, ev, akrabalık grubuna yönelik bütünleştirici, mesleki başarıya yönelmeyen şekilde olduğu gözlemlenmiştir.⁸¹

İlk insan topluluklarından bu yana, bebeğin anne ile olan bağı nedeniyle kadın aile-içi ilişkilere yoğunlaşmıştır. Yani, bebek sahibi olması kadını eve bağlamıştır. Özellikle, çocuk doğurma işlevinin kadında oluşu onu ev işlerine yönlendirmiş ve bunun doğal sonucu olarak kadının siyasal katılımı erkeğe bağımlı hale gelmiştir. Erkek eve bağlanmaktan ziyade anne ve bebeğin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ev dışı faaliyetlerde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle kadınların siyasete duydukları ilgi erkeklerden daha az olmuştur. İlginin olduğu bir alanda kadın çoğunlukla erkeğinin yaptığı tercihi fazla düşünmeden ve önemsemeyen kabul etmiştir.⁸²

Kalaycıoğlu, cinsiyet ve siyasal katılma arasındaki ilişkiyi belirtmek üzere üç hipotez ortaya konabileceğini belirtmektedir. İlk olarak, kadınların erkeklerle oranla daha düşük bir sosyo-ekonomik statüde bulunmaları sonucunda siyasal yaşama da az katıldıkları ifade edilebilir. İkinci olarak, kadınların dü-

78 Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, s.76; Kapani, a.g.e., s.133; Şaban Sitebölükbaşı, *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo Ekonomik Faktörler*, Ankara, Nobel Yayınları, 2001, s.7.

79 Hulusi Şentürk, *Seçmenin DNA'sı, Seçmen Tercihini Etkileyen Faktörler*, İstanbul, Okutan Yayıncılık, 2008, s.25-26.

80 Sitebölükbaşı, a.g.e., s.59-60.

81 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, s.18-19.

82 Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, s.189-190.

şük sosyo-ekonomik statüleri sebebiyle erkeklere oranla kitle iletişim araçlarına daha az sahip olmaları siyasal ilgi ve siyasal bilgi eksikliğini doğurmakta ve bunun sonucunda siyasal yaşama daha az katılmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Üçüncü olarak da yukarıda değindiğimiz toplumun kadından daha çok eve yönelik bir rol beklentisi içinde olması kadının siyasal yaşamda daha az yer alması sonucunu doğurmuştur.⁸³

Siyasal katılma konusunda yapılmış çalışmalarda, erkeklerin kadınlara nazaran siyasal yaşama (oy verme, parti üyeliği vb.) daha fazla katıldıklarını göstermektedir. Bu fark yukarıda değindiğimiz geleneksel yapı sonucu oluşan süreçten kaynaklanmaktadır.⁸⁴ Kalaycıoğlu, Türkiye, Kenya ve Kore üzerine yaptığı karşılaştırmalı çalışmada; Kore’de kadın seçmenlerin %15,7 si ile erkeklerin %8’i, Kenya’da kadın seçmenlerin %23,8’i ve erkeklerin %13,2’si, Türkiye’de ise kadınların %25’i ile erkek seçmenlerin %6,9’unun siyasal hayata çok seyrek olarak katıldıklarını tespit etmiştir. Ayrıca, Kenya’da kadınların %7,2 si ile erkek seçmenlerin %24,4’ü, Kore’de kadın seçmenlerin %6,8’i ile erkeklerin %20,7’si, Türkiye’de ise kadın seçmenlerin %3’ünün, erkek seçmenlerin ise %14,2’sinin çok yoğun bir şekilde siyasal yaşama katıldıklarını tespit etmiştir.⁸⁵

Kışlalı, kadınların siyasete daha az ilgi duymasını, çocuk doğurma işlevinin kadında oluşuna bağlamakta, siyasal konularla ilgili yapılan anketlerde “bilmiyorum” veya “bir fikrim yok” gibi yanıtların da daha çok kadınlardan geldiğini vurgulamaktadır. Kadınlar, siyasal yaşama ve siyasal etkinliklere daha az ilgi duymaktadırlar. Özellikle de ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınlar ve ev işleri yapanlar siyasal konulara daha az ilgi göstermekte ve toplumsal yaşamda daha zayıf kalmaktadırlar.⁸⁶ Bu konuyla ilgili olarak Necat Erder tarafından yapılan bir araştırmada deneklere siyasi eğilimleri sorulmuştur. Alınan cevaplarda kadınların erkeklere oranla daha fazla sayıda yanıt vermeme eğiliminde oldukları görülmüştür. Köyde yaşayan ve herhangi bir eğitim almamış kadınlarda bu oran en yüksek düzeyde görülürken, çalışan kadınlar arasında – eğitim düzeyine de bağlı olarak- soruyu yanıtlamayanların sayısı bir hayli düşmüştür.⁸⁷

83 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme* s.19-20.

84 Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s.539.

85 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, s.115.

86 Kışlalı, , *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, s.157-164.

87 Necat Erder, *Seçmenlerin Demografik-Sosyal Nitelikleri ve Etnik-Dinsel Kimlikleri*, Ankara, Tüses Veri Araştırma A.Ş., 1996, s. 47.

Günümüze kadar olan süreçte cinsiyet farkları azalmakla beraber kadınlarla erkekler arasında tam olarak bir eşitlik sağlandığını söylememiz zordur. Geleneksel cinsiyet rollerindeki değişimle birlikte kadının aile bütçesine doğrudan katkı yapmaya başlaması ile kadın siyasal süreç hakkında doğrudan etki sahibi olmaya başlamıştır. Kadının gelir getirici bir işte çalışması onun sosyal hayata dâhil olması sonucunu doğurmuş ve bu sayede siyasal süreç hakkında daha fazla bilgi ve birikime sahip olmaya başlamıştır. Ayrıca kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi kadınların toplumsal rollerinin değişmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun sonucu olarak kadınlar siyasal yaşamın içine daha fazla girmişler ve haklarını daha bilinçli olarak savunmaya başlamışlardır.⁸⁸

Kadın oyları yönü bakımından da bir özellik göstermektedir. Yapılan araştırmalarda kadınların erkeklere oranla daha muhafazakâr eğilimli oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.⁸⁹ Burada muhafazakarlıkla anlatılmak istenen dini anlamda muhafazakar eğilimler değil statüko taraftarı olma anlamında bir muhafazakarlıktır. Yani kadınlar erkeklere göre daha fazla sistem ve düzen yanlısı bir görünüm sergilemektedirler. Kadın oylarının dikkati çeken başka bir niteliği de, istikrar ve kişiliklere karşı hassas olmasıdır.⁹⁰ Çalışmayan kadınların muhafazakâr ve merkez sağda olan partilere olan ilgileri, iş hayatında olan kadınlara göre daha yüksektir. TÜSES Vakfı ve Veri Araştırma A.Ş. tarafından 1996 yılında yapılan bir çalışmada “Bugün bir milletvekili seçimi olsa hangi partiye oy verirsiniz?” şeklinde sorulan bir soruya çalışan kadınların % 38’i DYP, ANAP ve RP’ye oy vereceklerini söylerken, ev kadınları ve köylü kadınlarının % 50’den fazlası bu üç partiye oy vereceğini söylemişlerdir.⁹¹ Kadınlar statükocu anlamda muhafazakâr bir yapıya sahip olmalarının yanı sıra dini anlamda da erkeklere oranla daha fazla tutucu olabilmektedirler. TESEV tarafından 6 Mayıs-11 Haziran 2006 tarihinde Türkiye genelinde yapılmış bir çalışmada⁹² deneklerin kendilerini hangi kimlikle tanımladıkları sorusuna verilen cevaplara baktığımızda kadınlar “Müslüman” kimliğini % 51 oranda dile getirirken erkeklerde ise bu oran % 38 seviyelerinde kalmaktadır. Laiklik ile ilgili aynı çalışmada sorulan bir soruya ise erkeklerin % 24’ü laiklik tehdit altında cevabını verirken kadınlarda bu oran % 20’lerde kalmıştır. Kadınların toplumsal yaşama daha az katıldığı ve erkeklere göre daha az eğitim ve gelir seviyesine sahip bulunduğu toplumlarda kadınlar daha dindar gözükmektedirler. Bunun yanı sıra kadınlarda dikkati çeken bir dav-

88 Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, s.78.

89 Sitebölükbaşı, *a.g.e.* , s. 68-71.

90 Baykal, *a.g.e.* , s.65.

91 Nejat Erder, *Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri*, Ankara, Tüses-Veri Araştırma A.Ş. , 1996, s.155.

92 Ali Çarkoğlu, Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, 2006.

ranış biçimi de gerginlikten kaçınma yönünde hareket etmesidir. Bu eğilim, kadınlarda erkeklere nazaran daha güçlüdür. Kadın seçmenler gerginlik oluşturacağını düşündüğü muhafazakâr partiler yerine daha merkezde gördüğü ve gerginlik oluşturmayacağını düşündüğü partiye oy verebilmektedir.⁹³ Bu durum sadece Türkiye’de geçerli olmayıp Avrupa’da yapılmış araştırmalarda da kadın seçmenlerin erkeklere nazaran çok daha fazla gelenekçi, disiplinli, otoriter ve düzenden yana oldukları sonuçları çıkmıştır.⁹⁴ Kadınların erkeklere oranla daha duygusal olduklarını da söyleyebiliriz. Bu nedenle siyasal konuları değerlendirirken mantıksal değerlendirmeleriyle birlikte duygusal değerlendirmelerde de bulunmaktadır.

Kadının eğitim seviyesinin yükselmesi, kitle iletişim araçlarını kullanımının yaygınlaşması sonucu doğal şartlardan kaynaklanan konumunun toplumda değiştiğini ve bunun sonucunda da siyasetteki rolünün arttığını söylemiştik. Nitekim yapılan bir araştırmada görülmüştür ki, Norveç’te kadınların oy verme oranı 1901-1913 yılları arasında erkeklerden % 20 daha az iken, bu fark 1916-1922 arasında % 15 ile % 20 arasında kalmış, 1925’e kadar % 15-10 arasına, 1947’den sonra da % 10’ un altına düşmüştür.⁹⁵

Siyasal konularda erkeklerin kadınlara oranla yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı daha bilgili olmalarının yanında siyasetin gerçeklerini de daha iyi kavradıkları görülmektedir. Mesela, siyasette yalan söylenebileceğini erkekler daha fazla benimserken, kadınlar kişisel ahlak kurallarını siyasete yansıtma eğiliminde olmaktadır. Ayrıca kadınlar yasaların adil olduğuna daha fazla inanırken, siyasal düzene de daha fazla güven duymaktadırlar.⁹⁶

Türkiye’de kadınların siyasal hayata katılmaları ve bu yönde sivil örgütlenme biçimleri 1930’lu yılların tek parti rejiminin etkisi ile şekillendiği ve bu durumun etkilerinin hala sürmekte olduğu bir gerçektir. Tek parti rejiminin, kadınları daha çok siyasal amaçla değil, sosyal ve kültürel amaçla erkeklerden ayrı örgütlerde “mobilize edilmesi” olarak tanımlanabilecek bu yapı, bugün de siyasal partilerimizin kadınlara bakış açısını etkileyen önemli bir mirastır. Bu modele göre kadınlar daha çok, siyasal partiler içerisinde sadece yardımcı ve ikincil rollerde görev alma imkânı bulmuşlardır. Bu miras zamanla toplumun bütün aktörleri tarafından zaman içerisinde benimsenmiş ve içselleştirilmiştir.⁹⁷ Çok partili yaşama geçişle beraber bu yapı etkisini biraz olsun

93 Şentürk, a.g.e. , s.19-28.

94 Baykal, a.g.e. , s.65.

95 Sitembölükbaşı, a.g.e. , s.67.

96 Türker Alkan, *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989, s.125.

97 Serpil Sancar Üşür, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri-Siyasal Katılım*, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği Yayınları,

azaltmakla birlikte yine de siyasal parti yönetimlerinde kadınlar çok fazla söz sahibi olma şansı bulamamışlardır.

Türkiye’de 8 Şubat 1935’de, TBMM Beşinci dönem seçimleri sonucunda 18 kadın milletvekili meclise girmeye hak kazanmıştır. Günümüze kadar Türkiye Büyük Millet Meclis’inde 9.134 milletvekili içerisinde sadece 236 kadın milletvekili seçilmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca Meclisin sadece % 2,6 sı kadın olmuştur. Dünyada parlamentoların ortalama olarak % 15’ini kadınlar oluştururken, ülkemizde temsil bu oranın bir hayli gerisindedir. Türkiye 2002 Milletvekili Genel Seçimlerinde kadın temsili bakımından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde Avrupa Birliği’ne üye ve aday ülkeler arasında sonuncu olmuştur.⁹⁸ Meclis’te en fazla sayıda kadın temsili 2007 seçimlerinde % 9,1 olarak gerçekleşmiştir.⁹⁹ Yerel yönetimlere baktığımız zaman ise, Türkiye’de kadınların yerel yönetimlerde yönetici olarak görev alma oranlarının oldukça az olduğunu söyleyebiliriz. Yerel yönetimlerde görev almak bir bakıma ulusal düzeyde görev almak için bir hazırlık dönemi olarak nitelendirilebilir. Akdeniz ülkelerinde kadınların yerel yönetimlerde görev alma oranı % 30-40’larda seyrederken Türkiye’de bu oran % 1’lerle ifade edilmektedir.¹⁰⁰

Ersin Kalaycıoğlu ve Binnaz Toprak tarafından 2004 yılında yapılan kadın sorunsalının incelendiği bir araştırmaya¹⁰¹ göre: ankete katılanların % 74,3 ü mecliste kadın milletvekili sayısını yetersiz bulduğunu ifade etmiştir. % 65’i kadınlara siyasette fırsat tanınmadığına inandığını belirtirken, % 73,6’ sı siyasal partilerin kadınları siyasete çekebilmek için yeterince çaba göstermediğini ifade etmiştir. Yine bu çalışmada ortaya çıkan bir başka sonuca göre de toplum içerisinde dindarlık arttıkça kadınların siyasette yer almalarına karşı olumlu bakış azalmaktadır.¹⁰²

2006 yılında yapılan başka bir araştırmada da seçmenlerin % 82’si siyasette kadın sayısının artmasını isterken % 78’i kadınların katılırlarsa siyasetin şeklini ve içeriğini değiştireceği yönünde görüş bildirmişlerdir.¹⁰³

TÜSİAD-T/2008-07/468, s.217-220.

98 Songül Sallangül, “22 Temmuz Seçiminin Galibi Kim? Bıyıklı Kadınlar mı Yoksa Eril Siyaset mi?”, **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, Yıl:1,S:1, Eylül-Aralık 2007, s.3.

99 Rakamlar için bkz:TÜİK’in “Seçim Yılı ve Parlamenter Sayısı İstatistiği, <http://www.tuik.gov.tr>

100 Nermin Abadan Unat, **Uluslararası Platformlarda Kadının Siyasal Katılımı, Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eşit Hak-Eşit Katılım** Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, No:4, İstanbul, Cem Yayınevi,1991, s.67.

101 Ersin Kalaycıoğlu ve Binnaz Toprak, **İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın**, TESEV Yayını, 2004. http://www.tesev.org.tr/projeler/yayinlar_demokratikleşme.php (Erişim:25 Şubat 2010)

102 A.e., s.95.

103 United Nations Development Programme, “**Türkiye’de Siyaset ve Kadın Kamuoyu Araştırması Raporu**”, Konsensus Araştırma Danışmanlık, İstanbul, 2006.

<http://www.undp.org.tr/Gozlem2.aspx?WebSayfaNo:90> (Erişim:23 Mart 2010)

2011 yılında yapılan başka bir çalışmada da, “kadınlar hayatın her alanında, çalışma hayatında, eğitimde erkeklerle eşit fırsatlara sahip olmalıdır” şeklinde bir cümle okunduğunda görüşülen kişilerin yüzde 86’sı bu görüşe katıldığını ifade etmiştir. (yüzde 29,4 “kesinlikle doğru”, yüzde 56,3 “doğru”) Görüşülen kişilere genel olarak kadınların siyasette yer alması konusundaki görüşleri sorulduğunda, görüşülen kişilerin yarısından fazlasının kadınların siyasete katılımını genel anlamda destekledikleri yanıtı alınmıştır. Kadın siyasetçilerin sayısının artması durumunda Türkiye’nin gelişeceğine, daha iyi bir toplum haline geleceğine inananların oranı, yüzde 56 ile yarıdan fazladır. Benzer bir soru tersten sorularak, görüşülen kişilere “Kadınların siyasette ve mecliste şimdikinden fazla yer almalarına gerek yoktur” cümlesi okunduğunda, görüşülen kişilerin yüzde 71’si karşı çıkmış (yüzde 19 “kesinlikle yanlış”, yüzde 52 “yanlış”), buna karşılık yüzde 18’i böyle şeye gerek olmadığını söylemiştir.¹⁰⁴

Konuya siyasal parti tercihleri açısından bakıldığında en fazla BDP seçmenleri, partilerinin kadınların siyasette yer alması için çalışma yaptığını düşünmekte (yüzde 64,6), onları CHP’liler takip etmektedir (yüzde 56). Adalet ve Kalkınma Partililerin yüzde 43’i partilerinin bu alanda çalışma yaptığını düşünürken, MHP’liler arasında bu oranın yüzde 35,5’e kadar düşmektedir. Buna karşılık partilerinin bu alandaki çalışmalarından en az haberdar olan seçmen, bu soruya yüzde 44,7 oranında “bilmiyorum” cevabı veren Adalet ve Kalkınma Parti’li seçmenlerden oluşmaktadır. BDP’lilerde bu oran yüzde 27,2’dir. Yani görüşülen BDP’lilerin üçte ikisinden fazlası partisinin bu alandaki çalışmalarından haberdardır. MHP seçmenleri de üçte birinin partilerinin kadınların siyasete girmeleri için bir çalışma yapmadığını açıkça söylemeleri ile dikkat çekmektedirler. Parti tercihiyle cinsiyete beraber baktığımızda, AKP’li kadınların yüzde 50’sinin kendi partisinin kadınların siyasette daha fazla yer alması için çalışma yapıp yapmadığı konusunda bir fikri olmadığı, bu oranla bu alanda en bilgisiz seçmen grubu olduğu görülmektedir.¹⁰⁵

Kadınla erkek arasındaki siyasal katılımıyla ilgili farkların, sosyal eşitsizliklerin giderilmesiyle ve toplumsal gelişmeyle birlikte giderek azalacağını söylemek mümkündür. Nitekim son yıllarda yapılan araştırmalarda bu durum çok açık bir şekilde gözükmektedir.

1.4.1.2. Yaş

Siyasal davranışların öğrenilmesi ve uygulanması insanların yaşamlarında belli dönemlerde başlayarak hayatlarının sonuna kadar sürecek bir süreçtir.

104 Konda Araştırma Danışmanlık Şti., “Siyasette Kadın Temsili Araştırması, Mart, 2011.s.5.

105 A.e. ,s.24-25

Farklı yaş gruplarının siyasal olaylar karşısında farklı tutumlar, farklı beklentiler ve davranışlar içerisinde olması doğaldır. Kalaycıoğlu, yaşın öneminin yaş gruplarının farklı sosyalleşme etkileri altında farklı ulusal ve uluslararası olayların yaşandığı ülkelerde yetişen gruplar olarak, siyasal katılma farklılıkları gösterebilmelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu konudaki tespitleri şu şekildedir: Gençler geleneksel bir siyasal katılma faaliyeti olan oy verme eğilimine daha az rağbet etmektedir. İlerleyen yaşla birlikte bireylerin siyasal tercihlerinin kararlılık kazandığı tespit edilmiş ve siyasal hayata katılımı da belli bir düzene oturmaktadır. Son olarak da yaşın diğer sosyo ekonomik faktörler üzerinde ciddi bir etkisi söz konusudur.¹⁰⁶

Gençler bunalımlı dönemlerde, iç ve dış önemli sorunların gündemde olduğu ortamlarda yüksek oranda siyasal katılma eğilimi içine girdikleri halde, bunu izleyen dönemlerde ilgilerinde azalma olabilmektedir. Bu durum, özellikle yüksek öğrenim yapan gençlerde belirgindir.¹⁰⁷ Yapılan araştırmalarda elde edilen başka bir sonuçta da gençlerin ilk kez oy vermeleri söz konusu olduğunda, söz konusu kitle içerisinde oy kullanmayanların önemli bir oranda olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca gençler de mitingler, gösteri yürüyüşü, seçim kampanyaları faaliyetleri gibi zaman ve enerji gerektiren konularda katılım yüksektir.¹⁰⁸ Gençlerin güçlü ve saf ideolojilere daha yakın ilgi gösterdikleri de gözlemlenmiştir. Bu tür ideolojiler geleneksel yapıya karşı sabırsızlık ve tahammülsüzlük kaynağı oluştururlar. Bu durum, bireyleri özellikle de siyasal rejime karşı kolay bir şekilde isyan eğilimi içine sokarak, bir yandan gösteri ve mitingler düzenlemeye sevk ederken öte yandan da değişim yanlısı ve sistem karşıtı partilerin seçim kampanyalarında aktif olarak rol oynamaları sonucunu doğurmuştur. Özellikle, 18-25 yaş grubu incelendiğinde diğer yaş gruplarına göre uç siyasi hareketlere daha fazla destek verildiğini söylememiz mümkündür.¹⁰⁹

Yaş ilerledikçe siyasal tercihlerin daha dengeli hale gelerek siyasete katılımın düzenli ve artan bir seyir izlemeye başladığı görülmüştür.¹¹⁰ Çeşitli araştırmalar, siyasal katılma eğiliminin orta yaş gruplarında diğerlerine oranla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Orta yaş grubunda daha iyi sosyo-ekonomik statü elde etmek ve kendileri için daha iyi bir gelecek hazırlamak

106 Kalaycıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, s.20-23.

107 Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, s.189.

108 Gençlerin siyasete katılması ile ilgili araştırma için: **Türk Gençliği ve Katılım**, İstanbul, Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği Yayınları, 2001, s. 10-20.

109 Nermin Abadan Unat, **Hukuk ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi**, Ankara Üniv. SBF Yay. , 1966, s.293.

110 Kalaycıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, s.22.

amacıyla katılım yüksektir. Siyasal ilgi konusunda yapılan başka bir çalışmada; siyasal ilginin 40-50 yaşlarına gelindiğinde en yüksek seviyesine ulaştığı, 50'li yaşlardan itibaren siyasal ilginin azalmaya başladığı belirtilmiştir¹¹¹. Bu sonuçlara istisna olarak örnek gösterilebilecek bir çalışmayı Özer Ozankaya yapmıştır. Ozankaya, kırsal kesimleri incelediği bir araştırmasında oy verme davranışının köylerde genç ve orta yaşlılara nazaran yaşlılarda yüksek olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.¹¹²

1999 yılında STRATEJİ/MORİ ve Arı Hareketi'nin katılımıyla yapılan "Türk Gençliği ve Katılım" konulu başka bir çalışmada ise, 1999 yılında yapılan bir araştırma ve 2003 yılında yapılan başka bir araştırma sonuçları karşılaştırılmış ve 4 yıllık süre içerisinde özellikle Türk gençlerinin Siyasal katılma eylemleri hakkında bir netice alınmaya çalışılmıştır. Karşılaştırmada öncelikle bütün siyasal katılım türlerinde, özellikle oy verme, bireysel ya da sosyal amaçlarla dilekçe verme eylemlerinde kayda değer bir azalma görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu genel azalmaya karşın siyasal katılma eylemleri arasındaki sıralama değişmemiş, oy verme en yaygın siyasal katılım eylemi olmaya devam etmiştir. Bu durumun tek istisnası istatistiksel olarak ilginç bir yükselme gösteren internet üzerinden protesto eylemlerine katılımın değişen sırasıdır.¹¹³

Türkiye'de seçmen davranışı konusunda yaş önemli bir faktör olma özelliğini korumaktadır. AKP ve diğer partiler arasında tercih belirlemede yaş faktörü önemli bir rol oynamaktadır. AKP'ye oy vermeyi düşünen seçmenler diğer partilere oy verecek olanlardan daha gençtirler. Gençlerin AKP'ye yönelmesinin tek istisnası kendine özgü gençlik örgütlenmesi bulunan MHP'dir.¹¹⁴ Yine yapılan bir başka incelemede, Türkiye'de orta yaş kategorisinin en fazla temsil edildiği kesim merkez sağ ve merkez sol partiler gözükmektedir. Yaşlılık kategorisinde ise sol ve aşırı milliyetçi partiler diğerlerine oranla daha az temsil edilmektedir.¹¹⁵

Seçmen davranışını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerden yaşla ilgili temel varsayımı şöyle özetleyebiliriz: Gençler, yaşlılara nazaran daha çok ge-

111 Baykal, a.g.e. , s.82.

112 Özer Ozankaya, *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*, AÜSBF Yayını, 1971, s.196.

113 http://www.urbanhobbit.net/PDF/tyyp_turkish.pdf (Erişim:10 Ocak 2010)

114 Cem Başlevent, Hasan Kirmanoğlu, Burhan Şenatarlar, "Empirical Investigation of Party Preferences and Economic Voting in Turkey", *European Journal of Political Research*, No:44, 2005, s.554-555.

115 Nevzat Güldiken, Mehmet Aslan, *Güncel Gelişmeler Işığında Siyasal Katılma*, İstanbul, İskele Yayıncılık, 2006, s.126.

lişme, değişme ve yenilik yanlısıdır. Yaşlılarda ise muhafazakâr¹¹⁶ eğilimler kendisini daha güçlü olarak göstermektedir.¹¹⁷

1.4.1.3. *Gelir*

Yapılan araştırmalar, ekonomik faktörlerin siyasal katılma ve oy verme davranışı üzerinde belirli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu etkinin derecesi büyük ölçüde ülkenin içinde bulunduğu şartlar, iktidarın ve muhalefetin ülkenin gündemine getirdiği konular, ekonominin önceki yıllara göre durumu, hükümetin icraatlarını algılama biçimi gibi koşullar tarafından belirlenmektedir.¹¹⁸ Lipset, yüksek gelir grubuna girenlerin yüksek düzeyde, düşük gelir grubunda olanların ise düşük düzeyde oy vermeye katıldığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Amerika Birleşik Devletlerinde yapılmış bazı çalışmalarda da gelir artışıyla birlikte oy kullanma eğilimlerinin arttığı görülmüştür. Gelir artışıyla beraber daha üst düzeyde siyasal katılmaya yönelme eğiliminin olması olasıdır.¹²⁰

Siyasal çevreyi kontrol edememe düşüncesi ve bunun sonucunda etkili olamayacağı inancından ötürü gelir bakımından alt sınıflarda siyasal katılma diğer sınıflara göre daha az olmaktadır. Orta ve üst sınıflara göre alt sınıfta, çok partili sistem gibi demokratik kurumlar diğer sınıflara göre daha önemsiz gözükmektedir.¹²¹

Yukarıda Amerika Birleşik Devletleri için bahsettiğimiz durumun Türkiye için geçerli olduğunu söylemek zordur. Baykal, gelir miktarındaki artışla birlikte oy verenlerin sayısının da arttığını ancak gelir seviyesi yükseldikçe oy verme oranının artış hızının düştüğünü ve bunun sonucunda da iki değişken arasında azalan bir verimin işlediğini öne sürmüştür. Baykal, bu sonuca Türkiye’de yaptığı bir araştırma sonucu ulaşmıştır. Türkiye’de köylerde oy verme oranının kentlere göre yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Köylerdeki bu durum gelir siyasal davranış ilişkisinin çok fazla belirleyici olmadığı şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca kırsal kesimdeki sosyal kontrolün güçlü olması katılımın yüksekliğinin sebebi olarak da yorumlanabilir. Gelir seviyesi yüksek

116 Burada muhafazakârlıkla kastedilen, dindarlaşmak, statükoculuk ve sahip olunan görüşlerin pekişmesi gibi farklı anlamlardır. Yaşlıların gençlere göre daha fazla dindar olmaları kuşak farklılıkları ve yaşlılığın ruhsal özellikleriyle açıklanabilir. Ayrıca değişim karşıtlığı ve statükonun yaşlılarda daha fazla görülmesi sahip olunanları koruma, güvenli ortamı sürdürme isteği ve değişime uyum sağlamak için gerekli enerji yoksunluğu olarak açıklanabilir. Sitembölükbaşı, a.g.e. , s.76-77.

117 Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, s.144.

118 Sitembölükbaşı, a.g.e. , s.63.

119 Martin Seymour Lipset, *Siyasal İnsan*, Çev. Mete Tunçay, Ankara, Teori Yayınları, 1986, s.204.

120 Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, s.76.

121 Ahmet Yücekök, *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No:565, 1987, s.28.

olan bireyler daha farklı siyasal katılma yollarını denemekte, daha aktif olarak siyasal hayatta yer almaktadırlar.¹²²

Türkiye’de yapılan başka bir çalışmada ise büyük şehirlerde oy vermeye en istekli gelir grubu üst gelir grubu olmakta, bunu alt gelir grubu izlemek- te, buna karşılık en açık ilgisizlik orta gelir grubunda olmaktadır. Üst gelir gruplarının siyasal olaylardan haberdar olmaları, onları izleme imkânları ve çıkarları yönünde hareket etmeleri siyasal katılmalarında yüksekliğin sebebi olabilir. Alt gelir gruplarının siyasal katılımları da, içinde buldukları olumsuz ekonomik koşulları düzeltme umuduyla üst düzeyde olabilmektedir. Oysa orta sınıflar mevcut durumun devamından yana oldukları için diğer gruplara nazaran daha ilgisiz olabilmektedirler.¹²³

Lipset, yapmış olduğu çalışmada, gelişmiş ülkelerde düşük gelir grubunun içerisinde yer alanların sol partileri, yüksek gelir grubuna dâhil olanların ise sağ partileri destekledikleri sonucuna ulaşmıştır.¹²⁴ Gelişmiş ülkelerde sağ partiler mevcut düzeni koruyan, sol partiler ise düzende değişiklikler öneren ve toplumsal sorunlara daha fazla duyarlılık gösteren partiler olarak görülmektedir. Ekonomik olarak gelişmiş ve aynı gelir grubuna sahip insanların siyasi yönden tutarlı bir tutum sergilediklerini görmemize rağmen, ekonomik yönden geri kalmış ve insanlar arasında gelir farklılıkları olan ülkelerde kişilerin içinde buldukları gelir gruplarının denk düştüğü ideolojiyi temsil eden partiyi desteklediklerini söylemek güçtür. Özellikle, Türkiye’de yaşayan insanların siyasi tutumları bunun için güzel bir örnektir. Türkiye açısından bir başka önemli nokta da gelir oranındaki azalma ile halkın merkez dışı partilere yönelmeleri arasında bir bağlantı ve ilişki olduğudur.¹²⁵

Siyasal sistemin niteliğine ilişkin olarak Nermin Abadan Unat tarafından Ankara şehir nüfusunun siyasi eğilimleri üzerine yapılan bir çalışmada da, siyasal sistemin niteliğine ilişkin verilere ulaşılmıştır. Çalışmada, üç veya daha fazla siyasi partinin varlığına taraftar olanların yüksek gelir düzeyine mensup kişiler arasında daha fazla olduğu görülmüştür. Tek parti rejimini savunanlar ya da hiç parti istemeyenler ise, en çok orta sosyo-ekonomik düzeydeki insanlar arasından çıkmıştır.¹²⁶

122 Baykal, a.g.e. , s.38-39.

123 Nermin Abadan Unat, Ahmet Yücekök, “1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, No:4, 1966, s.107.

124 Lipset, a.g.e. , s.211.

125 Osman Özsoy, *Türkiye’de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s.70-71.

126 Nermin Abadan Unat, “Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler Nisan 1964”, *Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, No:2, 1965, s.510.

1.4.1.4. *Eğitim*

Eğitim insana farklı bakış açıları kazandırır. İnsanların farklı şekilde eğitim alması ve bunun sonucunda farklı şekilde bilinçlenmesi, davranışlarında farklılığa sebep olmaktadır. Farklı eğitim düzeylerine sahip insanların farklı şekilde davranış kalıpları içerisinde olması doğaldır.

Eğitim kurumlarının, öğrenciyi okul içi farklı faaliyetlere katılmaya teşvik etmesi veya zorlaması bireye yakın çevresi içinde başkalarıyla ilişki kurma, ortak hareket edebilme, grup halindeki insanlara hitap edebilme gibi beceriler kazandırmaktadır. Eğitimin bireyler üzerindeki etkilerinden birisi de, onların beklentilerinde artış yaratmasıdır. Eğitim almış kişilerde diğerlerine nazaran daha fazla tatminsizlik, yabancılaşma ve çevresiyle kendisini karşılaştırma yeteneği mutsuzluk yaratabilir, yeni beklentilere neden olabilmektedir. Örneğin hiçbir eğitim almamış birisinin hayattan beklentileriyle, en iyi şekilde eğitimini tamamlayıp meslek sahibi olmuş birisinin beklentileri doğal olarak aynı olmayacaktır.¹²⁷

Eğitim, toplumsallaşmanın önemli bir aracı olması sebebiyle bireyi siyasal sisteme katılmaya hazır hale getirmektedir. Eğitim bireye mensup olduğu toplumsal kurumları ve yapıları akılcı olarak kullanmak ayrıca onları çeşitli şekillerde düzenlemek konusunda beceri sağlamaktadır.¹²⁸ Toplumsallaşma hem bilgi hem de değer yargılarının aktarımı ile ilgili olduğundan, eğitilmiş olan bir kimse siyasal katılmanın istenilen bir davranış olduğunu düşünebilir, siyasal sistem hakkında daha fazla bilgiye sahip olması nedeniyle de siyasal faaliyetlerde bulunmak için kendisini daha donanımlı ve bilgili hissedebilir.¹²⁹

Eğitim, bireylerin siyasal yapı ve siyasal olaylarla ilgili bilgi edinmelerini, bunları değerlendirmelerini ve yorumlamalarını kolaylaştırarak toplumsal sorunlarla bağlantı kurmasını sağlar. Bu şekilde siyasal katılma eğilimlerini de arttırmaktadır.¹³⁰ Eğitimin diğer sosyo-ekonomik değişkenlere göre siyasal katılma üzerinde en fazla etki eden değişken olması yapılan bazı araştırmalarda saptanmıştır.¹³¹

Eğitim sebep olduğu pozitif yöndeki gelir etkisiyle birlikte, ona sahip olanların toplum içerisinde daha önemli konumlara gelmelerini ve bu durumlarını korumak amacıyla siyasal yaşam içinde daha etkin bir şekilde yer

127 Sitebölükbaşı, *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo Ekonomik Faktörler*, s.34.

128 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, s.26-29.

129 Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, s.77.

130 Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, s.83.

131 Sitebölükbaşı, a.g.e. , s.36.

almaları yönünde de önemli bir etkidir.¹³² Yapılan bazı araştırmalarda eğitim ve gelir seviyesi yüksek olan insanların, diğer insanlara göre bürokrasiyle daha içli dışlı oldukları, parti örgütlerine ve seçim kampanyalarına katılma eğilimlerinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir.¹³³

Eğitilmiş olan seçmenler, liderin gelip geçici olduğunu, hata yapabileceğini, asıl önemli olanın fikirler ve idealler olacağını düşünerek seçimlerde oy kullanırken partilerin program ve politikalarına ilgi göstermekte, bunun aksine eğitimsiz seçmenler somut objelerle daha fazla bağlantı kurarak lider ve semboller gibi daha kolay algılanabilen imgelere göre hareket etmektedirler.¹³⁴

Toplum içerisinde bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe, almış oldukları eğitim onların ideolojilere açılımını kolaylaştırmaktadır. İdeolojilerin toplumlara vaat ettiği fikirlerin ayrıntılarına inmek ve onları değerlendirmek ve telkin ettiği yönde hareket etmek ancak eğitilmiş bireyler tarafından gerçekleştirilecek bir olaydır. Eğitim düzeyi düşük olan bireylerin ise ideoloji gibi ileri düzeyde soyut düşünceleri anlaması ve önemini kavraması güçtür. Tabii ki bu durum, alt düzeyde eğitim almış kişilerin de bilinçsiz bir tercih şeklinde olsa da ideolojik bağlantı ve saplantılarının olmayacağı anlamına gelmemektedir.¹³⁵

Eğitim düzeyi düşük bireylerin icraatları nedeniyle bir siyasi partiyi tercih etme oranı, eğitilmiş kişilere göre daha yüksektir. Partilerin uygulamış oldukları icraatlara eğitim düzeyi düşük bireyler daha duyarlıdır. Burada eğitim düzeyi düşük bireylerde “soyut olandan somut olana kaçma”¹³⁶ eğilimi daha fazla görülmektedir. Bir siyasal parti değerlendirilirken lideri yanında geçmiş icraatları eğitim düzeyi düşük bireyler tarafından çok daha fazla görülmektedir.

Yapılan bir araştırmada,¹³⁷ eğitim düzeyleri düşük olan seçmenlerin parti seçerken aile, eş ve parti liderinin karizmatik olup olmaması tercihlerini et-

132 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, s.27.

133 Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s.32.

134 Şentürk, a.g.e. , s.40-42.

135 Şaban Sitebölükbaşı, “Isparta’da Seçmenlerin Parti Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma; 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Karşılaştırması”, *Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F.Dergisi*, Antalya, 2004, s.12.

136 Çocukluk çağından itibaren bireyin gelişim çizgisi üzerinde somut yönlerden soyut yönlere doğru yaşanan gelişme yapılmış incelemelerde genellikle eğitim düzeyi düşük bireylerle eğitim düzeyi yüksek bireyler arasında gerçekleşmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Türker Alkan, *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989

137 Hasan Duran, “Siyasal Katılmayı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma:Tavşanlı-Kütahya Örneği”, <http://sbe.dpu.edu.tr/13/131-152.pdf>, (Erişim:13.04.2009)

kilerken, eğitim düzeyi yükseldikçe seçmenlerin öncelikli olarak parti programına göre tercihte buldukları ve eğitim düzeyi düşük seçmenlere göre daha bilinçli olarak hareket ettikleri belirlenmiştir.

Eğitim, bireylerin tercihlerinde önemli rol oynayan bir faktör olmakla beraber diğer sosyo-ekonomik faktörlerle birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı olacaktır. Örneğin, yaşanan yerin ilçe ya da belde olması bireylerin aynı eğitim düzeyine sahip olması durumunda farklı tercihte bulunmalarına sebep olabilecek ciddi bir faktör olarak karşımıza çıkabilmektedir. Yani sadece eğitimi bağımsız bir etken olarak incelememiz her zaman doğru sonuç vermeyebilir.

Türkiye’de eğitim ile seçmen davranışı arasındaki ilişkiyi ve seçmen davranışlarından birisi olan oy verme işlemini incelediğimizde, eğitim seviyesinde artışın siyasal katılmaya olumlu yönde etki ettiğini söyleyemiyoruz. Eğitim seviyesinin daha düşük olduğu kırsal kesimde, şehirlere nazaran siyasal katılma (oy verme) çok daha fazladır.¹³⁸ Bunun yanında köyleri ve kentleri kendi içlerinde eğitim düzeylerine göre sınıflandırdığımızda eğitim düzeyindeki yüksekliğin siyasal katılmaya olumlu anlamda etkisi olduğu görülmüştür.¹³⁹ Açık oturumlar, gösteri yürüyüşleri, bildiriler gibi siyasal katılma olaylarında genellikle üniversite öğrencilerinin ve yüksek eğitimli kişilerin yer aldığı görülebilmektedir.

Türkiye’de yapılmış araştırmalarda, siyasal eğilim olarak eğitim düzeyleri arasında önemli farklılıklar tespit edilmiştir. En son bitirilen okul, ilkokuldan üniversiteye doğru yükseldikçe sağ partilere oy verenlerin oranı azalırken sol partilere oy verenlerin oranı artmaktadır. Milliyetçilik de aynı şekilde oransal olarak en yüksek düzeyde eğitim düzeyi düşük gruplarda görülmektedir.¹⁴⁰

1.4.1.5. Meslek

Bireyin eğitimi, yaşadığı çevre ve buna benzer değişkenler kişinin sahip olduğu mesleğinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bireyin sahip olduğu meslek aynı zamanda onun toplumsal statüsünün belirlenmesinde önemli bir faktördür. Toplumda statüsü yüksek olan bireyler siyasal konulara karşı daha ilgili olurlar ve bu bireyler bazı siyasal katılma faaliyetlerini de düşük statülü meslek gruplarına göre daha fazla yaparlar.¹⁴¹ Kalaycıoğlu, bireylerin meslek statüleri ile siyasal katılma arasında pozitif bir ilişki oldu-

138 Özbudun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, s.106-107.

139 Baykal, a.g.e. , s.60-61.

140 Nejat Erdem-Sezgin Tüzün, *Türkiye’de Seçmen Eğiliminde Yeni Açılımlar (1994-2004)*, İstanbul, TÜSES Yayınları Veri Araştırma, 2006, s.24-26.

141 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, s.30-32.

ğunu Kore, Kenya ve Türkiye örnekleriyle kanıtlamıştır. Ancak oy verme ile mesleki statü arasında herhangi bir ilişki tespit edememiştir.¹⁴²

Mesleğin çeşitli nitelikleri bireyin siyasal katılmasını doğrudan etkilemektedir. Aynı gelir düzeyine sahip olanlar arasında bile siyasal katılma eğilimi sahip olunan mesleğe göre farklılıklar gösterebilmektedir. Değişik mesleklerin bireylere kazandırdığı bazı özellikler bulunmaktadır. Örneğin avukatlar, iyi konuşma, yasaları ve yasaların onlara verdikleri hakları diğer bireylerden daha iyi bilmeleri nedeniyle diğer bireylere nazaran siyasal faaliyetlere daha fazla katılmaktadırlar. Ayrıca bazı meslekler, siyasal sistemin etkilerini daha çabuk hissettiklerinden dolayı, o meslekleri icra edenlerin diğer bireylere nazaran siyasete daha fazla ilgi duymaları ve katılmaları beklenebilir. Mesleğin icra edilme koşulları da siyasal katılma ile ilgilidir. Toplu olarak çalışanların aralarında iletişim ve etkileşim daha yoğun olacaktır. Toplu halde çalışanların mensubu oldukları grubun çıkarlarını daha doğru algılamaları, daha hızlı haberleşmeleri, çevrelerinden etkilenmeleri muhtemelen diğer gruplara göre çok daha yoğun olacaktır.¹⁴³ Bunun sonucunda meslek gruplarının kendilerini doğrudan ilgilendiren konularda alınacak kararlara yoğun olarak katılmalarını söyleyebiliriz.¹⁴⁴

Meslek, siyasal katılma bakımından diğer değişkenlerden bağımsız olarak düşünülemez. Özellikle eğitim ve gelir değişkenleriyle çok yakından ilişki içerisinde. Toplumun oluşturan bireylerin mesleği, siyasal katılmayı farklı şekillerde etkilemektedir. Öncelikle meslek bireylere siyasal değer taşıyacak yetenekler ve beceriler kazandırır. İnsanlar arasında etkileşim sağlar. Hükümetin kararlarından etkilenebilecek kişiler siyasete karşı daha fazla ilgili olmak zorunluluğu duyarlar. Bu nedenle siyasetin daha fazla içerisinde yer almaktadırlar.¹⁴⁵

1.4.1.6. Yerleşim Yeri

Yerleşme şekli ve kentleşme düzeyi, bireylerin siyasal davranışlarının şekillenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Yerleşim yerini sadece kendi başına bir değişken olarak değil, aynı zamanda diğer sosyo-ekonomik faktörlerle beraber düşündüğümüzde seçmen davranışları üzerinde etkili olabileceğini söylemek mümkündür. Büyükşehirlerde, ilçelerde ya da köylerde oturan insanların siyasal hayata aynı biçimde ve aynı oranda katılmadıkları bir gerçektir. Büyük şehirlerde siyasal katılma daha bağımsız ve daha bilinçli iken kırsal

142 A. c. , s.210-214.

143 Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, s.77-78.

144 İnan ÖZER, "Toplumsallaşma Sürecinin Siyasal Boyutu, Siyasal Katılma ve Kentleşme", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.6, S.1-2, 1988, s.157.

145 Robert E.Lane, *Political Life*, New York, The Free Press, 1965, s.331.

kesimde siyasal katılma genellikle çevresel değişkenlere bağımlıdır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bunda eğitim düzeyi, toplumsal ortam, meslek gibi değişkenlerin etkisi fazladır.¹⁴⁶

Yerleşim yeri ile ilgili incelememizi kent köy ayrımı çerçevesinde yapmamız yerleşim yerine göre farklılaşan tercihleri saptamada daha doğru olacaktır. Kent ile köy, birer yerleşim birimi olmalarının yanı sıra o bölgelerde yaşayan bireylerin yaşamlarına, ekonomik ve siyasal sistemlere de etki eden değişik sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere sahip birimlerdir.¹⁴⁷

Geleneksel toplumlar olarak nitelendirebileceğimiz köy toplumlarında değişime karşı bir tutum, ilkel tekniklerle yürütülmeye çalışan üretim, tarımsal ağırlıklı ve kapalı bir ekonomi, genellikle feodal bir yapı, geniş aile yapıları, kadercı bir düşünce yapısı ve yetenekten ziyade soya dayalı kamusal görevler gibi özellikler mevcuttur. Modern toplumlar olarak nitelendirebileceğimiz kent toplumları ise, daha yüksek eğitim düzeyi, çekirdek aile, yoğun toplumsal hareketlilik, dinamik bir yapı gibi özelliklere sahiptir.

Literatüre baktığımızda kent - köy karşıtlığının seçmen davranışlarına olan etkisinin mutlak bir kurala bağlanmadığını görmekteyiz. Bunun sebebi, yerleşim yerinin etkisini tek başına gözleme zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bireyin yaşadığı yerin kent ya da köy olmasının yanı sıra diğer sosyo-ekonomik, psikolojik ve siyasal unsurların da seçmen algı ve kararlarında belirleyici olduğu görülmektedir. Bu konuda başlıca iki görüş göze çarpmaktadır. Bunlardan ilkinde, kentleşmenin artması ile kent düzeyindeki yerleşim birimlerinde yaşayanların siyasal konulara ilgisinin artacağı belirtilmektedir.¹⁴⁸ Şehirlerde yaşayanlar, köylerde yaşayanlara göre daha iyi eğitim alırlar, kitle iletişim araçlarına sahip olup gündemi daha yakından takip edebilirler. Bunların sonucunda da şehirlerde yaşayanların siyasete daha fazla ilgi duymaları ve aktif olarak siyasete katılmaları beklenebilir. Aynı zamanda siyasal davranışların sergilenmesinde kent insanının daha girişken ve etkin olması beklenir. Köylerde bilgi edinme ve bunları yorumlama imkânına sahip olmayı mümkün kılacak kitle iletişim araçlarının kentlere göre daha az olması siyasal etkinliği kısıtlayacak bir faktördür. Diğer bir görüş ise¹⁴⁹, yerleşim yerinin büyümesi ile siyasal katılımın artacağı şeklindeki ilk görüşe karşıt bir tez ileri sürmektedir. Bu görüşe göre, büyük kentlerde fertlerin siyasal etkin-

146 Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, s.189-190.

147 Hacı Kurt, *Türkiye’de Kent-Köy Çelişkisi*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2003, s.3.

148 Milbrath, a.g.e. , s.42.

149 S.Verba, N.H.Nie, Jae-On Kim tarafından dile getirilmiştir. “Topluluğun zayıflaması” yaklaşımı olarak adlandırılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Sidney Verba, N.H.Nie ve Jae-on Kim, *Participation and Political Equality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, s.120-125.

lik duygusu azalmakta ve çeşitli siyasal katılma olanaklarına rağmen katılım daha düşük kalmaktadır. Küçük yerleşim yerlerinde siyasal yapı şehirlere nazaran daha az karışıktır. Bireyin içinde yaşadığı yerleşim birimi büyüdükçe ve siyasal yapı karmaşıklaştıkça bireyin siyasal kararlara katılmasındaki marjinal etkinliği azalacak ve bir noktadan sonra da bu etkinlik tamamen kaybolacaktır. Dolayısıyla, siyasal katılmanın küçük yerleşim yerlerinde büyük yerleşim birimlerine oranla daha yoğun olması beklenebilir.¹⁵⁰ Bir başka yaklaşıma göre ise özellikle son dönemlerde köylerde kitle iletişim araçları kullanımının yaygınlaşmasına rağmen geleneksel önderlerin bu bölgelerde rolleri sürmektedir. Çünkü kitle iletişim araçlarının iletildiği bilgiler bu önderler tarafından yorumlanmak suretiyle çevreleriyle paylaşılmaktadırlar. Bu nedenle, köylerde siyasal davranışlar genellikle kişiden kişiye değil, köyden köye farklılıklar göstermektedir.¹⁵¹ Doğal olarak bu görüşlerin geçerliliği ülkeden ülkeye ve ülke içerisinde de farklı dönemlerde geçerli olacaktır. Aynı zamanda bunların, farklı siyasal katılma biçimleri için farklı sonuçlar doğurabileceğini de söyleyebiliriz.

Yukarıdaki görüşlerin ışığında, bireylerin yerleşim yerine dayalı siyasal katılımıyla ilgili olarak genel bir değerlendirme yapıldığında, geniş olarak katılım (parti üyeliği, mitinglere katılma, vb.) anlamında kır-kent karşılaştırmasında kentli bireylerin çok daha katılımcı oldukları söylenebilir. Siyasal katılım daha dar anlamda düşünüldüğünde mesela oy verme davranışı olarak düşünüldüğünde ise kesin bir sonuç çıkmamaktadır.

Bu doğrultuda yapılmış çalışmalara baktığımızda, Norveç'te yapılmış çalışmalarda şehir seçmeninin kırsal seçmene oranla oy verme anlamında daha katılımcı olduğu görülmüştür.¹⁵² Amerika'da yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar çıkmıştır.¹⁵³ Ancak bütün çalışmalarda aynı sonuçlar çıkmadığından bunun genel bir kural olarak ifade edilmesi mümkün değildir. Örneğin Fransa, İngiltere, Japonya gibi ülkelerde seçime katılma oranı kırsal kesimde yaşayan insanlarda kentlerde yaşayanlara göre daha yüksektir.¹⁵⁴ Baykal'a göre Japonya ve kısmen Fransa'da kırsal kesimin daha katılımcı gözükmemesinin sebebi, ulusal bütünleşmede görülen sıkıntılardır. Bu toplumlarda, kültürel bütünlüğü koruyan parçanın geleneksel olması, hızlı bir şehirleşme süreci içindeki kentlerde yaşayan bireylerde intibak sorunları yaratmakta, bunun

150 Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, s.24.

151 Osman Özsoy, *Yerel ve Genel Seçimlerde Seçmen-Siyasetçi İlişkileri Ekseninde Başarılı Siyasetçinin El Kitabı*, İstanbul, Hayat Yayınları, 2004, s.16.

152 Baykal, *a.g.e.* , s.66-67.

153 Yapılan çalışmalar için bknz: Angus Campbell, Gerald Gurin, Warren E.Miller, *The Voter Decides*, Illinois, Row, Peterson and Company, 1954, s.88-143.

154 Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, s.104.

da siyasete ilgiyi azaltması sonucu ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren bu alanda yapılan araştırmalarda seçime katılma oranının köylerde daha yüksek olduğunu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵ Bu durum, Türkiye’de 1999 ve 2002 seçimlerinde de tekrarlanmıştır. Her iki seçim döneminde de köylerdeki seçmenler, kenttekilere göre daha yüksek oranda seçimlere katılma eğilimi sergilemişlerdir. 1999 seçimlerinde %77,8 oranında kent, %80,2 oranında köy seçmenleri katılırken, 2002 seçimlerinde bu oranlar %68,6 ve %73,9 olarak tespit edilmiştir.¹⁵⁶

TÜSİAD’ın Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırmasında Türkiye’de seçmenlerin, oy verme dışında diğeri siyasal katılma yollarını kullanmaları, kentte köye oranla daha fazla görülmüştür.¹⁵⁷ Özbudun tarafından yapılan bir başka araştırmada da benzer sonuçlar alınmıştır. Buna göre kent ve köylerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile seçime katılma oranı arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Gelişmiş illerde seçime katılma oranı hızla düşerken, küçük köylerde de büyük ve daha merkezi köyleri göre daha yüksek oranda seçime katılma oranı tespit edilmiştir.¹⁵⁸

Kırsal kesimlerde daha yüksek siyasal katılmayı açıklamak için, köylerin daha türdeş ve küçük olması, sosyal dayanışma ve sosyal baskıların daha kuvvetli olması, yerleşim yerinin küçüklüğünden dolayı seçmenin daha kolay mobilize edilebilmesinin mümkün olması gibi örnekler kullanılabilir. Aynı zamanda kırsal alanda yaşayan bireyler kenttekilere göre kendilerini daha etkin hissetmekte ve daha geniş oranda seçimlere katılma davranışı sergilemektedirler. Köyden kente göçle birlikte göçmenler üzerinde bir güvensizlik, kötümserlik ve yabancılaşma duygusunun ön plana çıkması da siyasal katılma düzeyini düşüren unsurlardan birisi olarak sayılabilir.¹⁵⁹

Türkiye’de seçmenlerin siyasal eğilimlerini araştıran bazı araştırmalarda kırsal kesimle kentin ayrıştırıcı özelliği olarak; kır seçmenlerinin sağ partileri, kent seçmenlerinin ise sol partileri ortalamaların üzerine taşıdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Yerleşim yeri ayrımında siyasal eğilim farklılaşmasına bir de cinsiyet ögesi eklendiğinde hem kent hem de köylerde erkeklerin kadınlara oranla daha milliyetçi oldukları sonuçları çıkmıştır.¹⁶⁰

155 Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. Ali Eşref Turan, *Türkiye’de Seçmen Davranışı-Önceki Kurulumlar ve 2002 Seçimi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.95-102. Ayrıca bu konuda yapılmış iki farklı çalışma için bkz. Özbudun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, s.107 ve Baykal, *a.g.e.*, s.69.

156 Devlet İstatistik Enstitüsü 1999 ve 2002 Seçimlerine İlişkin Veriler.

157 Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, *a.g.e.*, s.30-35.

158 Özbudun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, s.119 ve s.147.

159 *A.e.*, s.105.

160 Erdem, Tüzün, *Türkiye’de Seçmen Eğiliminde Yeni Açılımlar (1994-2004)*, s.24-26.

1.4.1.7. Din ve Etnik Kimlik

Seçmen davranışını etkileyen faktörlerden birisi de din ve etnik kimlik kavramlarıdır. İnsanlar çok eski tarihlerden beri manevi bir güce tutunma, onun sayesinde hayatını şekillendirme ve düzenleme ihtiyacı hissetmişlerdir. Etnik kimlik anlamında da bir topluma ait olma olgusu insanlar için çok önemli bir ihtiyaç olmuştur. Zamanla bu kavramlar bireyle toplum arasında sadece bir etkileşim aracı değil, aynı zamanda siyasi birer araç olup siyasal sistemin ve dolayısıyla siyasal hayatın belirleyici öğeleri olmuşlardır. Yaşamında en büyük ağırlığı bağlı olduğu dine ya da etnik gruba veren bireylerin, bu değerlerini önemseyen ve bu doğrultuda politikalar yapan partilere yönelmesi oldukça doğaldır.

Toplumsal hayat içerisinde “birey” olma noktasına gelen ve bu bilince sahip olan insanlar için etnik köken ya da dinsel kimlik çok önemli olmayabilir. Siyasal tercihlerinde daha bağımsız hareket edebilirler. Ancak bir yandan siyasal partiler, bir yandan da siyasal çıkar amacıyla hareket eden bazı gruplar “kütle oy” olarak gördükleri bu insanların özelliklerini sürekli gündemde tutarak onların siyasal katılma yönünde hareket etmelerini sağlarlar.¹⁶¹

Dini değerler özellikle “Üçüncü Dünya” ülkelerinde son yıllarda toplumu bütün yönleriyle etkileyecek bir vasıta olmuştur. Bunun en bariz örneklerinden birisi Türkiye’de görülmektedir. Özellikle 1980 öncesinde Milli Selamet Partisi ile başlayıp 1980 sonrasında Refah Partisi ile devam eden ve günümüzde de Adalet ve Kalkınma Partisi ve Saadet Partisi ile devam eden dini motifleri kullanarak kitleleri siyasal hayat içerisinde kendi yanlarına çekme yönündeki politikalar ciddi anlamda bir taraftar kitlesine sahip olmuştur.¹⁶² Dini öğeler sadece Üçüncü Dünya ülkelerinde değil gelişmiş ve modern toplumlar olarak nitelendirebileceğimiz Batı toplumlarında da özellikle “Hıristiyan Demokrat Partiler” aracılığıyla siyasal hayatta kendilerine taraftar bulmuşlar ve bu kişilerin siyasal katılma eylemlerini uyarıcı etkiler yaratmışlardır.¹⁶³

Aynı şekilde etnik kimlik de seçmen davranışını etkileyen bir faktördür. Etnik kimliğin siyasette konuşulabilmesi ve kendisine politik zemin bulabilmesi ülkenin içinde bulunduğu siyasal koşullarla çok yakından ilgilidir. Bir

161 Ali Erkul, *Bazı Sosyo Ekonomik Faktörlerin Oy Verme Davranışına Etkilerinin Tespiti: Sivas İli ve İlçe Merkezleri Örneği*, Sivas, Doğan Matbaacılık, 1999, s.56.

162 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden, E. J. Brill, 1981. Toprak, bu eserinde özellikle 1950’li yıllardan itibaren Türkiye’de dinin siyasal hayat üzerinde etkisini incelemiş bu çalışmasını özellikle Milli Selamet Partisi üzerinde yoğunlaştırmış ve dinin siyasal katılımı artırıcı etkisini vurgulamıştır.

163 Ömer Çaha, *Metin Toprak, İbrahim Dalmış, “Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği”*, s.205.

ülkede belli bir gruba yönelik kimliğe dayalı bir politika izleniyorsa o gruba mensup olan bireyler oy vermekten şiddet gösterilerine kadar siyasi faaliyetlerde bulunmak isteyeceklerdir. Özellikle azınlıklar kendilerini ezilme tehlikesi içerisinde hissettiklerinde kendi çıkarlarını korumak maksadıyla daha yoğun olarak siyasal katılma faaliyetlerinde bulunurlar.

1.4.2. Seçmen Davranışını Etkileyen Psikolojik Faktörler

Bireylerin siyasal konularda davranışlarını etkileyen psikolojik faktörler, sosyo-ekonomik faktörlerden tamamen bağımsız değildirler. Sosyo-ekonomik faktörler ve psikolojik faktörler birbirini tamamlayıcı bir şekilde siyasal davranış biçimini, yoğunluğunu ve yönünü şekillendirirler. Psikolojik faktörler seçmen davranışının en belirleyici öğelerinden birisidir. Herhangi bir uyarıya kişinin vereceği tepki, onun dış dünyayı algılayışına ve yorumlayışına yani psikolojik durumuna bağlıdır. Birey, psikolojik baskılar altında seçimini yapar. Psikolojik dürtüler, özellikle oy vermede rasyonellik ilkesinin işlemini engeller. Yapılan birçok araştırmada görülmüştür ki seçmen tercihini parti programları arasında değil parti imajları arasında yapmaktadır. Yani partinin objektif nitelikleri değil, seçmenin onu algılama biçimi, o partiye ilişkin önyargısı önemli rol oynamaktadır.¹⁶⁴

Sosyo-ekonomik faktörlerin birey üzerindeki baskısı ne kadar ağır olursa olsun sonuçta birey bunları algılayıp kendince bir değerlendirme yaptıktan sonra bir karar verecektir. Siyasal davranışın psikolojik boyutunu inceleme nedenimiz; aynı sosyo-ekonomik faktörlerin, farklı bireylere aynı yönde etkide buldukları zaman tek tip bir siyasal davranış olmamasıdır. Bu farkı yaratan değişkenlerin başında da bireyin psikolojik durumu önem arz etmektedir.¹⁶⁵

Siyasal katılma, bireylere toplum içerisinde daha aktif ve etkili olabilme imkânı sağlar. Siyasal katılmayı açıklamaya çalışan psikolojik faktörler içerisinde en önemlilerden birisi Baykal' a göre "etkinlik duygusu" dur. Birey, çevresini kontrol edebilme konusunda kendisinin güçlü olduğunun bilincinde olarak siyasal katılmaya olumlu katkılar sağlar. Etkinlik duygusu siyasal katılmayı arttırdığı gibi, siyasal katılmada etkinlik duygusunu artırır.¹⁶⁶ Etkinlik duygusunun belirlenmesi sadece sosyo-ekonomik etkenlere indirgenemez. Bunun yanı sıra topluma egemen olan siyasal kültür tarafından da belirlenebilir. Siyasal kültür katılma müsait ise bireylerin etkinlik duygusu

164 Gülmen, a.g.e. , s.40-42.

165 Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, s.86.

166 Baykal, a.g.e. , s.98.

daha aktif olacaktır. Tersine durumda ise birey kendini güçsüz ve etkisiz görerek siyasal sürecin dışında kalmayı tercih edecektir.¹⁶⁷

Siyasal katılmayı etkileyen psikolojik faktörlerden bir diğeri “yurttaşlık görevi duygusu” dur. Siyasal katılma ve yurttaşlık duygusu arasında olumlu bir ilişki vardır. Birey sahip olduğu yurttaşlık vasfı dolayısıyla siyasal olaylara daha fazla katılmasını kendisine bir görev olarak görmektedir.¹⁶⁸

Etkinlik duygusuna benzer bir başka kavram “sosyal girişkenlik” duygusudur. Sosyal girişkenlik; “sosyal ilişkilerde bir rahatlık duygusu ve bunlar için gerekli beceriye sahip olmaktır.”¹⁶⁹ Bu niteliğe sahip bireyler diğer bireylere nazaran daha girişimci olup, çevrelerindeki insanları örgütlenme yeteneğine sahiptirler. Bu bireylerin siyasal hayatın daha fazla içerisinde bulunmaları da doğaldır.¹⁷⁰

Bireyleri siyasal katılmaya iten psikolojik faktörlerden birisi de güven duygusudur. Etrafındaki insanlara daha fazla güvenebilen her şeyden şüphelenmeyen insanlar daha kolay bir şekilde başka insanlarla beraber hareket edebilirler. Daha çok kolektif eylem gerektiren çalışmaların içerisinde yer alabilirler. Ayrıca kişiler siyasal tercihlerini, kendilerine daha yakın gördükleri ve var olan problemlerine çözüm arayacağına inandıkları hemşerilerinden yana kullanacaklardır. Siyasal davranış bireye toplumda daha etkili olması imkânını sağlar. Bu iktidar partisinin bir üyesi olmaktan, ülkenin üst düzey bir yöneticisi olmaya kadar kendisini gösterir. Aynı şekilde özel sektörde çalışan bir işletme sahibi de doğal olarak kendi işiyle ilgili somut öneriler getirecek, özel girişime yatkın bir partiyi ve onun liderini destekleyecek ve bu grubun içerisinde olmak için çaba gösterecektir.

Siyasal katılmayı olumsuz yönde etkileyebilecek psikolojik faktörlere baktığımızda da bunların; Yabancılaşma, Sosyal Edilgenlik (Anomi), Bireysel Soyutlanma başlıklarında incelenebileceğini görebiliriz. Yabancılaşma, bir aksiyon veya aksiyonun neticesidir ki bu suretle bir şey ya da kimse bir başka şeye veya kimseye yabancı olur ya da yabancı hale gelir.¹⁷¹ Yabancılaşma, siyasal sistemin birey için herhangi bir anlam ifade etmemesi ve bireyin ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde olmaması sonucu bireyin siyasal sistemden kopma sürecini ifade etmek için kullanılır. Doğu Ergil, yabancılaşmayı genel düzeyde, “bireylerin var olan yapılara (toplumsal kurumlara) bağlı

167 Yücekök, a.g.e. , s.23.

168 Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, s.70.

169 Baykal, a.g.e. , s.101.

170 Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, s.87.

171 Şahin Uçar, “Alienation”, *Tarih Felsefesi Meseleleri*, Der. Şahin Uçar, İstanbul, Nehir Yayınları, 1997, s.223.

beklentiler, değerler, kurallar ve ilişkilerden uzaklaşması” olarak tanımlamak-tadır.¹⁷² Erich Fromm’a göre ise yabancılaşma, “bireyin dünyayı ve kendisini pasif ve alıcı biçimde, yani edilgen olarak kabul etmesi ve bu doğrultuda davranımlarda bulunmasıdır.¹⁷³ Sosyal edilgenlik (Anomi) ise, olayların üzerinde ümidin kaybedilmesi, güçsüzlük ile genel bir değer ve inanç yoksunluğu ya da karışıklığı durumudur.¹⁷⁴ Özellikle gelişen toplumlarda, eski değerler sistemi üzerine yeni ve modern yapılar kurulurken yeni meydana gelen yapıda ve bireylerde bir takım intibak sorunu ve gerginlikler çıkar. Mevcut kural ve normlar etkisini kaybeder. Buna anomie adı verilir. Birey yeniliklere ayak uyduramaz. Bunun sonucunda birey birtakım tepkiler verir. Bu tepkiler ilk önceleri ilgisizlik, geri durma olarak gözlemlenirken daha sonraları cemaatleşme, saldırganlık gibi şekillerde kendisini göstermektedir.¹⁷⁵ Bireysel Soyutlanma ise, güvensizlik, şüphecilik gibi nedenlerle siyasal hayata karşı bireyin tamamen kendisini uzakta tutmasıdır. Bu durum muhalefet etmekle de karıştırılmamalıdır. Bireysel Soyutlanma ile muhalefet etme kavramları birbirlerinden çok farklıdır. Muhalefet etmede siyasal hayatın işleyişi ile ilgili bir eylem söz konusudur. Bireysel Soyutlanma durumunda ise birey hiçbir siyasal sisteme karşı olumlu bir yaklaşım içerisinde olmaz.¹⁷⁶

1.4.3. Seçmen Davranışını Etkileyen Siyasal Faktörler

Her siyasal sistem, belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinde siyasal sürecin işlenmesini öngörür. Bunu düzenleyen de siyasal sistemin belirlemiş olduğu yasalardır. Bu nedenle, siyasal değişkenlerle siyasal davranış arasındaki ilişkileri sistemin yapısı ve sistemin işleyişi bakımından ele almamız doğru olacaktır. Her siyasal sistemde kimin siyasal sürece hangi şartlar dâhilinde katılabileceği kurallarla belirlenmiştir. Seçme ve seçilme hakkı çeşitli şekillerde kısıtlanmıştır. Örneğin, seçmenlik hakkı için belli bir yaşa gelmek mecburi sayılmıştır. Ayrıca buna ilave olarak bazı sistemlerde okuryazarlık, belli bir süre oy kullanılan yerde ikamet etmek, erkek olmak, vergi ödemek ve benzeri şartlar aranmıştır. Aynı şekilde seçilmek için de benzer kriterler getirilmiştir.¹⁷⁷

Siyasal sistem, yönetenlerin özgürlüğünü yönetilenler adına sınırlıyorsa demokratik bir yapı, yönetilenlerin özgürlüğünü yönetenler için sınırlıyorsa

172 Doğu Ergil, *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma*, Ankara, Olgaç Yayınevi, 1980, s.73.

173 Erich Fromm, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, Çev. K. Ökten, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1992, s.125

174 Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, s.71.

175 Metin İşçi, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 146-147.

176 Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, s.71.

177 Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, s.89.

otokratik bir sistem olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁸ Siyasal sistem bazında incelememize ilk olarak, demokratik yapılardaki işleyişle başlayabiliriz. Demokratik sistemlerde, siyasal tercih özgürlüğü temel prensiptir. Vatandaş, demokrasilerde istediği partiye katılma, istediği adaya oy verme özgürlüğüne sahiptir.¹⁷⁹ Bu özellikler demokratik rejimleri otoriter ve totaliter rejimlerden ayırmaktadır.

Demokrasilerde siyasal katılma üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi, bireysel düzeyde katılımdır. Burada bireyin siyasal sürece katılımı sadece oy vermekle ve az da olsa siyasal olayları takip etmekle sınırlı kalır. Katılımın düzeyi bireyseldir. Siyasal katılımın ikinci düzeyi ise, grup düzeyinde yapılan katılımlardır. Birey, bir grup içerisinde yer almak suretiyle iktidarın politikalarını etkilemeye ve yönlendirmeye çalışır. Bu eylem sadece seçime yönelik olmayıp, bireyin yaşamının bir parçası haline gelir. Grup düzeyindeki katılım aslında siyasal süreci toplumun en ince ayrıntılarına kadar yayar ve böylece kamusal alanın genişlemesini sağlayarak dolaylı olarak siyasal otoritenin birey üzerinde etkisini de arttırmış olur. Siyasal katılımın üçüncü düzeyi ise, siyasal partiler aracılığıyla yapılan katılımdır. Siyasal partiler, vatandaşları siyasi konularda eğiten, eyleme geçiren ve profesyonel bir siyasetçi olarak yetiştiren eğitim kurumları işlevi görmektedirler. Vatandaş birinci düzeydeki katılımda siyasal süreçten pay alıcı bir durumda iken, siyasal parti düzeyindeki katılımla siyasal sistemi tümüyle etkileme durumundadır. Bu nedenle klasik demokrasilerde katılımın en kapsamlı ve etkili düzeyinin daha çok siyasal partiler aracılığıyla gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.¹⁸⁰

Demokrasi ile yönetilen ülkelerde, ülkede demokrasi kültürünün tam anlamıyla yerleşip yerleşmemesi de seçmen davranışında farklılıklar yaratabilmektedir. Özbudun'a göre, demokratik bir yönetim anlamında bir geleneği olmayan yeni demokrasilerde, seçmenin siyasal hayatla ilgili net bir fikri olmamakta, tercihleri sürekli değişmekte ve parti kimliği daha arka planda kalmaktadır.¹⁸¹ Bu görüşe göre, demokrasinin gelişim sürecinde olduğu ülkelerde seçmenin beklentisi ve tercihleri sürekli değişmekte ve bu durum parti seçimlerinde de sık sık değişikliğe sebep olmaktadır. Oysa demokratik yönden belli bir noktaya gelmiş ülkelerde seçmen tercihleri daha sabit olup, böyle bir ortam partilerin kimlik oluşturmaları için daha elverişli hale gel-

178 Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1986, s.10.

179 Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 1983, s.203.

180 Ömer Çaha, *Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler*, İstanbul, Fatih Üniversitesi Yayınları, 2004, s.54.

181 Ergun Özbudun, *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, Boulder-London, Lynce Rienner Publications, 2000, s.79

mektedir. Bireylerin çoğu kendilerini bir siyasal partiye bağlı hissederler ve tutarlı olarak da oylarını genellikle aynı partiye verirler.

Diktatörlükle yönetilen ülkelerde de siyasal hayata katılma söz konusu iken, bu yukarıda incelediğimiz demokratik rejimlerde uygulanan sistemden daha farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, siyasal otoritenin getireceği kısıtlamalar, zorlamalar ve teşvikler siyasal davranış üzerinde rol oynamaktadır. Bireye çok az da olsa siyasal iktidarı etkileyebilme gücü verilmesi, siyasal iktidarın bunu özendirici tedbirler alması, siyasal davranışın en azından nicelik olarak artmasını sağlar. Çağımızda demokratik rejimler gibi diktatörlüklerde de halka dayanma zorunluluğu vardır. Halk unsuru, her iki yönetim sisteminde de temel unsurdur. Demokratik devletlerde siyasal davranış ile diktatörlükle yönetilen ülkelerdeki siyasal davranış arasında önemli farklar vardır.¹⁸² Demokrasilerde siyasal davranışın kişisel düzeyde ya da çeşitli sosyal gruplarca temsil edilmesine karşılık, diğer rejimlerde siyasal davranış toplumsal ölçüde kitlelerin seferber edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöneticiler tarafından “güdümlü” olarak yapılan bu seferberliğin başlıca amacı, ideoloji yayma ve destek sağlamaktır. Demokrasilerde görülen seçimlerin benzeri diğer rejimlerde de görülmesine rağmen yönetici kadroların değişmesi, baştaki liderlerin iktidardan uzaklaşması pek rastlanan bir durum değildir. Diktatörlükle yönetilen ülkelerde seçimler genellikle “rejime bağlılık göstergisi” olmaktan ileri geçmez. Her iki sistemde siyasal davranış bakımından bir diğer önemli fark da, demokratik rejimlerde halkın siyasal karar alma sürecine katılmasıdır. Kapani’ye göre, yönetilenlerin bu alandaki faaliyetleri, yöneticiler tarafından alınacak kararları etkileme amacına yönelmişken, diktatörlükler de siyasal davranışın başlıca fonksiyonu, yöneticilerin kararlarını etkilemek değil, parti politikasının yürütülmesinde halkın aktif bir rol oynamasıdır. Yani, halk kitleleri kararların alınmasına değil, alınmış kararların yürütülmesine katılırlar.¹⁸³

1.5. Siyasal Partiler

İnsanların siyasal iktidara sahip olmak amacıyla bir araya gelmeleri, grup oluşturmaları ve bir lider etrafında toplanmaları tarih kadar eskidir. Modern anlamda tanımlayabileceğimiz siyasal partilerin ortaya çıkışı ise yenidir. 19. Yüzyılda Avrupa’da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve buna paralel olarak oy hakkının gelişmesi siyasal partilerin doğuşuna zemin hazırlayan en önemli faktörler olmuştur.¹⁸⁴

182 Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 32.

183 Kapani, a.g.e., s.141-142.

184 Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1977, s.20.

Maurice Duverger, siyasal partilerin 19.yy.'dan itibaren gelişimini şöyle özetlemektedir:

“Genellikle partilerin gelişimi, demokrasinin gelişimine, yani oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir. Siyasal meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının genişlediğini gördükçe, bu meclislerin üyeleri eylemlerinde ahenk sağlayabilmek için ortak niteliklerine göre gruplaşma gereğini duymuşlardır. Oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldı-
ça, adayları tanıtabilecek ve oyları bunlara yöneltebilecek komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlenmesi zorunluluğu artmıştır. Dolayısıyla partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır. Bununla birlikte bazı partiler, bu genel şemadan az çok sapma gösterirler. Bunların doğuşu, seçim ve parlamento çevresi dışında olur; en belirgin ortak nitelikleri de budur”.¹⁸⁵

Demokrasinin gelişimine baktığımızda siyasal partilerin ortaya çıkışıyla siyasal temsilin genişlemesi arasında ciddi bir ilişkiden söz etmemiz mümkündür. “Halkın yönetime katılımını” amaçlayan demokrasi düşüncesi kitlelerin kalabalık olmasından dolayı iktidarda temsil olgusunu beraberinde getirmiştir. Halkın temsili seçimle mümkün olacağı için, siyasal partiler halkın tercihlerinin iktidarı yönlendirdiği yapılar haline almış ve demokrasi içerisinde yerini almıştır.

Modern dönemle birlikte siyasal partiler çok hızlı bir gelişme kaydederek dünyanın hemen hemen her bölgesinde görülmüş, çok farklı şekillerde tanımlanıp sürekli tartışmaların merkezinde yer almıştır. Demokrasinin ve demokratik kurumların hızla geliştiği günümüzde siyasal partiler de demokrasinin en önemli aktörlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Modern demokrasi, partiler demokrasisidir.¹⁸⁶ Siyasal partiler, sosyo-politik ve ekonomik konjonktüre göre farklı şekillerde algılanmakta ve bu şekilde demokrasi kuramının zenginleşmesine ciddi katkılar sağlamaktadır. Siyasal partiler özel anlamda siyasal katılmaya, genel anlamda da siyasal toplumsallaşmaya katkıda bulunarak çağdaş siyasal sistemlerin en önemli unsurlarından birisi olmuşlardır.¹⁸⁷

Demokratik rejimlerde siyasal katılımın en önemli “aracı kurumu” siyasal partilerdir. Aynı zamanda siyasal partiler o ülkedeki demokratik dinamizmi temsil ederler. Hem bireysel anlamda, hem de grup olarak sosyal kesimler siyasal partiler vasıtasıyla harekete geçerler ve siyasetle daha da fazla bütün-

185 Maurice Duverger, **Siyasal Partiler**, 3.Basım, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s.16.

186 Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2005, s.87.

187 Yavaşgel, Polat, a.g.e., s.31.

leşme imkânı bulabilirler.¹⁸⁸ Her toplumda partiler, toplumu oluşturan bireylerin belli maddi ve manevi çıkarlarının gerçekleştirilmesi amacıyla kurulurlar. Bu bakımdan siyasi partiler hiçbir ülkede kanun koyucunun zorlamasıyla ortaya çıkmamıştır. Bütün partiler, temsil ettikleri grupların çıkarlarını korumak, bu çıkarların gerçekleştirilmesi için çaba sarf etmek ve iktidar mekanizmasını da mevcut anayasal kurallar çerçevesinde ele geçirmeye çalışmak asli amaçlarındandır.¹⁸⁹

Siyasal partiler aynı zamanda kamuoyunun da siyasal sistemle bağlantısını kurarlar. Bu özelliklerinden dolayı siyasal partiler, siyasal sistemin işleyişindeki problemlerden, ekonomik ve sosyal sorunlara kadar birçok alanda sorumlu tutulurlar. Siyasal partiler toplumdaki tüm sorunların çözümü için bir araç olarak nitelendirilip bu nedenle kendilerine toplum tarafından ciddi anlamda bir sorumluluk yüklenmektedir.¹⁹⁰ Siyasal partiler bu sorumluluklarını başarılı bir şekilde yerine getirdiklerinde toplum tarafından ödüllendirilip, iktidara getirilirken tersi bir durumda da yine toplum tarafından cezalandırılmaktadırlar.

Siyasal partilerin, oylarına talip oldukları seçmeni çok iyi tanımaları, oy verirken hangi davranışları gösterdikleri ve hangi etkenlerin oy verme davranışını etkilediğini çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Seçmen davranışını iyi bir şekilde analiz edemeyen siyasal partinin, seçim yarışında başarılı olacağını söylemek güçtür.

Demokratik rejimlerde siyasal partiler ve seçimler birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrı olarak asla düşünülemeyecek kavramlardır. Hikmet Sami Türk, bunun nedenini şöyle açıklamaktadır: “Savundukları görüş ve idealer doğrultusunda halka farklı programlar öneren siyasal partiler arasındaki sürekli yarışmanın dönemsel sonuçları, belli aralıklarla yenilenen seçimlerle belirlenir. Siyasal partiler, bu programları uygulayabilmek veya muhalefet olarak iktidarı denetleyebilmek için gereksinme duydukları yetkiyi halktan seçimler yoluyla alırlar.”¹⁹¹

188 G.Bingham J.R. Powell, **Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar ve Şiddet**, Çev. Mehmet Türhan, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, 1990, s. 158-159.

189 Cengiz Sunay, “İngiliz Siyasi Tarihi Ekseninde Modern Siyasal Partilerin Doğuşu”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2002/2, Sayı:6 s.25-26.

190 Süheyl Batum, **Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri/Siyasal Partiler**, İstanbul, TUSİAD Yayınları, 2001, s.7.

191 Hikmet Sami Türk, “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanun Önerisi”, **A.Ü.H.F. Dergisi**, Cilt 44, Sayı 1-4, 1995, s. 554.

1.5.1. Siyasal Parti Tanımı

Siyasal partilerin tanımı üzerinde doktrinde bir görüş birliği olmadığını söyleyebiliriz. Zaten herkesin üzerinde anlaşabileceği bir siyasal parti tanımının, siyasal yaşamın dinamik yapısı karşısında kısa zamanda değerini kaybedeceği bir gerçektir.¹⁹²

Siyasal partilerin siyasal ve sosyolojik açıdan çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bindiği gibi siyasi partiler ortak fikir ve düşünceleri paylaşan insanların siyasi iktidarı paylaşmak amacıyla kurdukları örgütlerdir.¹⁹³ Sarıbay siyasal partileri, “kendisini siyasal bir etiketle tanımlayan, yasal ve meşru yolları kullanarak, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığı ile seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elinde tutmaya çalışan siyasal bir topluluk” olarak görmektedir.¹⁹⁴ Bir ülkede iktidarı ve otoriteyi içeren kurumsallaşmış insan ilişkileri biçimi¹⁹⁵ olarak da tanımlanması mümkün olan siyasi partiler fonksiyonel anlamda “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁶

Bu siyasal parti tanımlarındaki en önemli ayırıcı unsur olarak “siyasal iktidarı elde etme” unsuru ön plana çıkmaktadır. Diğer öne çıkan unsurlar ise, birden çok partinin iktidarı ele geçirmek için mücadele ettiği bir ortamın varlığı, bu mücadelenin içerisinde olan siyasal partilerin yapısal özellikleri itibarıyla kurumsal bir yapıya sahip olmaları gerektiği ve devamlılıklarının da önemli olmasıdır.¹⁹⁷ Siyasal partiler devlet içerisinde iktidarı ele geçirme hedeflerinin olmasıyla baskı ya da çıkar gruplarından farklı bir özellik sergilemektedirler.¹⁹⁸ Bununla beraber siyasal partilerin çıkar gruplarıyla da yakın bir ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Karl W. Deutsch, siyasal partilerin toplumsal ve siyasî sonuç almada anahtar örgütler olduklarını iddia ederek siyasal partilerin bu sonuçları çeşitli çıkar gruplarını, grupların herhangi birinden daha güçlü olan istikrarlı bir koalisyonda toparlama yoluyla gerçek-

192 Mustafa Koçak, *Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları*, Ankara, Turhan Kitapevi, 2002, s.40.

193 Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1976, s.6.

194 A. Yasar Sarıbay, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, Bursa, Alfa Yayınları, 2001, s. 6.

195 Gencay Şaylan, *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Ankara, TODAİE, 1981, s.5.

196 Değişik siyasal parti tanımları için bkz. T.Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 4.Baskı, İ.Ü.H.F.Yayınları,1980,s.354; A.Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 12. bs, Ankara, Turhan Kitapevi, 2003, s.71., Mümtaz Soysal, “100 Soruda Anayasanın Anlamı”, Yeniden Yazılmış 2.bs., İstanbul, Gerçek Yayınları, 1974, s. 164.

197 Hakan Altıntaş, “Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı,5, 2003, s.2.

198 Rod Hague, Martin Harrop, *Comparative Government and Politics an Introduction*, 4th ed., London, Macmillan Distribution Ltd, 1998, s. 131.

leştirdiklerini ekler. Deutsch'a göre her temel siyasî parti, belli bir yönde faaliyet gösteren çıkar gruplarının birleşimini temsil etmektedir.¹⁹⁹

Türkiye' de 1982 Anayasası siyasal partileri iki madde (md.68 ve 69) içinde düzenlemiş ancak genel bir siyasal parti tanımı vermemiştir. 1982 Anayasası doğrultusunda 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun²⁰⁰ 3.maddesinde siyasal parti şu şekilde tanımlanmıştır. “Anayasa ve kanunlara uygun olarak milletvekili ve mahalli idareler seçimler yolu ile tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık programları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak, demokratik bir devlet ve toplum içinde çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma amacı güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.” 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununa göre siyasal partileri diğer kuruluşlardan ayıran özellikler; “ülke çapında faaliyet göstermek” ve “seçimler yoluyla milli iradenin oluşmasına katılmaktır.

1.5.1.1. Avrupa Birliği Antlaşmasında Siyasal Parti Tanımı

Avrupa Birliği düşüncesinin somut siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklere sahip bir yapı haline gelmesiyle, ulus devlet düzeyinde düşünülen siyasal parti kavramına yeni bir içerik kazandırma çabaları söz konusu olmuştur. Siyasal parti olgusunun ulusal düzeyden Avrupa düzeyine geçiş sorunu üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.²⁰¹ Avrupa Birliği Antlaşmasında siyasal partiler Avrupa Birliği yapısına uygun olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımda görüleceği gibi siyasal parti kavramı Avrupa'nın yeni yapısına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.

Avrupa Birliği Antlaşmasında siyasal partilerle ilgili hüküm şu şekildedir²⁰²: “Avrupa düzeyinde siyasal partiler, Avrupa Birliği'nin entegrasyonu için çok önem taşırlar. Bu partiler bir Avrupa bilincinin oluşmasına ve Birlik yurttaşlarının siyasal iradesinin açıklanmasına katkıda bulunurlar.”

Bu tanımda öne çıkan unsurlardan ilki siyasal partilerin faaliyet alanlarının ulus çerçevesini aşarak ulus üstü bir alana taşınmasıdır. Ayrıca bu partiler Avrupa'nın bütünleşmesine katkıda bulunarak, Avrupa bilincinin oluşmasına yardımcı olmak zorundadırlar. Diğeri ise, Birliği oluşturan ulusların değil,

199 Karl W. Deutsch, *Politics and Government How People Decide Their Fate?*, Second Edition, Boston, Houghton Mufflin Company, 1974, s. 64-66.

200 Resmi Gazete, 24.04.1983, Sayı 18027, Tertip 5, C.22, Kabul Tarihi:22.04.1983, Kanun No:2820

201 Koçak, a.g. e. , s.43-44.

202 Avrupa Birliği Antlaşması md.138 a.

Birlik yurttaşlarının siyasal iradelerinin ortaya çıkarılması Avrupa düzeyindeki siyasal partilerin görev ve amaçlarının başında gelmektedir.²⁰³

1.5.2. Siyasal Partilerin İşlevleri

Temsili demokrasi tartışmalarının en temel sorularından biri seçmenlerin destek, tercih ve isteklerinin siyasal sistem tarafından nasıl bir karar ve eylem serisi şeklinde çıktılara yansıdığı üzerinde odaklaşmaktadır. Toplum içerisinde geniş kitleler tarafından paylaşılan ortak çıkarlar olduğu gibi, toplumsal grupların kendilerine özgü ve birbiriyle çatışan çıkarları da bulunmaktadır. Siyasal sisteme girdi olarak ulaşan bu çatışan çıkarların karar ve eylemler şeklinde sistemin çıktıkları olarak sonuçlandırılmasında bir dönüştürülme sürecinin etkisi vardır. Siyasi partiler gerek sisteme girdilerin iletilmesinde, gerek bu girdilerin siyasal çıktılara dönüştürülmesinde, gerekse de bu çıktılardan istenilen sonuçlara ulaştırılmasında kritik rol oynamaktadırlar.²⁰⁴ Bir başka deyişle siyasal partiler devletle toplum, siyasetle gündelik yaşam arasında bağlantı kurarlar. Siyasal partiler, seçmenlerin dağıntı tercihlerinin açıklık ve kesinlik kazanmasına aracılık etmenin yanı sıra, devlet iktidarının sınırlandırılmasını ve vatandaşların özgürlüklerinin güvence altına alınmasına büyük katkılar sağlamaktadırlar.²⁰⁵

Siyasal partiler seçmen tercihlerini basitleştirirler ve belli bir şekle sokarlar, seçim kampanyalarını organize ederler. Farklı çıkarları bir araya getirirler, temsil ederler. Adayları seçerler ve hükümeti oluştururlar. Yurttaş ile devlet arasında siyasal bir bağ kurarlar.²⁰⁶ Örgütsel açıdan siyasal partilerin en önemli unsurlarından birisi üyeleridir. Partilerin üye sayısını arttırmalarının birçok açıdan faydaları vardır. Bunları meşruiyet, parti destekçileriyle iletişim, mali destek, gönüllü işgücü ve seçimlerde aday gösterilebilecek nitelikte üyelere sahip olabilmek olarak özetleyebiliriz. Bir bakıma üyeleri partilere hizmet etmek için her zaman hazır bekleyen gruplar olarak da tanımlayabiliriz.²⁰⁷

Siyasal partiler demokratik bir toplum için çok önemli bir unsur olmakla birlikte, demokratik toplumun gelişimi için asla tek başına yeterli bir unsur değildir. Çünkü tam anlamıyla demokratik bir toplumdan söz edebilmemiz için siyasal partilerin yanı sıra özellikle sivil toplum örgütlerinin de gelişimi

203 Koçak, a.g.e. , s.44.

204 Ali Çarkoğlu, Tarhan Erdem, Ömer, Faruk Gençkaya, Mehmet Kabasakal, *Türkiye’de Yeni Bir Parti Sistemine Doğru*, İstanbul, Tesev Yayınları, 2000, s. 2.

205 Soysal, a.g.e. , s.165.

206 P.Norris, *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s.123.

207 S.E.Scarrow, “Parties Without Members?”, “Parties Without Partisans”, Ed. Dalton& Wattenberg, Oxford, M.P. Oxford University Press, 2000, s.156-160.

için uygun bir siyasi yapının var olması gerekmektedir. Siyasal partilerin işlevlerini 4 bölümde incelememiz mümkündür.

1.5.2.1. Siyasal Görüş ve Çıkarların Bağdaştırılması

Toplumda bulunan çıkar grupları bir merkezde toplanamayacak ölçüde çeşitli olduğu için farklı siyasal partilerin ve görüşlerin bulunması çok önemlidir. Siyasal Partiler, toplum içerisindeki farklı siyasi görüşleri ve yaklaşımları birleştirmek suretiyle toplumdaki siyasi dağınıklığı giderirler. Ortak bir kamuoyu yaratırlar. Kişilerin menfaatleri birleştirilerek ve kişileri siyasal hayatın içerisine sokarak bir bakıma onların politizasyonunu sağlarlar. Aynı zamanda değişik sosyal grupların çıkarlarını bağdaştıran siyasal partiler, seçimlere ve siyasal temsile bir anlam kazandırırılar.²⁰⁸

Siyasal Partiler, toplum içerisindeki kişileri siyasal katılmaya iterek bireyleri siyasal sistemle güçlü bir ilişki içerisinde olmaya zorlayarak onların siyasal toplumsallaşmasına²⁰⁹ da katkı sağlarlar. Siyasal partiler toplum için siyasal sosyalleşme aracıdır. Bireylerin siyasal sisteme katılmalarında, siyasal bilinç ve kanaatlerinin oluşmasında siyasal partiler çok önemli rol oynamaktadırlar. Siyasal partiler uyguladıkları farklı faaliyetler yoluyla bireylere siyasal sistemi, sistemin yapısını, kendi yapılarını, liderlerini, uygulanacak politikaları ve hedeflerini açıklamak suretiyle bireyleri siyasal sistemin içine çekerler. Bireyler bu gruplar içerisinde yer almak suretiyle dünyaya bakış açılarında da bir takım değişiklikler meydana gelip, dünyaya kendi partisinin sahip olduğu ideolojik perspektiften bakmaya başlarlar. İşte bu süreç bireyin toplumsallaşma sürecidir. Bütünleşirler, kadrolaşır ve inançları zamanla farklılıklar göstermeye başlar. Demokratik sistemlerde bu süreç demokratik kurallar çerçevesinde olurken, totaliter sistemlerde bu durum daha farklı yollardan gerçekleşmektedir.²¹⁰ Siyasal Partilerin içerisinde yer alan kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütler toplumsallaşmada önemli derecede rol oynamaktadırlar.²¹¹

208 Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 1988, s.332.

209 Siyasal toplumsallaşma kavramı ilk kez Seymour Martin Lipset tarafından 1954 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmıştır. 1959'da Herbert Hyman'ın yayınladığı ve daha sonra klasik haline gelen "Political Socialization" adlı kitabından sonra siyasal toplumsallaşma konusu, hızla gelişen bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bknz: Bektaş Arı, **Kamuoyu İletişim ve Demokrasi**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2000, s.71.

210 Siyasallaşan bireyler totaliter sistemlerde demokratik sistemlerden farklı olarak toplum içerisindeki diğer örgütlere birtakım zararlar vermek suretiyle özerkliklerini tahrip etmeye çalışırlar ve bireylerin değer yargılarını sökü� atmaya çalışırlar. Bu süreçler, propaganda, eğitim ve zor kullanma suretiyle gerçekleşir. Daha fazla bilgi için bknz: Juan Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Siyasal İlimler Türk Derneği Yayınları, 1975, s.52

211 Öz, a.g.e. , s.10.

Siyasal partiler programlarını hazırlarken de bazı grupları belirli seçenekler etrafında birleştirmek amacıyla hareket ederler. Bu gruplardan gelen istek ve dilek doğrultusunda hareket ederek siyasi alanda kendilerine yer edinmeye çalışırlar.

1.5.2.2. Siyasal Kadroların Devşirilmesi

Siyasal partilerin işlevleri ile ilgili olarak en önemli unsur yukarıda değindiğimiz gibi, demokrasinin varlığı ve gelişimi doğrultusunda çok önemli rol oynamalarıdır. Bununla doğrudan ilgili olarak siyasi partilerin siyaset aktörlerini yetiştirmeleri, değiştirmeleri yoluyla siyasi devşirme fonksiyonunu yerine getirdiklerini söylememiz de mümkündür. Siyasi devşirme kavramıyla anlatmak istediğimiz siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Siyasi partilerin bu kişileri seçmesi demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki süreç doğal olarak parti ve seçim sistemlerinin farklılığına göre birtakım değişiklikler gösterebilmektedir.²¹²

1.5.2.3. Siyasal İktidarın Kullanılması ve Denetimi

Siyasal partiler devletle halk arasında bir bakıma köprü vazifesi görerek, karşılıklı talep ve görevlerin yerine getirilmesini sağlayarak bir bakıma sistemin meşrulaştırılmasına da katkıda bulunurlar. Siyasi partiler bu işlevi ne kadar iyi bir şekilde yerine getirebilirse toplumsal istikrar da o ölçüde yüksek düzeyde sağlanabilecektir.²¹³

Siyasal partilerin en önemli amaçlarından birisi iktidarı ele geçirmektir. Siyasi partiler devletin yönetim mercilerine sahip olmak amacıyla hareket etmektedirler. Çağdaş demokrasiler bir anlamda iktidar-muhalefet dengesine dayanmaktadır. Muhalefetin iktidarı ele geçirebilmek, iktidarı denetlemek, özgürlüklere gelebilecek kısıtlamalara engel olmak gibi görevleri de vardır.

1.5.2.4. Demokratik Siyasal Kültürü Geliştirmek

Siyasal partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Demokratik sistemlerde toplum içerisinde yaşayan bireylerin farklı çıkar ve menfaatlerinin birleştirilip, bunların karşılanması görevi siyasi partiler tarafından yerine getirilmektedir. Siyasi partiler, halkın çoğunluğuna sahip olmak suretiyle iktidara gelmeyi amaçlayan kurumlar olmaları sebebiyle demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurlarından birisi olmuşlardır. Demokratik rejimlerde gördüğümüz çok seslilik, yönetilenlerin yönetenleri denetleme

212 Özbudun, *Siyasal Partiler*, s.98.

213 Erdoğan Günel, *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Güncel Siyaset*, Ankara, Bilim Adamı Yayınları, 2007, s.17.

hakkına sahip olması, yönetenlerin gücünün sınırlandırılması ve gerekli zamanlarda da iktidarın el değiştirmesi siyasal partiler aracılığıyla gerçekleşir.

1.5.3. Siyasal Parti Tipleri

Siyasal partiler değişik yönlerden sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu sınıflandırmalarda genellikle siyasal partilerin yapıları, işlevleri, disiplinli olup olmadıkları ve türdeş olup olmadıkları esas alınmıştır.

1.5.3.1. Yapılarına Göre Siyasal Partiler

Siyasal partiler yapılarına göre kadro ve kitle partileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²¹⁴

1.5.3.1.1. Kadro Partileri

Kadro partileri, az sayıda, varlıklı bir zümrenin kuruculuğunu üstlendiği bir siyasal örgütlenme modelidir. Bu partiler ancak seçimden seçime faaliyet gösterirler. Genellikle üyeleri seçkin kişiler tarafından oluşturulur. Bu partilerin üye sayısının az olması ve disiplinli bir yapıya ihtiyaç duyulmaması gibi nedenlerden dolayı bu partilerin iç örgütleri de oldukça zayıftır.²¹⁵ Genellikle seçimden seçime faaliyet göstermelerinden dolayı “komite partileri” olarak da adlandırılmaktadırlar. Genellikle kadro partileri siyasal yelpazenin sağ tarafında bulunurlar. Kadro partileri başlangıçta üye sayılarını artırma gereksinimi duymamakla beraber daha sonraları tıpkı kitle partileri gibi üye sayılarını artırma yönünde faaliyetlere ağırlık vermişlerdir.²¹⁶

1.5.3.1.2. Kitle Partileri

Özellikle kitlelerin oy hakkını kazanmasıyla beraber gelişen partilerdir. Temel amaç üye sayılarını arttırmak ve mümkün olduğu kadar çok sayıda insanı partiye üye yapabilmektir. Kuruluşlarında kadro partilerinde olduğu gibi varlıklı insanlar değil sosyalist akımlar ve ekonomik olarak geri olan kesimler etkili olmuştur. Üye sayısının artması ve alınacak aidatlar yoluyla ekonomik sorunlarına çözüm bulmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca kitle partileri ideolojik tutarlılık bakımından da kadro partilerinden ayrılırlar. Kitle partileri daha merkezîyetçi bir yapıya sahip olmakla beraber üyelerini sürekli bilgilendirme ihtiyacı duyarlar.²¹⁷ Kadro partileri ile kitle partileri arasındaki en önemli farklılıklardan birisi de kadro partilerinin temel biriminin komite, kitle partilerinin temel biriminin ise ocak olmasıdır. Ocaklar komitelerden

214 Duverger, a.g.e., s.37.

215 A.e. , s. 37-38.

216 Kapani, a.g.e. , s.169.

217 Duverger, a.g.e. , s.38-39.

daha merkezîyetçi özelliğe sahiptir.²¹⁸ Komite sınırlı bir örgütlenme biçimidir; üye sayısı azdır ve dışı kapalı bir gruptur. Bu niteliği komiteyi oligarşik bir yapı olarak adlandırmayı olanaklı kılmaktadır. Komite sürekli etkinliklerde bulunmaz; daha çok seçim dönemlerinde yoğun çalışmalarda bulunur.²¹⁹ Ocaklar ise süreklidir; üye sayısını arttırmaya ve yaygınlaştırmaya çalışan kitle partilerinin ocağı temel birim olarak almalarının nedeni de budur

Kadro ve kitle partileri arasındaki ayırım genel anlamda kabul görmekle beraber bu ayırım partilerin sınıflandırılması açısından tam bir kesinlik göstermemektedir. Günümüzde kadro partisi niteliğindeki bazı partiler kitle partisine benzer özellikler de sergilemektedirler.²²⁰

Hague, kadro partileri-kitle partileri ayırımına “hepsini yakala” (catch-all) partilerini de eklemiştir. Hague’ e göre bu partiler tek bir toplumsal sınıfın değil, ulusal çıkarların tamamının temsil edildiği partilerdir. Bu parti türüne cephe partisi demek daha da uygun olacaktır. Cephe partisi kavramı, hemen hemen her siyasal görüşün temsilcilerini içinde barındırma durumudur. Cephe partilerinin amacı, herhangi bir sınıfı temsil etmekten çok ülkeyi yönetmektir.²²¹ Amerika Birleşik Devletlerinde Cumhuriyetçiler ve Demokratlar hepsini yakala partilerine örnek olarak gösterilebilir. Alman Sosyal Demokratlar ve İngiltere’de İşçi Partisi gibi modern anlamda yeniden ideolojileşmiş olan sosyalist partiler de örnek olarak gösterilebilir. Bu tür partiler, liderliğe ve birliğe önem vermeleri, sadece tek bir sosyal sınıfa dayanmaktansa geniş kapsamlı koalisyonlar kurma çabalarıyla parti üyelerinin bireysel rolünü azaltmak bakımından klasik kitle partisi modelinden ayrılmaktadır.²²² Türkiye’de de CHP, Kurtuluş Savaşı yıllarında tam anlamıyla bir cephe partisidir. Zaman içerisinde bu özelliğini yitirmiş olsa da cephe mantığıyla kurulmuş, her kesimden insanı içinde barındırmış, bunları ortak bir amaçta birleştirmiştir

Türkiye’de faaliyet gösteren siyasal partilerin yapılarına baktığımızda genelde kitle partisi görünümünde oldukları söylenmekle beraber, zaman zaman kadro partisi özellikleri de taşıdıklarını gösteren örnekler mevcuttur. Sürekli bir örgüt yapısına sahip olmaları, örgüt yapılarının merkezîyetçi bir yapı göstermesi ve üyeleriyle olan ilişkileri kitle partisi özellikleri arasında sayılabilir. Bununla beraber özellikle seçim dönemlerinde o zamana kadar parti

218 Ahmet T. Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2003, s.263.

219 Duverger, a.g.e. , s.52-53.

220 Günel, a.g.e. , s.20.

221 Hague, Harrop, a.g.e. , s.132.

222 Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev. Zeynep Kopuzlu, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s.359.

içerisinde aktif herhangi bir görev almamış kişileri aday göstermeleri, önemli görevler vermeleri kadro partilerinin özellikleri olarak göze çarpmaktadır.

1.5.3.2. İşlevlerine Göre Siyasal Partiler

Siyasal partileri işlevlerine göre sınıflandıran kişi Amerikalı siyaset bilimcisi Sigmund Neumann'dır. Neumann' a göre siyasal partiler bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sosyal bütünleşme partileri de kendi içinde demokratik bütünleşme partileri ve totaliter bütünleşme partileri olmak üzere ikiye ayrılır.²²³

1.5.3.2.1. Bireysel Temsil Partileri

Bireysel temsil partileri dar ve sınırlı bir siyasal katılma ortamında faaliyet gösteren partilerdir. Duverger'in kadro partilerine benzemekle beraber faaliyetleri hükümet çalışmaları ve seçim kampanyaları ile sınırlıdır. Bu partilerde ciddi anlamda bir parti disiplininin söz etmek mümkün değildir. Seçim dönemi dışında parti örgütlerinde herhangi bir faaliyet söz konusu değildir. Özellikle ABD' deki siyasal partiler bireysel temsil partilerinin iyi birer örneğidir.²²⁴

1.5.3.2.2. Sosyal Bütünleşme Partileri

Bu tür partilerde Duverger'in kitle partilerine benzemektedirler. Özellikle 19.yüzyılın sonlarından itibaren endüstri devrimi ve bunun sonucunda oluşan kentleşme olgusuyla birlikte sosyal gruplardan koparak yalnızlaşan bireyleri yeni hayatlarında toplumla bütünleştirme amacı güden partilerdir.²²⁵ Oy hakkının gelişmesi sonucunda siyasal katılmanın artması bu tür partilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu tür partilerin ilk örnekleri Avrupa'da kurulan sosyalist partilerdir.²²⁶

Sosyal Bütünleşme Partileri kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti disiplini açısından daha rahat hareket imkânı vardır. Bireysel temsil partilerine göre üyenin parti ile ilişkisi daha sıklıdır.²²⁷ Totaliter bütünleşme partilerinde ise parti üyeleri açısından daha sıkı bir parti disiplini söz konusudur. İdeoloji ön planda olup üyenin özel ya-

223 Sigmund Neumann, *Toward a Comparative Study of Political Parties*, Chicago, The University of Chicago Press, 1956, s.395–421 aktaran Kapanı, a.g.e. , s.172.

224 Koçak, a.g.e. , s.51.

225 A.e. ,s.52.

226 Günel, a.g.e. , s.21.

227 Koçak, a.g.e. , s.52.

şamı ile kamusal yaşamı arasında ayırım hemen hemen ortadan kalkmıştır.²²⁸ Komünist ve faşist partiler bu parti tipinin örneklerindedir.

1.5.3.3. Disiplinli Olup Olmamalarına Göre Siyasal Partiler

Siyasal parti yönetimlerinin parti üyeleri üzerinde kurdukları otoritenin derecesine göre siyasal partiler bir ayrıma tutulmuş, serbest partiler ve disiplinli partiler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır.

1.5.3.3.1. Serbest Partiler

Serbest partiler üyelerini her alanda serbest bırakan, üyelerinin özgür iradelerini her zaman ön planda tutan partilerdir. Zaman zaman üyelerinden belli bir tutum içerisinde olmalarını isteseler de, bu şekilde davranmayan üyelerine karşı herhangi bir yaptırım uygulamazlar. Etkili bir disiplin mekanizmaları yoktur. Bu tür partilerde parti grup kararı alınması söz konusu olamaz. ABD'deki Demokrat ve Cumhuriyetçi partiler bu tür partilere örnek gösterilebilir.

1.5.3.3.2. Disiplinli Partiler

Hem parti örgütü içerisinde, hem de dışında parti programına ve yöneticilerine kesin otorite ve yetkiler tanıyan partilerdir. Parti örgütünde kesin bir merkezîyetçilik söz konusudur. Her siyasi süreçte parti üyelerinden kesin bir sadakat beklerler ve bunu ihlal eden üyelerine karşı partiden ihraca kadar varabilecek disiplin cezaları uygularlar.²²⁹

Bu tür partiler çoğunlukla parlamenter demokrasilerin etkin olduğu ülkelerde görülür. Parlamento içerisinde faaliyet gösteren partiler, herhangi bir üyesinin parti grubundan ayrılması durumunda güç duruma düşebilir. Bunu engellemek amacıyla önemli konularda sorun yaşamamak maksadıyla “parti grup kararı” alınır. Parti içerisinde gruplaşmalar hoş karşılanmaz.²³⁰

Türkiye’de uygulanmakta olan sistem de, disiplinli partiler için örnek teşkil etmektedir. Milletvekillerinin mensup oldukları partiden bağımsız hareket etmeleri çok fazla karşılaşılan bir durum değildir. Bu şekilde hareket eden milletvekilleri de parti örgütü içerisinde ciddi anlamda sıkıntı yaşarlar. Tabi ki bu sistemin getirdiği bir takım olumsuzluklar da vardır. Parti içerisinde farklı politikalar ve yaklaşımlar çok fazla görülmez. Bu durum da gerek demokrasi açısından gerekse de ülkenin gelişimi açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir.

228 Teziç, a.g.e. , s.333.

229 Koçak, a.g.e. , s.54.

230 Günel, a.g.e. , s.22.

1.5.3.4. *Türdeşlik Yönünden Siyasal Partiler*

Türdeşlik yönünden siyasal partiler ikiye ayrılmaktadır. Bunlar türdeş ve türdeş olmama şeklindedir. Böyle bir ayırım, olağan incelemeler bakımından biraz yadırganmakla beraber, çok gelişmiş ve geri kalmış ülkelerde dahi böyle bir ayırıma gerek duyulmaktadır.²³¹

1.5.3.4.1. *Türdeş Partiler*

Türdeş (Homojen) partiler “ideoloji birliğinin egemen olduğu”²³² partiler olarak tanımlanmaktadır. Türdeş partiler, bir fikir birliğinden ya da iktisadi çıkar, sınıf, menfaat birliğinden doğan partilerdir.²³³ Türdeş partilerin bir araya geldiklerinde ortak bir program etrafında hareket etmeleri, diğer parti türlerine göre daha kolay olmaktadır. Avrupa Parlamentosu içerisinde de çeşitli ülkelerdeki türdeş partilerin bir araya gelerek ortaklaşa gruplar oluşturmalarını ve bu doğrultuda hareket ettikleri gözlemlenmektedir.

1.5.3.4.2. *Türdeş Olmayan Partiler*

Türdeş olmayan partiler içinde partinin sağ ve sol kanatları gibi bir parti içi yelpaze vardır. Bu partiler muhaliflerini kendi içlerinde barındırmakta ve her zaman bunlardan yeni partilerin çıkması mümkün olabilmektedir.²³⁴

Uzun bir süre tek parti olarak kaldıktan sonra, çok partili rejime geçiş ile birlikte, bu rejimin partilerinden biri olma yolunu seçen partiler türdeş olmamaktadırlar. Uzun bir süre iktidarda kalmış olan bir parti karşısında kurulan muhalefet partileri de bu durumdadır.²³⁵ Türkiye’de uzun yıllar tek başına iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi karşısında kurulan Demokrat Parti bu doğrultuda güzel bir örnektir.

Türdeş olmayan siyasal partiler muhalefeti genellikle kendi içerisinde barındırırlar. Bu tür partiler her an bölünmeye ve yeni partilerin oluşmasına imkan veren bir yapıya sahiptirler. Bu partilerin bir diğer bariz özelliği de, üyelerinin her an başka bir partiye geçebilmesine imkân tanınmasıdır.

1.5.4. *Türkiye’de Siyasal Partilerin Özellikleri*

19.yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa’da demokratik sistemi ve bu sistemi besleyen değerleri canlı bir şekilde ayakta tutan en önemli unsurlardan

231 Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s.268.

232 İsmet Giritli, Jale Sarmaşık, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Basım, 2001, s.58.

233 T.Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s.20.

234 Giritli, Sarmaşık, a.g.e. , s.58.

235 Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s.268.

birisi siyasal partiler olmuştur. Bu ülkelerde demokrasinin gelişmesi siyasal partileri ön plana çıkarmış ve sistem için en önemli unsurlardan birisi haline getirmiştir. Siyasal partiler bu dönemde, özellikle toplum içerisindeki farklılaşmayı siyasal alana çekerek, siyasal katılma yoluyla da kitleleri yönetime ortak ederek çok önemli bir misyon yüklenmişlerdir. Avrupa’da siyasal partilerin bu misyonu günümüzde de artarak devam etmektedir. Batı Avrupa’da siyasal partilerin “lider” ağırlıklı bir yapıda olduğunu söylememiz güçtür. Aksine, siyasal partiler bir program ya da siyasal düşünce etrafında oluşan bir yapıda kendilerini göstermektedirler. Siyasal partiler sadece sistem içindeki konumları ve özellikleri itibarıyla demokratik özellikler taşımakla kalmayıp demokratik değerler ve söylemleri üstlenmeleriyle de demokrasinin en önemli unsuru haline gelmişlerdir.²³⁶

Türk siyasal partilerini oluşturan toplumsal-siyasal çerçeve, Batılı örneklerde rastlanılan çerçeveden daha farklı bir yapıdadır. Türk siyasal partileri köken itibarı ile daha çok modernleşme süreci içinde ortaya çıkmış kurumlar olarak değerlendirilmektedir.²³⁷ Türkiye’de siyasal partilerin gelişimine baktığımızda ise, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de siyasal partilerin siyasal sistemde farklı eksenlerde yer aldıklarını gözlemlemekteyiz. 1940 ve 1950’li yıllarda partilerin üzerine konuşlandıkları düzlemde temel ayırım merkez-çevre ayrımıydı. Asker, sivil ve aydın kesimin desteklediği Cumhuriyet Halk Partisi merkezin, Cumhuriyet Halk Partisinin uyguladığı otoriter rejime karşı tarım ve ticaret burjuvazisi ile halktan destek alan Demokrat Parti ise çevre ekseninde bulunmaktaydı. 1946-1960 arasında Türk parti sistemi tipik iki parti sistemi özelliklerini göstermekteydi. 1960 ve 1970’li yıllara gelindiğinde ise siyasi yelpazede temel ayırım ideolojik bir eksene oturmuştu. Çalışan kesimin haklarını savunduğunu iddia eden ve devletçi çözümler öneren “sol” ile sermaye ve mülk sahiplerinin çıkarlarını savunduğunu öneren “sağ” arasında ideolojik bir mücadele olmuştu. 1970’lerde Türk parti sisteminin genel özelliği oynaklık²³⁸, parçalanmışlık ve ideolojik kutuplaşma olarak tanımlanmıştı.²³⁹ 1970’lerin sonlarına doğru ithal ikamesine dayalı ekonomi politikaları tıkanma noktasına gelirken, sağın solu komünistlikle, solun da sağı faşistlikle suçladığı bir siyasal kutuplaşma ülkeyi bir iç savaş doğru götürmüştü. Merkezde sol kanatta Cumhuriyet Halk Partisi yer alırken, merkez sağda ise Süleyman Demirel’in liderliğinde Adalet Partisi vardı. Bu iki partinin dışında biri dini değerleri ön planda tutan Milli Se-

236 Çaha, *Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler*, s.165-169.

237 Altıntaş, a.g.e. , s.5-6.

238 Oynaklık; partilerin aldıkları oylarda, bir seçimden diğerine ani ve önemli değişiklikler anlamına gelmektedir.

239 Ergun Özbudun, “Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, Fragmentation”, *Middle Eastern Studies*, 17, 1981, 228-240.

lamet Partisi, diğeri ise milliyetçi öğelerin vurgulandığı Milliyetçi Hareket Partisi bulunmaktaydı. Siyasal rekabetin sağ-sol ayrımı temelinde kutuplaştığı dönem 1980 askeri darbesiyle noktalandı. 1980'li yıllarda ise toplumun ve devletin her anlamda liberalleşmeye başladığı bir dönemdi. 1990'lı yıllara gelindiğinde siyasi yelpazenin hem sağında hem de solunda siyasal partilerin dağıldığını, bölündüğünü ve bu durumun siyasi yelpazede ciddi bir dağılımıya sebebiyet verdiğini gözlemlemekteyiz. 2000'li yıllardan günümüze kadar olan dönemde ise özellikle dini ve etnik akımlara önem veren partilerin parlamentoda çoğunluğu oluşturur konuma geldikleri görülmektedir. Bu partiler, dini değerlerin ön planda olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi, Türk Milliyetçiliğini temsil eden Milliyetçi Hareket Partisi, Kürt kimliğine sürekli vurgu yapan Demokratik Toplum Partisi²⁴⁰ ve bunlara ilaveten Atatürkçü, laik ve çağdaş değerlerin sürekli vurgulandığı Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Türkiye'de siyasal sürece baktığımızda özellikle bunalımlı ve kriz dönemlerinin yeni partilerin oluşmasına sebep olduğunu ve bu partilerin iktidara alternatif olarak siyasal sürece dâhil olduklarını görmekteyiz. Bu dönemleri 1946-1950, 1960-1961, 1969-1973, 1980, 1994-1995 ve 2001-2002 dönemi olarak sıralayabiliriz. Bu dönemlerde ülke içerisinde ciddi anlamda siyasi ya da ekonomik kriz baş göstermiş ve bunun sonucunda mevcut partilere alternatif olarak yeni partiler siyasal sisteme dâhil olup ülke yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.

1970'li yıllardan beri Türkiye'de siyasal partiler bir kurumsal çürümeye içerisinde. İdeolojik kutuplaşmalar, partilerin toplumsal talepleri sisteme aktarmada yaşadıkları sıkıntılar sık sık seçmen tercihlerinde değişikliklere sebep olmaktadır. Seçmenden gelen destek seçimden seçime farklılık gösterdiği için partiler sistemde kalıcı olamamaktadır. Bu durumda da partilerin kurumsallaşması söz konusu olmamaktadır. ²⁴¹ Partilerin kurumsallaşamamasının önemli bir sebebi de Türkiye'de sık yaşanan askeri darbeler ve parti kapatma olaylarıdır. Darbeler siyasal partilerin faaliyetlerini durdurup kapatılması yönünde hareket etmektedirler. Bu durum hem partiler açısından hem de parti üyeliği bakımından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Siyasi partiler, siyasal sistem içerisinde çeşitli sorunlarla yaşamakta ve bu sorunlar siyasal sistemin düzenli olarak işleyişini olumsuz olarak etkilemektedir. Siyasal partilerle ilgili sorunların başında örgütlenme biçimleri gelmektedir. Siyasal partiler içinde parti içi demokrasi kavramı yeterince gelişmediği

240 12 Aralık 2009 tarihinde Demokratik Toplum Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Bu partinin yerine Barış ve Demokrasi Partisi kurulmuştur.

241 Ergun Özbudun, "The Institutional Decline of Parties in Turkey", **Political Parties and Democracy**, Ed. L. Diamond, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2001, p.65.

için demokratik bir örgütlenme modelinden söz etmemiz mümkün olmamaktadır. Parti liderinin parti üzerinde sınırsız ve her şeye hâkim bir konumu bulunmaktadır. Bütün partiler güçlü oligarşik eğilimler göstermektedirler. Siyasal partiler aşırı derecede merkezileşmiş ve merkez yürütme kurulları itaat etmeyen yerel kurulları feshetme yetkisine sahiptir.²⁴² Ayrıca siyasal partilerin kamuoyu nezdinde itibarı giderek azalmaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan siyasal yolsuzluklara bazı siyasal partilerin ve yöneticilerinin isimlerinin karışması kamuoyunun siyasal partilere güvenini sarsmıştır. Halkın siyasal partilere ve milletvekillerine güveni giderek azalmaktadır. Siyasal partilerin ülke sorunlarına çözüm bulma konusunda zorlanmaları ve siyasetin temelinde var olan uzlaşmadan çok çatışmacı bir tavır içinde olmaları, bu güvenin azalmasında etkili bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴³

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) tarafından ülkemizdeki siyasal partilerin özellikleri ile ilgili yapılan araştırmada siyasal partilerin özelliklerini anlamamıza yardımcı olabilecek çok önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar şu şekildedir:²⁴⁴

- a) Türkiye’de parti sistemine baktığımızda sosyal bölünme ve çatışmalardan çok geleneksel olarak lider kontrolü altında şekillenmiştir.
- b) Özellikle yapılan askeri müdahaleler sonucunda siyasal partiler bunlardan olumsuz etkilenmiş, bunun sonucunda istikrarlı bir siyasal taban oluşturamayan siyasal partiler kendi kurumlarına özgü kalıcı bir kültür oluşturamamışlardır.
- c) Türkiye’de yasakların her zaman ön planda olması siyasal partileri de etkilemiş, bu yasaklar partilerin gelişimini sürekli engellemiştir.
- d) Parti içi demokrasinin işletilmesi yerine özellikle kısıtlı bir elit grup ya da liderin yönlendirmesi doğrultusunda politikalar üretilmektedir.
- e) Siyasal partilerimiz içerisinde üyeden genel merkeze kadar geniş bir perspektifte karşılıklı iletişim eksikliği söz konusudur. Partilerin toplumla bağları büyük ölçüde kopuktur. Partiler kadrolarını yenileyememektedir. Toplumdan kopuk olan partiler iktidara geldiklerinde toplumun sorunlarını yakından bilmedikleri için bu

242 Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.39-52,133-137

243 Batum, **a.g.e.** , s.8.

244 Tarhan Erdem, Mehmet Kabasakal, Ömer Faruk Gençkaya, **Siyasi Partilerde Reform**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2000, s.36.

sorunların çözümünü konusunda gerekli politikaları üretememektelerdir

Demokratik siyasal hayatın istikrarlı bir şekilde devam edebilmesinin öğelerinden birisi de kurumsallaşmış bir parti sisteminin varlığıdır. Parti sisteminin kurumsallaşması için partiler arasında düzenli rekabet olmalı, parti örgütleri liderden bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürebilmelidirler. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de parti sisteminde kurumsallaşmış bir yapının olduğunu söylemek güçtür. Ülkemizdeki yapıyı “kutuplaşmış çoğulculuk” olarak tanımlayan Akgün bu yapıyı şu şekilde değerlendirmektedir:²⁴⁵

“Siyasal elitler arasında yaşanan gerilim ile toplumda derinleşen ayrılıklar, sağlıklı bir demokrasinin en temel gereklerinden biri olan asgari düzeyde toplumsal uzlaşmanın sağlanması şartını ortadan kaldırmaktadır. Toplumda genel olarak siyasete ve siyasal kurumlara, özel olarak da siyasal partilere yönelik bir güven erozyonu yaşanmaktadır. Bunun sonucu olarak, son yıllarda yapılan seçimlerde partiler arasında yüksek oranda oy kaybı yaşanmakta, bir taraftan marjinal, popülist partilerin oyu artarken öte yandan geleneksel sağ ve sol partiler oy kaybına uğramaktadır. Yapılan anketler seçmenler arasında en büyük partinin ‘kararsızlar’ grubu olduğunu göstermektedir. Siyasal partiler sisteminin aşırı parçalı yapısı bir yandan demokrasiyi yönetemez hale getirirken, öte yandan artan ekonomik ve sosyal sorunları daha da ağırlaştırmaktadır. Siyaset, çözüm üretme aracı iken kendisi sorun olmaya başlamıştır.”

TESEV tarafından yapılan araştırmada Türkiye’de faaliyet gösteren siyasal partilerin yapısal ve örgütsel yönden problemleri incelenirken, TÜSİAD tarafından yapılmış başka bir araştırmada halkımızın siyasal partilere bakışı incelenmiştir.²⁴⁶ Halkımızın siyasal partilere bakış açılarını tespit etmek çok önemlidir. Çünkü siyasal partilerin iktidara gelmeleri halkın oylarıyla mümkün olabileceği için siyasal partiler halkın talepleri doğrultusunda politikalar izlemek zorundadırlar. TÜSİAD tarafından yapılan bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Halkımız, siyasal partiler sisteminin işleyişini beğenmemektedir.

Araştırma sonuçlarına göre % 54 gibi bir oran siyasal partiler sistemi çok kötü işliyor yanıtını vermiştir.

b) Halkımız, siyasal partilerin gerçek işlevini yerine getirdiğine inanmıyor. Araştırmaya katılanların % 53’ü siyasi partilerin yalnızca partiye yakın

245 Akgün, *Türkiye’de Seçmen Davranışı Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, s.61.

246 Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, “*Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması*”, Yayın No:TÜSİAD-T/2001-11/312, Cilt.2, No.70, İstanbul, 2001,

olan kişilerin çıkarlarını koruduğunu ve siyasal partilerin iş takibi yapmak için bir araç olduğunu ifade etmiştir.

c) Bir başka eleştiri noktası da, özellikle siyasal partilerde parti içi demokrasinin eksikliği üzerinde yoğunlaşmıştır. % 84 gibi bir oran siyasal partilerde parti içi demokrasinin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca siyasal partilerin başında hep aynı liderlerin olması önemli bir sorun olarak görülmüştür.

Türkiye’de faaliyet gösteren siyasal partiler ile ilgili bir başka değerlendirme Doç. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu tarafından yapılmıştır. Yukarıda saydığımız maddelere ilave olarak Aliefendioğlu siyasal partilerle ilgili şu hususlara dikkat çekmektedir:²⁴⁷

Demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsuru olduğu 1961 ve 1982 anayasaları ile kabul edilen siyasal partiler, 1982 Anayasası ve özellikle Siyasal Partiler Yasasıyla yasaklı ve resmi devlet ideolojisiyle sınırlı bir alan içerisinde tutulmuştur. Siyasal partilerin az gelişmişlik koşullarını alabildiğince sömürerek oy toplamaya çalışmaları günlük politikalarının bir aracı durumuna gelmiştir. Bazı partilerin, halkın dinsel duygularını, bazılarının milliyetçilik anlayışını, bazılarının ise etnik köken ayrımcılığını sömürmeleri ve genelde tüm partilerin gerçekleşmeyecek vaatlerle halkı aldatmayı geçerli bir yöntem kabul etmeleri popülist politikaların en iyi göstergeleridir. Siyasi partilerin kadro yetiştirme, eğitime işlevlerinde başarılı olduklarını söylememiz çok güçtür. Bunun bir nedeni lider kadrolarının bu konuda fazla istekli olmamasıdır. Siyasal partilerdeki lider ağırlığı ve oligarşik yönetim anlayışı, tabandan yeni isimlerin çıkması yönünde çok istekli olmamaktadır. Yeni isimler ancak parti liderinin görüşlerini paylaşması halinde ve ancak liderin izniyle kendisine parti içerisinde bir yer bulabilmektedir.

Türkiye’nin siyasal partileri ilgilendirmesi açısından önemli bir sorunu da hala demokratik ve adil bir seçim sistemi oluşturamaması ve iktidar partilerinin seçimlerden önce kendi çıkarları doğrultusunda seçim kanunu üzerinde çeşitli düzenlemeler yapmak istemeleri demokrasi açısından ciddi bir problem teşkil etmektedir. Sadece 1946-2002 yılları arasında seçimle ilgili kanunlar üzerinde 59 kez değişiklik yapılmıştır.²⁴⁸ Bu durum seçimlerde bazı partilerin ciddi anlamda oy almasına rağmen parlamentoya girememeleri sonucunu doğurmuş ve farklı fikirlerin parlamentoda temsili yönünde bir engel oluşturmuştur.

247 Yılmaz Aliefendioğlu, Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:23, Sayı:2, 1999, s.19-25.

248 Özsoy, *Türkiye’de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda*, s.7-8.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulduğu tarihten itibaren performansı değerlendirildiğinde Meclis'te yenilenme oranının en yüksek olduğu dönemlerin TBMM'nin en iyi performans gösterdiği yıllar olduğu görülmektedir. Bu durum yeni yüzlerin ve kadroların ülkeye hizmet için daha istekli ve heyecanlı bir çalışma arzusu içerisinde olduğunu göstermektedir.²⁴⁹

Günümüzde Türk parti sistemi, seçimden seçime farklılık göstermekte ve belli bir istikrar kazanamamaktadır. Türkiye'de demokrasi uygulamaları her ne kadar parlamenter sistem içerisinde yürütülse de yatay denetimlerden uzak (parlamento ve mahkemelere hesap vermeme) lider merkezli ve siyasal kararların genellikle kararnamelerle alınmaya çalışıldığı bir görünüme sahiptir. Kurumsallaşmanın gerçekleştirilemediği bu yapı nedeniyle, Türkiye'de değişik dönemlerde -örneğin 1970 sonrası ayrıca 1995'ten günümüze-siyasal yaşama, seçimsel oynaklıklar ve parti sisteminde aşırı bozulma egemen olmaktadır. Bundan dolayı bazı siyasal gözlemciler böyle bir toplumda bir sonraki seçimlerde şu an için akla gelmeyecek olasılıklar gerçekleşebilir yargısında bulunmaktadırlar.²⁵⁰

TÜSİAD tarafından yaptırılan "seçim sistemi ve siyasal partiler" araştırmasının sonuçlarında Türkiye'nin siyasal parti sistemini yeni baştan organize etmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Siyasal parti sisteminin demokratik bir yapıya kavuşturulması için bazı önerilerde bulunmaktadır. Bunlar:²⁵¹

- a) Düşünce, inanç, ifade ve örgütlenme önündeki tüm engeller kaldırılmalı, siyasal hayat normalleştirilmelidir.
- b) Siyasal Partiler Kanunu, yasaklardan arındırılmalı, partiler tüzüklerinde yazıldığı gibi örgütlenmelidir. Herkes siyaset yapabilmeli, istediği partiye üye olabilmelidir.
- c) Üyeler örgüt içerisinde tüm çalışmalara ve seçimlere eşitçe katılabilme imkânlarına sahip olmalı, yönetim organları belirli sürelerde düzenli olarak yenilenmeli ve üyeler tarafından etkin olarak denetlenebilmelidir.
- d) Parti üyeliği sürekli olmalıdır. Partilerde ve parti içi demokrasilerde "üyeliğin devamı" çok önemlidir. Üyelerin partiden ihraç korkusu olmamalıdır.
- e) Partilerde kongreler yönetim güdümünde yapılmamalıdır.

249 A.e. , s.15.

250 Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Seçmen Davranışı-Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, s.312.

251 Kabasakal, Gençkaya, a.g.e. , s.12.

f) Sadece siyasal partiler yasında, tüzüklerde, yönetmeliklerde değişiklik de parti içi demokrasiyi sağlamaya yetmez. Demokrasiyi, parti içinde de ülkede de etkin kılmak için yeni bir yönetim anlayışına ve yönetim yapısına ihtiyaç vardır. Yeni yönetim anlayışı; halka güvenen insanların kendi sorunlarını çözmeye kabiliyeti olduğunu kabul eden, sivil topluma dayalı katılımcı demokrasiyi egemen kılmak isteyen, yerinden demokratik yönetime ağırlık veren bir anlayış olmalıdır.

1.5.5. Avrupa Parlamentosunda Siyasal Partiler

Avrupa Birliği genişledikçe Avrupa Parlamentosunda üye sayısı da bu genişlemeyle paralel olarak artmıştır. 1995 yılında 626 olan üye sayısı, 2009 yılı Haziran ayında yapılan son seçimler sonucunda 736 olarak tespit edilmiştir.

Avrupa Birliği'nin bir siyasal sistem olduğunu savunan bazı siyaset bilimciler²⁵² iki eksenle tanımlanabilecek bir parti rekabetinden bahsetmektedirler.²⁵³ Avrupa Birliği bağlamında partiler arasında süregelen rekabeti basitleştirmeye yönelik tanımlanan geleneksel sağ-sol ekseninin yanı sıra; bütünleşme taraftarı ve bütünleşme karşıtı adı verilen bir eksen de söz konusudur. Bu iki eksenli parti rekabetini ortaya çıkaran faktörlerden ilki Avrupa parti ailelerini ortaya çıkaran tarihsel ayrımların, Avrupa Parlamentosuna, aynı kökene mensup partilerin bir araya gelerek gruplar oluşturması şeklinde taşınmasıdır. Bu çerçevede işçi hareketlerinin ortaya çıkardığı sosyalist/demokrat partiler AP içinde sosyalist grubu oluştururken, kilise-devlet çatışmasının ortaya çıkardığı Hıristiyan Demokrat Partiler ayrı bir grubu oluşturmuştur. Bütünleşme taraftarı ve karşıtı olarak tanımlanan grup ise partilerin federal bir Avrupa ya da ulusal egemenliğin ilke olduğu daha gevşek bir bütünleşmeye taraftar olup olmamalarına göre değişmektedir.²⁵⁴

Son yıllarda uluslarüstü parti örgütleri yaygınlık kazanmaya başlasa da henüz ulusal parti örgütleri ile kıyaslanamayacak kadar zayıftırlar. Avrupa Parlamentosu seçimleri de daha ziyade ulusal partiler arasında geçmektedir. Ancak son yıllarda Parlamento'nun etkinliğini ve Avrupa Birliği siyasal sistemi içerisindeki rolünü arttırmak amacıyla daha teşkilatlı ve güçlü bir hale getirilmeye çalışılmaktadır.²⁵⁵

252 Simon Hix, *The Political System of the European Union*, London, Macmillan Press, 1999, s.123-126.

253 Simon Hix, Christopher Lord, *Political Parties in the European Union*, London, Macmillan Press, 1997, s.156.157.

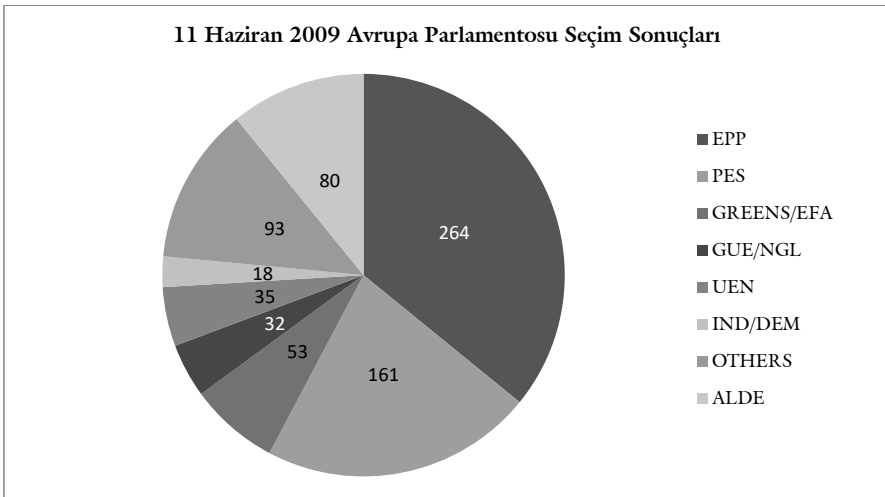
254 Yusuf Tekin, Sabri Çiftçi, "Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Türkiye", *Liberal Düşünce*, Sayı 36, Güz 2004, Liberte Yayınları, s.248.

255 Hix, Lord, *Political Parties in the European Union*, s.165-168.

Avrupa Parlamentosunu oluşturan üyeler, mensup oldukları ülkelerden ziyade, belirli siyasi eğilimleri yansıtmaktadır. Bu eğilimler ise AB ülkelerindeki çeşitli siyasi partilerin aralarında kurdukları ittifaklar ile oluşmuş gruplar aracılığıyla temsil edilmektedir. Avrupa Parlamentosunu oluşturan başlıca gruplar; Avrupa Halk Partisi-Avrupa Demokratları (European People's Party-European Democrats), Avrupa Sosyalistleri Partisi (Party of European Socialist), Avrupa Liberal, Demokrat ve Reformcu Grubu (European Liberal, Democratic and Reformist Group) ve bunlara ek olarak Yeşiller, komünist partiler ve bölgesel partilerin oluşturduğu ideolojik olarak daha heterojen, örgütlülük anlamında daha gevşek ve uluslarüstü partileşme çabasında daha ikincil planda kalan küçük gruplar bulunmaktadır.²⁵⁶

2009 Haziran ayında yapılan seçimler oldukça düşük bir katılımı (%43) gerçekleştirilmiştir. Yapılan seçimler sonucunda Avrupa Halk Partisi-Avrupa Demokratları (EPP) 264 sandalye, Avrupa Sosyalistleri Partisi (PES) 161 sandalye, Liberal ve Demokratlar (ALDE) 80 sandalye, Yeşiller ve Avrupa Özgürlük Bağlaşıklığı Grubu (GREENS/EFA) 53 sandalye, diğer partiler de toplam 178 sandalye kazanmışlardır.²⁵⁷

Şekil 3: 11 Haziran 2009 tarihinde yapılan Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçları²⁵⁸

256 Tekin, Çiftçi, a.g.e. , s.248-249.

257 http://www.elections2009-results.eu/en/index_en.html Erişim tarihi:18-06-2009

258 http://www.elections2009-results.eu/en/index_en.html (Erişim:20 Nisan 2010)

2. BÖLÜM

1980–2007 Yılları Arasında Siyasal Partilerin Avrupa Birliği'ne Yönelik Yaklaşımları

Parlamentar demokrasilerde siyasal partiler, devletin iç ve dış politikasının belirlenmesinde önemli roller üstlenmektedirler. Kuşkusuz Türkiye'de de siyasal partiler, Türk siyasal hayatının en önemli aktörleri olarak, Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli roller yüklenmektedirler. 1959 yılında başlayan Avrupa Birliği süreci, Türkiye'nin genel anlamda Batılılaşma ve Avrupalılaşma hedefine ulaşabilme yolundaki en önemli aşamalardan birisi olarak, Aralık 1999'daki Helsinki zirvesinde aday ülke statüsünün verilmesi ve Ekim 2005'te de müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte son aşamaya geçilmiş görünmektedir. Bu doğrultuda, siyasal partilerin Türkiye Avrupa Birliği²⁵⁹ ilişkilerine yaklaşımları hem Türk dış politikası, hem de bunun iç politikada ki yansımaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olabilmek amacıyla gerçekleştirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal reformlar siyasal partiler aracılığıyla olmaktadır ve bu reformlar da toplumun farklı kesimleri tarafından değişik şekillerde yorumlanmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri bağlamında, tam üyelik başvurusundan bu yana istikrarlı bir politika yürütüldüğünü söylemek zordur. Bir önceki bölümde değinildiği gibi, ülke içerisinde yaşanan bir takım sıkıntılardan dolayı Türkiye'de siyasal partilerin kısa ömürlü olması, Avrupa Birliği ile ilişkiler doğrultusunda istikrarlı bir politika çizgisi yakalamalarını da güçleştirmektedir.

259 Bu çalışmada özel bir vurgu gerekmedikçe Avrupa Birliği (AB) ismi, Birliğin farklı dönemleri Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Topluluğu (AT) için de kullanılacaktır.

Siyasal partiler, iktidar ya da muhalefetteki konumlarına göre, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde farklı yaklaşımlarda bulunmaktadır. Bu doğrultuda, iktidarda bulunan siyasal parti ya da partiler, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde daha yapıcı bir politika izleme gereği duyarken, muhalefette bulunan siyasal partiler Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine daha eleştirisel yaklaşmaktadırlar. İktidarda bulunan partilerin konuya ideolojik yaklaşımları biraz daha arka planda kalabilmektedir.

Türk siyasi hayatına önemli etkileri olan Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği hakkında siyasal partilerin tutumlarını ortaya koymak amacıyla, çalışmamızın bu bölümünde siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik yaklaşımları incelenecektir. İlk olarak, 1980 sonrası parlamentoda temsil edilen siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını örnek olaylar çerçevesinde inceleyeceğiz. Siyasal partilerin 1980–2002 yılları arasında Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları incelendikten sonra, 2002 ve 2007 Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda parlamentoda temsil edilen siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları daha detaylı olarak ele alınacaktır.

2.1. 1980–1991 Yılları Arası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

1980 öncesinde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması konusunda kamuoyunda bir oydaşma olduğunu söylememiz mümkün değildi. Aksine kamuoyunda özellikle de aydın kesimde Avrupa Birliği'ne üye olma konusunda kuşkulu bir yaklaşım söz konusuydu. Oysa 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan bir takım gelişmeler Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması konusunda yaşanan tereddütleri azalttı ve kamuoyu Avrupa Birliği'ne karşı daha pozitif bir yaklaşıma sahip oldu.²⁶⁰

1980 sonrasında Türkiye'de kamuoyunda Avrupa Birliği'ne üye olma konusunda olumlu bir hava oluşmasının en önemli sebeplerinden birisi, 1980 öncesinde ülke içerisinde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik problemlerin bir sonucu olarak Türk halkının Avrupa'yı bir umut kapısı olarak görmesidir. Bir diğer sebep de, 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra yaşanan insan hakları ihlalleri ve aydın kesim üzerinde yapılan baskılardır. Bunların sonucunda ülkenin demokrasiye bir an önce dönmesi konusunda Avrupa Birliği çok ciddi bir araç olarak görülmeye başlanmıştı.²⁶¹

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyarak, Orgeneral Kenan Evren Devlet Başkanlığı'na getirildi. Kenan Evren ilk demecelerinde, “Müdahalenin amacı doğrultusunda yapılması gerekenler ve yasal

260 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Birliği Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000, s.13-14.

261 A.e. , s.15.

işlemler bitirdikten belli bir süre sonra demokrasiye dönülebileceğini; Avrupa Birliği ve Türkiye'nin üyesi bulunduğu diğer uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin imza konulan antlaşmalar gereğince devam ettirileceğini” özellikle belirtmişti.²⁶² Aslında bu açıklama Türkiye'nin geleneksel dış politikasının devam edeceğine yönelik bir işaret olarak da yorumlanabilir. Bülent Ulusu tarafından 20 Eylül 1980'de kurulan hükümetin programında da “...AT ile ilişkilerimiz, nihai olarak Türkiye'nin Topluluk içinde Ankara Antlaşmasında öngörülen yerini alması amacına yönelik olacağı” şeklinde ifade edilmiştir.²⁶³ Askerî yönetimin bu yöndeki açıklamalarının en önemli sebeplerinden birisi, Türkiye'de gerçekleştirilen askeri ihtilalden sonra Avrupa ve ABD'den almak istedikleri destekti. Diğer sebepler olarak, ekonomik yönden AET'nin yardımına ihtiyaç duymak ve Yunanistan'ın gerisinde kalmamak sayılabilir.

Askerî Yönetim “Türkiye mümkün olan en kısa sürede AET'ye başvurmalıdır” kararını verirken bu karar ilişkilere verilen öneme dair bir niyet açıklamasının ötesine geçememiştir. Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu ancak 1987 yılında gerçekleştirilebilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ilk aylarında Avrupa Birliği'nin yeni yönetime desteği, 1981 yılının ortalarından itibaren Askerî Yönetimin ülke içerisinde gerçekleştirdiği bazı uygulamalar nedeniyle azaldı. Askerî Yönetimin, demokrasiyi yerleştirmek yerine demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlaması ve insan hakları ihlallerine başlaması yönündeki uygulamaları, Avrupa Topluluğu'ndan büyük tepki aldı. Özellikle, siyasal partilerin dağıtılması karşısında Avrupa Topluluğu en sert tepkiyi vermiş ve 4.Mali Protokol askıya alınmıştır. Ülkede anti demokratik uygulamaların devam etmesi ve idam istemlerinin artması sonucunda, Avrupa Parlamentosu Türkiye'yi kınamış ve ilişkilerin askıya alınması yönünde hareket etmiştir.²⁶⁴ Avrupa Topluluğu ile devam eden diyalogun kesildiği bir ortamda, Avrupa Parlamentosu ve Komisyon'un görüş ve tekliflerine Avrupa Konseyi de katılınca, Mart 1982'de Ortaklık süresiz olarak askıya alındı.²⁶⁵ Türkiye'ye karşı olan olumsuz gelişmelerin, tavırların ve alınan tepki kararlarının en önemli nedeni, Askerî Yönetimin yukarıda belirtilen uygulamaları olmakla beraber, diğer önemli bir sebep de öteden beri Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üye olmasına karşı

262 T.C.Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981), Ankara, 1981, s.17-18, 35, 37.

263 TBMM: Hükümetler ve Programları (1980-1987), Ankara, 1980, s.10.

264 European Parliament (EP) Working Documents, “On Turkey's Political Situation”, DOC. C.238/82,8 Temmuz 1982.

265 F. Nicholson, R.East, *From the Six to the Twelve: The Enlargement of the European Communities*, Harlow, Longman, 1987, s.203-204.

çıkan, önyargılar içerisinde olan Yunanistan'ın, Komünist ve Sosyalist Parlamenterlerin Türkiye aleyhindeki yoğun kampanya ve çalışmaları olmuştur.²⁶⁶

2.1.1. Anavatan Partisi Hükümetleri Dönemi Türkiye-AB İlişkileri

Anavatan Partisi, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında Turgut Özal tarafından kurulmuştur. 6 Kasım 1983 yılında yapılan seçimler sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclis'inde çoğunluğu sağlamış ve tek başına iktidara gelmiştir. Anavatan Partisi 20 Ekim 1991 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimlerine kadar tek başına iktidarda kalmıştır. Bu bölümde Anavatan Partisi'nin sekiz yıllık iktidarı döneminde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini inceleyeceğiz.

2.1.1.1. Birinci Turgut Özal Hükümeti (13.12.1983–21.12.1987)

Devlet Başkanı Kenan Evren'in demokrasiye geçiş takvimini açıklaması, Anayasa'nın hazırlanması ve genel seçimlerin 6 Kasım 1983 tarihinde yapılmasına karar verilmesi²⁶⁷, askeri yönetimden demokratik yönetime geçiş aşamasında önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur.²⁶⁸ Türkiye'de demokrasiye geçiş süreci kapsamında 6 Kasım 1983'de seçimler yapılmıştır. Anavatan Partisi seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanmıştır.

Anavatan Partisi iktidara geldiğinde, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkileri 12 Eylül Askerî Darbesi'nin meydana gelmesinden ve sonrasında Askerî Yönetim döneminde alınan bazı yasaklama kararlarından kaynaklanan siyasi sebeplerle hemen hemen dondurulmuş durumdaydı. Bunun yanı sıra, Avrupa'daki komünist-sosyalist çevrelerin ve Yunanistan'ın tahrik ve gayretleriyle Avrupa Parlamentosu, Türkiye'yi eleştirmek, kınamak ve aleyhine karar almak için fırsat gözler haldeydi ve Türkiye'ye muhalefetin odak noktası haline gelmişti.²⁶⁹ Kısacası, Anavatan Partisi kendisinden önceki Askerî Yönetimden, Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda sorunlu bir miras devralmıştı. Turgut Özal, iktidara geldiğinde Avrupa Topluluğu ile ilişkileri normalleştirmek ve ilişkilerde yeni bir dönem başlatmak istiyordu. Ama bunu yaparken de ihtiyatı elden bırakmak istemiyordu. ANAP Hükümeti'nin Program'ında, "AET ile Münasebetlerimiz tam üyelik hedefi doğrultusunda olmakla bera-

266 Meltem Müftüleri Baş, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.135.

267 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s.188.

268 Meltem Müftüleri Baş, *a.g.e.*, s.139-143.

269 Şaban Çalı, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara, Nobel Yayınları, 2008, s.217-218.

ber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız²⁷⁰ ifadesi yer almıştır.

Hükümet Programının okunmasında sonra, Meclis'te Muhalefet, Hükümeti Avrupa Topluluğu ile ilişkiler konusunda negatif bir yaklaşım içerisinde olmakla ve aynı zamanda da Hükümeti net olmamakla eleştirmiştir. TBMM'de Hükümet Programının görüşülmesi sırasında Milliyetçi Demokrasi Partisi adına söz alan Genel Başkan Turgut Sunalp, Hükümetin AET ile ilişkileri sadece ekonomik boyutta ele aldığını, bunu sakıncalı bulduklarını söylemiştir. AET'nin o gün için ekonomik olduğu kadar siyasi öneminin de olduğunu, gelecekte ise askeri öneminin ön plana çıkacağını vurgulamıştır. Bu gücü, Yunanistan'ın etkilemesine müsaade edilememesini ve Ankara Anlaşması çerçevesinde Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için girişimlerde bulunulmasını istemiştir.²⁷¹ Benzer bir yorum yine aynı partiden Kamuran İnan tarafından yapılmıştır. TBMM'de Aralık 1984'te Dışişleri Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri sırasında MDP grubu adına konuşan Kamuran İnan konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“AET’yi zaman zaman sadece ekonomik bir kuruluş olarak görenler, zenginler kulübü olarak telakki edenler olmuştur. Bu eksiktir ve yanlışır. Bu Avrupa’nın bütünleşme hareketinin ağır da olsa, arızalı ve problemlili de olsa devamıdır. Bugün zenginler kulübü olmaktan da çıkmıştır. Türkiye’nin gözleri önünde ve bigane kalmasıyla yakın tarihinin en büyük hatasını işleyerek Yunanistan’ın tek başına üye olması ile on üyeli olmuştur. Ekonomik işbirliği ile beraber siyasi işbirliği çoktan başlamıştır ve devam ediyor.”²⁷²

Halkçı Parti²⁷³ grubu adına konuşan Genel Başkan Necdet Calp ise Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin açık olarak ortaya konulmadığını belirtmiştir.²⁷⁴ Başbakan Turgut Özal ise bu eleştirilere verdiği cevapta “Programda açık bir şekilde ifade ettik. Müşterek Pazara tam üye olmak bizim hedefimizdir. Bunu açık bir şekilde söyledik; ama şunu da ilave ettik, dedik ki: ‘Kendimizi, her ne pahasına olursa olsun, buraya giren bir ülke durumuna düşürmek istemiyoruz. Çünkü pazarlık etmek istiyoruz’²⁷⁵ ifadelerini kullanmıştır. Halkçı

270 TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:1, C:1, 19 Aralık 1983, s. 84

271 TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:1, C:1, 19 Aralık 1983, s. 103.

272 TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:2, C:11, 16 Aralık 1984, s. 19-20.

273 Halkçı Parti, 12 Eylül darbesinden sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin yarattığı boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuş ve 2 Kasım 1985 tarihinde Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almıştır.

274 TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:1, C:1, 19 Aralık 1983, s. 116-117.

275 Esra Çayhan, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 1997, s.255-256.

Parti'nin Genel Başkanı Necdet Calp bir başka konuşmasında; Avrupa Konseyi'nde bulunmanın hayat tarzının bir sonucu olduğunu söyleyerek; "Türkiye, demokrasi kulübünün vazgeçilmez bir üyesi olarak Avrupa Konseyi ile normal ilişkilerini vakit geçirmeden işletmek zorundadır" şeklinde bir ifade kullanmıştır.²⁷⁶

Turgut Özal başkanlığındaki hükümetin ilk yıllarında, Avrupa Topluluğu'na yönelik istikrarlı bir politikanın uygulandığını söylemek güçtür. 1966 yılından beri Avrupa Topluluğu aleyhinde²⁷⁷ söylemlerde bulunan Turgut Özal'ın Avrupa Topluluğu'na çok yakın durmadığı da bilinmekteydi.²⁷⁸ Öyle ki Anavatan Partisi'nin programının dış politika ile ilgili bölümünde²⁷⁹ Avrupa Topluluğu konusunda bir yorum yapılmamış olması da dikkat çekicidir. Anavatan Partisi'nin programının hazırlanmasında ve politikalarının yürütülmesinde, Genel Başkan Turgut Özal çok etkili olmuştur. Bu durum daha önceki bölümlerde değindiğimiz üzere, Türkiye' de genel anlamda tüm partilerde görülen lidere dayalı bir siyasi anlayışın Anavatan Partisi içinde geçerli olmasının göstergesidir. Bununla beraber Turgut Özal'ın seçimler sonucunda Başbakan olması Avrupa tarafından da çok olumlu karşılanmamıştı. Çünkü Özal'ın daha önceki görevlerinde yapmış olduğu Avrupa karşıtı açıklamalar, topluluk üyesi ülkelerde yaşayan birçok kişi tarafından bilinmekteydi. Bu nedenle Türkiye' de demokratik yaşama geçilmiş olmasına rağmen Avrupa'nın özellikle de Konsey'in Türkiye'ye karşı olan tutumunda bir farklılık yaşanmamıştır.

Siyasette ve uluslararası ilişkilerde açık politikaları benimseyen, dış ilişkilere önem veren, pragmatist bir kişi olarak Turgut Özal, daha önceden Avrupa Topluluğuna sıcak bir yaklaşım sergilememekle beraber bu görüşü zaman içerisinde değişiklik göstermiştir.²⁸⁰ Çünkü Özal'ın uygulamak istediği politikalar açısından Avrupa hem bir pazar, hem de Türkiye'nin 12 Eylül askeri yönetiminin ardından demokrasiye dönüşünde ısrarcı görünen

276 Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ocak 1984.

277 Mehmet Ali Birand, **31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, 12. Bs., Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 2005, s. 322'de belirtildiği üzere; Turgut Özal, Adnan Kahveci ile yaptığı bir görüşme esnasında; kaynakların daha iyi kullanılması gerektiğini söylemiştir. Uzun vadeli bir dışı açılma politikası izlendiğini, Türkiye'nin burnunun dibinde Ortadoğu'dan 4–5 kat büyük bir Pazar olduğunu ve bundan yararlanılmadığını belirtmiş ve Türkiye'nin sistemli bir şekilde buraya kanalize olması gerektiğini ifade etmiştir.

278 Şaban Çalış, a.g.e., s.241.

279 Anavatan Partisi Programı, Ankara, 1983, s.29.

280 Birand, **31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, s.322. Birand eserinde, Özal'ın görüşlerinin süreç içerisinde nasıl değiştiği açıklanarak, Planlamanın basındayken Ortak Pazar'a karşı olan Turgut Özal'ın görüşlerinin süreç içerisinde, bilhassa danışmanlıklarını yapan Gündüz Aktan, Cem Duna ve Özden Sanberk'in etkisiyle değiştiğini düşünmek olasıdır şeklinde yorumlamıştır.

bir kuruluş olarak vazgeçilecek bir konu değildi.²⁸¹ Avrupa'nın Türkiye'nin demokratikleşmesi konusundaki ısrarları, yurt içinde Turgut Özal'ın elini güçlendiren bir argüman olarak da değerlendirilebilir. Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin ilerlemesi ülke içerisinde yapılmaya çalışılan reformların hızlı bir şekilde uygulanması için itici bir güç olacaktı. Yapılmak istenen reformlarla Türkiye gelişecek, bunun bir sonucu olarak da Avrupa ile olan ilişkiler de ilerleyecekti. Yani bu iki sebep birbirinin sonucu olacak ve birbirini sürekli etkileyecekti. Bu doğrultuda Turgut Özal yapmış olduğu açıklamalarda, Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye karşı takınmış olduğu olumsuz tutumun, 6 Kasım seçimlerinden sonra anlamını kaybettiğini söylemiştir. Ortak Pazar ile ilgili görüşlerini ifade ederek, Türkiye'nin hedefinin Ortak Pazar'a tam üyelik olduğunu, ancak bunun hemen yapılmasının zor olduğunu, çünkü reddedilme olasılığının yüksek olduğunu, Avrupa'daki mevcut şartların şu an için bu başvuruya uygun olmadığını belirterek²⁸², seçimden sonra Türkiye'nin Avrupa'ya dönük politikaları ile ilgili genel bir fikir vermiş oluyordu.

Turgut Özal iktidarda bulunduğu süre içerisinde Avrupa Topluluğu ile ilgili yaklaşımlarını aşama aşama değiştirmiştir. Turgut Özal, başta Avrupa Topluluğu'na yakın olmayan politikalarını zamanla hem ilişkileri geliştirme hem de "tam üyelik sürecini" oluşturma doğrultusunda devam ettirmiştir. Turgut Özal Hükümetinin, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve geliştirilmesi ve bunu takiben tam üyelik başvurusunu yapma yolunda bir strateji belirlemiştir. Anavatan Partisinin bu doğrultuda sarf ettiği gayret ve girişimlerin ilk sonucu, Avrupa Topluluğu Dışişleri Bakanlarının 16 Haziran 1986'da yaptığı toplantısında, Yunanistan'ın muhalefet ve engelleme girişimlerine rağmen, Avrupa Topluluğu-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin, 16 Eylül 1986'da toplanması kararını vermesiydi.²⁸³ Bu karar, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin normale döndüğünün de ciddi bir göstergesiydi. Turgut Özal'ın bu konuda elini güçlendiren faktörlerden birisi de Avrupa Topluluğu'na dâhil olma konusunda Meclis'in ve kamuoyunun²⁸⁴ vermiş olduğu destektir. 1986 yılında yapılan ve Milliyet Gazetesinde yayınlanan bir araştırmaya göre Türk halkının yarısından fazlası (%51,1) Avrupa Topluluğu'na üye olmayı arzuluyordu. Üyeliğe kesinlikle karşı çıkanlar ise sadece %10 civarındaydı. Üst gelir gruplarında üyeliği destekleyenler artarken, eğitim seviyesi yükseldikçe üyelik yönünde görüş bildirenlerin sayısı artmaktaydı. Ayrıca erkekler kadınlara oranla üyeliği daha fazla destekliyordu.

281 Çalış, a.g.e . , s.241-242.

282 *Hürriyet Gazetesi*, 6 Aralık 1983.

283 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.78.

284 *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1986, 11-15 Eylül 1987, Birand (2005), a.g.e. , s.325.

Mecliste yer alan Milliyetçi Demokrasi Partisinin ve Halkçı Partinin yerine kurulan SHP'nin, Avrupa Topluluğu'na karşı olumlu yaklaşımları da Başbakan Turgut Özal'ın bu yöndeki çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Sosyal demokratlar, geçmiş yılların aksine Türkiye'nin AET ile olan ilişkilerini destekleyen bir yaklaşım sergilemiş ve Özal Hükümetini Topluluk ile olan ilişkilere gereken önemi vermemekle suçlamıştır. Sosyal Demokratlardaki bu değişimin en önemli sebeplerinden birisi demokrasiyi güvence altına alma isteği idi.²⁸⁵ Topluluk ile olan ilişkilerin daha sağlam bir zeminde gerçekleşmesi gerektiğini söylemişlerdir. SHP Milletvekili Erol Ağagil Türkiye'nin AET ile olan ilişkilerini şu sözleriyle değerlendirmiştir:

“...Görüntüde değil de, gerçek bir demokrasi anlayışı, Türkiye'yi ya AET ile bütünleşmeye ya da Batı âleminde kalmakla beraber, bağımsız ve tarafsız bir dış politika izlemeye götürür. Pasifik tipi veya disiplinli bir demokrasi anlayışı ile Avrupa'ya ve AET'ye yakın bir politika izlemeye de, AET'ye girmeye de olanak olduğunu pek zannetmiyorum... Batı Avrupa dışında kalacak bir Türkiye, Batıdaki desteği Amerika Birleşik Devletlerinden aramak seçeneksizliği içine düşecektir. ...Avrupa'dan kopmuş veya koparılmış bir Türkiye, Washington'un dostluğunun ağırlığı altında ezilecektir...”²⁸⁶

Görüldüğü gibi Ağagil açıklamasında, AET'ye girmeyi Türkiye'nin dış politika seçenekleri arasında değerlendirmiş ve bu anlamda alternatifsiz bir dış politika yürütmenin Türkiye için sıkıntı olabileceğini söylemiştir.

Halkçı Partinin SODEP ile birleşerek SHP'yi oluşturması esnasında, birleşmeye karşı çıkan bir grup milletvekilinin katılımı ile Demokratik Sol Parti TBMM'de temsil hakkı kazanmıştır. Bu partiye mensup vekiller de çağdaş demokrasiye atıfta bulunarak, Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılımın bu yolda önemli bir aşama olduğunu beyan etmişlerdir. DSP'li milletvekillerine göre Türkiye AET'ye tam üye olarak ekonomi, dış politika ve demokrasi alanında büyük kazanımlar sağlayabilecekti.²⁸⁷

Milliyetçi Demokrasi Partisi ise ilke olarak Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerini desteklemiş ve Hükümeti Topluluk ile ilişkilere gereken önemi vermemekle suçlamıştır. Milliyetçi Demokrasi Partisi Genel Başkanı Turgut Sunalp, Ankara Antlaşması çerçevesinde Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmişti. 1986 yılı içerisinde TBMM'de

285 Tekeli, İlkın, a.g.e. , s.104.

286 TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:3, C:22, 15.12.1985, ss.511-516

287 TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:4, C:39, 14.04.1987, ss.142-144.

görev alan MDP Milletvekilleri, Doğru Yol Partisine katılmışlardır. Doğru Yol Partisinin programında AET ile ilgili görüşler şu şekilde yer almıştı:

“...AET ile işbirliğini kalkınma hedeflerimizin gerçekleşmesinde itici bir faktör, sanayi ve tarım üretiminde rasyonelleşme vasıtası, Türkiye'nin dünya ticareti içerisinde artan bir oranda yer alma kararı olarak algılamaktayız. Ortak Pazar'a biran önce tam üyeliğimizin gerçekleşmesinin ülkenin menfaatine olduğu inancındayız...”²⁸⁸

DYP programında AET ile ilişkilerin geliştirilmesi vurgulanmış, yapılan grup toplantılarında da benzer ifadeler kullanılmıştır. DYP Milletvekili Köksal Toptan grup toplantısında:

“...Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üye olup bizim dışarıda kalmamız, savunmamız açısından da önem taşımaktadır. ...Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na çok kısa bir süre içerisinde tam üye olabilmesinin şartlarını süratle gerçekleştirmek, Avrupa ile bütünleşmek gerektiğini ifade etmek istiyorum. Bunun için öncelikle Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeleriyle en büyük ortak noktamız olan demokrasimizin önündeki engelleri kaldırmak, ekonomimizi istikrarlı bir seviyede tutmak ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan görüşmelerimizi Dışişleri Bakanlığının yetişmiş uzmanları aracılığı ile yürütmek gereklidir”²⁸⁹ ifadesini kullanmıştır.

Doğru Yol Partisi de aynen Milliyetçi Demokrasi Partisi gibi Türkiye'nin Topluluk ile olan ilişkilerini olumlu bir şekilde değerlendirmiş ve özellikle Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için bunu önemli bir araç olarak görmüştür. Siyasi liderleri olan Süleyman Demirel'in siyasete yasaklı olması ve düzgün bir şekilde işleyecek demokratik mekanizma sayesinde bu yasağın kalkacağı da düşünülmekteydi. Bu nedenle, demokratik ülkelerin yer aldığı Avrupa Topluluğu'na girmek Doğru Yol Partililere göre büyük önem arz etmekteydi.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üye olmak amacıyla yapacağı başvuru için ülke içerisinde gerekli destek sağlanmıştı.²⁹⁰ Başvuruya önemli sayılabilecek bir kamuoyu desteğinin oluşmasında siyasi partilerin, basının, sivil toplum kuruluşlarının desteklerinin toplumu olumlu anlamda etkilemesinin yanı sıra, Hükümetin, Avrupa Topluluğu'na üyelik halinde ekonomik şartların düzeleceği, iş imkânlarının ar-

288 **Doğru Yol Partisi Tüzük ve Programı**, Ankara, 1983, s.94.

289 **TBMM Tutanak Dergisi**, D:17,Y:4, C:35, 22.12.1986, ss.165-167.

290 Türkiye'nin başvurusu Refah Partisi, partinin yayın organı olarak sayılabilecek Milli Gazete ve küçük bir milliyetçi/sol kesim haricinde toplumun tüm tabakalarından gerekli desteği almıştır.

tacağı ve refah içerisinde bir modern hayat şartlarına kavuşulacağına dair politikaları ve açıklamaları da önemli rol oynamıştır.²⁹¹

2.1.1.1.1. Tam Üyelik Başvurusu (14 Nisan 1987)

Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu'na tam üye olarak katılmak üzere başvuruda bulunmuştur. Tam üyelik başvurusu ekonomik, politik ve sosyal birtakım nedenlerden dolayı Katma Protokol'de öngörülen dönemler tamamlanmadan yapılmıştır. Başvurunun en önemli ekonomik nedenleri arasında, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticaretin Avrupa Topluluğu ülkeleriyle yapılan ticarete oranla düşme eğilimi içerisinde olması gösterilebilir. Orta doğu ülkeleriyle yapılan ticaretlerde sürekli iniş çıkışlar görülmesi bir istikrar sorununun da varlığına işaret etmekteydi.²⁹² Ayrıca Özal'ın pragmatist ve liberal politikaları gereğince ülkeye yabancı yatırımcı çekebilmek ve dış kaynak sağlamak bakımından Avrupa önemli bir pazardı. Avrupa Topluluğu'nun Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in katılımıyla genişlemesi ve bu ülkelere sağlanan tavizler Türkiye'ye sağlanan ayrıcalıklara önemli darbe vermiştir.²⁹³

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üye olma isteği, uzun yıllardır sürdürdüğü Batılılaşma/Modernleşme çabalarıyla çok yakından ilgilidir. Türkiye AB'ye katılmayı Batılılaşma/Modernleşme çabalarının bir amacı olarak görüp çalışmalarını bu topluluğa dâhil olma yolunda sürdürmeyi uygun görmüştür.²⁹⁴ Ayrıca sık sık kesintiye uğrayan demokrasinin yerleşmesi için AB'ye katılmak bir bakıma kalıcı bir demokratik rejimin sigortası olacaktı. Bir diğer siyasi neden ise, NATO üyesi olup AB'ye üye olmamış bir Türkiye'nin, kendi savunma örgütünü kuracak olan Avrupa dışında yalnız kalacak olması Türkiye'yi ciddi anlamda endişelendirmiş olmasıdır.²⁹⁵ Böyle bir durumda Türkiye'nin savunmasının olumsuz etkilenebilecek olması sebebiyle Türkiye, AB'ye tam üyelik müracaatından bir gün önce Batı Avrupa Birliği'ne katılma yolundaki düşüncelerini üye ülkelere iletmiştir. Tam üyeliğin gerçekleşmesi Türkiye'nin BAB içerisindeki yerini de sağlama alacaktı.²⁹⁶

291 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.106.

292 M. B. Aykan, *Ideology and National Interest in Turkish Foreign Policy Toward the Muslim World:1960-1987*, Unpublished PhD Dissertation, University of Virginia,1988,s.276-278.

293 Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s.299-303.

294 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.100

295 Ali Bozer, *Son Gelişmeler Işığında Avrupa Birliği'nin Geleceği ve Türkiye*, Panel, Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampüsü, 26.03.2003, Başkent Üniversitesi Yayınları, s.12-24.

296 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.102.

AB'ye tam üyelik, Türk halkının gözünde siyasal, ekonomik ve sosyal hayatta yeni imkânlar, fırsatlar sağlamasının yanı sıra çağdaş standartları yaşamın tüm alanlarında uygulanacak önemli bir araç olarak da değerlendirilmiştir. Ayrıca, yaklaşan genel seçimler öncesinde bu başvurunun yapılmış olması Anavatan Partisinin seçimler öncesinde önemli kozlarından biri olacağı şeklinde de yorumlanmıştır.²⁹⁷

2.1.1.1.2. Tam Üyelik Başvurusunun Değerlendirilmesi

14 Nisan 1987 tarihinde, tam üyelik başvurusunun yapıldığı gün Turgut Özal ANAP Meclis grubunda yapmış olduğu konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Uzun, ince, yokuşlu bir yolun başındayız; basın, sendikalar, siyasi partilerin büyük çoğunluğu bu başvurunun lehinedir...Bunu millî bir dış politika olarak mütalaa edersek, zaman bizim haklı olduğumuzu gösterecek. Zor günler geçireceğiz, ancak sonu inşallah hayırlı olacak. Bizim sürdürdüğümüz serbest pazar ekonomisiyle Türkiye'nin AET'ye girmesi bir sorun yaratmayacak....Güçlüklere karşı akıllı ve sabırlı davranarak neticeye varmaktan başka çıkar yol yoktur. Başka ülkeler de aynı yollardan geçmişlerdir...Bu, Türkiye'nin geleceği için çok önemli bir adımdır.”²⁹⁸

Başbakan açıklamasında başvurunun Türkiye'nin geleceği için çok önemli olduğunu, ülkedeki hemen hemen tüm kesimlerin bu başvuruyu desteklediğini ve bunun millî bir politika olarak tanımlanabileceğini, Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda kararlı olduklarını belirtmiştir. Başbakan Turgut Özal, daha sonra yapmış olduğu bir basın toplantısında basın mensuplarının “tam üyeliğin ne zaman gerçekleşeceğini” sormalarına rağmen, belirli bir tarih vermeye yanaşmamıştır. Seçmenlerin iki dönem daha kendilerini tercih etmesi halinde, uygulayacakları ve devam ettirecekleri program ve politikalarla en fazla 10 yıl içinde tam üyeliğin gerçekleşebileceği cevabını vermiştir.²⁹⁹ Görüldüğü gibi, Avrupa Topluluğu'na üyelik süreci, kamuoyunun da desteği göz önüne alındığında, iç politika konusunda da belirleyici bir faktör olarak siyasal partilerce kullanılmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi ülke içerisinde başvuru öncesinde gözlenen olumlu hava, başvurusu sonrasında da devam etmiştir. Askeri ve anti demok-

297 Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1986.

298 Birand, 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, s.422.

299 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.100.

ratik yönetimlerin en kısa zamanda demokratik yaşama dönüşmesini arzulayan kesimlerin fazlalığı verilen bu desteğin en büyük gerekçeleriydi.

Türkiye'nin AB'ye yaptığı tam üyelik başvurusu ile ilgili olarak siyasal partiler tarafından farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Dönemin ana muhalefet partisi olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti Genel Başkanı Erdal İnönü, başvurunun olumlu bir şekilde değerlendirilebilmesi için, demokrasideki eksikliklerin düzeltilmesinin şart olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁰ Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, 1980 askeri müdahalesinden önce siyaset yapan liderlerin hala yasaklı kaldıkları bir ortamda yapılan başvurunun sağlıklı olmayacağına dikkat çekmiş ve bu konuda gerekli girişimlerin en kısa zamanda yapılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰¹ Ayrıca, Hükümetin Doğu ve Ortadoğu'da pazar arayışlarının sonuçsuz kalması üzerine AET'ye yönelmesini eleştirmiştir.³⁰² Cindoruk, zamanlamanın hata olduğunu dile getirirken, eski Dışişleri Bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil başvuruda geç bile kalındığını dile getirmiştir.³⁰³ DSP Genel Başkanı Rahşan Ecevit, Erdal İnönü'nün Avrupa Topluluğu ile ilgili görüşlerini paylaşırken Başbakan Turgut Özal'ın üyeliğe kabulde istikrarlı ve hızlı kalkınma şartı bulunduğu yönündeki görüşüne katılmadığına; üyeliğe kabulün öncelikle Avrupa kültürüyle bütünleşilmesine ve Avrupa ölçütlerine uygun bir demokrasinin benimsenip kökleştirilmesine bağlı olduğuna işaret etmiştir.³⁰⁴ DSP Grubunun konuyla ilgili görüşlerini açıklayan Zonguldak Milletvekili Cahit Karakaş da; "AB'ye katılmanın kendi iç sorunlarımızın ve uluslararası problemlerimizin çözümünde rahatlık getireceğini; ekonomik yönden faydalar sağlayacağını belirtmiş; DSP'nin AB'ye tam üyeliği desteklediğini ve başvuruyu olumlu bulduğunu" ifade etmiştir.³⁰⁵ Tam üyelik müracaatının yapıldığı tarihlerde Meclis dışında bulunan, 1980 öncesinde Avrupa Topluluğu'na karşı bir duruş sergileyen Milliyetçi Hareket Partisi de, 1987 ortamında, bazı tereddütleri bulunmasına rağmen, genel tutum ve görüş olarak Avrupa Topluluğu'na tam üye olmaya karşı değildi ve başvuruya olumlu yaklaşıyordu.³⁰⁶

Başvuruya ciddi sayılabilecek tek tepki Refah Partisinden gelmiştir. Refah Partisi, 1980 öncesinde Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanı olduğu Milli Selamet Partisinin devamı niteliğindedir. Partinin Meclis'te temsilcisi olma-

300 Çayhan, a.g.e. , s.302.

301 Cumhuriyet Gazetesi, 14 Nisan 1987.

302 Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1987.

303 Cumhuriyet Gazetesi, 14 Nisan 1987.

304 Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1987.

305 Çayhan, a.g.e. , s.303-305.

306 Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s. 690.

makla birlikte başvuruyu “millete karşı işlenen bir suç ve Türkiye’yi tahrip edecek bir hareket” olarak yorumlamıştır. Ayrıca Avrupa Topluluğu “Hıristiyan Kulübü” olarak tanımlanmıştır. Refah Partisi Genel Başkanı Ahmet Tekdal ise parti olarak Türk sanayisinin geleceğinden ve siyasi bağımsızlığın tehlikeye gireceğinden endişe ettiklerini belirtmiştir.³⁰⁷ Necmettin Erbakan ise yapmış olduğu yorumda, Avrupa Topluluğu’nun ekonomik değil, ideolojik bir topluluk olduğunu ve Türkiye’nin dış politikasının Amerika’nın arzularına göre ayarlandığını ifade etmiştir.³⁰⁸

Açıklamalarda genel olarak TBMM’de bulunan siyasal partilerin Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na tam üyelik müracaatını desteklediklerini söyleyebiliriz. Siyasi Partiler, başvuruyu ve Avrupa Topluluğu’na üyeliği desteklerken, bunu hem genel yönelimleri gereği, hem dış politika prensip ve görüşleri gereği, hem de bazı özel sebeplerle istemişlerdir. Örneğin; Doğru Yol Partisi ve Demokratik Sol Parti, başvuruyu o tarihlerde siyasete katılmaları yasaklı durumda bulunan liderleri Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit’in yasaklarının kalkması için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Ayrıca, 1980 öncesinde Avrupa Topluluğu’na karşı mesafeli bir duruş sergileyen Sosyal Demokrat Partiler, gerek ekonomik gerekse de demokrasi ve insan hakları kavramlarını ön plana çıkartarak üyelik başvurusunu desteklemişlerdir.

Türkiye’nin AT’ye tam üyelik başvurusu AT tarafından hiçbir yorum yapılmadan ve çok olumlu karşılanmamasına rağmen kabul edilmiştir.³⁰⁹ Başvuru, 27 Nisan 1987’de Konsey tarafından değerlendirilmek üzere Komisyon’a havale edilmiştir.³¹⁰

2.1.1.2. İkinci Turgut Özal Hükümeti (21.12.1987–09.11.1989)

1987 yılında yapılan Genel seçimler sonucunda 2. Turgut Özal Hükümeti (21 Aralık 1987- 9 Kasım 1989) kurulmuştur. Hükümet programında AET ile ilişkilere özel bir önem verildiği dile getirilerek, Topluluğa tam üyelik başvurusunun da 1. Özal Hükümeti döneminde gerçekleştirildiği şu şekilde ifade edilmiştir.

“Hükümetimiz Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimize özel bir önem vermektedir. Avrupa Topluluğu’na tam üyelik başvurusu bizim iktidarımız tarafından yapılmıştır. Son yıllarda siyasi, ekonomik ve sosyal

307 Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1987, Türkiye Gazetesi, 14 Nisan 1987.

308 Milli Gazete, 15 Nisan 1987.

309 Başvuru sürecinde hiçbir AET üyesi devlet Türkiye’ye açıktan destek vermedi. Bu durum The Economist dergisinin 21 Şubat 1987 tarihli sayısında da ayrıntılı olarak incelenmiştir.

310 Çağrı Erhan, Tugrul Arat, “1980-90 AT’ yle İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt. II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.97.

alanlarda gerçekleştirdiğimiz hamleler ve özellikle ekonomimizdeki büyük yapısal değişiklikler Avrupa Topluluğu'na üyeliğimizi kolaylaştıran bir zemin oluşturmaktadır. Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimizi, karşılıklı menfaatlerin dengelenmesini ön planda tutan bir anlayışla sürdüreceğiz.”³¹¹

2. Özal Hükümetinin kurulduğu dönemde Avrupa Topluluğu Türkiye'nin tam üyelik müracaatını değerlendiren raporunu henüz sonuçlandırmamıştı. 2.Özal Hükümeti döneminde muhalefet partileri özellikle demokrasinin yerleşmesi olgusunu ön plana çıkartarak, Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerin gelişmesi yönündeki hükümet politikasına genellikle karşı çıkmışlardır. Özellikle askeri yönetimden rahatsız olmaları bu yöndeki politikalarının en önemli gerekçelerinden birisiydi.³¹² Bununla beraber muhalefet partileri zaman zaman ANAP Hükümetinin Avrupa Topluluğu'na yönelik politikalarını eleştirmişlerdir. Hükümetin, Avrupa Topluluğu'na üyelik için gösterdiği “aşırı isteklilik” özellikle Bülent Ecevit tarafından eleştirilmiş ve bu durumun AB'nin Türkiye üzerinde baskı yapabileceği dile getirilmiştir.³¹³

2.1.1.3. Yıldırım Akbulut Hükümeti (09.11.1989—23.06.1991)

1989 yılında Turgut Özal Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilince Yıldırım Akbulut Anavatan Partisinin genel başkanı olarak görevlendirilmiş ve hükümeti kurma görevi kendisine verilmiştir. Avrupa Birliği ile ilişkiler yeni kurulan Hükümet Programında (9 Kasım 1989-29 Haziran 1991) şu şekilde ifade edilmiştir:

“Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimiz, Hükümetimizin programında ayrıcalıklı bir yer işgal etmektedir. Avrupa Topluluğu'nda hak ettiği yeri almaya kararlı, Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunun olumlu biçimde sonuçlanması için gerekli çabaları, karşılıklı çıkarlarımızın dengelenmesini sağlayacak bir anlayışla sürdürecektir...”³¹⁴

Görüldüğü gibi Yıldırım Akbulut Hükümeti de aynen Turgut Özal Hükümetinde olduğu gibi Avrupa Topluluğu'na tam üye olmayı önemli bir hedef olarak belirlemişti.

Komisyon yapmış olduğu değerlendirme sonucunda 17 Aralık 1989 tarihinde bir rapor yayınlamış, Türkiye'nin Tam Üyelik Müracaatına ilişkin olumsuz görüş bildirmiştir. Raporda Türkiye'nin üyelik için “ehil” olduğunu ifade etmiştir. Ancak, Komisyon tam üyelik konusunun 1993'ten önce mü-

311 Resmi Gazete, 31 Aralık 1987, s.27.

312 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.133.

313 Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mart 1988.

314 TBMM Tutanak Dergisi, D:18, Y:3, C:33, 10-11-1989, s.363.

zakereye bile açılmayacağını belirtmiştir.³¹⁵ Komisyon, topluluğun içinde bulunduğu koşullarla birlikte, Türkiye’de azınlık haklarını ve Kıbrıs konularını başvurunun reddedilmesine siyasi birer gerekçe olarak belirtmiştir.³¹⁶ Bunlara ilaveten yüksek enflasyon ve işsizlik gibi önemli ekonomik sorunların varlığının Türkiye için önemli olduğu ayrıca demokratikleşme ve insan haklarında düzelme konularının da Avrupa Topluluğu’na uyum açısından sıkıntı yaratabileceği belirtilmiştir. Ancak, Türkiye’yi tamamen kaybetmemek maksadıyla da; Ankara Antlaşmasında öngörüldüğü üzere Gümrük Birliği hedefine ulaşılmasını ve çeşitli alanlarda karşılıklı olarak işbirliğine gidilmesini tavsiye etmiştir.³¹⁷

2.1.1.3.1. Tam Üyelik Müracaatının Reddedilmesine Gösterilen Tepkiler

Komisyon’un Türkiye’nin tam üyelik müracaatı ile ilgili olarak almış olduğu olumsuz tavır kamuoyunda çok büyük etki yaratmamış olsa da, genel bir hayal kırıklığı yaşanmasına sebep olmuştur.³¹⁸ Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Komisyonun kararını “tahminlerden daha iyi bulmuş” ve raporun “umut verici” olduğuna vurgu yapmıştır. Turgut Özal, raporda sadece Türkiye ile değil hiçbir ülkeyle tam üyelik görüşmeleri yapılmayacağını belirtmesine dikkat çekmiştir.³¹⁹

Türkiye’de tepkiler sınırlı olmakla beraber daha çok iç siyasette polemik malzemesi olarak kullanılmıştır. İktidardaki politikacılar bu raporun “çok da olumsuz olmadığını” ve en azından Türkiye’nin Avrupalılığı ve Topluluğa katılma hakkı konusunda kuşkuları ortadan kaldırdığını iddia etmiş olsalar da, muhalefet hem başvurunun zamanlaması hem de çıkan rapor konusunda Hükümeti eleştirmiş ve kararı büyük bir hayal kırıklığı olarak yorumlamıştır. Muhalefetin üzerinde durduğu temel konu, Komisyon’un haksızlık yaptığı şeklinde değil, aslında iktidarın yanlış zamanlaması, yetersiz politikası ve hem ekonomik hem de siyasi kriterler bakımından Topluluk düzeyinin çok uzağında olunmasıyla ilgilidir. Esas olarak eleştiri Komisyon’a değil, Hükümete yönelmiştir. Oysa yukarıda değinildiği gibi başvurunun yapıldığı 14 Nisan

315 Topluluk, Tek Senet için seçtiği hedeflere varıp varmadığını ancak 1993 yılında yapacağı değerlendirme ile anlayacağını belirtmiş, bu yüzden de genişleme hedefini 1993 yılına dek dondurmıştır

316 Esra Çayhan, Nurşin Güney, *Avrupa’da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996, s.96.

317 Atilla Eralp, *Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri*, Ed. Balkır ve Williams, İstanbul, Sarmal Yay, 1996, s.53-54,

318 Birand, 31 Temmuz 1959’dan 17 Aralık 2004’e Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası, s.473-474.

319 *Milliyet Gazetesi*, 20 Aralık 1989.

1987'de muhalefetteki politikacılar da bu başvuruyu son derece önemli ve olumlu bulduklarını açıklamışlardı. Ancak başvurunun reddedilmesinden sonra muhalefet fikir değiştirmiş ve daha önceki ifadeleriyle çelişkili olacak şekilde yorumda bulunmuşlardır. Örneğin, muhalefetteki Doğru Yol Partisi'nin bir milletvekili “Hükümet bu müracaatla 55 milyonluk Türkiye'nin onurunu zedelemiştir, itibarını zedelemiştir”³²⁰ demektedir.

Hükümet, Avrupa Topluluğu'na üyeliğe hazır değilken özellikle bunu bir iç siyaset malzemesi olarak düşünmek suretiyle başvuruyu yapmakla suçlanmıştır. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Hükümetin başvuruyu iç politika malzemesi olarak kullanmak üzere yaptığını söyleyerek; “Türkiye, bu hükümetin sayesinde kapıyı çalmış ve eşikte kalmıştır. 1993'ten sonra belki müzakere ederler. 10 sene mi 20 sene mi sonra Türkiye'nin AT üyeliği söz konusu olur, işte bu hazin bir tablodur. Hükümet ülkeyi küçük düşürmüştür” ifadesini kullanmıştır.³²¹ Buna karşılık dönemin Dışişleri Bakanı olan Mesut Yılmaz yaptığı açıklamada başvurunun iç politikada çıkar sağlamak amacıyla yapılmadığını ve kararın “onur kırıcı” olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiş ve Bakanlar Konseyinde yine de müzakereler konusunda bazı değişiklikler yapılabileceği ümidini ortaya koymuştur. Yılmaz, Komisyon'un görüşünde en rahatsız edici hususun, “hem de Komisyonun hiç üstüne vazife olmadığı halde; yani teknik bir organ olarak bu konuda görüş belirtmek yetkisi olmadığı halde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilaflara ve Kıbrıs sorununa atıf yapmış olmasıdır” demiş ve Bakanlar Konseyinden beklentisini şu şekilde ortaya koymuştur:

“Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyinden beklediğimiz bir şey var: Bakanlar Konseyi, bize, haklı gördüğümüz, kendi iç nedenlerinden kaynaklanan tam üyelik müzakerelerinin başlangıç tarihini erteleme kararı ki, sadece Türkiye için değil, şu anda mevcut ve müstakbel bütün adaylar için de geçerli olan erteleme kararı konusunda açıklık getirmek durumundadır. Yani belki tarih bile zikretmeden, iç pazarın gerçekleşmesini müteakip, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlanacağına ilişkin bir prensip kararının, Bakanlar Konseyinde alınmasını bekliyoruz.”³²²

Ancak Komisyon'un görüşleri 5 Şubat 1990 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi toplantısında da kabul edilmiş ve Türkiye'nin tam üyelik müracaatı kabul edilmeyip, ilişkilerin Ortaklık antlaşması

320 TBMM Tutanak Dergisi D:18, Y:3, C:37, 22.12.1989, ss. 479-480. Çayhan (1997), a.g.e., s.332.

321 Cumhuriyet Gazetesi, 19 Aralık 1989.

322 TBMM Tutanak Dergisi D:18, Y:3, C:37, 22.12.1989, ss. 511-514. Çayhan, a.g.e., s. 334-335

çerçevesinde geliştirilmesine karar verilmiştir.³²³ Yani Türkiye'nin AB ile ilişkileri tam üyelik dışında yürütmesi zorunlu hale gelmiştir.

2.1.1.4. Mesut Yılmaz Hükümeti (23.06.1991–20.11.1991)

1980'li yılların sonuna doğru dünya politikasında meydana gelen önemli değişiklikler, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da birçok devletin bağımsızlığına kavuşması, Türkiye'nin hem Avrupa nezdinde stratejik öneminde azalmaya sebep olmuş, hem de AB ülkelerinin bu yeni devletlerle daha fazla ilgilenmesi sonucunu doğurmuştur. 1989 sonrası Türkiye-AB arasındaki ilişkiler üzerinde soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan dış gelişmelerin önemli etkisi olmuştur

Dünyada yukarıda saydığımız gelişmeler yaşanırken Türkiye'de siyasi yapıda da sürekli değişiklikler olmuştur. Yeni kurulan hükümetlerin programlarında Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesi amacı mutlaka yer almıştır. 1991 yılında Anavatan Partisi kongresinde parti genel başkanlığına seçilen Mesut Yılmaz tarafından kurulan yeni hükümetin programında Avrupa Topluluğu'na yaklaşım şu şekilde yer almıştır:

“Avrupa Topluluğu'na, 1987 yılında tam üyelik müracaatında bulduk. Müracaatımız üzerine AT Komisyonu tarafından hazırlanan rapor ve işbirliği önerilerinde de vurgulandığı üzere, ilk aşamadaki hedefimiz, Türkiye'yi tam üyeliğe götürecek yeni bir yakınlaşma ve işbirliği süreci başlatmak ve aramızdaki entegrasyon unsurlarını çoğaltmaktır. Türkiye-AT ilişkilerinin yeniden güçlü ve dinamik bir yapıya kavuşturulması için, Avrupalı ortaklarımızın, mevcut bazı pürüzleri tarihi sorumluluk anlayışıyla bertaraf edecek tedbirleri vakit geçirmeden almalarını temenni ediyoruz.”³²⁴

Mesut Yılmaz tarafından kurulan 48. Hükümetin ömrü çok uzun olmamıştır. Gerek Anavatan Partisi içerisinde yaşanan huzursuzluklar gerekse de muhalefet partilerinin baskılarıyla Türkiye 1991 yılının Ekim ayında yeni bir seçime gitmiştir.

2.1.1.5. Değerlendirme

Anavatan Partisinin toplam 8 yıllık iktidarı döneminde AB'ye tam üyelik müracaatı yapılmakla beraber Türkiye-AB ilişkileri açısından ciddi bir yol alındığını söylemek zordur. Anavatan Partisi'nin iktidara geldiği 1983 yılı itibariyle; Askeri Yönetim zamanında alınan siyasal partilerin kapatılması

323 Erhan, Arat, *AT'yle İlişkiler*, s.101; Eralp, *Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkiler*, s.54

324 TBMM Tutanak Dergisi, D:18, Y:4, C:61, 30.06.1991, s.570.

kararları, idam cezaları, siyasi yasaklar gibi kararlar ve de AB'nin sürekli vur-guladığı azınlık hakları, insan hakları, demokratikleşme gibi konular nedeniyle Türkiye-AB ilişkileri donmuş ve askıya alınmış bir haldeydi. Yani askeri yönetim tarafından 1983'te iktidara gelen Anavatan Partisi'ne problemlili bir süreç devredilmişti. Bununla birlikte, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında hemen hemen her kesimden insanlar, ülke içerisinde yaşanan huzursuzlukların çözüme kavuşması için Avrupa Birliği'ni en önemli araç olarak görmüşlerdi. Gerek ihtilâli gerçekleştiren Askeri Yönetim, gerekse de diğer siyasi gruplar hareketlerini meşru bir zemine oturtabilmek için Avrupa Birliği ile ilişkilere özel bir önem vermişlerdir.

Yapılan ilk seçimlerde iktidara gelen Anavatan Partisi iktidarı döneminde, özellikle ülke içerisindeki demokratik kurumların sağlıklı bir şekilde çalışabilmesini sağlamak için Avrupa Birliği ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan karşısında eşit koşullarda hareket sahası bulabilmek için de Avrupa Birliği'ne üyelik gerekiyordu. Bu doğrultuda çalışan ve kamuoyundan yeterli desteği alan Hükümet 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Tam üyelik müracaatı, ekonomik ve siyasal gelişmelerin, hedeflenen ve uygulanmakta olan politikaların mantıksal bir uzantısı ve gereği idi. Türkiye'nin ekonomi alanında, serbest piyasaya dönük politika ve uygulamalara sağlam ve güvenli bir şekilde devam edebilmesi için, Avrupa Topluluğu pazarında kendisine bir yer bulması, artık zorunluluk haline gelmişti. Türkiye'nin tam olarak hazır olmadan ve gerekli düzenlemeleri de yapmadan gerçekleştirmiş olduğu bu başvuru, Avrupa Birliği tarafından uygun bulunmamıştır. Tam üyelik başvurusunun reddedilmesinden sonra önerilen Gümrük Birliği konusu başlangıçta çok soğuk karşılanarak, tam üyelik gerçekleşmeden bu yönde bir gelişme riskli bulunmuştur. Fakat AB ile ilişkiler konusunda başka bir yol bulunamaması sebebiyle Gümrük Birliği doğrultusunda hareket edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemde, Avrupa Parlamentosu tarafından önerilen konularda ciddi bir çalışma yapıldığını ya da süreçte bir yol alındığını söylememiz güçtür.³²⁵

Muhalefet partileri başlangıçta Hükümet'e destek vermekle beraber, tam üyelik müracaatının reddedilmesinden sonra biraz da muhalefet etme gereğince Hükümet'e ciddi anlamda eleştiriler getirmişlerdir. Muhalefetin başlangıçta Hükümet'e vermiş olduğu desteğin en önemli sebeplerinden birisi, siyasete yasaklı olan liderlerinin düzgün bir şekilde işleyecek demokratik mekanizmalar sayesinde tekrar siyaset yapabilecek olmasıydı. Bu konuda da Avrupa Birliği bir itici güç olarak görülmüştür. Ayrıca Avrupa Birliği'nden

325 Tekeli, İkin, a.g.e., s.238-240.

sağlanacak ekonomik destek Avrupa Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi için bir başka sebepti

Kısaca, 1983-1991 yılları arasında ülke içerisinde faaliyet gösteren siyasi grupların Avrupa Birliği konusunda farklı beklentileri olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa Birliği'ne tam üyelik bağlamında kamuoyunda ve siyasal partilerde ortak bir bakış açısı olmakla birlikte, hedeflenen sonuçlar anlamında farklılıklar vardı. Gerek Hükümet, gerekse de muhalefet Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini genellikle siyasi rant sağlama amacıyla değerlendirmişlerdir. Yürütülen politikaların ilkesel olmaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Daha ziyade siyasal partilerin, ülkenin içinde bulunduğu konjonktüre dayalı bir politika yürüttüklerini söylemek mümkündür.

2.2. 1991-2002 Yılları Arası (Koalisyon Hükümetleri Dönemi) Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

1983 yılından beri Anavatan Partisi tarafından tek başına yönetilen Türkiye, 20 Ekim 1991 yılında yapılan Genel Seçimler sonucunda 3 Kasım 2002 yılına kadar devam eden bir süreçte koalisyon partileri tarafından yönetilmiştir. Süreçte; Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit'in Başbakanlığında 9 tane hükümet kurulmuştur.

2.2.1. Süleyman Demirel Hükümeti (21.10.1991-25.06.1993)

20 Ekim 1991 tarihinde yapılacak genel seçimler öncesinde partilerin seçim kampanyalarında önemli gündem maddelerinden birisini, Avrupa Birliği ile ilişkiler oluşturmuştur. Anavatan Partisi seçim beyannamesinde, kendi dönemlerinde gerçekleştirilen tam üyelik sürecinin devam edeceğini ve tekrar hükümete geldiklerinde hızlanarak bu sürece devam edeceklerini belirtmiştir.³²⁶ Doğru Yol Partisi ise seçim beyannamesinde, Anavatan Partisinin bu konudaki politikalarını eleştirmiş, Avrupa Birliği karşısında Türkiye'nin son derece haysiyet kırıcı diplomatik eylemlerle karşılaşmasına, bir bakıma Anavatan Partisinin sebep olduğunu ifade etmiştir. Doğru Yol Partisi, Türkiye'nin Avrupa Birliği kapısında bekletilmeye razı olamayacağını, parti olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmek için onurlu ve mesafeli bir duruşa sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye için önemli olanın kalkınma ve demokratikleşmesinin sağlanması olduğu özellikle vurgulanmıştır.³²⁷ SHP ise seçim beyannamesinde, dünyaya açılmış ve birtakım haklarını başka ülkelere bırakmayan onurlu bir Türkiye kurmayı vaat ediyordu. Bu doğrultuda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde çıkarlarının korunması

326 Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1991, s.94.

327 Doğru Yol Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1991, s.29.

önemli olmalıydı.³²⁸ Seçimler katılan partiler arasında Avrupa Birliği ile ilgili en olumsuz yaklaşıma sahip olan parti Refah Partisiydi. Bu partinin seçim beyannamesinde, Türkiye Avrupa Birliği'ne yaklaştığı oranda “geri dönülmesi imkânsız, karanlık akıbetlere” sürükleneceği ve ülkenin bölünme sürecine girebileceği vurgulanarak, seçmenlerin seçimde Avrupa Birliği'ne karşı olan Refah Partisine oy vermeleri gerektiği ifade edilmiştir.³²⁹

20 Ekim 1991 yılında yapılan seçimler sonucunda oyların %24'ünü alan Anavatan Partisi, %27'sini alan Doğru Yol Partisi, %20,8'ini alan Sosyal Demokrat Halkçı Parti, %16,9'unu alan Refah Partisi ve % 10,9'unu alan Demokratik Sol Parti Parlamentoda temsil edilme hakkını kazanmıştır. 49. Hükümet Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti tarafından koalisyonla gidilerek kurulmuştur.³³⁰

Süleyman Demirel başkanlığında kurulan yeni hükümetin programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

“Türkiye'nin Avrupa bütünleşme hareketi içerisindeki konumunun güçlendirilmesi ve Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimizin tam üyeliğe yönelik bir işbirliği kapsamında geliştirilmesi Hükümetimizin ana hedefleri arasındadır. Yeni Avrupa'nın örgütlenmesinin ve Avrupa'nın her alandaki kurumlaşmasının, Türkiye'nin payı ve katkısı olmaksızın doğal boyutlarına ulaşamayacağı kuşkusuzdur. Hükümetimiz, Avrupa Toplulukları ile Türk toplumunu birleştiren tarihsel, siyasi, ekonomik, moral ve kültürel ortak parçaları arttırmak ve güçlendirmek suretiyle bu yolda tarihi bir mesafe almaya kararlıdır. Siyasi birlik ve ekonomik ve parasal birlik yönünde yeni aşamalara ulaşmakta bulunan bir Avrupa'da, Türkiye'nin de hak ettiği yeri alması ısrarla izleyeceğimiz ulusal bir hedef olacaktır.”³³¹

Görüldüğü gibi yeni Hükümet, programında kendisinden öncekiler gibi Avrupa Birliği ile yakın ilişkiler kurmayı ulusal bir hedef olarak belirlemiş ve bu yolda çalışmalar yapacağını belirtmiştir. Avrupa Birliği ile yürütmek istediği ilişkileri Hükümet programında bu şekilde açıklayan Demirel Hükümeti, yeni kurulduğu bir dönemde bu konuya ışık tutacak politikalarını da Başbakan Demirel aracılığıyla, yabancı gazetecilere düzenlenen bir basın toplantısında açıklamıştır. Toplantıdan önce ‘Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni’

328 Sosyal Demokrat Halkçı Parti Seçim Beyannamesi, Ankara, 1991, s.62-65.

329 Refah Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1991, s.54-64.

330 49. Hükümet Süleyman Demirel Başkanlığında DYP-CHP koalisyonu olarak kurulmuştur. Bu hükümet Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığına geçeceği tarihe kadar devam etmiştir. (20.11.1991/25.06.1993)

331 TBMM Tutanak Dergisi, D:19, Y:1, C:1, 5.11.1991, s.134.

başlıklı bir metin dağıtılmış, burada; “Türkiyesiz bir Avrupa, Avrupasız bir Türkiye’nin olamayacağı” söylenmiştir. Demirel’de gazetecilere; “Avrupa’nın bir parçasıyız ve öyle kalmak istiyoruz. Avrupa’daki tüm kuruluşlarda yer almak istiyoruz. Türkiye, ülkesi, halkı ve devletiyle bunu istiyor. Bugün içinde bulunmadığımız bir kuruluş varsa, yarın yer almak istiyoruz” demiştir.³³²

DYP-SHP koalisyon Hükümeti, kendilerinden önceki dönemlerde Avrupa Birliği’ne tam üye olmak için Turgut Özal’ın yürüttüğü katılma müzakerelerinin en kısa zamanda başlaması yönündeki yaklaşımı değiştirerek, biraz da içinde bulunulan koşullar gereğince Ortaklık Antlaşmasına işlerlik kazandırılması yönünde bir politika takip etmeye çalışmıştır. 11 Mart 1992 tarihinde Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Avrupa Birliği nezdindeki Türk büyükelçileriyle yapmış olduğu bir toplantıda yeni dönemde Avrupa Birliği ile ilişkilerimiz için; “Eteklerine yapışıp yalvararak üye yapılmamızı isteyen bir davranış içinde değiliz ve olmayacağız” şeklinde bir ifade kullanmıştır.³³³

Avrupa Birliği tarafından yeni hükümete yöneltilen ilk eleştiri, Türkiye’de insan haklarına yönelik ihlaller olmuştur. Ayrıca Türkiye’de PKK sorununa dikkat çeken Avrupalı Parlamenterler, katıldıkları toplantılarda Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girebilmek için Kürt sorununun barışçı yollardan çözülmesi gerektiğini savunmuşlardır.³³⁴ Bu sorun ileride daha ayrıntılı olarak değinileceği gibi, 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na girebilmesi için sürekli gündeme getirilen bir kriter haline gelmiştir.

Avrupa Parlamentosunda, insan hakları ve Türkiye’de bulunan Kürtlerin durumu ile ilgili olarak 1992 yılında çeşitli kararlar alınmıştır. Bu kararların birçoğu Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle ‘Kürt Halkının Hakları’ başlıklı raporda, “Türkiye’nin Kürdistan’a kendi toprakları içinde özerklik tanınaması için bir neden yok” şeklinde ifadelerin yer alması Türkiye tarafından ciddi anlamda eleştiri almıştır. Avrupa Konseyi Dönem Başkanlığını devralmak üzere Strasbourg’da bulunan Türk delegasyonundan SHP İstanbul Milletvekili İsmail Cem konuyla ilgili yaptığı açıklamada, raporda büyük yanlışlıklar, önyargılar ve hakarete varan bölümler olduğunu söyleyerek, “bu rapor değişmezse Konseyin karar alacağı toplantının Türk Parlamenterler tarafından boykot edilmesi düşünülmektedir” demiştir.³³⁵ Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ise raporu eleştirmekle birlikte, insan hakları ve demokrasi alanında yaşanan sorunları ortadan kaldırarak, Türk dış politikası-

332 Cumhuriyet Gazetesi, 12 Aralık 1991.

333 Cumhuriyet Gazetesi, 8 Aralık 1991.

334 Milliyet Gazetesi, 31 Ekim 1991.

335 Sabah Gazetesi, 6 Mayıs 1992.

nın önündeki engelleri sileceklerini söylemiştir.³³⁶ Kürt halkına “self determi-nasyon” tanınması yönündeki girişimler, Avrupa Komisyonu’nun karşı çık-masıyla kabul edilmemiştir. Bu durum Türkiye’de olumlu karşılanmıştır.³³⁷ Avrupa Parlamentosunun almış olduğu kararlara Türkiye’nin tepkisinin her geçen gün biraz daha artıyor olmasını, hemen hemen 10 yıllık bir sürecin sonucu olarak görmek mümkündür. Türkiye hakkında sürekli eleştirel bir tutum takınan Avrupa Parlamentosunun Türkiye’de ki imajının zaman içeri-sinde oldukça bozulduğunu söylememiz mümkündür.³³⁸

Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki gerginlik, 29 Haziran 1992 tari-hinde İstanbul’da toplanan Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu top-lantısında da görülmüştür. Yapılan toplantıda Türk parlamenterlerin ‘Kürt Sorunu’ ile ilgili açıklamaları, Avrupa Birliği temsilcilerinin beklentilerinin tersi yönünde olmuş ve Avrupa Parlamentosunda Türkiye aleyhine sonuç-lar doğurmuştur. Kürt sorunu ile ilgili olarak Avrupa Birliği yetkilileri olayı bir azınlık sorunu olarak görürken, Türkiye konuyu bölgesel ağırlıklı, ay-rılıkçı emeller içerisinde bir terör hareketi olarak görmüştür. Avrupa Bir-liği konuya insan hakları, demokratikleşme merkezli bir eleştiri getirirken, Türkiye konuyu ulusal bir iç güvenlik sorunu olarak algılamıştır.³³⁹ Her iki taraf açısından da konuya bakış açısındaki farklılıklar çözüm konusunda ciddi farklılıklar olmasına sebep olmuştur. Bu durum da Türkiye- Avrupa Birliği ilişkilerinin gerilmesi sonucunu doğurmuştur. Avrupa, sorunun demokratik yollardan çözümü konusunda baskıda bulunurken, Türkiye bunu terörizm sorunu olarak tanımlamakta ve asla taviz verilmeyecek bir konu olduğunu düşünmekteydi. Daha sonraki bölümlerde görüleceği gibi Güneydoğu Ana-dolu Bölgesinde yaşayan insanlar ve onları temsil ettiği düşünülen partilerin Avrupa Birliği’ne karşı olumlu yaklaşımlarının en önemli nedenleri arasında, Avrupa Birliği’nin bölgeyle ilgili demokratik çözüm önerilerinde bulunması gelmektedir. Aslında Güneydoğu sorunu, 1990’lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği tarafından Türkiye’yi köşeye sıkıştırmanın ya da başka bir ifadeyle Türkiye’ye hayır demenin en önemli diplomatik yollarından birisi olmuştur. Avrupa Birliği’nin bu tutumu her geçen gün Türkiye içerisinde, Birliğe karşı olumsuz tutum takınanların sayısının artmasına neden olmuştur.

Avrupa Birliği ile ilişkilerde 1992 yılının son dönemlerine damga vuran üç tane önemli olay olmuştur. Bunlarda birincisi, Refah Partisinin ara se-çimlerde kazandığı başarıdır. İslamcı bir görünüm sergileyen Refah Partisi, Avrupa tarafından kuşkuyla bakılan bir partiydi. Türkiye’de söylemleriyle

336 Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mayıs 1992.

337 İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, No:104, Haziran 1992, s.26.

338 Çayhan, a.g.e. , s.359-362.

339 Çalış, a.g.e. , s.287-290.

Avrupa Topluluğu'na karşı olan grubun içerisinde yer alan Refah Partisinin hızlı yükselişi, Avrupa Birliği tarafından olumlu karşılanmamıştır. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Refah Partisinin son seçimlerden zaferle çıkmasının, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini olumsuz anlamda etkilemeyeceğini, Türkiye'nin Cezayir'le kıyaslanamayacağını söylemiştir. Çetin konuşmasının devamında, "Bir taraftan demokrasiye inancaksın, tüm kurumlarıyla kurallarıyla demokrasi denecek, bir yandan da demokrasinin doğal sonucu olarak çıkabilecek sonuçlara katlanılmayacak" diyerek Avrupa'nın bu sonuçlardan dolayı Türkiye ile ilişkilerini yavaşlatmaması gerektiğinin altını çizmiştir.³⁴⁰ İkinci önemli olay ise, Kıbrıs konusu ile ilgili yaşanan gelişmeler olmuştur. 9 Kasım 1992 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi Toplantısında Avrupa Birliği adına İngiltere Dışişleri Bakanı Hurd, yaptığı konuşmada Kıbrıs sorununun Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri açısından önemine işaret etmiş ve mevcut durumun Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin geliştirilmesinde engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu tarihten sonra Kıbrıs sorunu da Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin geliştirilmesi için sürekli bir ön koşul olmuştur.³⁴¹ Bir diğer önemli olay da, Türkiye'nin Batı Avrupa Birliği üyeliği konusudur. Batı Avrupa Birliğine tam üye olmak isteyen Türkiye, kendisine getirilen ortak üyelik teklifini uzun bir süre kabul etmemiş, Temmuz ayında ilişkileri geliştirmek adına bu teklifi kabul ettiğini açıklamıştır. Antlaşmaya göre, Türkiye Batı Avrupa Birliği'nin Konsey toplantılarına, çalışma gruplarına tam olarak katılabilecek, ancak oy hakkı olmayacaktı. Taraflar arasındaki antlaşma 20 Kasım 1992 tarihinde imzalanmıştır. İmza töreninde konuşan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, BAB üyesi ülkelere, Türkiye'ye gösterdikleri yakın ilgiden dolayı teşekkür ederek, Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak Avrupa'nın savunmasına katkılarının artık BAB çatısı altında devam edeceğini açıklamıştır.³⁴²

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 yılında vefatı üzerine, Başbakan ve Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel 15 Mayıs 1993 tarihinde Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığına ve Başbakanlığa da Prof. Dr. Tansu Çiller seçilmiştir.

2.2.2. Tansu Çiller Hükümeti (25.06.1993–05.10.1995)

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı'na geçmesinden sonra, DYP ile SHP arasında kurulan koalisyon Hükümeti, Tansu Çiller'in Başbakanlığında devam etmiştir. TBMM'de okunan Hükümet programında çok taraflı ticaretin geliştirilmesi esas olmakla birlikte bölgesel entegrasyonlardan fayda-

340 Sabah Gazetesi, 9 Kasım 1992.

341 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.262-263.

342 Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1992.

lanmak için çaba gösterileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte 1995 yılında gerçekleşmesi beklenen Gümrük Birliği ile ilgili hükümet programında şu ifadeler kullanılmıştır:

“...Geleceğin Avrupa Birliği ancak Türkiye’yi de kapsayan doğal boyutları içerisinde gerçekleşebilir. Hükümetimiz, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimizin, tam üyelik perspektifi doğrultusunda geliştirilmesi ile Türkiye’nin Avrupa güvenlik ve savunma kimliği bağlamında da tam üye olarak yer alması yönünde azami çaba gösterecektir. Türkiye ile Topluluk arasında 1995’te yürürlüğe girmesi öngörülen gümrük birliğinin gerçekleşmesi, bu çabalarımızın önemli bir aşamasını oluşturacaktır. Bu konuda kararlılığımız, gerekli kurumlara ve AT’ye iletilmiştir.”

Hükümet programında Avrupa Birliği ile ilgili hükümler bir önceki programla benzerlikler taşımaktaydı. Çiller Hükümeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra yayımladığı çeşitli genelgelerle Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine bir ivme kazandırmıştır. Gümrük Birliği konusu, yeni hükümet döneminde ilk kez Avrupa Konseyi toplantısında gündeme gelmiş ve taraflar arasında Gümrük Birliğinin 1995 yılında uygulanabilmesi için bir çalışma programı kabul edilmiştir.³⁴³ Bu program, taraflar arasında mal ve hizmet akışı serbestliğinin sağlanması, Türkiye’nin Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası’na uyumu, tarım ürünlerinin sürümünde kolaylıklar sağlanması, üçüncü ülkelere karşı ortak bir ticaret politikası sağlanması gibi konuları kapsamıştır. Ayrıca Gümrük Birliği sağlanana kadar Türkiye’nin toplu konut fonunu kaldırması da öngörülmüştür. Ticarete uygulanan tüm kotalar ve serbest rekabet koşullarına uygun olmayan sübvansiyonlara da son verilmesi üzerinde anlaşılmıştır.³⁴⁴

Türkiye gümrük indirimlerinde ve ilgili mevzuata uyum yönünde çabalarını sürdürürken, Avrupa Topluluğu yetkilileri tarafından yapılan yorumlarda gümrük birliğinin kendi içinde bir amaç olduğunu ve tam üyeliğe geçişi kolaylaştırıcı bir etken olarak ele alınmasının doğru olmayacağını ima eden yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Avrupa Birliği üyelerine göre Gümrük Birliği sınırlı bir entegrasyon anlamına gelmekteydi. Gümrük Birliği sayesinde Topluluk içerisindeki birkaç sorun çözümlenebilecekti. Bunlardan birincisi; ilgili ülkeler “ Avrupa pazarına dâhil edilip, kendilerine yakın tutulurken, küçük yardımlarla desteklenen bu ülkeler karar alma mekanizması dışında tutularak Avrupa Birliği’nin³⁴⁵ genişleme ile karşılaşabileceği kurumsal sorunlardan

343 Birand, 31 Temmuz 1959’dan 17 Aralık 2004’e Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası, s.363.

344 *Hürriyet Gazetesi*, 9 Kasım 1993.

345 Avrupa Birliği 1993 yılında Avrupa Birliği Antlaşması olarak da bilinen Maastricht Antlaşması’nın yürürlüğe girmesi sonucu var olan Avrupa Ekonomik Topluluğuna yeni görev

uzak tutulacaktı. Ayrıca ilgili ülkelerin de kendi içlerindeki sorunlar Birliğe taşınmamış olacaktı.³⁴⁶

Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği konusunda müzakereler devam ederken, Kürt kökenli vatandaşlar tarafından kurulan Demokrasi Partisi (DEP) Milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması sıkıntı yaratmıştır. Bu olaya yönelik ilk tepki Avrupa Parlamentosu'ndan (AP) gelmiş ve Türkiye bu eylemi sebebiyle kınanmıştır. Dokuz DEP milletvekilinin gözaltına alınması ve DEP davası sırasında Avrupa Parlamentosu'nda yoğun bir Türkiye karşıtı hava oluşmuştur. Bu dönemde, Türkiye'de gümrük birliğinin gerçekleştirilmesine engel olunması görüşü güç kazanmıştır. 9-10 Aralık 1994'te yapılan Essen Zirvesi'nde, Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'nin bundan sonraki genişlemesi içinde yer alacağı açıklanırken, Türkiye'ye yönelik benzer bir ifade kullanılmamıştır.³⁴⁷

Dışişleri Bakanlığı Avrupa Parlamentosunun tutumunu ve kınama mesajını sert bir dille cevaplamış ve Kürt azınlığından ve özerklikten söz eden kararı “önyargılı ve sakat” olarak ifade etmiştir. Başbakan Çiller ise konuyla ilgili açıklamasında “Bunlar bizim iç işimiz. Biz haklı davamızı dünyaya anlatırız” demiştir. Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın ise; “Türkiye'nin içişlerine müdahale edilmesine izin vermeyiz. Ne olup bittiğini incelememişler bile” diyerek tepkisini dile getirmiştir. Parlatmentonun Türkiye'yi kınamasına

ve sorumluluk alanları yüklenmesiyle kurulmuştur. Maastricht Antlaşması Avrupa Birliği'ne yeni bir yapı kazandırmış ve Birliği daha sağlam ve sıkı işbirliği içine sokacak düzenlemeler getirmiştir. Maastricht antlaşması ile oldukça kapsamlı değişikliklere gidilmiştir. Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması için takvim belirlenmiş tek para kullanımı ve bağımsız bir merkez bankasının faaliyete geçmesi için en erken 1 Ocak 1997; en geç 1 Ocak 1999 tarihi tespit edilmiştir. Ortak dış politika ve güvenlik kapsamında: Topluluğun gerek kendi içerisinde, gerekse de üçüncü ülkeler karşısında işbirliğinin geliştirilmesi, Batı Avrupa Birliği'nin genişletilerek Avrupa Birliği'nin savunma kanadına dönüştürülmesine karar verilmiştir. Birlik içerisinde karar alma sürecini hızlandırmak için, Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri ve Konsey kararlarının nitelikli çoğunlukla alındığı alanlar artırılmıştır. Maastricht Antlaşması Topluluğa yeni üye alımını zorlaştırıcı bir nitelik taşır. Antlaşma sonucunda yeni üye kabulünde Avrupa Parlamentosunun onay şartı getirilmiştir.1980'den sonra Türkiye hakkında genelde olumsuz yorumlarda bulunan Avrupa Parlamentosuna böyle bir yetki verilmiş olması Türkiye açısından olumsuz bir durum olmuştur. Ayrıca Batı Avrupa Birliği, Avrupa Birliği'nin şemsiyesi içerisinde bir kuruluş haline getirilerek NATO üyesi olup da AB üyesi olmayan Türkiye gibi ülkeler karar alma süreci dışında bırakılmıştır. Daha geniş bilgi için bknz: Sanem Baykal, Tuğrul Arat, “AB'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, C.2, Der., Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.326-365, Ömer Bozkurt: “Maastricht Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin Geleceği”, *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt: 26, Sayı: 1, Mart 1993; Esra Çayhan-Nurşin Ateşoğlu Güney, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-TÜRKİYE*, İstanbul, Alfa Yayıncılık ve Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar (TÜSES) Vakfı Yayınları, 1996; Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta Yayınları, 2007,

<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=ab tarihce&baslik=Tarih%E7e> (Erişim:22 Mart 2010)

346 Çalış, a.g.e. , s.286.

347 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s. 386.

yönelik en sert tepki Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Milli Savunma Bakanı Mehmet Gölhan'dan gelmiştir. Gölhan, başta Fransa olmak üzere bir takım aşırı unsurları ve sola yatkın Avrupalı Parlamenterleri Sevr'in tekrar hayata geçirilmesi için çaba göstermekle suçlamıştır.³⁴⁸ Cumhurbaşkanı Demirel ise Sevr planlarının yeniden icraya konulmak istendiğini belirtmiş ve “Dünyanın hatırına, Türkiye'nin birliği kurban edilemeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, TBMM'yi, Türk halkını haksız, canileri haklı saymayı fevkalade garip bulurum” demiştir.³⁴⁹

Türkiye'nin tepkilerine rağmen, Avrupa Parlamentosu, DEP'in kapatılması ve bu partiye mensup milletvekillerinin yargılanması nedeniyle TBMM'de bulunan Türkiye-Avrupa Karma Parlamento Komisyonu (KPK) ile ilişkilerini dondurma kararı almıştır.³⁵⁰ Avrupa Parlamentosunun bu kararı, Dışişleri Bakanlığı ve siyasi parti temsilcileri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Avrupa Parlamentosunun kararını, “önyargılı, siyasi, yanlış bilgilendirmeden kaynaklı” olarak nitelendiren Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ferhat Ataman, “DEP'in kapatılması, Almanya'da komünist partinin kapatılmasından farklı değildir” demiştir. Ataman, kararın yanlış bilgilendirilmeden kaynaklandığını söyleyerek; “Avrupa Parlamentosunun kararında, Türk Ceza Kanunu'nun 125. Maddesine atıfta bulunuluyor. Buradaki haliyle ‘ölüm cezası zorunlu’ gibi bir anlam çıkıyor. Sanki ‘burada yangılanan kesinlikle idam cezasına çarptırılır’ diyor. Ama böyle bir hadise yoktur. 125. maddenin en üst sınırı idam cezasıdır. Kaldı ki daha öncesi Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu'nun aldığı kararda, 10 yıldır Türkiye'de idam olmadığı belirtiliyor” diyerek, Avrupa Parlamentosu'nun yanlış bilgilendirildiğine işaret etmiştir.³⁵¹

Bu arada, 27 Mart 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde³⁵² Refah Partisinin oylarının yükselme eğilimini sürdürmesi Avrupa tarafından kuşkuyla karşılanmaya devam etmiştir. Refah Partisinin bu yükselişi Batı tarafından Siyasal İslam'ın yükselişi olarak endişeyle karşılanmıştır.³⁵³ Refah Partisinin Avrupa Birliği karşıtı söylemleri, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle, kapatılan Milli Selamet Partisi ve onun Genel Başkanı Necmettin Erbakan Batıya ve Avrupa Birliği'ne karşı olarak bilinmekteydi. Milli Selamet Partisi yerine kurulan Refah Partisinin de aynı söylemlerine devam etmesi ve ülke içerisinde

348 *Milliyet Gazetesi*, 12 Mart 1994.

349 *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1994.

350 *Sabah Gazetesi*, 1 Ekim 1994.

351 *Milliyet Gazetesi*, 1 Ekim 1994.

352 Seçimler ile ilgili daha geniş bilgi için bkzn: <http://www.yerelnet.org.tr/secimler/?tur=&yil=1994>. (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2010)

353 *Wall Street Journal*, 28 Mart 1994.

bir yükseliş trendine sahip olması, Avrupa'nın Türkiye'ye bakışını olumsuz etkilemiştir. Bu durum ülke içerisinde siyasal bir malzeme olarak da kullanılmıştır. Çiller hükümeti radikal İslami akımların yükselişini engellemenin yolunun Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne almak olduğunu sürekli vurgulayarak bu durumdan avantaj sağlamaya çalışmıştır.³⁵⁴ Daha önce de rastlanılan bir durum olarak, Avrupa Birliği siyasal alanda bir rant kapısı olarak görülmüştür. Zira daha sonra görüleceği gibi, Tansu Çiller bu söyleminin tamamen tersi doğrultusunda hareket etmiştir.

2.2.2.1. Gümrük Birliği Kararı Öncesinde Türkiye'de Yapılan Tartışmalar

Gümrük Birliği süreci, Türkiye'de başta Avrupa Birliği olmak üzere, dış politik konuları toplumun bilgisine ve tartışmasına açmıştır. 1963 yılında AET ile yapılan anlaşmayı sadece birkaç gazete haberi ile öğrenen Türk halkı, 1980 sonrasındaki dış dünyaya açılım ve dış politikaya katılım sürecinin en yoğun dönemini Gümrük Birliği ile yaşamıştır. Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği ekonomik, siyasal ve sosyal yönleri ile kamuoyunun bilgisine ve daha da önemlisi halkın bu konulara ciddi bir şekilde katılımına belirli ölçülerde olanak sağlamıştır.³⁵⁵

Türkiye'de Gümrük Birliği sürecine olumlu yaklaşanlar olduğu gibi, gerek sürece gerekse de Avrupa Birliği'ne karşı mesafeli duruşunu devam ettiren bir kesim de vardı. Türkiye'de Gümrük Birliği'ni destekleyenler, genel olarak ekonomik değil siyasi gerekçeleri ön planda tutarak Gümrük Birliği'ni "Türkiye'nin gelecekte yer alması gereken yer Avrupa Birliği'dir, Gümrük Birliği ise bu amaç için son derece önemli bir araçtır" yaklaşımı ile savunuyorlardı. Bu yaklaşım doğrultusunda, ekonomik, hatta politik bazı tavizler de uzun vadeli bir Avrupa Birliği politikası adına verilebilirdi. Ayrıca Gümrük Birliği, Türkiye'nin 1963 Ankara Anlaşması ve 1972 Katma Protokol'de öngörülen ve iki tarafından da 1964'den bu yana aşamalı olarak gerçekleştirdikleri bir süreçti. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde aslında ekonomik anlamda verilen bir taviz de söz konusu değildi. Gümrüklerin Türkiye tarafından indirilmesi zaten Türkiye'nin taahhüt ettiği ve Ortaklık Anlaşması gereğince yerine getirmesi zorunlu yükümlülüklerdi.³⁵⁶

354 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.334.

355 Murat Erdoğan, "Türkiye-AB İlişkilerinde Ortak Payda: Vizyonsuzluk", *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl:11, Güz 2006, Sayı:44, s.13

356 Cem Duna, Pars Kutay, *Where To with Customs Union? (Globalization, Macro-Regionalism and the EU), Gümrük Birliği İle Nereye?* (Küreselleşme, Makrobölgeselcilik ve AB), İntermedia Yayınları, İstanbul, 1996, s.151-167.

Gümrük Birliği ekonomik çevreler açısından, dünya ekonomisine entegre olmak, yeni pazarlar kazanmak ve özellikle tekstil olmak üzere yeni ihracat olanaklarının sağlanması için önemliydi. Türkiye'nin Avrupa Birliği politikasına en büyük destek verenlerden birisi olan İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ile TÜSİAD ve TÜGİAD, Gümrük Birliği konusunda başlangıçta tereddüt gösterebilir de sonraki dönemlerde en güçlü desteği veren kuruluşlar olmuşlardır.³⁵⁷ İş çevreleri Gümrük Birliği'ni, ekonomik küreselleşmeye Türkiye'nin de dâhil olması olarak görüyorlar ve bu “kaçınılmaz” süreç Türkiye'nin Avrupa Birliği ile birlikte katılmasının Türk ekonomisine katkı sağlayacağını savunuyorlardı.³⁵⁸

Ülke içerisinde Avrupa Birliği'ne karşı tam üyelik müracaatının yapıldığı dönemde kamuoyunda olumlu bir yaklaşım olduğuna değinmiştik. Gümrük Birliği ile ilgili görüşmelerin devam ettiği dönemde kamuoyunda aynı şekilde bir olumlu yaklaşım olduğunu söylememiz güçtür. Gümrük Birliği sürecinin Türkiye'de tam üyelik müracaatının yapıldığı döneme göre bu kadar tartışılmasında, hem Avrupa Birliği'nin tavrı hem de Kıbrıs Rum Yönetimi'nin aynı dönemde tam üyelik müzakerelerine başlamasının etkisi vardır. Nitekim Kıbrıs Rum kesiminin tam üyelik müzakerelerine başlaması ile ilgili olarak dönemin Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın, 3 Şubat 1995 tarihinde Avrupa Birliği Dönem Başkanı Fransa'nın Dışişleri Bakanı Alain Juppe'ye bir mektup göndermiştir. Türkiye'nin 6 Mart 1995'te yapılacak Ortaklık Konseyi toplantısında Gümrük Birliği kararının alınmasından memnuniyet duyacağını, fakat “Avrupa Birliği'nin Güney Kıbrıs ile müzakerelerin başlayacağı bir tarih ve zaman dilimi tespit etmesi ve bu doğrultuda bir açıklamada bulunması halinde, Hükümetinin Türkiye ile Kuzey Kıbrıs arasında bütünleşme yönüne gitmesinin kaçınılmaz olacağını” ifade etmiştir.³⁵⁹ Gümrük Birliği sürecinde, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye politikalarını empoze etme olanağı doğmuş, üyelik perspektifi verilmemesine rağmen, başta Avrupa Parlamentosu olmak üzere Avrupa Birliği kurumları ve politikacılarının Türkiye'den Kıbrıs, Yunanistan, Kürt sorunu gibi “hassas” konularda çok kısa vadede tavizler bekleyen tavrı, rahatsızlık ve tepki yaratmıştır.

Bu dönemde muhalefetin hükümete verdiği destek, tam üyelik müracaatının yapıldığı döneme göre azalmıştır. Örneğin, Demokratik Sol Parti Başkanı Bülent Ecevit, yakın dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılmasını mümkün görmediğini bu yüzden de bu koşullarda Gümrük Birliğine katılmanın “eli kolu bağlı olarak denize atılmak” anlamına geldiğini savunmuş-

357 Türkiye Genç İş Adamları Derneği, **Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği**, İstanbul, 1994

358 Emin Çarıkçı, “Gümrük Birliği, Türkiye AB Ekonomik İlişkileri ve Alternatif Politikalar”, **Türkiye-AB İlişkileri**, Ed. Mustafa Kahramanyol, Ankara, 2001, s.401

359 Tekeli, İlkin, a.g.e. ,s.403.

tur. Bülent Ecevit bu süreç devam ettiği takdirde, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nden de çıkartılma noktasına gelineceğini de öne sürmüştür.³⁶⁰ Gümrük Birliği konusunda yürütülen politikalara da değinen Ecevit, Türkiye'nin Gümrük Birliğine tam hazır olmadan sürüklendiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Türkiye pazarının Avrupa Birliği için çok önemli olduğunu ancak Türkiye'nin bunu pazarlık gücüne dönüştüremediğini söylemiştir. Avrupa'nın dış satım ve gümrük konularındaki toplantılarına Türkiye'nin katılmadığını, bu durumda Türkiye'nin herhangi bir katkısı olmadan alınan kararlara uyulmasının ulusal egemenlik hakkıyla bağdaşmadığını belirterek; "Bu ihmalcilik sürerse, Türkiye, Gümrük Birliği sürecinde Batı Avrupa'nın sömürgesi durumuna gelecektir" demiştir.³⁶¹

Gümrük Birliği ile ilgili bir başka eleştiri, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal çıkarları ile uzlaşmaması üzerine yapılmıştır. Gümrük Birliği, Avrupa Birliğinin bir oyunu olarak nitelendirilmiş ve bu şekilde Türkiye'nin zarara uğrayacağı ifade edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Ümit Özdağ yapmış olduğu değerlendirmede; "Türkiye'nin, bir devletin dış politikasının temel araçlarından birisi olan ekonomik dış politikası diye bir şeyi kalmamıştır. Bu noktada Ankara, Avrupa Birliği'nin aldığı kararları uygulamaktan başka çaresi olmayan bir ülke konumuna düşmüştür" demiş ve "bu şekli ile Gümrük Birliği, bağımsız Cumhuriyete yönelik en büyük saldırıyı oluşturmaktadır" ifadesini kullanmıştır.³⁶²

Gümrük Birliği'ne muhalif kesimler, sürece ilişkin eleştirilerini farklı şekillerde ortaya koymuşlardır. Birinci grup, genel olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği hedefine olumlu bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, bu hedefe ulaşmak için Gümrük Birliği'nin doğru bir araç olmadığını söyleyerek Gümrük Birliği konusunda yapılan müzakerelerin Türkiye'ye dezavantajlar getirdiğini iddia etmişlerdir. Bu görüştekilere göre, Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi halinde, Avrupa Birliği'ne üyelik şansı artmayacaktı. Aksine Türkiye'nin üyelik şansı, Avrupa Birliği için tek cazip unsuru olan pazarını açacağı için daha da azalacaktı. Türk ekonomisi de Gümrük Birliği'nin olumsuz etkileri sonucunda krize girebilecekti.³⁶³ Gümrük Birliği'ne mesafeli duran bu kesime göre Başbakan Tansu Çiller'in konuya kişisel yaklaşımı da eleştiriliyordu. Çiller'in ne pahasına olursa olsun Türkiye'yi Gümrük Birliği'ne dahil ederek siyasi rant sağlama çabasının, Türkiye'nin zararına yol açacağı ileri sürülü-

360 Sabah Gazetesi, 6 Eylül 1994.

361 Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1994.

362 Ümit Özdağ, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Jeopolitik İnceleme*, 2. Baskı, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM), 2002, s.71.

363 Mehmet Murat Erdoğan, *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005*, Ankara, 2006, s.134-135.

yordu. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine destek veren birisi olarak bilinen gazeteci Birand bile 4 Mart 1995'te "eğer Başbakan sırf Gümrük Birliği olsun diyerek bunu kabul ederse ilerideki siyasi opsiyonunu şimdiden (terk etmiş) olacak ve Gümrük Birliği'ni tam üyeliğe giden bir araç olmak yerine, tarafların biri birine mal satmasının ötesine gitmeyen ve genelde de Avrupa Birliği'nin daha fazla kâr edeceği bir işbirliğine dönecektir"³⁶⁴ demiştir.

Gümrük Birliği'ne katılmayı ulusal egemenlikten feragat etmek olarak değerlendiren bir başka grubun varlığı da söz konusuydu. Bu grup içinde ön planda geleneksel olarak Batı ile ilişkilere olumsuz yaklaşan ve Gümrük Birliği yerine "İslam Ortak Pazarı" fikrini dile getiren Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi ve İslamcı çevreler geliyordu. Ayrıca Bağımsızlıkçı Sol (örneğin Doğu Perinçek liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi), milliyetçi siyasi oluşumlar (örneğin Büyük Birlik Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi gibi) ve son dönemde de kendilerini "bağımsızlıkçı, milliyetçi, Kemalist" olarak tanımlayanlar da Gümrük Birliği'ne karşı olan grupta yer almaktaydı.³⁶⁵ Bu grupların ortak görüşleri, Türkiye'nin Avrupa Birliği içinde hiçbir zaman olamayacağı, zaten Avrupa Birliği'nin de buna kesinlikle karşı olduğu, Türkiye'den taviz kopartmak için Türkiye'nin oyalandığı yönündeydi. Bu görüştekilere göre "Kıbrıs" ve "Kürt sorunu" basta olmak üzere Türkiye'nin ulusal bütünlüğü ile ilgili konularda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile uzlaşması olanaklı değildi.³⁶⁶

Gümrük Birliğini gerçekleştirme sürecinde Avrupa Birliği ile yaşanan uyumsuzluklar zaman zaman Hükümet içerisinde de görülmüştür. Özellikle Dışişleri Bakanlığına yeni getirilen Mümtaz Soysal'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerde daha dikkatli bir tutum takınıp, geçmiş dönemlerin aksine ince eleyip sık dokuduğu görülmüştür. Mümtaz Soysal göreve geldikten kısa bir süre sonra, Türkiye'nin Brüksel büyükelçisi Cem Duna'nın görev değişikliğini gerçekleştirmiş, bu durum Avrupa Birliği'nin Ankara'daki temsilcileri tarafından "bu değişiklik ile Türkiye Gümrük Birliği konusundaki müzakerelerde bir politika değişikliğine mi gidiyor?" sorusunu gündeme taşımıştır. Türkiye, Birlik yetkililerine verdiği yanıtta Ankara'nın Avrupa Birliği ile yürüttüğü Gümrük Birliği politikasında herhangi bir değişiklik olmadığını ancak müzakerelerde dört konuda ısrarcı bir tutum içerisinde olunacağını açıklamıştır. Dışişleri Bakanlığı; Türkiye'nin Gümrük Birliğine geçiş sırasında uğrayacağı zararların karşılanması için taahhüt edilen mali yardımın uygulamaya konması, Avrupa Birliği'nin 1995 yılı sonuna kadar Gümrük Birliğine tam üye

364 Sabah Gazetesi, 4 Mart 1995.

365 Mehmet Murat Erdoğan, a.g.e. , s.123.

366 Erol Manisalı, "Gümrük Birliği, Yunan Vetosu, Kıbrıs ve Ege", *Türkiye Günlüğü*, Ankara, No:32, Ocak-Şubat 1995, s. 41-45.

olması öncesinde Türkiye'ye yönelik anti dumping uygulamasını kaldırması, Türkiye'ye uygulanan tekstil kotalarının tamamen kaldırılması ve Gümrük Birliğine geçildikten sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği Komisyonlarına tam katılımı konularında Türkiye'nin taviz vermeyeceğine yönelik bir bildiriye bulunmuştur.³⁶⁷ Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal'ın kişiliği ve Avrupa Birliği'ni farklı algılaması süreç esnasında hükümet nezdinde bir takım problemlere neden olmuştur. Bu durumdan ve Mümtaz Soysal'ın benzer konulardaki muhalif tavırlarından rahatsız olan Başbakan Tansu Çiller'in önerileri doğrultusunda görevinden uzaklaştırılmış, bu görevi Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın üstlenmiştir. Mümtaz Soysal'ın Dışişleri Bakanlığından uzaklaştırılması özellikle Avrupa Birliği çevrelerinde olumlu olarak karşılanmıştır.³⁶⁸

Türkiye'nin Gümrük Birliği konusu Parlamentoda tartışılırken en fazla üzerinde durulan noktalardan birisi de, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dâhil olması karşılığında Kıbrıs'ta ödün verileceğine dair söylentilerdir. Bu konuda Hükümet adına Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın yapmış olduğu açıklamalarda; Gümrük Birliği'ne girme konusunun Hükümetleri için vazgeçilmez bir siyasi tercih olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, Kıbrıs konusunda Türkiye aleyhine olumsuz bir karar çıkması durumunda da Hükümet olarak tepkisiz kalmayacaklarını ifade etmiştir. Aynı şekilde Parlamentoda bulunan diğer partiler de Kıbrıs konusunun Türkiye için ne kadar önemli bir konu olduğunu açıklamalarında sürekli olarak belirtmişlerdir. Parlamentoda grubu bulunan partiler genellikle Kıbrıs konusunu ön plana alırken Refah Partisi bu konuda biraz daha farklı bir tutum içerisinde olmuştur. Refah Partisi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile arasında en önemli sorun olarak din faktörünü ortaya çıkartmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği konusunda en önemli engelinin "Müslüman" olmasını ve Avrupa'nın sürekli olarak bunu ön plana çıkartma eğilimi içerisinde olduğunu belirtmiştir. Refah Partisi olarak iktidara geldiklerinde Avrupa Birliği ile alakalı alınmış tüm kararlarla ilgili yeni düzenlemeler yapacaklarını ifade etmişlerdir.³⁶⁹ Bu dönemde muhalefet partileri tarafından "genel görüşme" ve "gensoru" önerileri verilmiştir. Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti tarafından verilen önerilerin amacı Meclis'te yapılacak tartışmalarla kamuoyunun aydınlatılabilmesidir. Refah Partisi tarafından verilen gensorunun amacı ise Hükümeti düşürmeye yönelik olmuştur. Hükümetin Gümrük Birliği konusundaki tavrı ülke menfaatleri aleyhine nitelendirilmiş ve bu doğrultuda Hükümetin düşürülmesi

367 Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1994.

368 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.381-382.

369 Parlamentoda bulunan partilerin bu konulardaki görüşleri için bkz: Esra Çayhan, a.g.e., s.380-398.

hedeflenmiştir. Refah Partisinin bu konudaki tavrı ideolojik yapısı gereğince ortaya konmuş bir hareket olarak tanımlanabilir.³⁷⁰

Sonuçta Hükümet Ana Muhalefet Partisiyle (Anavatan Partisi) ortak bir bildiri yayınlayarak, bu partilerin Gümrük Birliği'ni hangi koşullarda destekleyeceklerini belirtmişlerdir. Mutabakat metni şu maddelerden oluşmuştur:

- a) Türkiye'nin, Avrupa Birliği ile ilişkileri, Gümrük Birliği ile sınırlanmamalıdır. Nihâî amaç, Avrupa Birliği tam üyesi olmaktır. Bu talep ve hakkımızdan vazgeçmemiz bahis konusu değildir.
- b) Türkiye'nin anlaşmalardan doğan ve bu yılsonunda gerçekleşecek olan Gümrük Birliğine katılması hususu, Yunanistan'ın ipoteği altına sokulamaz. Bu hakkımızın, Yunanistan'ın siyasî emellerine alet edilmesini, Türkiye kabul edemez. Yunan vetosunun varlığı veya yokluğu konusu Türkiye'yi ilgilendirmez. Türkiye, bu konu ile ilgili çabalara taraf değildir.
- c) Türkiye'nin, Gümrük Birliğine girmesi ile Kıbrıs meselesi arasında bir bağ kurulması kabul edilemez. Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne girme müracaatı, Kıbrıs Devleti'nin doğuş belgeleri olan Zürih ve Londra Anlaşmalarına aykırıdır. Türkiye'nin içinde bulunmadığı herhangi bir Milletlerarası Kuruluşa, Kıbrıs'ın kısmen veya tamamen girmesi, bu Anlaşmalara göre mümkün değildir. Bazı çevrelerin, gizli Enosise götürecek bir formülü geliştirme çabaları sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Türkiye iki toplumlu Kıbrıs Devletinin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin mevcudiyetine son verecek herhangi bir formülü kabul edemez. Türkiye'nin, Gümrük Birliği için böyle bir bedel ödemesi düşünülemez.
- d) Avrupa Parlamentosu, maalesef, yıkıcı bazı propagandaların da tesiriyle, Türkiye aleyhine, gerçeklere uymayan kararlar almaya devam etmektedir. Türk siyasî rejiminin demokratik niteliğinin, bu nitelikte kaydedilen iyileşmelerin ve yine Türkiye'nin, NATO ve diğer Batı kuruluşları içinde, elli yıllık mevcudiyet, fedakârlık ve katkılarının soğuk savaş döneminde oynadığı önemli rolün, Avrupa Parlamentosu tarafından inkâr edilmesini anlamakta zorluk çekiyoruz.
- e) Türkiye, Avrupa Birliği'ne ve Gümrük Birliği'ne girmekte karardır. Türkiye, Batı demokratik ülkeler ailesiyle birlikte yürüme kararını hâlâ muhafaza etmektedir; ancak, geleceğin nasıl şekilleneceği,

370 Taha Akyol, "Avrupa Birliği ve Partiler", *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 1995.

sadece Türkiye'nin çabalarına bağlı değildir. Bu aşamada tercih ve karar Avrupa Birliği'nindir.³⁷¹

Koalisyon Partileriyle ana muhalefet partisinin Gümrük Birliği konusunda ortak bir payda yakalamış olması süreçte önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılması hususunda, Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerde aşırı taviz verildiği şeklinde yapılan tartışmalar sonucunda konuyla ilgili olarak 1 Mart 1995 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde tekrar bir "Genel Görüşme" yapılmıştır. Hemen hemen 21 Şubat 1995 tarihinde değinilen konular tekrarlanmış, DYP ve CHP sözcüleri tarafından Gümrük Birliği'nin tam üyeliğe geçişi hızlandıracağı ifade edilirken, muhalefet partileri Gümrük Birliği'ne geçişten sonra Avrupa Birliği tarafından Türkiye'ye farklı bir statü tanınmayacağına yönelik kaygılarını dile getirmişlerdir. Meclis'te yapılan görüşmeler sırasında Anavatan Partisi adına konuşan Engin Güner, partisi adına Gümrük Birliği konusunda düşüncelerini ifade etmiştir. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda herhangi bir aşama kaydedememiş olmasının sakıncalarına değinmiştir. Gümrük Birliği'ne girebilmek için Hükümetin takındığı tavizkar tutumu eleştirerek şu noktalara dikkat çekmiştir:

"Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği'ne üyelik bizim arzumuzdur; zaten bundan dolayı da Anavatan Partisi olarak 1987 yılında tam üyelik başvurusunu yapmış bulunmaktayız. Fakat ne pahasına olursa olsun, hele hele Kıbrıs'ta taviz vererek Gümrük Birliği'ne ve Avrupa Birliği üyeliğine hayır. Gümrük Birliği mutlaka Avrupa Birliği üyeliği yolunda olmalıdır. Bir aşama olmalıdır, bir etap gibi kabul edilmelidir. Nihai hedefimiz tam üyeliktir. Türkiye, dünyadaki bütünleşme hareketlerinin dışında kalmaz. Eğer insanımızın mutluluğunu istiyorsak, daha demokratik, daha hür bir ortamda yaşamasını istiyorsak, böyle bir kuruluştan uzak kalmamızda fayda değil, zarar vardır. Fakat bu hükümet, maalesef, pazarlık gücünü kullanamamıştır, bu konuda elde olan kozları kullanamamıştır."³⁷²

Engin Güner ayrıca 6 Mart'ta kabul edilecek Anlaşma metninin Meclis'te Milletvekillerine verilmeyeceğini söyleyerek, Meclis'in ve dolayısıyla kamuoyunun yeterince bilgilendirilmediği yönünde Hükümete eleştirilerini sıralamıştır.

371 TBMM Genel Kurul Tutanağı, D:19, Y:4, B:77, 21 Şubat 1995.

372 TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y:4, C:80, 1 Mart 1995

Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit, Türkiye'nin Ankara Anlaşması'nda öngörülmüş olan geçiş döneminin sonuna geldiğini belirterek, önemli olanın Gümrük Birliği'ne girip girmemek olmadığını, hangi koşullarla Gümrük Birliği'ne girildiğinin ve bu konudaki hazırlıkların yeterli bir düzeyde olup olmadığını tartışılması gerektiğini vurgulamıştır. Ecevit, Anavatan Partisinin Hükümete yapmış olduğu eleştiriye benzer bir eleştiri yaparak, Gümrük Birliği Kararının ayrıntılarının bilinmediğini ve yeterince tartışılmadığını belirtmiştir. Ecevit, hükümetin bu konuda bilgi vermekten kaçındığına işaret etmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nden özellikle işgücü ve hizmetlerin dolaşımı, mali yardım konularında kesin taahhütler alınmadan Gümrük Birliğine girilmesinin Türk ekonomisini olumsuz etkileyeceğini söylemiştir. Gümrük Birliği için, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Gümrük Birliği'ne girildiği takdirde bu sürecin kolaylaşacağı yönündeki aşırı iyimser beklentilerin yanıltıcı olduğunu vurgulamıştır. Gümrük Birliği'nin uzun vadede faydaları olacağını belirtmekle beraber, kısa dönemde gümrük birliğinin olumsuz etkilerinin önlenmesi ve tam üyeliğin garanti edilmesinin önemine vurgu yapmıştır.³⁷³

Milliyetçi Hareket Partili sözcüler, ülkenin bağımsızlığının tartışılacağına vurgu yaparken, Gümrük Birliği'ne girilmesi karşılığında ülke menfaatlerinin Hükümet tarafından göz ardı edildiğini söylemişlerdir. Refah Partili sözcüler ise Avrupa Birliği yerine İslam Birliği ya da İslam Ortak Pazar'ını tartışmanın doğru olacağını söylemişlerdir.³⁷⁴

2.2.3. II. III. Tansu Çiller Hükümetleri (05.10.1995-06.03.1996)

Hükümeti oluşturan partiler arasında baş gösteren sorunlar nedeniyle Hükümet, 20 Ekim 1995 tarihinde bozulmuştur. Tansu Çiller bu olumsuz gelişmede “Gümrük Birliği'ne karşı lobilerin” etkili olduğunu ileri sürmüştür.³⁷⁵ Çiller, Hükümetin bozulmasını ülke içerisinde Avrupa Birliği'ne karşı olan grupların çabasına bağlayarak, daha önceki örneklerde de görüldüğü gibi, Avrupa Birliği ile devam eden süreci iç politikada kullanmaya çalışmıştır.

Çiller'in oluşturduğu yeni azınlık hükümeti, 5 Ekim tarihinde Meclis'ten güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine 30 Ekim tarihinde Doğru Yol Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında bir seçim hükümeti kurulmuştur.

373 TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y: 4, C: 80,1 Mart 1995.

374 Tartışmalar ile ilgili geniş bilgi için bknz: Çayhan, a.g.e. , s.396-401; Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.418-420.

375 Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1995.

Bu geçici Hükümet, programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu önemli hususlara değinmiştir:

“Avrupa Birliği ile bütünleşmek yolunda çok önemli bir noktadayız. Gerek Avrupa Birliği’nin, gerek ülkemizin bu tarihi fırsatı kaçırmamasının önemini bir kez daha vurgulamak gereğini duymaktayız. Bu fırsatı yakalayabilmek için Hükümetimiz, üzerine düşen bütün yükümlülükleri yerine getirmeye hazırdır. Yüce Meclisimizin de aynı sorumluluk arzusuyla gereğini yapacağından emin bulunmaktayız. Avrupa Birliği ile işbirliğine başladığımız 32 yılın en önemli aşamasına gelmiş bulunuyoruz. 19 Aralık 1994’te dış engellemeler nedeniyle toplanması uygun görülmeyen Ortaklık Konseyi, 50. Hükümet’in ısrarlı ve etkin girişimleri sonucunda 6 Mart 1995 tarihinde toplanmış ve Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Kararı imzalanmıştır. O tarihten bugüne kadarki dönem içinde, iç hukukumuzda yapılması gereken düzenlemelerin büyük bir bölümü tamamlanmıştır. 6 Mart 1995 tarihindeki Ortaklık Konseyi toplantısı kararları ile birlikte değerlendirildiğinde, bu sonuç, Hükümetimizin Avrupa ile ilişkileri derinleştirmek ve Türkiye’yi Avrupa ailesinin tam bir üyesi haline getirmek yolundaki kararlı çalışmalarının somut bir göstergesini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Ortaklık Konseyi ayrıca, 1963 Ankara Anlaşması’nın tam üyelliğimize ilişkin 28. maddesinin, bugünün koşulları altında güncelliğini koruduğunu vurgulamıştır”³⁷⁶

Tansu Çiller’in başbakanlığında kurulan yeni Hükümetin en önemli hedefi, yapılacak seçimlerde kendisine prim sağlayacağı düşüncesiyle, genel seçimlerden önce Gümrük Birliği Kararı’nın onaylanmasıydı. Bu doğrultuda, Ortaklık Konseyinin Türkiye için olumlu değerlendirmelerine de Hükümet Programında yer verilmiştir. ³⁷⁷

Hükümet Programının Meclis’te görüşülmesi sırasında, Çiller’in “ne pahasına olursa olsun” şeklindeki Avrupa Birliği’ne yönelik ısrarlı tutumu muhalefetten, özellikle de Anavatan Partisi Milletvekili Kamuran İnan tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca, Gümrük Birliği konusunun seçim yatırımı olarak görülmesi eleştirilmiştir. Refah Partili Milletvekilleri de özellikle Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal’ın Avrupa Birliği konusunda “U” dönüşü yapmasını eleştirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi sözcüsü ise, CHP’nin Avrupa Birliği değerlerine ve Gümrük Birliği hedefine en yakın

376 TBMM Tutanak Dergisi, D:19, Y:5, 31 Ekim 1995.

377 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.475.

parti olduğunu belirtip, Gümrük Birliği'nin tam üyeliği hızlandıracak bir araç olduğu yönünde bir tespitte bulunmuşlardır.³⁷⁸

13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosunda yapılan oylama sonucunda Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılması yönünde bir karar çıkmıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği, Avrupa Birliği ile bir üçüncü ülke arasında bugüne kadar oluşturulmuş en yakın ekonomik ilişkidir. Gümrük Birliği, Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllarda başlayan liberalizasyonundan sonra, ekonomisini ciddi şekilde etkileyen en önemli gelişmelerden birisi olmuştur.³⁷⁹ Soğuk Savaş sonrasında değişen koşullar ve öncelikler çerçevesinde Avrupa Birliği entegrasyonu dışında kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkiye için Gümrük Birliği “son şans” olarak algılanmıştır. Türkiye, kendisinden ekonomik olarak çok güçlü bir Birlikle üye olmadan Gümrük Birliği'ne gitme kararı ile ortaya koyduğu çabanın, genişleme perspektifi içinde yer almak için zorunlu bir politik açılım olduğu inancındaydı. “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği oluşturulan bir Türkiye genişleme dışında bırakılmaz” görüşü, Türkiye'de Gümrük Birliği'nin en belirleyici temeliydi. Özellikle Türkiye için Gümrük Birliği, Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinin bir aşamasına karşılık gelmektedir. Zaten hükümetin ve ona destek veren çevrelerin tam üyelik olmaksızın Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesindeki temel nokta da bu siyasi hedeftir. Bu nedenle Gümrük Birliği ile ilgili değerlendirmelerde, konuyu sadece ekonomik boyutta ele almak doğru olmayacaktır.

2.2.3.1. Gümrük Birliği Kararı'nın Değerlendirilmesi

Dış İlişkiler Komisyonunun aldığı kararın Avrupa Parlamentosunda onaylanması ve Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi, ülke içerisinde farklı tepkilerle karşılanmıştır. Bir kesim tarafından geleceğe yönelik pembe tablolar çizilerek ülkede hayat standartlarının yükseleceği vurgulanmıştır. Konuyu daha geniş perspektiften inceleyen diğer bir kesime göre ise, Türkiye'nin esas hedefinin Avrupa Birliği'ne tam üyelik olduğu, Gümrük Birliği'nin bu yolda ancak sadece bir araç olabileceği söylenmiştir.³⁸⁰

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Gümrük Birliği'nin Türkiye'ye lütfen verilmiş bir hak olmadığını, aksine “...Türkiye'nin ahdi hakkı...” olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin tam üyelik dışında Avrupa ile en yakın ilişki kuran ülke konumuna geldiğini ve artık Avrupa ile bütünleşme sürecinin

378 TBMM Tutanak Dergisi, D:19, Y:5, 31 Ekim 1995.

379 Ali Bayar, *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, İstanbul, İKV Yayınları, 2000, s.2.

380 M. A.Birand, *Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası (1959-1995)*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, s.445-473.

başladığını söylemiştir. Demirel, konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada: “Gümrük Birliği’nin fiilen gerçekleşeceği son dönem, bir yandan güçlüklerle, öte yandan fırsatlarla dolu yeni bir süreç oluşturacaktır. Türk milletine mal olmuş tarih ve gelecek bilinci, bizi aşırı iyimserlik ve kötümserlikten koruyacak en büyük güvencedir” ifadesini kullanmıştır.³⁸¹

Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne katılımı özellikle hükümet nezdinde duygusal bir şekilde karşılanarak adeta bir bayram havası yaratmıştır. Doğru Yol Partisi 14 Aralık tarihinde gazetelere Başbakan Tansu Çiller’e yönelik, “32 yıllık mücadeleyi sonuçlandırıp yüzyıllık düşümüzü gerçekleştiren Başbakan” sloganının yer aldığı ilanlar vermiştir. Tansu Çiller yaptığı açıklamalarda Gümrük Birliği’ni tam üyelik yolunda ilk adım olarak nitelendirmiş, “...iddia ediyorum, Türkiye önümüzdeki yıllarda, belki üç yıl içinde Avrupa Birliği’ne üye olacak...” demiştir.³⁸² Tabii ki bu sürecin hızlandırılması için konunun üzerine hızla gidilmeli ve seçim sonunda bu yolu hedef olarak benimsemiş istikrarlı bir hükümet kurulmalıydı. Tansu Çiller, bu düşüncesiyle kendi partisini işaret ederek yaklaşan seçim öncesinde Gümrük Birliği’ni kendisini iktidara taşıyacak bir araç olarak görmüştür. Hükümet ve özellikle Tansu Çiller, Gümrük Birliği’ne katılımı seçimler öncesi en büyük koz olarak algılamıştır.

Koalisyon ortağı Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal ise yurda dönüşünde “Gümrük Birliği fatihi, hoş geldin” pankartıyla karşılanmış ve gazetecilere bu pankart önünde poz vermiştir.³⁸³ Baykal yapmış olduğu açıklamada; “Avrupa Parlamentosunun kararı Türkiye’nin dünyadaki yerini tescil eden bir sonuçtur. Bu, şu veya bu partinin değil milletin zafedir. Bu zaferin sahipleri önce Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes ve Turgut Özal’ dır” diyerek kendilerinin sadece sonucun alınmasında katkıda bulduklarına vurgu yapmıştır.³⁸⁴ Baykal bu açıklamasıyla Gümrük Birliği’ne katılımı kendi başarısı olarak gören Tansu Çiller’i ve konuyu sadece iki partiye mal etmeye çalışan kamuoyuna da bir mesaj vermek istemiştir.

Anavatan Partisi Genel Başkan Yardımcısı Şadan Tuzcu yapmış olduğu açıklamada, Gümrük Birliği’nden sonra Avrupa Birliği’ne girileceğinin söylenmesine rağmen, Avrupa Parlamentosunun Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne katılımı ile ilgili olarak almış olduğu kararda bu konuda bir “yeşil ışık” görmediğini belirtmiştir.³⁸⁵ Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz ise

381 *Hürriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

382 *Sabah Gazetesi*, 16 Aralık 1995.

383 *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Aralık 1995.

384 *Sabah Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

385 *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Aralık 1995.

Gümrük Birliği'ne karşı olmadıklarını belirtmiştir. Ancak, Gümrük Birliği'ne katılım sürecinde Hükümet tarafından çok fazla tavizler verildiğinin altını çizmiştir. Özellikle Kıbrıs Rum Kesimi'nin bu antlaşma ile Avrupa Birliği'ne üyelik yolunun açıldığını belirtmiştir. Hükümetin yanlış hamleleri nedeniyle Gümrük Birliği'ne iyi olmayan şartlarda katıldıklarını, iktidara geldiklerinde konuyu tekrar müzakere etme eğiliminde olduklarını belirtmiştir.³⁸⁶ Mesut Yılmaz'ın Gümrük Birliği konusunda Hükümet'e getirmiş olduğu eleştirilerin “siyasal kıskançlık”, “muhalafet partisi sendromu” ya da Tansu Çiller/Mesut Yılmaz çekişmesinin bir sonucu olabileceğine yönelik yorumlar da yapılmıştır.³⁸⁷ Mesut Yılmaz ayrıca kamuoyunu manipüle etmesi ve önemli dış politika konularını keyfi olarak iç politika malzemesi yapmakla da suçlanmıştır.³⁸⁸

Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit de, özünde Gümrük Birliği'ne karşı olmamakla beraber, özellikle ekonomik anlamda yeterli desteğin sağlanamaması sebebiyle Türkiye'nin zarar göreceğini belirtmiştir. Ecevit, Avrupa Parlamentosunun Türkiye'nin içişlerine giderek daha fazla karışacağı konusunda endişeli olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁹ Konunun Hükümet tarafından Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda müzakere edilmediğini söyleyen Ecevit, Anavatan Partisine benzer bir yorumda bulunarak iktidara geldiklerinde antlaşmayı tekrar müzakere edeceklerini söylemiştir. Kıbrıs konusunda hassasiyetini ifade etmiş ve antlaşma hükümlerinin Türkiye'nin Kıbrıs politikası aleyhine hükümler içermesi sebebiyle Hükümeti suçlamıştır. Kürtlere yönelik Türkiye'nin aleyhine hükümler içermesi sebebiyle de antlaşma eleştirilmiştir.³⁹⁰

Gümrük Birliği konusunda en sert eleştiriler İslamcı kesimin siyasal kadını olan Refah Partisi ve çevresinden gelmiştir. Refah Partisi, Milli Selamet Partisinin devamı olup Batı ve Avrupa Birliği karşıtı görüşleriyle tanınmaktaydı. Refah Partisi Gümrük Birliği'ni ekonomik anlamda eleştirmekle beraber esas olarak Türkiye'nin İslam dünyasından kopartılıp, Batı'nın bir eyaleti haline getirilmek istenmesi sebebiyle daha fazla eleştirmiştir. Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Batı'yı kuvvet, haksızlık ve adaletsizlik kavramlarıyla tanımlamış ve Hükümeti de şuursuz bir şekilde Gümrük Birliği diye hazırlanan yeni Sevr Antlaşması'nı imzalamakla suçlamıştır.³⁹¹

386 *Hürriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

387 Çalış, a.g.e. , s.308.

388 Nilgün Cerrahoğlu, “Avrupa ile Dönemeçte Ecevit ve Erbakan”, *Milliyet Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

389 Sami Kohen, “Partiler Dış Politikaya Nasıl Bakıyor” , *Milliyet Gazetesi*, 18 Aralık 1995.

390 *Milliyet Gazetesi*, 18 Aralık 1995.

391 Çalış, a.g.e. , s.309-310.

Erbakan, Gümrük Birliği'ni "uşaklık" olarak nitelendirmiş ve yapılacak seçimler sonucunda iktidara geldiklerinde "Sevr Antlaşmasını yırtıp İstiklal Savaşını nasıl yaptıysak, bu uydurma şeyleri (Gümrük Birliği Anlaşması'nı) yırtıp atacaklarını" söylemiştir. Ayrıca, Gümrük Birliği kararının Türkiye'ye ekonomik anlamda herhangi bir fayda getirmeyeceğini söyleyerek bu antlaşmanın bayram yapılarak kutlanmasını eleştirmiştir.³⁹² Erbakan, iktidara geldiklerinde Gümrük Birliği'ni tanımamakla birlikte yeniden müzakere edilebilmesi yönünde açık kapı da bırakmıştır. Müzakerelerin ancak kendi şartları çerçevesinde yürütülebileceğini de söylemiştir. Gümrük Birliği Kararını imzalayanlara da hesap soracaklarını belirtmiştir.³⁹³ O yıllarda Refah Partisi Milletvekili olan Abdullah Gül, Gümrük Birliği konusunun ekonomik ve mali yönlerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Erbakan'ın görüşlerine yakın bir görüş sergileyip, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılımını siyasi ve ideolojik bir hareket olarak görmüştür. Avrupa Birliği'ni Hıristiyan medeniyetinin bir uzantısı olarak görürken, Türkiye'nin çabalarını ise "Batılılaşma" hareketinin bir uzantısı olarak görmüştür.³⁹⁴

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılımına Genelkurmay Başkanlığı olumlu değerlendirmelerde bulunmuş, "Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girişi tarihi bir olaydır. Türkiye 36 yıldan beri mücadelesini verdiği noktaya ulaşmıştır." şeklinde bir yorum yapılmıştır.³⁹⁵

Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Gümrük Birliği'ne karşı olumsuz bir tutum içerisinde olmamakla birlikte, Güneydoğu Anadolu ve Kıbrıs konularında taviz verilemeyeceğini, gerekirse de Gümrük Birliği'nden çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁹⁶

Gümrük Birliği ile ilgili olumsuz yorumlardan birisi de İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek tarafından yapılmıştır. Perinçek, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne Avrupa'nın hizmetçisi olarak girdiğini söylemiştir. Gümrük Birliği'nin, Türkiye ekonomisini çok olumsuz etkileyeceğini söyleyerek, insanlarımızın işsiz kalacağına vurgu yapmıştır.

Genel olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda Gümrük Birliği çok önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Gümrük Birliği her ne kadar Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'un belirlediği bir sürecin son aşaması olsa da, Türkiye'nin Gümrük

392 *Sabah Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

393 Fikret Bila, "Avrupa Birliği'ni Tanımam", *Milliyet Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

394 Abdullah Gül, "Uluslararası İktisadi İşbirliği Şekilleri Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliğine Girişi", *Yeni Türkiye*, Yıl 1, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s.87-89.

395 *Milliyet Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

396 *Milliyet Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

Birliği'ne katılması gündeme sürekli olarak Avrupa Birliği'ne üye olmak şeklinde gelmiş, hatta bu konudaki çabalarda “Avrupalı olmak” gibi bir kimlik nitelmesi sürekli olarak ön plana çıkartılmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren değişen dünya dengesi sonrasında yeniden şekillenen Avrupa'da Türkiye kendisine Avrupa Birliği içerisinde yer bulabilmek için Gümrük Birliği'ni vazgeçilemez bir unsur olarak değerlendirmiştir. Gümrük Birliği'ne karşı ülke içerisinde yapılan itirazların hemen tümü Avrupa Birliği'ne, Batılılaşmaya, medenileşmeye karşı olmak olarak adlandırılmıştır. İki kutuplu dünyada Türkiye'nin Batı Avrupa için sahip olduğu çok önemli jeopolitik önemin nispeten ortadan kalkmasından kaynaklanan ciddi bir paniğin Avrupa Birliği'ne yönelik politikaların belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği tarafından bakıldığında ise Gümrük Birliği Türkiye'nin “Avrupa Birliği'ne yakınlaştırılması” sürecinin bir parçası olarak görülmüştür. Avrupa Birliği özellikle 1990 sonrasında çok dikkatli ve diplomatik bir üslup kullanmış, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği ne yazılı ne de sözlü beyanlarda hemen hemen hiç yer almamıştır. Gümrük Birliği konusunu da Avrupa Birliği adeta bağımsız bir gelişme olarak değerlendirmiştir. 1995 sonuna kadar yaşanan yoğun ve sancılı trafik, Türkiye'deki politik yetersizliklerin de etkisi ile Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne son derece önemli bir bedel ödeyerek katılımına neden olmuştur. 1995 yılı içinde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılımı için siyasi ve ekonomik birçok taahhüdün altına girmesine neden olacak bir atmosfer yaratılmıştır. Başta Kıbrıs konusu olmak üzere, ekonomik entegrasyonun bir aşaması olan Gümrük Birliği karşılığında Türkiye dış ve iç politik birçok “talebi” yerine getirmek durumunda kalmıştır. Özellikle de demokratikleşme ve insan hakları alanında yapılan düzenlemeler ön planda olmuştur. Sonuçta, Türkiye'deki insanların daha düzgün şartlarda yaşamasına katkıda bulunan ve aslında Avrupa Birliği'nden bir talep gelmesine gerek kalmadan yerine getirilmesi mutlaka gerekli olan düzenlemeler olsa da, Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği'ni bir koz haline getirerek, Türkiye'yi bu konuda hareket etmeye zorladığı bir gerçektir.³⁹⁷ Ayrıca Gümrük Birliği konusunda Avrupa Birliği ile yürütülen müzakereler her koşulda ülke içerisinde iç siyaset malzemesi olarak da kullanılmıştır. Sürekli olarak Gümrük Birliği konusunda atılan adımların iç politikaya olumlu olarak yansıtacağı düşünülmüştür.

Büyük mücadelelerin ardından gerçekleştirilen ve 13 Aralık 1995'de Avrupa Parlamento'sunda yapılan oylamanın neticesinde 1 Ocak 1996 tarihi itibarı ile yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin, Türk tarafının beklentilerini karşılamadığı bir gerçektir. Beklentilerin aksine Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılımı siyasi anlamda Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişki-

397 Ayrıntılı bilgi için bkz: Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**.

rin 1999 ortasına kadar olumsuz bir görünüm sergilemesine ve hatta 1996 öncesinden daha da olumsuz bir dönemin yaşanması sonucunu doğurmuştur. Özellikle de Gümrük Birliği'nin getireceği olumsuz etkilerin azaltılması için Avrupa Birliği tarafından Türkiye'ye verileceği taahhüt edilen ekonomik yardımların önce Yunanistan, ardından da Avrupa Parlamentosu tarafından bloke edilmesi Gümrük Birliği döneminde yaşanan sorunlardan birisi olmuştur.

2.2.3.2. Gümrük Birliği Kararı Sonrası Türkiye-AB İlişkileri

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri açısından 1996 yılı sorunlu başlamıştır. 15-16 Aralık 1995 Avrupa Birliği Madrid Zirvesinde³⁹⁸, genişlemenin en ciddi sinyallerinden birisi verilmiş olup, toplantıya muhtemel on aday ülke ve Kıbrıs (Rum Kesimi) davet edilmiş, ancak Türkiye çağrılmamıştır. Başbakan Tansu Çiller'in diğer adaylarla aynı statüyü talep etmesi ise karşılık bulamamıştır.³⁹⁹ Madrid Zirvesi'ne eski Doğu Avrupa ülkeleri (Litvanya, Letonya, Estonya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya), Malta ve Kıbrıs Rum yönetimi de katılmıştır. Bu zirvede Türkiye'nin yer almaması hükümet nezdinde düş kırıklığı, başta Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel⁴⁰⁰ olmak üzere tepki ile karşılanmıştır.⁴⁰¹ Gelişmeler bu yönde olmasına rağmen Tansu Çiller yaptığı açıklamalarda, Avrupa Birliği konusunda önemli adımların atıldığını söylemiştir. Tansu Çiller Zirve'ye katılım konusunda yoğun ısrarda bulunmuş, ancak Zirve'ye katılamaması üzerine Avrupa Birliği Troykası⁴⁰² ile görüşmekle yetinmiştir. Tansu Çiller, bu görüşmenin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi açısından önemli bir adım olduğunu söylemiştir.⁴⁰³ Ana muhalefet lideri Mesut Yılmaz, Tansu Çiller'in bu tavrını eleştirmiş, Madrid'e kabul edilmeyen Çiller'in zirveye yan kapıdan girmeye çalıştığını, bu durumun haysiyet kırıcı olduğunu söylemiştir. Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Deniz Baykal da duruma tepki göstermiştir. Çiller'in troyka toplantısına katılmasını uygun bulmadığını belirten Baykal,

398 AB'nin son genişleme perspektifinin belirlendiği 1995 tarihli Madrid Zirvesi'nde, Malta ve Güney Kıbrıs ile katılma müzakerelerinin Komisyon'un önerisi üzerine, 1996 Hükümetler arası Konferans'ın tamamlanmasını izleyen 6 ayın sonunda başlatılması kararlaştırılmıştır.

399 Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999**, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık A.Ş., 2001, s.494.

400 **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Aralık 1995'te, Süleyman Demirel konu ile ilgili olarak yaptığı açıklamada; "Türkiye'den 50-100 yıl geri olan muhtemel ülkeler davet ediliyor, Türkiye davet edilmiyor. Olacak şey değil" demiştir.

401 **Milliyet Gazetesi**, 16 Aralık 1995.

402 Avrupa Birliği Troykası, her konsey dönem başkanlığının, ortak dış işleri ve güvenlik politikasının yürütülmesiyle ilgili olarak, dönem başkanlığı sıralamasında kendinden bir önce gelen ve bir sonra gelecek ülkelerin hükümetlerinden tüm düzeylerde yardım almasına yönelik bir düzenlemedir. Daha fazla bilgi için bknz: **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Cilt I, Ed. Desmond Dinan, Çev. Hale Akay, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.367.

403 **Hürriyet Gazetesi**, 17 Aralık 1995.

böyle bir olayın gerçekleşmesinin hükümeti adına üzücü olduğunu vurgulamıştır. Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit ise Türkiye'nin içine düşürüldüğü durumdan utandığını belirterek, Çiller'in Madrid'e gitmesini onursuzluk olarak nitelendirmiştir.⁴⁰⁴

Gümrük Birliği'ne katılım sonrası Avrupa Birliği ile yaşanan bir diğer sorun da “Kardak Krizi” olmuştur. Türkiye ve Yunanistan Kardak kayalıklarının kendilerine ait olduğunu açıklayınca iki taraf neredeyse savaşa eşliğine gelmiştir.⁴⁰⁵ Komisyon, konuya ilişkin olarak güç kullanılmasına karşı olarak Türkiye'yi kınamıştır.⁴⁰⁶ Türkiye, Avrupa Komisyonu'nun Kardak bunalımını sonrası yaptı; “Yunanistan ile dayanışma içindeyiz” açıklamasının insaf ölçüleriyle bağdaşmadığını bildirmiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Ömer Akbel tarafından yapılan açıklamada, olayın ciddi bir analizi yapılmadan kimin haklı kimin haksız olduğu saptanmadan sadece taraflardan birinin Avrupa Birliği üyesi olmasından hareketle yapıldığını söylemiş ve böyle bir tutumun kabulünün mümkün olmadığını belirtmiştir.⁴⁰⁷ Komisyonun açıklaması sonrası Avrupa Parlamentosu'ndan da Türkiye'yi kınayıcı bir kararın çıkması⁴⁰⁸ Türkiye'nin tepkisinin şiddetini arttırmıştır. Yapılan açıklamada, Avrupa Parlamentosu'nun Kardak kayalıkları konusunda almış olduğu karara tepki göstererek, kararın hukuki dayanaktan yoksun olduğunu ve Avrupa Parlamentosu'nun Türk-Yunan sorununa tek taraflı yaklaştığını söylemiştir. Bu karara bir tepki de muhalefetten gelmiştir. Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül, hükümeti uyararak, adalara Avrupa Birliği bayrağı dikilmesi gibi bir durumun kabul edilemeyeceğini açıklamıştır. Abdullah Gül yapmış olduğu açıklamada;

“Korkarım ki bu tasarı geçtikten sonra Avrupa Konseyi Parlamentosunun da bu karar tasarısını geçirme ihtimali belirlemiştir. Bunun AB ile Türkiye arasında hudut meselesi olduğu söyleniyor. Kıbrıs konusunda da bunun gündeme getirilebileceğini söylemiştik. Hükümeti uyarıyoruz. Türkiye'de hesapsızca Gümrük Birliği için propaganda yapanları, gerçekleri saklayanları ikaz ediyoruz. Türkiye aleyhine bir platforma çevrilmek istenen bu meclislerde yapılanlar dostlukla bağdaşmaz. Malesef Türkiye'de AB lehine lobi yapanların Türkiye'nin menfaatlerini zedeleyici bir tavır içinde olduklarını söylemek gerekir” demiştir.⁴⁰⁹

404 Cumhuriyet Gazetesi, 18 Aralık 1995.

405 Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999*, s.370-373.

406 Bulletin of the European Commission, 1/2 -1996, s.1.4.97 aktaran Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.517.

407 Milliyet Gazetesi, 11 Şubat 1996

408 Bulletin of the European Commission, 1/2 -1996, s.1.4.98 aktaran Sönmezoğlu, a.g.e. , s.517.

409 Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1996.

Anavatan Partisi İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı da AP kararına çok şiddetli tepki gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu kararın Türk topraklarına Karlofça Antlaşması'ndan bu yana en büyük tecavüz anlamına geldiğini söyleyen Bülent Akarcalı, Başbakan Çiller'in, Adalara yönelik her hangi bir eylemin savaş nedeni sayılacağı yönündeki sözünü eleştirerek; "Simdi Başbakanlığı işgal eden bu kişiye soruyorum, Avrupa Birliği'ne karşı nasıl savaş ilan edecek?" demiştir.⁴¹⁰

Kardak krizi sonucunda ortaya çıkan en önemli sonuç, Yunanistan'ın Ege denizindeki Türkiye ile ihtilaflarına Avrupa Birliği'ni taraf haline getirmiş olmasıdır. Kardak krizi ile ilgili olarak da Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi ise 24 Temmuz 1996 tarihinde nispeten daha dengeli bir karar alarak sorunun çözümü için Uluslararası Adalet Divanı'na gidilmesini önermiştir.⁴¹¹

2.2.4. II. Mesut Yılmaz Hükümeti (06.03.1996–28.06.1996)

24 Aralık 1995 tarihinde yapılan seçimlerin en önemli gündem maddesi Gümrük Birliği'ne katılım olmuştur. Hiç kuşkusuz yaklaşık 10 gün önce Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanarak 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan Gümrük Birliği seçimler öncesinde gerek iktidar gerekse de muhalefet partileri tarafından farklı şekillerde seçim malzemesi olarak kullanılmıştır.

Aslında Gümrük Birliği konusu çok daha önceleri iktidarla muhalefet arasında bir iç siyaset malzemesi olarak kullanılmaya başlanmıştı. Özellikle, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Tansu Çiller Gümrük Birliği ve dolayısıyla da Avrupa Birliği'ne tam üyelik yolundaki çalışmaları, sürekli olarak iç siyasette malzeme olarak kullanmıştır. Öyle ki, seçimlerden önce sürekli olarak yurtdışında Gümrük Birliği ile lobi faaliyetlerinde bulunmaları, partililer tarafından fedakârlık olarak yorumlanmıştır. Seçim çalışmalarında da sürekli olarak bu konular gündeme getirilmiştir.⁴¹² Doğal olarak İktidarın bu yöndeki çalışmaları muhalefet tarafından eleştirilmiş, Gümrük Birliği konusunda İktidarın seçimler için avantaj sağlayacak konuma gelmesi muhalefet tarafından engellenmeye çalışılmıştır. 1 Aralık 1995 tarihinde Ankara'da Avrupa Parlamentosundaki belli isimlerle Türk Parlamenterler bir araya gelmiştir. Bu toplantı da, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne alınması ile ilgili genel bir eğilim olmasına rağmen muhalefette bulunan Anavatan Partisinden kamuoyunun tepkisini çekecek bir hareket gelmiştir. Gümrük Birliği'nin, yaklaşan seçimler öncesinde İktidarın "siyasal menfaatlerine" hizmet ediyor olması sebebiyle

410 Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1996.

411 Sönmezoğlu, a.g.e. , s.517.

412 Cengiz Çandar, "Avrupa, Baykal, Çiller ve Refah", Sabah Gazetesi, 3 Aralık 1995.

Avrupa Parlamentosunda ki kararın oylanmasının seçimlerden sonraya bırakılması yönünde Anavatan Partisinden teklif gelmiştir.⁴¹³ Hükümet tarafından bu hareket çok büyük tepki görmüş dış engellerin aşıldığı bir ortamda, iç politika çekişmeleri sebebiyle sürecin sıkıntıya gireceği ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Kamuoyunda ve Avrupa Birliği organlarında şiddetli tepki gören bu hareket sonucunda Anavatan Partisi geri adım atmak zorunda kalmıştır. Mesut Yılmaz yapmış olduğu açıklamada; Gümrük Birliği'ne karşı olmadıklarını, kendilerinin de bu süreçte önemli rol oynadığını, İktidar tarafından sürecin seçimlerde kendilerine malzeme olarak kullanılmaması gerektiği söylemiştir.⁴¹⁵ Ülkemizdeki siyasal partilerin Avrupa Birliği ile ilişkileri sürekli olarak iç politikaya izdüşümlü olarak sürdürmeleri dikkat çekicidir. Partiler, Avrupa Birliği'ne yönelik ilkesel bir anlayışla politika yürütmemekte, aksine iç siyasi yapıdaki dengeler Avrupa Birliği'ne yönelik bakış açısını doğrudan etkilemektedir.

24 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde partiler seçim faaliyetlerinde sürekli olarak Avrupa Birliği olgusuna değinmişlerdir. Örneğin, Tansu Çiller sürekli olarak Hükümetinin Gümrük Birliği başarısından söz etmiş, hedeflerinin tam üyelik olduğunu bunu da en iyi yapabilecek partinin kendi partisi olduğunu iddia etmiştir.⁴¹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi seçim bildirgesinde, özellikle "hakların ve çıkarların" korunarak tam üyelik hedefine ulaşılması gerektiğini vurgulamıştır.⁴¹⁷ Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti seçim beyannamelerinde de, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği geniş yer almıştır. Hükümetin, Gümrük Birliği müzakereleri sırasında yürütmüş olduğu politika "teslimiyetçi" bir politika olarak tanımlanmıştır. Amaçlarının "çesit statüde" bir üyelik olduğunu ifade etmişlerdir.⁴¹⁸ Milliyetçi Hareket Partisi de, Türkiye'nin sadece Avrupa ülkeleri ile değil daha geniş bir perspektifte dış politika yürütme gerekliliği olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, seçim bildirgelerinde Avrupa Birliği üyeliğinin Türk halkına referandumla sorulması gerektiğini belirtmişlerdir.⁴¹⁹ Refah Partisi ise Avrupa Birliği'ne yönelik olumsuz tutumunu seçim öncesinde de sürdürmüştür. Avrupa Birliği bir kez daha Hıristiyan Birliği olarak tanımlanmış, Türkiye'nin yerinin burası değil Müslüman ülkelerle oluşturulacak bir Birlik olacağı belirtilmiştir. Bununla

413 *Sabah Gazetesi*, 3 Aralık 1995.

414 Tekeli, İlkin, a.g.e. , s.497-499.

415 *Sabah Gazetesi*, 4 Aralık 1995.

416 Başbakanlık, *Başbakan Tansu Çiller'in Konuşmaları*, 3 Temmuz.1995-31 Aralık 1995, Ankara 1996, s.600-614.

417 *Cumhuriyet Halk Partisi 1995 Seçim Bildirgesi*, Ankara, 1995, s.41-42.

418 *Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti 1995 Seçim Bildirgeleri*.

419 *Milliyetçi Hareket Partisi 1995 Seçim Beynamesi*, Ankara, 1995, s.20-29.

beraber Avrupa ile özellikle ekonomik ilişkilerin devam etmesi gerektiği de vurgulanmıştır.⁴²⁰

24 Aralık 1995 yılında yapılan genel seçimlerde, Türkiye içerisindeki politik ve ekonomik istikrarsızlığı daha da artıracak sonuçlar vermiştir. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Refah Partisi %21,3 oy ile birinci parti olmuştur. Avrupa Birliği'ni desteklemekle birlikte, Gümrük Birliği'nin Türkiye aleyhine hükümler içerdiğini savunan Demokratik Sol Parti oylarını ciddi anlamda arttırmıştır. Bir önceki hükümeti oluşturan Doğru Yol Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi oylarını ciddi anlamda düşürmüştür. Bir bakıma seçimin mağluplarının Gümrük Birliği Kararı'nı imzalayan hükümet ortakları oldukları açıktır. Aksine, Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği'ne karşı söylemleri ile ön plan çıkan Refah Partisi birinci parti olmuştur.⁴²¹ Avrupa Birliği'ne tam üyelik doğrultusunda 1980'lerde ciddi bir kamuoyu desteği varken, bu desteğin her geçen gün azalması kuşkusuz Avrupa Birliği ile Türkiye arasında yaşanan olumsuz görüşmelerle ilgilidir. Bu doğrultuda Türkiye'de yapılan seçimlerde alınan sonuçlar bu durumun ciddi bir göstergesi olarak da algılanabilir.

Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın Hükümet kurma konusundaki çalışmaları sonuç vermeyince, Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığında ve Demokratik Sol Parti'nin dışarıdan destek verdiği ANAP-DYP koalisyon hükümeti 6 Mart 1996'da kuruldu. Anayol Hükümeti programında Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu noktalara yer verilmiştir:

“Gümrük Birliğinin başlangıcı olan 1 Ocak 1996 tarihi Cumhuriyetimizin gelişme sürecinde yeni bir sayfa açmaktadır. Bundan sonraki hedefimiz Avrupa Birliği'ne tam üyeliktir. Türkiye, Gümrük Birliği ile rekabet politikasını da etkinlikle uygulamaya koyacaktır. Bu çerçevede, Avrupa Birliği'nin yapısını ve sınırlarını gözden geçirecek olan Hükümetler arası konferansta Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin mevcut konumunu koruması ve iyileştirilmesi için girişimler sürdürülecektir.”⁴²²

Başbakan Mesut Yılmaz 10 Mart 1996'da TBMM'de yaptığı konuşmada; Hükümet olarak hedeflerinin Gümrük Birliğiyle yetinmek olmadığını, asıl amacın Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katılması olduğunu

420 Refah Partisi 1995 Seçim Beyannamesi, Ankara,1995.

421 Milliyet Gazetesi, 25 Aralık 1995.

422 TBMM Tutanak Dergisi,7 Mart 1996.

nu belirtmiştir. Gümrük Birliği konusunda hukuki olarak bir eksiklik olmadığını, Gümrük Birliğinin bir anlaşma hükmünde değil, Ortaklık Konseyi kararı olduğunu vurgulayarak; bu ortak kararın kendi basına alınmadığını, 1963'te yapılan Ankara Anlaşmasına ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol'e değinmiştir. Gümrük Birliğinin işleyişinde güçlüklerin olduğunu belirterek, bu güçlükler bakıp bu oluşumun temelde Türkiye'nin aleyhine bir düzenleme olduğunu savunmamak gerektiğini, Avrupa ile bütünleşmenin Türkiye'nin geleceği açısından atılmış bir adım olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü gibi muhalefetteyken Gümrük Birliği ile ilgili olumsuz ifadeler kullanan Mesut Yılmaz, iktidardayken farklı bir üslup kullanmaktadır. Bu sadece Mesut Yılmaz'da değil Türk siyasal hayatının genelinde rastlanacak bir durum olacaktır.⁴²³ Türkiye, 1996 yılından itibaren Avrupa Birliği tarafından başlatılmış olan yeni genişleme süreci içerisinde yer alma isteğini Avrupa Birliği'ne iletmıştır.

Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi tarafından kurulan 53. Hükümet'in ömrü çok uzun olmamıştır. Refah Partisinin TBMM'de Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ve sonra da Başbakan Mesut Yılmaz aleyhine verdiği yolsuzluk önergelerine, Hükümet partilerinin birbiri aleyhine tavır alması sonucunda, Hükümetin kurulmasından iki ay sonra 24 Mayıs 1996'da Doğru Yol Partisi hükümetten çekilme kararı aldı. Bunun üzerine Hükümeti kurma görevi Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a verilmiştir.

2.2.5. Necmettin Erbakan Hükümeti (28.06.1996-30.06.1997)

28 Haziran 1996'da Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında kuruldu. Seçim öncesinde özellikle de Gümrük Birliği Kararı için yürütülen müzakere sürecinde Refah Partisi'ne en ağır eleştirileri yönelten Tansu Çiller'in Başbakan Yardımcısı olarak bu Hükümete ortak olması yurt içi ve yurt dışında yoğun eleştiriler almıştır. Tansu Çiller, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılamaması halinde Refah Partisi'ni kastederek "Batı karşıtı İslamcıların" iktidara geleceği ve Refah Partisi'nin Türkiye'yi Batıdan koparacağı yönünde söylemlerde bulunmuş, gerek yurt içindeki seçimlerde gerekse de Gümrük Birliği müzakereleri sırasında bunu bir malzeme olarak kullanmıştır. Tansu Çiller'in Necmettin Erbakan ile koalisyona girerek 53. Hükümeti kurması hem Türkiye'de⁴²⁴ hem de Avrupa

423 Başbakanlık Basın Merkezi, **Başbakan Mesut Yılmaz'ın TBMM'de Hükümet Programı Görüşmelerinde Yaptığı Konuşma**, 10 Mart 1996, Ankara, s. 25-29.

424 Önceki Başbakan Mesut Yılmaz'ın belirttiğine göre; Tansu Çiller'in kendi ifadesi ile kökten dinci Refah Partisi'nin iktidara gelişini önleyici tek parti olarak kendisini göstermesi ve sonra bu parti ile hükümet kurması, Türkiye'nin tam üyeligini engelleyen önemli bir unsur olmuştur. Başbakanlık Basın Merkezi, **Başbakan Mesut Yılmaz'ın TBMM'de Hükümet Programı Görüşmelerinde Yaptığı Konuşma**, 10 Mart 1996, Ankara, ss. 29-30

Birliği içinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Batı dünyasında RP-DYP koalisyonu Batı düşmanı İslamcılarının iktidara gelmesi olarak görülüyor ve bu konuda Avrupa ciddi bir endişe taşıyordu.⁴²⁵ Ayrıca Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin Tansu Çiller'in önceki söylemlerine rağmen Refah Partisi ile koalisyon kurarak Hükümeti oluşturması sonucu Türk politikacılarına olan güvenleri azalmıştır. Avrupa Birliği yetkilileri Tansu Çiller'in Avrupa Birliği'ne yönelik sürdürmüş olduğu politikayı güvenilmez bulup "ikiyüzlülük" olarak tanımlamışlardır.⁴²⁶

Yeni kurulan hükümetin programında Avrupa Birliği ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

"Ankara Antlaşması ve Gümrük Birliği ile amaçlanan nihai hedeflere ulaşılabilmesi için yasal düzenlemeler dâhil, gerekli çalışmalar yapılacak, bu anlamda ülkemizin hak ve menfaatlerinin korunması için gerekli tedbirler alınacaktır. Türkiye, Gümrük Birliği ile ilgili olarak gerçekleştireceği tüm çalışmaları, milli menfaatleri, ülke şartları, Birlik tarafının ortaklık ilişkisi çerçevesinde yüklenildiği yükümlülükleri yerine getirmedeki niyet ve çabasını göz önünde tutarak yürütecektir".⁴²⁷

Hükümet programında Avrupa Birliği ile ilişkiler bazı temel noktalarda bir önceki hükümetin programından farklı olmakla beraber RP-DYP Hükümetinin programı da Gümrük Birliği perspektifi üzerine oturtulmuştu.

Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde gerek kendisinin ve gerekse de parti üyelerinin bazı çıkışları, merkezdeki batıcı elite zaten var olan endişeleri arttırmıştır. Hükümet Programında Türkiye'nin klasik Batıcı politikasının devam edeceği, ancak bununla birlikte İslam dünyası ve diğer bölgelere de açılarak, dış politika yelpazesinin genişleyeceği belirtilmişti. Erbakan'ın, ilk resmi dış gezisini ABD'nin açık muhalefetine rağmen İran'a yapması, burada petrol, doğalgaz başta olmak üzere bir dizi ekonomik ve siyasi anlaşmalar imzalaması, gittiği Pakistan'da ortak bir "İslam uçağı" üretmek istediklerini açıklaması, Erbakan'ın Türk dış politikasındaki önceliklerini göstermesi bakımından son derece önemliydi. Bununla beraber Erbakan'ın aynı dönemde kendisine yapılan baskılara karşı herhangi bir direnç göstermediği de bir gerçektir. Örneğin Erbakan'ın sıcak bakmayacağı bilinmesine rağmen İsrail Savunma Sanayi ve Askeri İşbirliği Antlaşmasının yapılması, Erbakan ve Refah Partisi'nin genel yaklaşımı ile tezat bir görüntü sergilemiştir.

425 Alan Makovsky, Ian Lesser "Special Policy Forum Report: Erbakan's Turkey: An Early Assessment", *Policywatch*, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.209, 29 July 1996. (<http://www.washingtoninstitute.org/>) Erişim: 11 Nisan 2010

426 Tamer Çerçi, *Avrupa Yalanı: Avrupa Birliği Virajında Türkiye*, İstanbul, Tez Yayınları, 2002, s. 47; *Sabah Gazetesi*, 14 Nisan 1997.

427 http://www.yerelsecim.com/54_hukumet.htm Erişim: 1 Nisan 2010.

Refahyol Hükümeti kurulduktan birkaç ay sonra sürekli olarak Avrupa Birliği karşıtı söylemlerde bulunan Refah Partisi⁴²⁸ ve Avrupa Birliği'ne tam üyeliği amaçlayan Doğru Yol Partisi arasında problemler yaşanmaya başlanmıştır. Bunun ilk örneklerinden birisi İktisadi Kalkınma Vakfı'nın düzenlediği panelde DYP İstanbul Milletvekili ve İKV'nin önceki başkanı Sedat Aloğlu ile Refah Partisi Adana Milletvekili ve TBMM Plan Bütçe Komisyonu Başkanı Ertan Yülek arasında yaşanmıştır. Aloğlu'nun tam üyelik konusunun Türkiye için kaçınılmaz olduğu açıklamasına Yülek, Avrupa Birliği'nin temelinde Hıristiyan Birliği düşüncesinin olduğunu ve Türkiye'nin bu konuda gereksiz bir beklenti içerisinde olduğunu ileri sürmüştür.⁴²⁹

Refah Partisi kurulduğu tarihten itibaren Batı karşıtı bir politika izlerken zaman zaman bu düşüncelerine tezatta bulunabilecek hareketler yaptıklarını da görmekteyiz. Doğru Yol Partisi ile kurdukları Hükümette Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda Hükümet programında yer alan ifadeler bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. İktidara geldiklerinde Gümrük Birliği Kararını “yırtıp atacağı” yönünde ifade kullanan Necmettin Erbakan bu yönde bir harekette bulunmamıştır. Ayrıca Refah partili sözcüler de zaman zaman Avrupa Birliği lehinde söylemlerde bulunmuşlardır. Örneğin, Devlet Bakanı Abdullah Gül partisinde son günlerde yükselen aykırı seslere karşılık, Refah Partisi olarak Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesinden yana olduklarını açıklamıştır. Gül, bunun Refahyol'un programında yer aldığını da hatırlatarak, “Hepimiz bu yönde gayret gösteriyoruz” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri gezisi sırasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu konuda daha fazla yardım etmesi gerektiğini kaydeden Gül, Türkiye'ye Avrupa Birliği üyeliği kapısını aralayan son kararın önemli olduğunu da belirtmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin Türkiye kadar Avrupa'nın da çıkarına olacağını belirten Gül, şunları söylemiştir. “Türkiye zaten bir Avrupa ülkesidir. Aynı zamanda da bir Asya ülkesidir. Gümrük Birliği üyeliğiyle

428 Avrupa Topluluğu'na ilişkin sürekli olarak olumsuz ifadeler kullanan Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın görüşlerini belirttiği “**Türkiye'nin Temel Meseleleri**” isimli kitabın 27.sayfasında; “Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yapılmasını, tam anlamıyla tarihimize, medeniyet anlayışımıza, kültürümüze ve en önemlisi de bağımsızlığımıza karşı bir ihanet tavrı olarak değerlendiriyorum.” demiştir. Erbakan aynı kitabın 89. Sayfasında ise; Avrupa Topluluğu'na üye olacak Türkiye'nin, politik manada İsrailleştirileceğini savunan Erbakan, 99.Sayfada kendi Avrupa Topluluğu politikasını şöyle özetlemektedir: “Biz Batı sempatiyanı olan partilerin aksine olarak. Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na girmek suretiyle, tek devlet haline getirilmesine karşıyız. Bu bizim bin yıllık tarih boyunca adeta Müslüman ülkeler safından çıkıp, gayrimüslimlerin safına asker olarak, uşak olarak kaydedilmemiz olayıdır. Netice ne olacak: Ermeniler. Yahudiler gelecekler. Vaktiyle harp ile alamadıkları toprakları şimdi işgal edecekler, Müesseseleri satın alacaklar. Bizim kanunlarımızı onlar yapacaklar. Erkeklerle evlenebilsin diye kanun çıkarıyor bu adamlar. Bunlar mı ülkemize gelsin diye Avrupa Topluluğu'na giriyoruz” Daha fazla bilgi için bknz: Necmettin Erbakan, **Türkiye'nin Temel Meseleleri**, Haz. Hasan Hüseyin Ceylan, Ankara, Rehber Yayınları, 1991.

429 **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Eylül 1996.

ekonomik işbirliğine de girmeliyiz. Gümrük Birliği ile serbest ithalat gerçekleştirildiğine göre bırakın serbest dolaşım da gerçekleşsin. Çünkü Gümrük Birliği'ne girmesi nedeniyle Türkiye ekonomik olarak şu anda veriyor, bırakın bunun karşılığında da halkımızın toplu hareket imkânı olsun.” Gül, Refah Partisi milletvekili Süleyman Arif Emre'nin “Avrupa Birliği üyeliğine değil, işbirliğine taraftarız”⁴³⁰ sözleri hatırlatılınca, bunun Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıktığı şeklinde yorumlanmaması gerektiğini söylemiştir.⁴³¹

Refah Partisinin Avrupa Birliği'ne yönelik çelişkili yaklaşımının aksine Doğru Yol Partisi daha istikrarlı bir duruş sergilemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri genellikle Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller tarafından yürütülmüştür. Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'deki insan hakları ve demokrasi kısıtlamalarına karşılık, parasal yardımları askıya alması üzerine daha önce açıklanan paketteki kararların birçoğunu yasalastıramayan hükümetin yeni bir paketi daha açma hazırlıklarında olduğu Tansu Çiller tarafından bizzat açıklanmıştır.⁴³² Ocak ayı içerisinde Roma'da Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin Dışişleri Bakanları ile görüşen Çiller, “Türkiye, Avrupa kavramının içine ya girecek, ya girecektir” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca bu toplantı sırasında Türkiye, Avrupa'dan kendisi hakkında net bir karar almasını da Tansu Çiller'in öncülüğünde istemiştir. İstanbul Ticaret Odası tarafından Şubat ayında gerçekleştirilen bir toplantıda konuşan Çiller; Avrupa Birliği'nin doğu sınırlarının belirlendiğini, Topluluğa girecek ülkeler arasında Türkiye'nin yer olmadığını söylemiştir. Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden dışlanması durumunda zaman içinde Gümrük Birliği'nin de ortadan kalkacağını belirtmiştir.⁴³³

Hükümetin Avrupa Birliği'ne yönelik icraatlarına en yoğun tepkilerden birisi Anavatan Partisi'nden gelmiştir. Gümrük Birliği'ne girişin birinci yıldönümünde, Türkiye'nin yerine getirmediği yükümlülüklerle ilgili olarak bir deklarasyon yayınlayan Anavatan Partisi özellikle Tansu Çiller'e yönelik suçlayıcı beyanlarda bulunmuştur. Hükümetin, Milli Akreditasyon Konseyi'ni kurmadığını ve bu yüzden Türkiye'den verilen standartların uluslararası

430 Parti sözcüsü Süleyman Arif Emre, yaptığı basın toplantısında, partisinin AB üyeliğine karşı olduğunu söylemişti. Emre, AB'nin nemalarından İsrail'in yaptığı gibi ikili anlaşmalarla yararlanılabileceğini savunmuş, AB'nin amacının Birleşik Avrupa devletinin oluşturulması olduğunu, buna katılacak olan Türkiye'nin egemenliğini devretmek zorunda kalacağını belirtmiştir. AB'ye üye ülkelerin kendi anayasalarındaki egemenlikle ilgili hükümleri değiştirdiklerini söylemiştir. Tansu Çiller ise Emre'nin açıklamaları konusunda RP'yi koalisyon protokolüne uyması konusunda uyarılmış, RP kurmaylarından AB'ye yönelik diplomasi trafiğine katılmamalarını istemiştir. Daha geniş bilgi için bknz: *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mart 1997

431 *Hürriyet Gazetesi*, 19 Mart 1997.

432 *Hürriyet Gazetesi*, 26 Ekim 1996.

433 *Sabah Gazetesi*, 21 Şubat 1997.

pazarlarda geçerliliğinin şüpheli olduğunu, Rekabet Kurulu'nu oluşturamadığını, Avrupa Birliği'ne uyumlu Gümrük Mevzuatı'nı yürürlüğe koymadığını bu yüzden Avrupa'nın hiçbir ön bildirim yapmadan Türkiye'ye karşı anti-damping davaları açabildiğini belirterek Refahyol Hükümeti'nin ve özellikle Tansu Çiller'in geride kalan dönemde hiçbir çaba göstermediğini belirtmiştir.⁴³⁴

Gümrük Birliği'ne katılım aşamasında verdiği çabalara karşın, Avrupa Birliği'ne aday ülke hedefinde bile Avrupa'dan istediğini alamayan Türkiye, 1997 yılı başından itibaren çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmüştür.⁴³⁵ Özellikle Birliğin Haziran ayındaki toplantısından önce girişimlerini arttırarak sürdürmüştür. Bu çerçevede, AB Dışişleri bakanlarının 15-16 Mart 1997 tarihlerinde Hollanda'nın Apeldoorn kentinde gerçekleştirdikleri toplantıda, 1963 Ankara Anlaşması ve 1989 AT Komisyonu görüşünde belirtildiği şekilde Türkiye'nin tam üyeliğe ehil bulunduğu teyit edilmiş, adaylık konusunda Türkiye'ye diğer aday ülkelerle aynı ölçütlerin uygulanacağı belirtilmiştir. Bu anlayış, 29 Nisan 1997 tarihli Türkiye-AT Ortaklık Konseyi toplantısında da tekrar edilmiştir.⁴³⁶

Türkiye için iyimser yaklaşımların olduğu bu toplantının ardından, Türkiye sürpriz bir biçimde 16–17 Haziran 2007 tarihinde Amsterdam'da gerçekleştirilecek Avrupa Birliği Zirvesine, ilk kez diğer aday ülkelerle birlikte davet edildi. Sembolik olarak Türkiye açısından önemli olan bu gelişmede, Avrupa Parlamentosunda bulunan Hıristiyan Demokratların açıklamalarının diğer gruplar üzerinde yarattığı tepkilerin önemli bir payı olduğu söylenmiştir. Birand "Hıristiyan Demokratlar Türkiye'nin önünü kesmek için yola çıkmışlardı ancak öylesine bir ağaç devirdiler ki, Türkiye'yi Avrupa'nın gündemine oturtular. Eğer son açıklamaları olmasa, Türkiye bu noktaya gelemezdi" yorumunu yapmıştır.⁴³⁷

2.2.6. III. Mesut Yılmaz Hükümeti (30.06.1997-11.01.1999)

Milli Güvenlik Kurulunun 1997 yılı Şubat ayında gerçekleştirdiği Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Hükümeti oluşturan partilerden Refah Partisinin sebep olduğu birtakım olaylar değerlendirilmiş ve tarihe 28 Şubat Kararları olarak geçen bir süreç yaşanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Re-

434 *Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik ve Gümrük Birliği'nin Birinci Yılı*, Ankara, Anavatan Partisi Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 23-27.

435 Birand, *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, s.374.

436 Enis Coşkun, *Türkiye-Avrupa Bütünleşmesinin Yüzyıllık Seyir Defteri*, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 266.

437 Mehmet Ali Birand, *Sabah Gazetesi*, 18 Mart 1997

fahyol Hükümeti Haziran ayı içerisinde istifa etmiştir. Bunun yerine Mesut Yılmaz'ın liderliğinde bir Hükümet kurulmuştur. Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit'in lideri olduğu Demokratik Sol Parti ve son dönemde Refah Partisi ile iktidar ortaklığını protesto ederek Doğru Yol Parti'sinden ayrılanlar tarafından kurulan Demokratik Türkiye Partisi⁴³⁸ ile 30 Haziran 1997'de 55. T.C. Hükümetini kurdu. Hükümet programında Avrupa Birliği, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik gelişmesi açısından son derece önemli bir hedef olarak görülmekle beraber, önemli bir iç politik araç olarak da görülmüştür. Bu nedenle de Hükümetin Programında Avrupa Birliği ile ilişkilere özel bir yer verilmiş ve konuyla ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

“Avrupa Birliği’ne tam üyelik Türkiye için sadece bir hedef değil, aynı zamanda anlaşmalardan doğan bir haktır. Hükümetimiz Avrupa Birliği ile ilişkilerinde karşılıklı yarar dengesinin sağlanmasını amaçlayacaktır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 1996 yılı başında gerçekleştirilen Gümrük Birliği çerçevesinde mevzuat uyum çalışmaları hızlandırılacaktır. Diğer yandan bir kısım Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikaları çerçevesinde yürütülmekte olan serbest ticari anlaşmaların görüşmeleri tamamlanacak, imzalanmış anlaşmalar vakit geçirilmeksizin yürürlüğe konacaktır. 1996 yılı başında gerçekleştirilen Gümrük Birliği ile Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler son döneme girmiştir. Bu dönemde; Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde elde edilen Gümrük Birliği dahil fiili ve hukuki kazanımlar geliştirilerek konsolide edilecektir. Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye yönelik yükümlülükleri yerine getirmesinde ısrarlı olunacaktır. Gümrük Birliği’nin ruhuna uygun, dengeli dinamiğe kavuşturulması için Avrupa Birliği’nin Türkiye ile işbirliğini geliştirmesi sağlanacaktır. Böylelikle, Türkiye’nin yeniden çizilmekte olan Avrupa coğrafyasında hak ettiği yeri alması temin edilecektir.”⁴³⁹

Avrupa Birliği’ne muhalif bir çizgide duran Refah Partisi’nin hükümetten ayrılması Avrupa ile ilişkilerde yeni bir sayfa açacağı umudunu doğurmuştur. Ancak Hükümeti kuran iki partinin (Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti) Avrupa Birliği ile ilgili düşünceleri de tam bir tutarlılık içerisinde olmamıştır. Özellikle Demokratik Sol Parti Lideri Bülent Ecevit, çağdaşlaşma, modernleşme taraftarı gözükmekle birlikte, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği konusunda düşüncelerinde net değildi. Seçimlerden önce Gümrük Birliği Kararının yeniden müzakere edilmesi gerektiğini sürekli dile getirmiş-

438 Refahyol hükümetinin son aylarında Doğru Yol Parti'sinden önemli bir kopuş yasadı. Doğru Yol Partisinden ayrılanlar eski Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un kurduğu Demokratik Türkiye Partisi'ne geçtiler ve ardından da koalisyon ortağı oldular.

439 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20.Dönem, 7 Temmuz 1997.

ti. Ayrıca parti içerisinde Avrupa Birliği'ne karşı söylemleriyle dikkat çeken Mümtaz Soysal gibi isimler de mevcuttu.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem öncülüğünde yeni Hükümet Tansu Çiller'in Hükümetine oranla daha katı ve ihtiyatlı bir politika benimsemiştir. Yeni Hükümetin Avrupa ile yaşadığı ilk problem, Kıbrıs konusunda olmuştur. Başbakanlığı döneminde Kıbrıs'a barış harekâtı düzenleyen Bülent Ecevit, bu defa 23 yıl aradan sonra Başbakan Yardımcısı olarak Avrupa Birliği'ne bir uyarıda bulunmuştur. Avrupa Birliği'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında Rum Kesimi ile tam üyelik görüşmelerine başlayacağına ilişkin açıklamasına tepki göstermiştir. Ecevit, böyle bir gelişmenin yaşanması durumunda Türkiye'nin buna karşılık olarak KKTC ile entegrasyon konusundaki kararlılığını vurgulamıştır. Türkiye'nin çaresiz bir durumda olmadığını, Türkiye ve KKTC'nin kısmi bütünleşmeye gidebileceğini söylemiştir. Ayrıca Ecevit bu durumu Avrupa Birliği üyesi ülkelere bir mektupla da bildirmiştir.⁴⁴⁰

Hükümet, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye bir türlü üyelik takvimi vermesinden rahatsızlık duymuştur. Avrupa Birliği'nin bu konudaki belirsizliği karşısında Türkiye, Gümrük Birliği kozunu oynamıştır. Hükümet, Birliğin Türkiye'ye ilişkin takvimini açıklamasını talep etmiş, olmazsa Türkiye'nin Gümrük Birliği'ni yeniden müzakereye açabileceğini belirtmiştir. Başbakan Yardımcısı Ecevit konuyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada, parti olarak uyarılarda bulduklarını, Türkiye'nin pazarlık gücünü yeterince kullanmadığını, çok olumsuz koşulların kabul edildiğini, bu durumun da Türkiye'nin aleyhine olduğunu belirterek; "...bu uygulamaları ne ölçüde düzeltmek olanağı var yok bunu ele alacağız. Bazı uygulamaları düzeltebiliriz" ifadesini kullanmıştır.⁴⁴¹ Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel de yapmış olduğu açıklamada, Gümrük Birliği'nin ancak Avrupa Birliği'ne üye olmak koşuluyla kabul edildiğini söyleyerek, Avrupa Birliği'nin Rum Kesimi ile tek yanlı tam üyelik müzakerelerine başlama kararı alması durumunda, KKTC ile birleşme kararlılığı içerisinde olduklarını söylemiştir. Gürel, Gümrük Birliği'nin yeniden tartışılabilirliğini, devletler hukukuna göre herhangi bir uluslararası düzenlemede tarafların karşılıklı olarak yükümlülüklerini yerine getirmemiş olmaları durumunda, o düzenleme üzerinde yeniden bir görüşme yapılabileceğini söylemiştir.⁴⁴²

440 Sabah Gazetesi, 15 Temmuz 1997.

441 Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1997.

442 Hürriyet Gazetesi, 23 Temmuz 1997.

16 Temmuz 1997 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından “Gündem 2000”⁴⁴³ adlı rapor açıklanmıştır. Gündem 2000’in alt başlığı “Birliği Güçlendirmek ve Genişlemeye Hazırlamak” olarak seçilmiştir. Anlaşılacağı üzere, Avrupa Birliği’nin 2000’li yıllarda en önemli sorunlarından birisi genişleme idi ve bu doğrultuda sağlam bir yapı oluşturmak zorunluluğu vardı.⁴⁴⁴ Raporda, Avrupa Birliği’ne adaylık başvurusu yapan ülkelerin, 1993 yılında Kopenhag’da belirlenen kriterler çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu çerçevede Avrupa Birliği’nin genişleme stratejisi için bir plan sunulması amacı vardı. Aday ülkeler tek tek değerlendirilmeye tabi tutuluyor ve süreç içerisinde konuları tespit edilmeye çalışılıyordu. Raporda aralarında tüm Kıbrıs’ı temsilen Kıbrıs Rum Kesimi’nin⁴⁴⁵ “Kıbrıs Cumhuriyeti” adı ile yer aldığı altı ülkenin (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Estonya) öncelikli olarak ve diğer beş ülkenin (Slovakya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Romanya) daha sonra olmak üzere Avrupa Birliği ile entegrasyonundan söz edilmiştir. Türkiye, bu sınıflandırmalardan herhangi birisinde yer almamış, Türkiye ile ilgili olarak daha çok Gümrük Birliği süreci ile ilişkili bir bakış açısı söz konusu olmuştur.⁴⁴⁶ Raporda, Türkiye ile ilgili şu ifadeler yer almıştır: “Türkiye’nin kişi haklarını ve ifade özgürlüğünü destekleme konusundaki sicili, AB’deki standartların hayli gerisindedir. Güneydoğudaki terörizm ile mücadele ederken, Türkiye itidal sergilemeli, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygı göstermek için daha fazla çaba harcamalı ve askeri değil sivil çözüm bulmalıdır.”⁴⁴⁷ Ayrıca, Türkiye’de Gümrük Birliği’nin tatmin edici bir şekilde işlediği vurgulanıp, özellikle de Kıbrıs ve Yunanistan ile ilgili sorunlar nedeniyle genişlemenin dışında tutulduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁸ Gündem 2000’de, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki sorunların daha çok siyasi konularda olduğu belirlenmiştir.

Avrupa Komisyonu tarafından alınan bu karar Türkiye’de ciddi anlamda bir tepkiye sebep olmuştur. AB ülkelerinde görevli büyükelçilerin Ankara’ya gönderdikleri bilgilerde AB’nin genişleme stratejisinin artık netleştiği, Türkiye’ye tam üyelik yolunu açmak gibi bir niyetin olmadığı söylenmiştir.⁴⁴⁹

443 Bakınız, Commission of the European Communities, **Agenda 2000**. Brussels, Official Publications of the European Communities, 1997.

444 Çalış, a.g.e. , s.321-322.

445 Kıbrıs Rum Kesimi’nin Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakereleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Fındıkçı, “Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde Kıbrıs Faktörü”, **Mülkiye Dergisi**, Ocak-Şubat 2000, s. 108-126.

446 Sönmezoglu, a.g.e., s.517-518.

447 Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 924.

448 EU Commission, “**Agenda 2000: Strengthening the Union and Preparing Enlargement**”, http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/community_acquis_turkey/index_en.htm (Erişim:21 Mart 2010)

449 **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Temmuz 1997.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem bu gelişmeler üzerine, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin Ankara'daki temsilcileriyle Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ile ilgili bir toplantı yapmıştır. Lüksemburg'daki zirvede Türkiye'nin adaylığının tescil edilmesinin isteneceği belirtilmiştir. İsmail Cem, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarına gönderdiği mektupta, Avrupa Birliği hedefinin Türkiye için önemli olduğunu ancak bunun bir saplantı olarak düşünülmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İsmail Cem, Aralık ayında yapılacak Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak görülmemesi durumunda, Avrupa Birliği ile Kıbrıs, İnsan Hakları, Demokratikleşme vb. konuları artık müzakere etmeyeceklerini açıklamıştır.⁴⁵⁰ Cem, Gümrük Birliği ile ilgili olarak da, Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden çıkmasının söz konusu olmadığı, ancak taraflar arasındaki uygulamadaki aksaklıkların düzeltilmesinin gerektiği söylenmiştir. Büyükelçilerin Türkiye'nin mesajlarını Avrupa'ya iletmeleri üzerine Avrupa Birliği, Aralık ayında Lüksemburg'da yapılacak olan zirvede Türkiye'nin tam üye adaylığının tescil edilmesi için üç şart öne sürmüştür; İnsan hakları ve demokratikleşmenin sağlanması, Kıbrıs sorununun çözümüne engel değil katkıda bulunulması, makro ekonomik dengelerin sağlanması Avrupa Birliği'nin Türkiye'den temel beklentileri olarak öne sürülmüştür.⁴⁵¹

Lüksemburg Zirvesi öncesinde çalışmalarını hızlandıran Mesut Yılmaz, özellikle Almanya'nın desteğini almaya çalışmıştır. Eylül sonunda Almanya'ya giden Yılmaz, burada olumlu anlamda bir destek almıştır. Bu destek de, Erbakan-Çiller Hükümetine ve özellikle de Çiller'in üslubundan duyulan rahatsızlığın önemli rolü olmuştur.⁴⁵² Mesut Yılmaz'a yönelik bu pozitif yaklaşımın en önemli nedenlerinden birisi, Avrupa Birliği'nin genişleme stratejisinde artık ciddi bir sorun haline gelen ve Almanya'da da bir iç politik konu haline gelen Türkiye'nin tam üyelik durumu konusunda bir anlaşmaya varılması konusundaki umut olmuştur. Mesut Yılmaz Komisyon'un almış olduğu ve Türkiye'yi aday ülkeler dışında bırakan kararın Zirve'de kabul edilmesi durumunda Türkiye'nin sürecin dışına atılacağı uyarısında bulunmuştur.⁴⁵³ Mesut Yılmaz 30 Eylül 1997 tarihinde Almanya Başbakanı Kohl ile yaptıkları görüşmenin ardından Türk basınına iyimser açıklamalarda bulunmuştur. Mesut Yılmaz'ın bu yaklaşımı kamuoyunda abartılı bir beklentinin doğmasına neden olmuştur. Mesut Yılmaz, görüşme sonrasında düzenlediği basın toplantısında bir gazetecinin, "Bu görüşmeden sonra Türkiye Lüksemburg

450 Fikret Bila, "Türkiye'nin Son Dönem Dış Politikasında DSP'nin Rolü", *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Ed. Nejat Dogan ve Mahir Nakip, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 347.

451 *Hürriyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1997.

452 Birand, 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, s.501.

453 Fatih Çekirge, *Sabah Gazetesi*, 30 Eylül 1997.

zirvesinde adaylığa alınacak 11 ülkenin yanına dâhil edilecek mi?” sorusuna, “Bundan sonra olmaması mümkün değil, beklediğimiz oldu, istediğimizi aldık. Avrupa Birliği’nin genişlemesi konusundaki nihai karar, Aralık ayında yapılacak olan Lüksemburg zirvesinde verilecektir. Bugünkü görüşmenin ışığında inanıyorum ki, verilecek olan bu karar Türkiye’yi genişleme sürecinden dışlayan bir karar olmayacaktır” demiştir.⁴⁵⁴ Mesut Yılmaz, Gündem 2000 raporunun Avrupa Komisyonunun görüşü olduğunu, oysa Yunanistan’ın üyeliğine de zamanında Komisyon’un olumsuz rapor verdiğini, ama siyasi iradenin Yunanistan’ı Komisyonun raporuna rağmen üye yapma kararı aldığını hatırlatarak, “Bonn’da çok önemli mesafe aldık. Kesinlikle Komisyon’un önerdiği gibi Türkiye bu sürecin dışında kalmayacaktır” şeklinde ifade kullanmıştır.⁴⁵⁵ Eski Başbakan Çiller ise 1 Ekim 1997’de yaptığı basın toplantısında Yılmaz’ı eleştirmiş ve “Sayın Yılmaz Almanya’ya gitmiş, Alman tezini Almanlara kabul ettirmiş ve dönmüştür” demiş ve “bıraktığımız noktadan çok ciddi ve vahim dönüşler olmuştur” iddiasında bulunmuştur. Çiller’e göre Türkiye “gerçekçi politika” adına haklarından feragat etmiş, hatta Kıbrıs Rum Yönetimi’nin üyelik yolu da Mesut Yılmaz’ın verdiği tavizler sonucu açılmıştı.⁴⁵⁶

55. Hükümetin ortaklarından Demokratik Sol Partili Bakanlar da konuyla ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır. Türkiye’nin Birliğe kabul edilmemesi durumunda Avrupa’nın vizyonunun daralacağını ve küresel bir aktör olmayacağını savunmuşlardır. Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Avrupa’nın Türkiye’yi dışlamasının Birliği küçülteceğini, Türkiye’de ise dinciliğin artacağını vurgulamıştır.⁴⁵⁷ Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise, Ankara’nın önceki hükümetlerden farklı bir politika takip ettiğini, Avrupa Birliğine üyelik konusunda istekli olmalarına rağmen, bu konuda ısrarlı olmayacaklarını, Avrupa’nın bu konuyu iyi düşünmesi gerektiğini, Avrupa’nın ancak Türkiye ile birlikte yeni ufuklara, yeni ekonomik, siyasi, kültürel, tarihsel boyutlara ulaşabileceğini ifade etmiştir.⁴⁵⁸

2.2.6.1. Lüksemburg Zirvesi (12-13 Aralık 1997)

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde yapılan Lüksemburg Zirvesi’nde, Avrupa Birliği’nin genişleme süreciyle birlikte ekonomik ve parasal birlik konuları ele alınmıştır. Zirvede kabul edilen Sonuç Bildirisinin en önemli bölümü genişleme konusuna ayrılmıştır. Zirve’de, Avrupa Konseyi, üyelik başvurusunda bu-

454 Hürriyet Gazetesi, 1 Ekim 1997.

455 Sabah Gazetesi, 2 Ekim 1997.

456 Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 1997.

457 Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kasım 1997.

458 Hürriyet Gazetesi, 27 Kasım 1997.

lunan on bir ülkenin mevcut durumunu Komisyonun önerileri doğrultusunda değerlendirmiştir. Komisyon tarafından Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdikleri düşünülen Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile üyelik müzakerelerinin 1998 yılı ilkbaharında başlatılmasına yönelik bir karar verilmiştir. Romanya, Slovakya, Letonya, Litvanya ve Bulgaristan ile yapılacak müzakere hazırlıklarının ise hızlandırılması istenmiştir.⁴⁵⁹ Lüksemburg Zirvesinde, 11 aday ülkenin zamanında Avrupa Birliği üyesi olmalarını ve bu amaçla üyelik öncesinde hızlı bir şekilde Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlayacak konuma gelmelerini sağlamak için Yoğun Yakınlaştırma Stratejisi de kabul edilmiştir.⁴⁶⁰

Lüksemburg Zirvesi'nde genelde Komisyonun “Gündem 2000” raporunda yaptığı önerileri benimsemekle birlikte, Türkiye için bunun bir adım ötesine giden bir içerik taşımıştır. Türkiye, özellikle demokrasi ve insan hakları konuları vurgulanarak genişleme dışında tutulmuştur. Avrupa Birliği'nin, Türkiye'yi genişleme süreci dışında bırakırken demokrasi ve insan hakları standartları bakımından geri planda olan Slovakya'yi genişleme sürecine dâhil etmesi düşündürücüdür.⁴⁶¹ Bununla beraber Türkiye'nin diğer aday ülkelere oranla gerek coğrafi, gerek nüfus bakımından, gerekse de stratejik konumu nedeniyle daha problemleri bir yapı sergilemesi, genişleme sürecine dâhil edilmemesine bir sebep olarak gösterilebilir.⁴⁶² Zirve'nin en önemli özelliklerinden birisi de 11 aday ülke arasına alınmayan ancak yine de “üyelikle hazırlama stratejisi” çerçevesinde ayrıntılı bir biçimde ele alınan Türkiye'nin durumu olmuştur. Türkiye için bir Avrupa Stratejisi başlığı altında, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin nasıl geliştirileceği ortaya konulmuştur. Öncelikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik için “ehil olduğu” teyit edilmiş ve Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı kıstaslar çerçevesinde değerlendirileceğine ilişkin ifadeler yer verilmiştir.⁴⁶³ Söz konusu strateji, Ortaklık Anlaşmasının olanaklarının geliştirilmesini, Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesini, mali işbirliğine işlerlik kazandırılmasını, Birlik müktesebatının Türkiye tarafından üstlenilmesinin sağlanmasını ve Birliğin bazı programlarına Türkiye'nin de katılımının sağlanmasını kapsamaktadır.⁴⁶⁴ Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir konu da 1998 yılı Mart ayında yapılacak olan Avrupa Konferansına Türkiye'nin davet edilmesi olmuştur.⁴⁶⁵

459 Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.101-103.

460 “Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi”, *Bulletin of the EU*, No: 12/1997, s.13-22.

461 Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.103.

462 Elif Uçkan Dağdemir, *Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliklerinin Değerlendirilmesi*, İstanbul, İKV Yayınları, 1998, s.175.

463 “Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi”, a.g.e ., s.31-35.

464 Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.103.

465 Mehmet Murat Erdoğan, a.g.e ., s.180.

2.2.6.2. Lüksemburg Zirvesinin Siyasal Partiler Tarafından Değerlendirilmesi

12 Aralık 1997 tarihinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini savunanlar için bir hayal kırıklığı olmuştur. Mesut Yılmaz'ın başını çektiği çeşitli kesimler tarafından yürütülen çabalara rağmen, Avrupa Birliği Lüksemburg'daki tarihi zirvede Türkiye ile ilgili beklentiler doğrultusunda bir açılım sunmamıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde alınan kararlar uzun yıllardır devam eden Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Lüksemburg Zirvesinin sonuçlarının değerlendirilmesi bakımından, Avrupa Birliği yetkilileri tarafından yapılan yorumlarla Türk yetkililerin yorumları arasında önemli farklılıklar olmuştur. Avrupa Birliği yetkilileri tarafından yapılan yorumlar da, Türkiye'nin Zirve'de alınan kararlar ile Avrupa Birliği'nin genişleme sürecine resmen dâhil edildiği, Türkiye'nin Zirve'den kazançlı olduğunu sık sık dile getirmişlerdir. Örneğin İngiltere Başbakanı T.Blair: "Kapı Türkiye için ardına kadar açıldı. Türkiye'nin bizim için ne kadar önemli olduğunu gösterdik. Artık Türkiye'nin bu kapıdan geçmesi kalıyor" derken, Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı J.Santer, 'Türkiye bizim Gündem 2000' de önerdiklerimizden çok daha fazlasını elde etti. İlk kez Avrupa Birliği'ne resmen tam üye olabileceğinin güvencesini aldı. Kendine "aday" dedirtti" demiştir.⁴⁶⁶

Türkiye'nin Avrupa Birliği tarafından genişleme sürecinin dışında bırakılmasına, Başbakan Mesut Yılmaz ve kamuoyu büyük tepki göstermiştir. Bu tepkiler Türkiye'de uzun yıllar sürecek bir Lüksemburg Travması yaşanmasına neden olmuştur.⁴⁶⁷ Türkiye, 14 Aralık 1997 tarihinde Hükümet tarafından yapılan bir açıklamayla Avrupa Birliği ile siyasi diyalogu askıya aldığı açıklamıştır. Alınan kararların Haziran ayında yapılacak Cardiff Zirvesinde değiştirilmemesi durumunda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile sürdürmüş olduğu siyasi diyalogu keseceğini açıklamıştır.⁴⁶⁸ 12 Mart'ta Londra'da, büyük ölçüde Türkiye için yapılacak olan Avrupa Konferansı'na Mesut Yılmaz bu koşullarda katılmayacaklarını söylemiştir.⁴⁶⁹ Yılmaz, Avrupa ülkeleriyle ikili ilişkilerin her alanda süreceğini, öteki aday ülkelere gösterilen iyi niyetin Türkiye'ye gösterilmediğini söylemiştir.⁴⁷⁰ Mesut Yılmaz bir başka açıklama

466 Mehmet Ali Birand, *Sabah Gazetesi*, 15 Aralık 1997.

467 Mehmet Murat Erdoğan, a.g.e. , s.181.

468 Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.104-105.

469 Karluk ve Tonus Avrupa Konferansının bir bakıma Türkiye'nin gönülünü almak için yapıldığını ifade ediyorlar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Rıdvan S.Karluk & Özgür Tonuş, *Avrupa Birliği Kapısında Türkiye*, Ankara, Turhan Kitapevi, 2002, s.13-15.

470 *Sabah Gazetesi*, 15 Aralık 1997.

masında da; “Türkiye’nin üyelik girişini reddeden Avrupa Birliği’nin yeni bir Berlin Duvarı dikti ve Türkiye’yi dini nedenlerle duvarın arkasına itti” ifadesini kullanmıştır.⁴⁷¹ Başbakan Yardımcısı Ecevit ise, Türkiye’nin Avrupa Birliği ile siyasi ilişkilerini kestiğini açıklamasının Avrupa’yı telaşlandırdığını söyleyerek, Avrupa’nın yanlış bir adım attığının farkında olduğunu, ancak bundan geri dönemediklerini söylemiştir. Ecevit, Avrupa Birliği’nin asıl sorununun Türkiye’yi içlerine sindirememek olduğunu, Avrupa Konferansı’nın içeriğinin değişmesi ihtimalinin az olduğunu ve bu konferansın anlamını yitirdiğini söylemiştir.⁴⁷² Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise, “Avrupa Birliği ikmale kalmıştır. Bizi aralarına almayanlarla neden siyasi diyalogu sürdürelim ki” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Cem, siyasi diyalogun dondurulmasının ne anlama geldiğini de şu şekilde açıklamıştır: “Bizi bu konuma yerleştiren bir Avrupa Birliği ile bize verilen konum kadar konuşuruz. Öncelikle bizim dış politikamıza ilişkin olan Kıbrıs, Ege, Yunanistan ve insan hakları gibi meselelerin Avrupa Birliği ile konuşulmasının anlamı kalmamıştır” demiştir.⁴⁷³ Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne karşı göstereceği tepki olarak kullanacağı başka bir faktör de Kıbrıs konusu olmuştur. Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Avrupa Birliği’nin Kıbrıs Rum Kesimi ile tam üyelik görüşmeleri başlatması yönünde almış olduğu karara tepki göstermiş ve böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde Türkiye’nin de KKTC ile kısmi bütünleşme planını uygulamaya geçireceğini vurgulamıştır.⁴⁷⁴

Mesut Yılmaz’ın Avrupa Birliği’ne olan tavrı, her geçen gün daha da sertleşmiştir. Yılmaz, Avrupa Birliği’ne altı ay süre verdiklerini, Türkiye’nin diğer 11 aday ülkenin oluşturduğu gruba dâhil edilmediği sürece tutum değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Zirvede Türkiye’nin aile fotoğrafında yer alabileceği önerisini reddetmesiyle ilgili olarak, “fotoğrafa meraklı değilim, 50 yıldır fotoğraf çektirip durduk” demiştir. Yılmaz, Türkiye’nin tavrını açıklamasının ardından pek çok ülke yöneticisinin kendisini arayarak ya da mesaj göndererek; “Biz yanlış yaptık ama kararımızı gözden geçirin, Avrupa Konferansına katılın” dediğini anlatmıştır. Yılmaz;

“Siz yanlış bir karar verdiniz. Çünkü Avrupa’nın kültürel geleceği konusunda fikir mutabakatınız yok. Lüksemburg Zirvesini, AB’yi Hıristiyanlar Kulübü olarak görmek isteyenler kazandı. Bizde diyoruz ki, eğer siz böyle düşünüyorsanız, başvurumuzu geri çekeceğiz. Bunun böyle olmadığının gösterileceği yer bundan sonraki zirvedir. Kendi aranızda kavganızı yapın. Neticeyi Haziran ayında bize söyleyin. Lük-

471 *Sabah Gazetesi*, 16 Aralık 1997.

472 *Milliyet Gazetesi*, 16 Aralık 1997.

473 *Sabah Gazetesi*, 17 Aralık 1997.

474 *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Aralık 1997.

semburg'daki tutumunuz devam ederse, biz bu Birlik için adaylığa talip değiliz. Çünkü Hıristiyan olamayız. Ama eğer söylediklerinizde samimiyseniz, bu tutumunuzu düzeltin. Biz arzumuzu ve taahhütlerimizi muhafaza ediyoruz” ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁵

Başbakan Mesut Yılmaz'ın Türkiye'nin adaylığını geri çekebileceği yönündeki ifadelerinin Türkiye'de iç siyaseti de etkilediği, hatta zaman zaman hükümette sorunlar yarattığı görülmüştür. Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, tam üyelik başvurusunun ve tam üyeliğin Türkiye'nin vazgeçilmez hakkı olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁶ Başbakan Mesut Yılmaz yardımcısı Bülent Ecevit'e göre daha sert ve etkili tepkiler verme eğiliminde iken Ecevit'in Türkiye'nin sertleşerek Avrupa Birliği'ne tüm kapıların kapanmasından kaygılandığı ve Başbakan'ı engellediği görülmüştür.

Mesut Yılmaz'ın konuya yaklaşımına muhalefet partilerinden de eleştiri gelmiştir. En büyük eleştiri ise Doğru Yol Partisi Grup Başkanvekili Saffet Arıkan Bedük'ten gelmiştir. Bedük; “Türk dış politikası öyle hamasi değerlendirmelerle yönlendirilecek kadar küçük değildir” şeklinde konuşmuştur. Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Musa Demirci ise; “Bu yapılan blöftür, bu işlerde de blöf olmaz” demiştir.⁴⁷⁷

Refah Partisi Lideri Necmettin Erbakan da, Cumhurbaşkanı'nı ve Başbakan Mesut Yılmaz'ı izledikleri dış politika konusunda eleştirmiştir. Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı ve Avrupa Birliği zirvesinde alınan kararlara dikkat çekerek, “Şunların aczine, perişanlığına bakın, bir yandan Avrupa'dan kovuluyorlar, bir yandan İslam Konferansından” demiştir.⁴⁷⁸

Lüksemburg Zirvesinde hayal kırıklığına uğrayan Türkiye'de tepkilerin dozu farklı olmakla birlikte Avrupa Birliği'ne karşı, kamuoyunda geniş bir kitlenin tepki gösterdiği söylenebilir.⁴⁷⁹ Muhalefet, Lüksemburg Zirvesinin sonuçlarını eleştirmekle beraber, Hükümet'i de konuyla ilgili olarak izlemiş olduğu politikalar ve vermiş olduğu sert tepki nedeniyle eleştirmiştir. Bu eleştirilerin biraz da olsa muhalefet etme gereğince gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Lüksemburg Zirvesiyle ilgili en önemli sonuç, Türkiye'de uzun bir aradan sonra Avrupa Birliği'ne karşı ortak bir kamuoyu yaratılmış olması

475 *Milliyet Gazetesi*, 18 Aralık 1997.

476 *Hürriyet Gazetesi*, 18 Aralık 1997.

477 *Zaman Gazetesi*, 19 Aralık 1997.

478 *Hürriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1997.

479 “1997 Lüksemburg Zirvesinden sonra Türk hükümeti ilk kez Avrupa Birliği'ne karşı mesafeli bir tutum takındı. Türk toplumundaki hemen hemen bütün unsurlar; siyasi ve ekonomik seçkinler, hükümet ve muhalefet partileri Avrupa Birliği'ne karşı takınılan tutumda birleşti. Daha fazla bilgi için bknz: Eralp, a.g.e. ,s.246-248.

ve bu tarihten itibaren ülke içerisinde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin ciddi şekilde sorgulanmaya başlamış olmasıdır.

2.2.6.3. Lüksemburg Zirvesi Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

Lüksemburg Zirvesi sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri duraklama dönemine girmiştir. Türkiye bu dönemde, bir yandan Avrupa Birliği dışında alternatiflerinin olabileceğini sorgulamaya başlamış, bir yandan da Avrupa Birliği ile gelinen noktada düzenlemeler yapılması için çalışmalarını da sürdürmüştür.

Türkiye Avrupa ile sadece siyasi ilişkilerini kesmekle yetinmeyip, izleyeceği politikalarla Avrupa'ya ekonomik yaptırımlar uygulamaya çalışma yöntemini de benimsemiştir. Bu doğrultuda, 2015 yılına kadar 150 milyar dolarlık savunma harcaması öngören; enerji, otoyollar vb. konularda önemli bir pazara sahip olan Türkiye, ihaleleri verirken Avrupa ülkelerinin kendisine karşı olan tutumunu değerlendireceği kararını almıştır. Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel'in, bazı Avrupa ülkelerinin Türkiye ile ilgili olumlu tutumlarının ardında söz konusu ihalelerin bulunabileceğini söylemesi manidar bulunmuştur.⁴⁸⁰

Başbakan Mesut Yılmaz'ın “ 6 ay içerisinde değişen bir şey olmazsa tam üyelik başvurusunun geri çekileceğine” dair söyleminin yurt içinde çok olumlu karşılanmadığını belirtmiştik. Mesut Yılmaz'ın bu yaklaşımı Türkiye dışında da özellikle ABD'den yoğun tepkiyle karşılanmıştır. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilcisi Lake, Türkiye'de gösterilen tepkileri iç politikaya dönük bir hareket olarak tanımlarken, Türkiye'nin hiçbir şekilde Avrupa Birliği'nden kopmasının söz konusu olmayacağına dair bir ifade kullanmıştır.⁴⁸¹ Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne karşı olan tepkisi, Başkan Clinton ve üst düzey bürokratlar tarafından haklı bulunmakla beraber, tepkinin dozu eleştirilmiştir. Mesut Yılmaz, ABD'ye yapmış olduğu seyahatte tam üyeliği geri çekme tehdidini geri alırken, daha sonra yapmış olduğu basın toplantısında 6 ay içerisinde değişiklik olmazsa durum değerlendirmesi yapacağına dair bir ifade kullanmıştır. Ayrıca, İngiltere'nin Lüksemburg'un yerine dönem başkanı olması dolayısıyla gerek ABD'de, gerekse Türkiye'den Avrupa Birliği'nin yapmış olduğu yanlışlığın düzeltileceğine olan inanç artmıştır.⁴⁸² Başbakan Mesut Yılmaz'ın Amerika seyahati öncesi ve sonrasında Avrupa Birliği'ne tam üyelik ile ilgili yapmış olduğu çelişkili yorumlara en büyük eleştirilerden birisi Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Tansu Çiller tarafından getirilmiştir.

480 Cumhuriyet Gazetesi, 16 Aralık 1997.

481 Michael J.Lake, Turkey: *End of Post Report, Unpublished Report*, Ankara, 1998, s.14 aktaran, Mehmet Murat Erdoğan (2006), a.g.e. , s.,185.

482 Milliyet Gazetesi, 21 Aralık 1997.

Çiller, Hükümetin Avrupa Birliği ve ona bağlı olarak yürüttüğü dış politikayı “kararsızlık ve şaşkınlıkla” yürütülen bir politika olarak tanımlamıştır. Ayrıca tarih boyunca yer almış tüm Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa ile bütünleşmeyi hedef aldıklarını söyleyen Çiller, Hükümetin tam üyeliği geri çekmek gibi düşüncelerini eleştirmiştir.⁴⁸³

Avrupa Birliğinden, tam üyelikle ilgili olarak aradığını bulamayan Türkiye, daha bağlantısız bir politika çabaları içerisine girmiştir. İsmail Cem, Türkiye’nin dış politika konusunda çok dikkatli olması gerektiğini önemle vurgulamıştır. Dış politikada ülkeler arasında düşmanlığa dayalı bir politika yürütülemeyeceğini, eğer Türkiye’nin komşularından bir olumlu adım atılırsa Türkiye’nin buna iki adımla karşılık vereceğini söylemiştir. Türkiye’nin dış politik yelpazesini genişletme çabasında olduklarını, Avrupa Birliği olsun, ABD olsun şeklinde tercih etme durumunda olmadıklarını, hamî, ağabey gibi güçler peşinde olmadıklarını söylemiştir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinde Gümrük Birliği için gerekli taahhütlerine sadık kaldığını ve kalacağını da özellikle vurgulamıştır.⁴⁸⁴

Avrupa Birliği ile olan sıkıntılı süreç devam ederken, iç siyasette de bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan belki de en önemlilerinden birisi; 1995’deki seçimlerde %21,3 oy ile birinci parti olan ve Parlamentoda en çok milletvekiline sahip olan Refah Partisi, 16 Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesi tarafından “laiklik karşıtı güçlerin odağı” haline gelmesi sebebi ile kapatılmıştır.⁴⁸⁵ Partinin Genel Başkanı Necmettin Erbakan başta olmak üzere bazı yöneticilerin de beş yıl boyunca siyaset yapmaları yasaklanmıştır. Aday ülkelerde özellikle demokrasinin tüm kurumlarıyla sağlıklı bir şekilde işlemesi ve insan hakları konularında çok hassas olan, üye ya da üye olmaya çalışan ülkeleri bu konuda sürekli takip eden Avrupa Birliği, benzer olaylarla mukayese edildiğinde Refah Partisinin kapatılmasını nispeten yumuşak sayılabilecek bir açıklama ile yorumlamıştır. Türkiye’nin temel demokratik prensipler çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirmesinin umut edildiği açıklanmıştır.⁴⁸⁶

Refah Partisinin ülke içerisinde ideolojik anlamda Avrupa Birliği’ne muhalefet eden odakların başında geldiğini söylemiştik. Milli Selamet Partisinden beri, Batı ve Avrupa Birliği aleyhinde bir politika yürütülmekteydi. Refah Partili yöneticilerin kapatılma kararı sonrasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurması, Refah Partisinin genel politikalarından bir sapma

483 *Milliyet Gazetesi*, 7 Ocak 1998.

484 *Milliyet Gazetesi*, 12 Ocak 1998.

485 T.C.Resmî Gazete: 23.02.1998 (Refah Partisi’nin kapatılması ile ilgili gerekçeli karar)

486 *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 1998.

olarak değerlendirilebilir. Bu olay, bu tarihten sonra Refah Partisinin Avrupa Birliği ile ilgili söylemlerinde yaşanacak değişikliklerin de başlangıcı olmuştur.⁴⁸⁷

Lüksemburg Zirvesinden sonra Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarının temelini, bekle-gör anlayışına dayandıran Türkiye, 15-16 Haziran 1998 tarihinde gerçekleşen Cardiff Zirvesinde de Avrupa Birliği'nden beklediği anlamda desteği bulamamıştır. Cardiff'te gerçekleştirilen Avrupa Birliği Zirvesi'nin ardından yayımlanan Zirve Sonuçları Belgesi'nin Türkiye ile ilgili kısımları, "Genişleme" başlığı altında yer almıştır.⁴⁸⁸ Avrupa Birliği'nin en kapsamlı genişleme perspektifinin belirlendiği ve gelecekte Avrupa Birliği'ne katılacak ülkelere ilişkin katılım stratejilerinin geliştirildiği Lüksemburg Zirvesi'nin Türkiye'ye ilişkin kısımları ile karşılaştırıldığında, Cardiff Zirvesi sonuçlarının Türkiye'nin konumunda nispi bir ilerleme sağladığını söylemek mümkündür.

Bu zirveyi yorumlayan Bülent Ecevit, Yunanistan dâhil hiçbir Avrupa Birliği üyesinin Türkiye'nin üyelikten ümidini kesmesini istemediğini, çünkü o zaman ellerindeki siyasal araçları yitireceklerini ve baskı yapamayacaklarını, bu yüzden Türkiye'yi bir beklenti içinde, bir umut içinde tutmak istediklerini söyleyerek Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye bakış açısı ile ilgili karamsar bir tablo çizmiştir.⁴⁸⁹ Dışişleri Bakanı İsmail Cem ise, Türkiye'nin adaylık konusunun netlik kazandığını belirterek şu açıklamayı yapmıştır:

"AB konusunda Türkiye'de bazı kavramlar üzerinde bir saplantı olduğunu görüyorum. Lüksemburg'da Türkiye'nin aday kabul edilmemesi için koşullar geliştirildi. Bu gayri tabii bir şeydir ve ben buna şiddetle karşı çıktım. Cardiff'te ise adaylık sürecinde Türkiye'nin üyeliğe ilerlemesi için koşullar getiriliyor. Bence bu önemlidir. Ben Cardiff'te ayrımcılığın tamamen kalktığını söylemiyorum. Cardiff Bildirisi, 'AB'nin ölçüleri var, bu ölçüler çerçevesinde Türkiye ne kadar ilerlerse üyelik yönünde o kadar mesafe alacak' diyor. Biz 14 Aralık kararımızı muhafaza ediyoruz."⁴⁹⁰

487 Refah Partisinin kapatılması üzerine AİHM'ne başvuru yapacağını bildirmesi Batı karşıtı bir partinin Batı ile yeni bir sayfa açıyor olması olarak da algılanabilir. Özellikle Avrupa Birliği'nin demokratik düzene geçiş ve insan hakları gibi konularda hassas tavrı, Türkiye'de bu konularla ilgili sıkıntısı olan kesim için bu tarihten sonra bir dayanak noktası olmuştur. Konuyla ilgili benzer bir yorum için bkz: Cengiz Çandar, *Sabah Gazetesi*, 18 Ocak 1998.

488 Rıdvan Karluk, "Genişleyen Avrupa ve Türkiye", Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı I, Ankara, 24-27 Aralık 1997, s. 260-283.

489 *Zaman Gazetesi*, 15 Haziran 1998.

490 <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=140&Yil=1998&Ay=6> (Erişim:23-05-2010)

Cardiff Zirvesi kararları uyarınca, Türkiye diğer adayların dâhil olduğu rapor sistemine dâhil edilmiş ve Türkiye'nin Kopenhag kriterleri bakımından performansını inceleyen ilk İlerleme Raporu, Komisyon tarafından 4 Kasım 1998 yılında yayımlanmıştır. Raporda, özellikle siyasi kriterler açısından ağır sayılabilecek eleştiriler getirilmiştir. Raporda; Türkiye'de politik açıdan kamu otoritelerinin işleyişinde bazı anormallikler olduğu, insan hakları ihlallerinin devam ettiği, azınlıklara muamele konusunda önemli eksiklikler bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, ordunun sivil denetime tabi olmamasının kaygı verici olarak görüldüğü, Milli Güvenlik Kurulu'nun siyasi yaşamda oynadığı büyük rolün bunu yansıttığı, Güneydoğu'daki duruma askeri olmayan sivil bir çözüm bulunmasının gerektiği, komşu ülkelerle tüm anlaşmazlıkların uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yöntemlerle çözülmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁴⁹¹

Hükümetin ve kamuoyunun 1998 yılı İlerleme Raporuna tepkisi iyimser olmakla beraber, ihtiyatlı bir şekilde yaklaşımları görülmüştür. Ülke içerisindeki yapı ile ilgili olarak yapılan bazı eleştiriler haksız bulunmakla beraber, bu raporun yayımlanması memnuniyet verici kabul edilmiştir. Çünkü, Avrupa Birliği en azından pratikte de olsa diğer adaylarla eşit statüye konulmuştur. Dışişleri Bakanı İsmail Cem, raporun yayımlanmasından memnuniyet duyduğunu belirtmiş, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin önünün açıldığı yönünde yorumda bulunmuştur. Raporda, siyasi kriterler yönünden eleştirilecek yönler olduğunu söylemekle beraber, Komisyon'un adayları değerlendirirken çeşitli konulara değinme hakkı olduğunu da kabul etmiştir.⁴⁹²

2.2.7. IV. ve V. Bülent Ecevit Hükümetleri (11.01.1999 – 18.11.2002)

25 Kasım 1998'de, Yılmaz hükümeti hakkında verilen gensoru önergesi kabul edilince hükümet düşmüş, Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit, Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisinin de desteğini alarak azınlık hükümeti kurmuş ve bu hükümet ülkeyi seçime götürmüştür. Mayıs ayında yapılan seçimler sonucunda Bülent Ecevit başkanlığındaki Demokratik Sol Parti oyların %22,17'sini alarak birinci parti olmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) %17,98 ve Anavatan Partisi (ANAP) %13,22 oy almışlardır.⁴⁹³ Bülent Ecevit'in başbakanlığında DSP, MHP ve Anavatan Partisi arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁴⁹⁴ Koalisyonu oluşturan

491 http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf (Erişim:22-05-2010)

492 *Milliyet Gazetesi*, 6 Kasım 1998.

493 <http://www.belgenet.com/secim/secim1999.html> (Erişim :20-05-2010)

494 *Hürriyet Gazetesi*, 12 Ocak 1999.

partilerden Milliyetçi Hareket Partisi'nin özellikle Avrupa Birliği, Kürt sorunu ve Abdullah Öcalan'ın idam edilmesi konusunda seçim kampanyasında ortaya koymuş olduğu tutum konusunda koalisyon hükümeti kurulurken sıkıntı yaşanacağı izlenimi verilmiş olsa da, uygulamada bu durum tahmin edildiği gibi olmamıştır.⁴⁹⁵ Hükümet programında, Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu noktalara yer verilmiştir:

“Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği tarihten, coğrafyadan ve anlaşmalardan doğan hakkıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne öteki üyelerle eşit hak ve statüye sahip tam üyelik hedefini gerçekleştirirken ulusal hak ve çıkarlarını her zaman titizlikle gözetmeye devam edecektir. Bu çerçevede Avrupa Birliği ile ilişkilerimize ivme kazandırabilecek fırsat ve gelişmeler dikkatle izlenecektir. Türkiye, siyasi ve ekonomik planda olduğu kadar güvenlik ve savunma konularında da, Avrupa ve Transatlantik yapılanmaları ve oluşumları içinde tam ve eşit biçimde yer almak için kararlı bir yaklaşım içinde olacaktır. Gümrük Birliğinin uygulamada ortaya çıkan sakıncalarını gidermek için etkin girişimlerde bulunulacaktır”⁴⁹⁶

Hükümet, kendisine sene sonunda yapılacak Helsinki Zirvesini hedef olarak koymuştur. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 1999 yılı ilerleme raporunda,⁴⁹⁷ Türkiye'ye tam üyelik adaylığı verilmesi yönünde yapılan açıklamalar Helsinki Zirvesi öncesinde Türkiye'nin umutlarını arttırıcı bir gelişme olmuştur. Başbakan Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile raporu incelediklerini belirtmiş ve Komisyonun Türkiye ile ilgili yayımladığı raporun umut verici olduğunu tespit ettiklerini söylemiştir. Muhalefette bulunan, kapatılan Refah Partisinin devamı olarak faaliyet gösteren Fazilet Partisi lideri Recai Kutan ise, Avrupa Birliği tarafından işaret edilen noktalardaki eksikliklerin giderilmesi gerektiğini, Avrupa Birliği'nin de Türkiye'yi oyalamaktan vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁹⁸

Avrupa Birliği ile ilişkilerde yaşanan olumlu yaklaşımların sonucunda bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı İsmail Cem, “Türkiye'nin aday olarak res-

495 Örneğin MHP'li Devlet Bakanı Tunca Toskay Abdullah Öcalan'ın idamının gerçekleşmesi ile ilgili bir soruya vermiş olduğu cevapta; idamın gerçekleşmesi gerektiği konusundaki tutumlarını koruduklarını, bunun Avrupa Birliği ile ilişkilerde sorun yaratıp yaratmayacağı konusunda ise sorulan soruya: siyasetin sorun çözmek sanatı olduğu yönünde ifade kullanmıştır. Sadi Somuncuoğlu ise konuyu ayrı düşünmek gerektiğini söylemiş, MHP'nin politikasının Avrupa Birliği karşıtlığı noktasında olmadığı yönünde işaretler vermiştir. bknz: **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Kasım 1999.

496 **TBMM Genel Kurul Tutanağı**, 21.Dönem,11.Birleşim,4 Haziran 1999.

497 http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf (Erişim: 18 Mayıs 2010)

498 **Milliyet Gazetesi**, 14 Ekim 1999.

men tescilini ve ilanını öngördüğünü açıklayan üye ülkelerin sayısı artmıştır. Türkiye'nin muhtemel adaylığı, bir özel ön koşula bağlı değildir. Türkiye'nin adaylığı halinde özel koşullar uygulaması da söz konusu değildir” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁹⁹ İsmail Cem, bu açıklamasıyla hükümetinin memnuniyetini dile getirmiş, ayrıca Birlik üyesi ülkelere, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına aykırı politikaları kabul etmeyecekleri yönünde hareket edeceklerine ilişkin mesajlar göndermiştir. Hükümetin konuya bu tarz yaklaşımı, kamuoyunda olumlu karşılanmıştır. Yapılan yorumlarda, Hükümetin yaklaşımı özellikle Gümrük Birliği sürecinde DYP-SHP hükümetinin yaklaşımıyla kıyaslanmıştır. Hükümetin konuya, DYP-SHP hükümetinin aksine ağırbaşlılıkla yaklaşması “olmazsa kıyamet kopmaz”, “üyelik Türkiye için bir amaçtır, saplantı değildir”⁵⁰⁰ felsefesiyle hareket etmesi takdirle karşılanmıştır.⁵⁰¹ Türkiye'nin demokratikleşme yolunda gerekli adımları atması, hem yurt içinde hem de yurt dışında takdir edilen bir başka konu olmuştur.

Helsinki'ye giden süreçte, ülke içerisinde, önceki dönemlerle kıyaslanmayacak oranda uzlaşmacı bir politika izlendiğini söylemek mümkündür. Avrupa Birliği'ne karşı olumlu yaklaşım içerisinde bulunan kesimin içerisinde siyasal partileri ve sivil toplum örgütlerini de dâhil etmek mümkündür. Daha önceleri Avrupa Birliği'ne karşı aşırı sert muhalif tavırları ile dikkat çeken Fazilet Partisi'ni de bu grupta saymak mümkündür. Fazilet Partisi'nin Avrupa Birliği'ne yönelik söylemlerinde her geçen gün biraz daha yumuşak ve dikkatli bir üslup kullanılmıştır. Hiç kuşkusuz bu politika değişikliğinin temelinde, ülke içerisinde çözülemeyen birtakım sorunların (özellikle demokrasi ve insan hakları bağlamında) Avrupa Birliği içerisinde yer alacak bir Türkiye'de çözülme olasılığının daha yüksek görülmesi gösterilebilir. Türkiye'nin kendi iç dinamikleri ile değişmesinin zor olduğunu gören geniş bir çevre, bunun Avrupa Birliği aracılığıyla yapılacağına inanmıştır. Fazilet Partili ya da Milli Görüş mensup seçmenler, bu konudan en fazla şikâyetçi olanlardı. Ayrıca Avrupa Birliği'nin Türkiye'de sıklıkla eleştirdiği konulardan birisi de, ordunun siyasal hayata çok fazla müdahil olması ve Milli Güvenlik Kurulunun yapısıydı. Fazilet Partisi içerisinde de bu konular sürekli olarak dile getirilmekteydi. Avrupa Birliğinin siyasi kriterleri ile Fazilet Partisinin kesiştiği birçok nokta bulunmaktaydı. Onlara göre; Türkiye'nin çağdaş, demokrat, insan haklarına saygılı ve kişi hak ve özgürlüklerinin rahatça hareket alanı bulabileceği bir ülke olabilmesi, Avrupa Birliği üyeliği halinde çok daha kolay olabilecekti.⁵⁰²

499 Zaman Gazetesi, 17 Ekim 1999.

500 Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1999.

501 Orhan Birgit, “Helsinki'ye Doğru”, Cumhuriyet Gazetesi, 17 Aralık 1999.

502 Çalış, a.g.e. , s.349.

2.2.7.1. Helsinki Zirvesi 11-12 Aralık 1999

Lüksemburg Zirvesi, Soğuk savaşın bitiminden itibaren bozulmaya başlayan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin bir sonucu olarak görülebilir. Yapılan seçimlerden sonra oluşturulan yeni Hükümet, programında da açıklandığı şekilde, Avrupa Birliği ile ilişkileri canlandırmak maksadıyla kararlı bir şekilde çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda, yapılması gereken uyum tasarılarının Meclis'te kabulüyle çalışmalara başlanmıştır. Avrupa Birliği üyesi devletlerden (İtalya, Almanya, Fransa, Yunanistan gibi) alınan destek⁵⁰³, Hükümet'e Avrupa Birliği ile ilgili konularda cesaretle çalışma imkânı vermiştir. Avrupa Birliği ile Türkiye arasında var olan olumsuz yaklaşım, Helsinki Zirvesi'nden önce sona ermeye başlamıştır. Bunun sebeplerinden birincisi, 1999 yılında Türkiye'de ve özellikle Almanya'da meydana gelen hükümet değişimleridir. Yani Almanya'da Sosyal Demokrat Schröder'in, Türkiye'de ise yine Sosyal Demokrat Ecevit'in başkanlığında bir koalisyon hükümetinin kurulması, bu değişimde rol oynayan etkenlerin başında gelir.⁵⁰⁴ Bilindiği gibi, özellikle Lüksemburg Zirvesinde Hıristiyan Demokratların işbaşında olması, Türkiye'ye karşı takınılan olumsuz tutumun sebepleri arasında gösterilmiştir. İkincisi, Türkiye'de 28 Şubat sürecinde giderek ağırlaşan genel durum ve ülke içerisindeki siyasal sorunların sebep olabileceği olumsuz durumlar, hem Avrupa Birliği'nde hem de Türkiye'de endişelere yol açmıştır. Bunun üzerine, Türkiye'nin Batı (Avrupa Birliği) ile bağlarının tekrar güçlendirilmesi ve Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunun korunması amaçlanmıştır.⁵⁰⁵ Üçüncüsü, Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs, Ege ve azınlıklar sorunlarının çözülebilmemesinin ancak Türkiye ile “yakın diyalog ve işbirliği” yoluyla mümkün olabileceği kanaatinin öncelikle Yunanistan'da ve ardından tüm Avrupa Birliği üyesi ülkelerde uyanmış olmasıdır.⁵⁰⁶ Son olarak da ABD'nin, Türkiye'nin Batı sisteminden kopmasını önlemek amacıyla Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine desteğini artırmasıdır.⁵⁰⁷

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği devlet ve hükümet başkanları zirvesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde

503 *Sabah Gazetesi*, 29 Temmuz 1999; *Hürriyet Gazetesi*, 2 Eylül 1999.

504 Christopher Brewin, *Turkey and Europe after the Nice Summit*, İstanbul, Tesev Yayınları, 2002, s.25.

505 Ramazan Gözen, “Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği'ne Doğru Dönüşümü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt:2, No:6, 2006, s.1-16.

506 Brewin, *a.g.e.*, s.27.

507 ABD'nin Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemesinin nedenlerinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. İlhan Uzgel, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, C.2, Ed. Baskın Oran, s.227-228.

önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmuştur.⁵⁰⁸ Helsinki Zirvesi'nde Türkiye, Avrupa Birliği'ne "aday ülke" olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu zirve sonunda kabul edilen Başkanlık sonuç belgesinde Türkiye'nin aday ülke olması ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

"Avrupa Birliği Konseyi, Türkiye'de son zamanlarda yaşanan olumlu gelişmeleri ve Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uyum yönündeki reformlarını sürdürme niyetini memnuniyetle karşılar. Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir."⁵⁰⁹

Helsinki Zirvesinde alınan kararlara göre, Türkiye, diğer aday devletler gibi mevcut Avrupa stratejisine dayanılarak, reformlarını teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik bir katılım öncesi stratejiden istifade edecektir. Türkiye bunun bir sonucu olarak topluluk programları ve ajansları ile aday ülkeler ile Avrupa Birliği arasında, katılım süreci çerçevesinde yapılan toplantılara katılma imkânına sahip olabilecektir.⁵¹⁰

Lüksemburg Zirvesi'ne kadar olan süreçte, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini gerçekleştirme performansı, Avrupa Birliği'nin beklentilerinin altında kalmıştır.⁵¹¹ Helsinki Zirvesine kadar olan süreçte özellikle yeni Hükümetin de yoğun gayretleriyle, Türkiye'nin performansı ciddi anlamda artmıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde, "Türkiye sorunları çözsün sonra gelsin" görüşü benimsenirken, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye-Avrupa Birliği "sorunların beraber çözülmesi" konusunda birbirine yakın durmuşlardır.⁵¹² Helsinki Zirvesinde Türkiye ile ilgili önemli kararlar alınmakla beraber, sadece Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olmamış, Avrupa Birliği'nin genişleme süreciyle ilgili yaklaşımının da değişmesine neden olmuştur. Avrupa Birliği genişleme sürecinde yeni bir vizyona kavuşmuştur. Avrupa Birliği'nin sınırlarını çizmenin zor olduğunu ve sınır çizme yaklaşımının yanlış olduğunu, sınırları çizmek yerine işbirliğinin arttırılması anlayışının benimsendiği söylenebilir.⁵¹³

508 Helsinki Zirvesinde alınan kararların tamamının orijinal metni için:

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/cc/ACFA4C.htm (Erişim:22 Mayıs2010)

509 Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi (10–11 Aralık 1999)

<http://www.ikv.org.tr/pdfs/helsinkizirvesonuc-tr.pdf>. (Erişim: 12 Nisan 2010)

510 Coşkun Can Aktan, *Türkiye Avrupa Birliği'nin Neresinde?* İzmir, EGIAD Yayını, 2000, s.33.

511 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin Karakterindeki Asyaly Boyut: Avrupa Birliği Üyeligi için Bir Engel ya da Kolaylık mı?", <http://www.stradigma.com>. Şubat 2003, Sayı:1.

512 Attila Eralp, *Helsinki Zirvesi'nden Sonra Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerine Genel Bakış Paneli*, Ankara, TCMB Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, 2000, s.49

513 A .c. , s.12.

Başbakan Bülent Ecevit Zirve'de yapmış olduğu konuşmada şu noktalara değinmiştir:

“Türkiye’ye Avrupa Birliği’nde adaylık statüsünün tanınması, yalnız Avrupa için değil, bütün dünya için önemli bir aşamadır. Adaylık ve gerekli koşullar sağlandığında tam üyelik, Türkiye’nin, tarihinden, coğrafyadan ve 1963 Anlaşması’ndan kaynaklanan hakkıdır. Ayrıca, Türkiye, son dört yıldır, Avrupa Birliği’ne tam üye olmadan Gümrük Birliği’ni tamamlamış olan tek ülkedir. Bu nedenlerle, Helsinki’deki doruk toplantısında, Türkiye’nin oybirliğiyle aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiş olması ve başka aday ülkelerle eşit konumda olacağı’nın açık ve kesin bir dille ifade edilmiş bulunması olumlu bir gelişmedir. Böylelikle Türkiye’ye tam üyelik kapısı da açılmış olmaktadır. Türkler yaklaşık altı yüzyıldır Avrupalı... Ama Türkler sadece Avrupalı değildir... Aynı zamanda Asyalı, Kafkasyalı, Ortadoğuludur. Türkiye aynı zamanda Doğu Akdeniz’in, Karadeniz’in ve Balkanlar’ın çok etkili bir ülkesidir. Türkiye, Hazar Havzası’nın ve Kafkasların petrol ve gaz zenginliklerinin dünya pazarlarına taşınacağı bir terminal ülkesi haline de gelmektedir. Türkiye, yalnız Avrupa ile Asya arasında değil, Hıristiyanlık ve Musevilikle İslamiyet arasında da canlı bir köprüdür. Türkiye, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkeler arasında, demokrasinin ve laikliğin öncüsüdür. Türkiye, Rudyard Kipling gibi Doğu ile Batı’nın hiçbir zaman bir araya gelemeyeceğini söyleyen veya Samuel Huntington gibi uygarlıklar çatışmasının kaçınılmazlığını düşünenlerin kehanetlerini de boşa çıkaran bir ülkedir. Bu nedenlerle, Türkiye’nin AB üyeliği, en az Türkiye’nin yararına olduğu kadar, AB’nin de yararınadır. Tam üyeliğimiz için insan hakları ve demokrasi bakımından bazı eksikliklerimiz olduğunun da, ekonomimizdeki bazı olumsuzlukların da bilincindeyiz. Ama dış etkenlerin tüm bu olumsuz yansımaları ne olursa olsun, her alandaki eksikliklerimizi süratle tamamlamak öncelikle bizim kendi sorumluluğumuzdur. Altı buçuk aydır görevde bulunan üç partili koalisyon Hükümetimiz, gerek insan hakları ve demokrasi bakımından gerek ekonominin düzleşme çıkarılması bakımından büyük atılımları birbiri ardına gerçekleştirmektedir. Kısa sürede gerçekleştirdiğimiz bu atılımlar, yalnız Hükümetimizin uyumluluğunun ve kararlılığının değil, aynı zamanda halkımızın yeniliklere yatkınlığının da kanıtlarıdır. Avrupa Birliği, Türkiye’nin tam üyelik koşullarını sağlamanın uzun yıllar alacağını düşünüyor. Fakat ben inanıyorum ki biz bu hedeflere Türk toplumunun dinamizmiyle ve demokrasiye bağlılığı ile çok daha kısa sürede erişebiliriz. Tabii, bunun için Türkiye’nin ve AB’nin üstlenmiş oldukları sorumlulukları iyi

niyetle yerine getirmeleri gerekir. AB'nin Türkiye ile ilgili kararının Türkiye'ye de, Avrupa Birliği'ne de, bütün insanlığa da hayırlı olmasını dilerim.”⁵¹⁴

Bülent Ecevit Zirvenin ertesi günü yapmış olduğu açıklamada da; Türkiye'nin adaylığının Avrupa ve tüm dünya açısından çok önemli olduğuna değinmiş, Helsinki Zirvesinde alınan bu kararın Türkiye'nin jeopolitik durumu gereğince Doğu ile Batı, Asya ile Avrupa'nın bütünleşmesi açısından hayati bir konu olduğunu söylemiştir. Ecevit, Avrupa Birliği üyesi olacak Türkiye'de idam cezasının kaldırılması gerektiğine de değinmiş, partisinin bu cezanın kaldırılması için çalıştığını, Milliyetçi Hareket Partisi'nin de pozisyonunu buna göre değiştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durum koalisyonu oluşturan partiler arasında Avrupa Birliği kriterlerinin Türkiye'ye uygulanması hususunda bazı konularda fikir ayrılıkları olduğunun göstergesidir.⁵¹⁵ Bu sorunlar, ileride koalisyon Hükümetinin işleyişinde problemler yaratacak ve koalisyon Hükümetinin dağılmasına sebep olacaktır.

2.2.7.2. Helsinki Zirvesi Sonrası Yapılan Değerlendirmeler

Helsinki Zirvesi sonrası yapılan değerlendirmelerde, Türk kamuoyunun büyük bir bölümü Zirve'de alınan kararları büyük bir zafer ve dönüm noktası olarak değerlendirmişlerdir. 11-12 Aralık 1999 tarihli birçok gazetede Helsinki Zirvesinde alınan kararlar memnuniyetle karşılanmıştır. Gazetelerde genellikle şu başlıklar ön plana çıkmıştır: Hürriyet gazetesi; “Avrupa: Hoş Geldin Türkiye”, Milliyet gazetesi “Asrın Buluşması Dügümden Dügüne”, Radikal gazetesi; “Avrupa'dan Türkiye'ye: Hoş Geldiniz”. Sabah'ta “160 Yıllık Rüya” başlığı altında, “1839'da Tanzimat Fermanı'yla başlayan Türkiye'nin Avrupalılaşıma macerası dün Helsinki'de mutlu sona ulaştı. Türkiye resmen Avrupa Birliği'ne aday ilan edildi.” yorumları yapılmıştır.⁵¹⁶ Kamuoyunun bu şekilde yaklaşımına karşılık, Helsinki Zirvesinde hem müzakerelere başlanması konusunda tarih verilmemesi, hem de Kıbrıs ve Ege konularındaki düzenlemeler sebebiyle Hükümet, Helsinki Zirvesinin sonuçlarına daha temkinli yaklaşmıştır.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Helsinki Zirvesi ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmede, Türkiye'nin tarihi bir fırsat yakaladığını, sağlanan adaylık statüsüyle önemli bir dönemecin eşiğine geldiğini, Zirve'de rahat-

514 Başbakan Bülent Ecevit'in 11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesinde Yapmış Olduğu Konuşma, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinkizirve_01.html (Erişim: 20 Mayıs 2010).

515 Sabah Gazetesi, 12 Aralık 1999.

516 Hürriyet Gazetesi, 12 Aralık 1999; Milliyet Gazetesi, 11 Aralık 1999; Radikal Gazetesi, 11 Aralık 1999; Sabah Gazetesi, 11 Aralık 1999.

sızlık veren noktalar olmasına rağmen artık bu konuların Avrupalı muhataplarla aday olarak tartışılabileceği bir zemine sahip olduklarını söylemiştir.⁵¹⁷

14 Aralık 1999 tarihinde Meclis'te yapılan görüşmelerde Hükümet ve Muhalefet partileri, Helsinki Zirvesi ile ilgili görüşlerini ifade etmişlerdir. Helsinki Zirvesi'nde alınan kararların Türkiye açısından en dikkat çekici sonuçlarından birisi, Lüksemburg Zirvesi'nde beklentilerin aksine alınan karar sonucunda “yaşanılan hayal kırıklığının” düzeltilmesiydi. Başbakan Ecevit'in TBMM'de 14 Aralık'ta yaptığı konuşmada bunun önemi açıkça ortaya konmuştur. Ecevit yapmış olduğu konuşmada; 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde kapıların Türkiye'nin yüzüne kapatıldığını, Türk toplumunda Avrupa Birliği'ne yönelik olumsuz bir havanın oluştuğunu söylemiştir. Hatta Türkiye'de Avrupa Birliği ile ilgili umutların neredeyse bitme noktasına geldiğini belirtmiştir. Ecevit, kişisel olarak umutlarının hiçbir zaman bitmediğini söyleyerek, iki yıl sonra kapımızın çalındığını ve 10 Aralık 1999 Cuma akşamı, Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği için tam üye adaylığı hakkının, Türkiye'ye ön koşulsuz olarak tanındığını söylemiştir. Bülent Ecevit konuşmasının devamında, Türkiye'nin yalnız Avrupa ile Asya arasında değil, Hıristiyanlık ve Musevilikle İslamiyet arasında da canlı bir bağ olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkeler arasında, demokrasinin, çağdaşlığın ve laikliğin öncüsü olduğunu söylemiştir. Bu niteliğini ne kadar geliştirip güçlendirebilirse, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ndeki etkinliğinin o kadar artacağını söylemiştir. Ecevit son olarak, bu sonucun ulusun ortak başarısı olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵¹⁸

Hükümet ortaklarından Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz da yapmış olduğu açıklamada, Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlar, Türkiye'nin yıllardır eşliğinde beklediği Avrupa kapısından içeriye adım attığını söylemiştir. Helsinki Zirvesinde alınan kararlarla neredeyse kırk yıldan beri Türkiye'yi yöneten tüm hükümetlerin Batı'yla bütünleşme, Avrupa'yla tam ve eşit ortaklığa girme ortak hedefinin, artık kâğıt üzerinde bir özenti, bir avuntu olmaktan çıkmış olduğunu belirtmiştir. “Avrupa Birliği sürecinin uzunluğu biraz da bize bağlı şu veya bu vadede, fakat her hal ve kârda görülebilir bir gelecekte yaşama geçirilebilecek bir vaka” haline geldiğini ifade ederek gelen noktadaki memnuniyetini ifade etmiştir.⁵¹⁹

Koalisyon Hükümetinin bir diğer ortağı Milliyetçi Hareket Partisi adına konuşan Kürşad Eser de, Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin hak etmediği

517 *Hürriyet Gazetesi*, 11 Aralık 1999.

518 *TBMM Genel Kurul Tutanağı*, 21. Dönem, 2. Yasama Yılı, 14 Aralık 1999.

519 *A.e.*

bir netice aldığını ifade etmiş ancak bu zirve sonrası kurulan yeni Hükümetin özverili çalışması sonucunda, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin olumlu bir sürece girdiğini söylemiştir. Avrupa birliği ile gelinilen nokta ile ilgili partisinin memnuniyet duyduğunu söylemiş, ülke menfaatlerinin gerektirdiği şekilde her zaman hareket edeceklerini söylemiştir.⁵²⁰

Muhalefette bulunan partilerden Doğru Yol Partisi adına konuşan Mehmet Sağlam da gelinen noktayı memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmiştir.⁵²¹ 28 Şubat sürecine kadar Avrupa Birliği'ne karşıt duruş sergileyen Fazilet Partisinin özellikle bu tarihten sonra Avrupa Birliği'ne karşı tutumunu değiştirmeye başladığını ifade etmiştir. Nitekim bu doğrultuda 14 Aralık 1999 yılında Meclis'te yapılan Genel Görüşmede Fazilet Partisinin söylemlerinde bunun örneklerini görmekteyiz. Fazilet Partisi adına konuşan Oğuzhan Asiltürk, yapılan toplantıyı tarihi bir toplantı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Asiltürk, özellikle demokrasi, insan hakları ve laiklik konularına işaret etmiştir. Türkiye'de bu konularda eksiklikler ve sıkıntılar olduğunu söyleyerek, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin bunları gidereceği yönünde inancını belirtmiştir. Bununla beraber, stratejik ve milli menfaatlerden asla taviz verilmemesi gerektiğini söylemiştir. Konuşmasının sonunda insan hakları konusuna tekrar değinmiş ve Türkiye'nin bu süreçte en önemli kazanımının bu yönde olacağından dolayı umutlu olduklarını belirtmiştir.⁵²²

1970'li yıllardan itibaren yer aldığı politika sahnesinde sürekli olarak Batı'ya karşı duran ve bu vesileyle Avrupa Birliği'ni eleştiren, bu birliği Hıristiyan Birliği olarak tanımlayan Necmettin Erbakan da Helsinki Zirvesini değerlendirmiştir.⁵²³ Necmettin Erbakan, Helsinki Zirvesinin olduğu dönemde yasaklı bir siyasetçi olmakla beraber, Fazilet Partisi üzerinde etkisi tartışılmazdı. Erbakan da Helsinki Zirvesi ile ilgili yaptığı değerlendirmede insan hakları konusunu ön plana çıkartmıştır. Ülke içerisinde, kendi görüşleri doğrultusunda savunduğu ilkelerin, çözüm konusunda yaşanan sıkıntıların, Avrupa Birliği platformunda çözülebileceğine işaret etmiştir. İnsan hakları, akıl ve bilim konularında kendilerinin her zaman destekleyici olduklarını söylemiştir. Yani Erbakan'a göre Türkiye içerisinde değişim, önceki söylemlerinde olduğu gibi⁵²⁴ değil, Avrupa Birliği'ne üye olarak gerçekleşebilecek-

520 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 21.Dönem, 2.Yasama Yılı, 14 Aralık 1999.

521 A.e.

522 A.e.

523 Ruşen Çakır, "İslamcıların Batılılaşma Süreci", **Birikim**, Sayı:128, Aralık 1999, s.50-52.

524 Necmettin Erbakan, 13.4.1994 tarihinde Refah Partisi Meclis Grubunda yaptığı konuşmada: "Şimdi ikinci bir önemli nokta, Refah Partisi iktidara gelecek. Adil Düzen kurulacak. Sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak, kansız mı olacak bu kelimeleri kullanmak bile istemiyorum amma, bunların terörizmi karşısında herkes gerçeği açıkça görsün diye bu kelimeleri kullanma mecburiyetini duyuyorum. Türkiye'nin şu anda bir şeye karar vermesi

ti.⁵²⁵ Erbakan ayrıca kendine göre bir savunma mekanizması geliştirerek, kendilerinin değil Avrupa Birliği'nin değiştiğini, bu nedenle kendilerinin de bu olaya destek verdiğini söylemiştir.⁵²⁶

Türkiye'de Avrupa Birliği'ne yönelik siyasal partiler ve belirli gruplarda görülen tutum değişikliği bazı köşe yazarları tarafından da gündeme getirilmiştir. Örneğin Türker Alkan Radikal gazetesinde yazmış olduğu yazıda şu ifadeleri kullanıyordu:

“İlk başta adı Ortak Pazar'dı. Yalnız solcular değil, milliyetçi ve dinci sağ da karşıydı Ortak Pazar'a. Milliyetçiler, ulusal egemenliğe kısıtlama getireceği için, dinciler de Ortak Pazar'ı bir gavur birliği olarak gördükleri için karşı çıkıyorlardı... AB'ye şimdi girmekle yitireceğimiz egemenliğin oranı, yirmi yıl önce Ortak Pazar'a girseydik, yitireceğimiz egemenlikten çok daha fazladır. Buna rağmen herkes nefesini tutmuş Helsinki Zirvesi'ni bekliyor. Sağcısı, solcusu, milliyetçisi, dincisi herkes Avrupa Birliği'ne girmekten yana. İtiraz eder gibi yapanların en temel karşı çıkış noktası da, ilke olarak girmeye değil, geçiş sürecindeki olumsuzluklara ilişkin. Solcular, 12 Mart ve 12 Eylül'de almış oldukları demokrasi dersinin etkisiyle tavır değiştirdiler. Milliyetçiler de 12 Eylül'de hiç beklemedikleri bir devletle karşılaştılar. Türkes “Fikirlerimiz iktidar da biz hapisteyiz diye durumu özetlemişti.”En çarpıcı değişiklik ise radikal dinci kanatta görülmüştür. Tüm Batı'yı dinsizlikle, ahlaksızlıkla, Hıristiyan kulübü olmakla suçlayan dinci sağ, 28 Şubat sürecinden beri tavır değiştirdi. Özellikle radikal sağın yayın organları artık Avrupa Birliği ile ilgili olarak ya olumlu yayın yapıyorlar ya da susuyorlar.”⁵²⁷

Zaman Gazetesinde yer alan başka bir yorumda da Alkan'ın yaklaşımı doğrulanmaktaydı. Mustafa Ünal yapmış olduğu yorumda; Türkiye'de özgürlüklerin kısıtlandığını, sandıktan birinci sırada çıkan partinin kapatıldığını ve liderinin yasaklandığını belirtmiştir. Helsinki sürecinin ülke içerisinde özgürlük ve demokrasi isteyen herkesin işine geleceğini belirterek hiçbir şeyin Helsinki Zirvesinden önceki gibi olmayacağını ifade etmiştir.⁵²⁸

luzum. Refah Partisi Adil Düzen getirecek. Bu kesin şart, geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak. Altmış milyon buna karar verecek” demıştır. Bu konuşma Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasının sebeplerinden birisidir. http://www.belgenet.com/dava/rpdava_g01.html (Erişim:21 Nisan 2010)

525 **Milli Gazete**, 14-15 Aralık 1999.

526 Çalış, a.g.e. , s.358.

527 Türker Alkan, “Ortak Mezar mı, Ortak Huzur mu?”, **Radikal Gazetesi**, 10 Aralık 1999.

528 Mustafa Ünal, “Yok Öyle, Burası Avrupa”, **Zaman Gazetesi**, 10 Aralık 1999.

Aynı gazeteden Ali Bulaç da; Türk modernleşmesinin “Batı’ya karşı Batılılaşma” olduğunu söylemiş, Türkiye Avrupa Birliği’ne üye olursa bundan en büyük zararı Türkiye’de Batıcı ve Batılaştırıcı zümrelerin göreceğini söylemiştir. Ülkede, insanların dini görüşleri nedeniyle engellendiğini, din ve vicdan özgürlüğünün ihlal edildiğini söyleyerek Avrupa Birliği’ne girmenin kaçınılmaz olduğunu söylemiştir.⁵²⁹ Farklı yaklaşımlara sahip olan gazetelerde köşe yazarlığı yapan Türker Alkan, Mustafa Ünal ve Ali Bulaç tarafından yapılan yorumlarda, yukarıda değinmeye çalıştığımız şekilde Türkiye’de faaliyet gösteren farklı siyasi gruplarda Avrupa Birliği’ne ilişkin yaşanan tutum farklılığı çok güzel bir şekilde özetlenmiştir.

Helsinki’de somutlaşan ve eksiklerine rağmen belirli bir rotaya giren Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri konusunda ülke içerisinde genel anlamda bir mutabakat sağlanmakla beraber, sürece kuşkuyla bakan bir kesim de vardı. Özellikle Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye yönelik uyguladığı politika nedeni ile şüpheli bir kitle oluşmuştu. Türkiye’de milliyetçi cumhuriyetçiler şeklinde tanımlanabilecek bir kesim, Avrupa Birliği’ne kuşkuyla bakmaya devam ediyordu.⁵³⁰ Avrupa Birliği’ni ideolojik olarak kabul etmeyen küçük bir grup dışında (Örneğin İşçi Partisi), Avrupa Birliği’ni eleştirenlerin temel hareket noktası Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye karşı dürüst olmadığı ve Türkiye’yi çifte standartlarla sürekli oyalamaya çalıştığı görüşüdür. Bu görüşe sahip olunmasında en önemli nedenler, Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye karşı uygulamaları ve Helsinki Zirvesinde alınan kararlarda bile dikkat çeken aşırı diplomatik ifadelerdir.⁵³¹ Avrupa Birliği’ne karşı olanlar, “Helsinki Zirvesinde Türkiye’nin herhangi bir kazanım elde etmeden Avrupa Birliği’ne bağımlı hale geldiği” görüşünü savunmuşlardır.

Örneğin Emekli General Suat İlhan, Helsinki’de görülen tutum değişikliğinin sebebini şu şekilde açıklamıştır;

“Lüksemburg ve Helsinki Zirvelerinin arasında Türkiye’nin uyguladığı politika etkili olmuştur. Avrupa için önemli olanın sorunların istedikleri yönde çözüme kavuşturulmasıydı. Türkiye’nin diğer sistemlere girmesini Avrupa’nın önlemesi gerekiyordu. Bu nedenle Türkiye’yi Avrupa Birliği’nden tamamen koparmak yerine üye adaylığı ile etki altında tutmak istemişlerdir. Türkiye’de ülkeyi bölmeye çalışacak kişi ve çevrelerin, üye adaylığı verilerek harekete geçirilmesi, bu gruplara faaliyetlerini rahatça yürütebilme imkânı sağlamayı düşünerek bu şe-

529 Ali Bulaç, “Niçin AB”, *Zaman Gazetesi*, 11 Aralık 1999.

530 İsmet Berkan, “Hazır mıyız?”, *Radikal Gazetesi*, 10 Aralık 1999.

531 Erol Manisalı, *İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2002, s.163-170.

kilde bir uygulama yapmışlardır” diyerek Avrupa Birliği üyesi ülkelere ağır bir suçlama getirmiştir.⁵³²

Manisalı' ya göre ise Helsinki Zirvesi sonrası, Türkiye'nin yavaş yavaş “Avrupa'nın post modern sömürgesi olmasının” yolu açılmıştı.⁵³³ Eski Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Mümtaz Soysal da “Adaylık Kapanı” başlıklı yazısında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olma sevdası için hem Kıbrıs'ın feda edildiğini hem de Sevr'e doğru yeni bir gidişin başlatıldığını iddia etmiştir.⁵³⁴ Mümtaz Soysal, 12 Aralık'ta yazdığı yazıda da;

“Helsinki Türkiye'nin dış ilişkilerine atılmış bir büyük kazıktan ibarettir. Türkiye Avrupa'nın bekleme odasında işgal edilmek üzere bekliyor. Bunu çağdaş, demokrat ve özgürlükçü olacağız derken insanları din, mezhep ve dil kavgalarıyla dolu bir Yeni Ortaçağ'a sürüklemenin uçurum kenarlarında dolaşan yerli ve yabancı entel salaklara da anlatmak gerekecek” demiştir.⁵³⁵

Şüphesiz, bu endişeleri dile getiren kesimlerde Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı politikalarındaki tutarsızlıklar, “Kürt sorunu” ve Abdullah Öcalan'ın yakalanması konusundaki yaklaşımının büyük yeri vardı. Türkiye'de Avrupa Birliği'ne karşı var olan bu “güvensizliğin” ayırt edici özelliklerinden en önemlisi, bu endişenin “milliyetçi”, “dinci” ya da “sosyalist” çevrelerin dışına çıkması ve Türkiye'deki “Batıcı- Modernleşmeci elit” içinde yer bulmasıydı.⁵³⁶

Helsinki zirvesi kararları, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşıt düşüncenin gelişimi için önemli bir dönüm noktası olmuş, bu sürece eleştirel bakanlar yeni argümanlar geliştirmiş ve karşıt düşünce alanı bu tarihten başlayarak giderek genişlemiştir. Sonuç olarak, Helsinki Zirvesi genel olarak, içerde bir “başarı” havasıyla karşılanırsa bile, Türkiye'de Avrupa Birliği tartışmalarının bu Zirve ile büyük bir yoğunluk ve çeşitlilik kazandığını söyleyebiliriz. Yine bu Zirveden itibaren, sürecin uzamasının da etkisiyle Avrupa Birliği sürecinin Türkiye'de yaratacağı olumsuz ya da yıkıcı etkiler yavaş yavaş dile getirilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin “Kürt Sorunu”, “Kıbrıs Sorunu” gibi temel parametrelerde büyük kayıplara uğrayacağı açıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Helsinki Zirvesinden sonra, Türkiye içerisinde zorunlu bir değişim söz konusu olmuştur. Türk modernleşmesinin “Seçkin Batıcılıktan”, “Demokratikleştirici Batıcılığa” geçmesi bir zorunluluk halini almış-

532 **Türkiye Gazetesi**, 2 Nisan 2001.

533 Erol Manisalı, “Avrupalılık mı, Avrupalılık mı?”, **Hürriyet Gazetesi**, 26 Ağustos 2001.

534 Mümtaz Soysal, “Adaylık Kapanı”, **Hürriyet Gazetesi**, 8 Aralık 1999.

535 Mümtaz Soysal, “ Beş Paralık Adaylık”, **Hürriyet Gazetesi**, 12 Aralık 1999.

536 Mehmet Murat Erdoğan, a.g.e. , s.228-230.

tı.⁵³⁷ Bunun gerek kurumlar bazında gerekse de geniş halk kitlelerini içine alacak şekilde yapılması zorunluluğu vardı.

2.2.7.3. *Helsinki Zirvesi Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*

Helsinki Zirvesinde alınan kararlar sonrası, Avrupa Birliği'ne karşı olumlu bir bakış açısına sahip olan Hükümetin Avrupa Birliği adaylığıyla ilgili çalışmalarına hemen başladığı görülmüştür. Bu doğrultuda, ülke içerisinde özellikle insan hakları konusundaki düzenlemelerle ilgili çalışmalara başlanmıştır. Avrupa Birliği'nin genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verheugen'in de Mart ayında Türkiye'yi ziyaretinde Başbakan Ecevit, Türkiye'nin temel sıkıntılarını kendisine iletmıştır. Ecevit, özellikle adaylık kapsamında Türkiye'ye yönelik izleme sürecinin zamanında yapılarak geciktirilmemesini istemiştir. Türkiye'nin bu durumdan rahatsızlık duyabileceğini ifade etmiştir. Avrupa Birliği tarafından Türkiye'ye yapılacak maddi yardımların moral açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de var olan Güneydoğu sorununun Kürt sorunu olarak tanımlanmamasını, Türkiye'de ve Türk toplumunda ırk ayrımcılığı olmadığını, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan sorunların da ırk ayrımından kaynaklanmadığını Verheugen'e iletmıştır.⁵³⁸

Bu dönemde Avrupa Birliği konusunda yapılacak çalışmaları koordine etmek için Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin kurulması Türkiye'nin adaylık statüsüne verdiği önemin bir sonucu olarak da kabul edilebilir.⁵³⁹ Avrupa Birliği ile ilişkilerde, gerek yurt içi gerekse yurt dışında yapılan tartışmaların odak noktası olan insan hakları alanında da önemli bir kurum olarak sivil toplum örgütlerinin de katılımı ile "İnsan Hakları Koordinasyon Üst Kurulu" da yine aynı dönemde göreve başlamıştır.

19-20 Haziran 2000'de Portekiz'de (Feira) gerçekleşen Zirvede Türkiye'nin üyelik kriterlerini yerine getirmesi gerekliliği vurgulanmış ve Komisyon'un Türkiye'ye sağlıklı bir mali yardım gerçekleştirilmesi konusunda önlemler alması tavsiye edilmiştir.⁵⁴⁰ Avrupa Birliği Feira Zirvesinde, NATO'nun imkân ve yetkilerinin otomatik olarak Avrupa Birliği'ne devredilmesini sağlayan ve AGSK çerçevesinde, kriz anında ve insani yardım amaçlı operasyonlarla birlikte barışı sağlama operasyonlarında NATO güçlerini kullanması halinde, karar mekanizmasının kendi kontrolü altında kalmasını

537 Dağı, İhsan D., Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz? Ankara, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt 5, Sayı 17, 2000, s. 19-32

538 **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mart 2000.

539 **T.C.Resmî Gazete**, 04.07.2000: 4587 Sayılı "AB Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun".

540 http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00200-r1.en0.htm Erişim:(24 Nisan 2010).

sağlayan bir kararı kabul etmiş ve buna göre Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkeler AGSK'nin karar alma sürecinin dışında bırakılmıştır. Bu gelişmeye Türkiye çok sert tepki göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı yaptığı yazılı açıklamada, Türkiye'nin NATO imkân ve yeteneklerinin otomatik olarak Avrupa Birliği'nin kullanımına sunulmasını kabul etmeyeceğini açıklamıştır.⁵⁴¹ Başbakan Bülent Ecevit de; “Hem NATO'daki kuvvetlerimizi kullanmak isteyecek, hem de karar hakkı vermeyecek. Bu çok ağır bir muamele, çok ağır bir uygulama, niye bu kadar akıl dışı, insaf dışı bir şeyde ısrar ediyorlar anlamak mümkün değil, ardında bir art niyet mi var” şeklinde bir açıklama yaparak tepkisini sert bir şekilde ortaya koymuştur.⁵⁴² Aynı konu 2001 yılının Mayıs ayında Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de yapılan NATO Zirvesinde de ele alınmış, yine Türkiye'nin istediği şekilde bir gelişme yaşanmamıştır.

Feira Zirvesi sonrası ülke içerisinde değerlendirmeler yapılmış özellikle muhafazakâr kesime yakın bir yayın organı olan Zaman Gazetesinde, Milli Güvenlik Kurulu ile ilgili tartışmaların sıkça yapıldığı görülmüştür. Milli Güvenlik Kurulunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi yönünde en önemli engel teşkil eden organ olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴³ Avrupa Birliği tarafından bu konuyla ilgili Türkiye'ye yaptırılmak istenen düzenlemeler olumlu karşılanmıştır. Bu tür eleştirilerin Türkiye'de İslami öğelerin ön planda olduğu bir partiye yakın gruplarca dile getirilmiş olması dikkat çekicidir. Aynı şekilde, siyasal görüş olarak farklı bir platformda bulunan gruplarda da aynı tartışmalar yapılmıştır. Fakat bu tartışmalar da Milli Güvenlik Kurulu'nun rolüyle ilgili yaklaşımlar, genellikle demokrasinin düzgün olarak işleyişi çerçevesinde olmuştur.

Bu dönemde, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde yoğunlaştığı en önemli konu, Türkiye için yol haritası niteliğinde bir özelliğe sahip olacak ve 8 Kasım 2000 tarihinde açıklanacak olan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) olmuştur. “Yol Haritası” olarak bilinen bu belge Avrupa Birliği'nin aday ülkelerden kısa ve orta vadede yapmalarını istedikleri ile ilgili bir belgeydi. Türkiye'nin tam üyeliğe geçişi yolundaki en önemli belge olarak görülen Katılım Ortaklığı Belgesi'nin Türkiye'nin menfaatlerine aykırı maddelerle doldurulmaması için Dışişleri Bakanlığı çalışmalarını yoğun bir şekilde devam ettirmiştir.

Avrupa Komisyonu tarafından 8 Kasım 2000 tarihinde hazırlanan ve onaylaması için Avrupa Konseyi'ne sunulan Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi'nin, Türkiye'ye gerçekleştirilmesi zor hedefler yüklediği görülmüş-

541 Sabah Gazetesi, 21 Haziran 2000.

542 Milliyet Gazetesi, 21 Haziran 2000.

543 Zaman Gazetesi, 17,21 Haziran 2000.

tür. Belgeye göre, ifade özgürlüğünün sağlanması, sivil toplum kuruluşları ile diyalogun Hükümetçe artırılması, insan hakları ihlallerinin durdurulması, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi, ölüm cezasıyla ilgili düzenlemenin bir an önce yapılması gerekmektedir. Ayrıca, anadilde televizyon ve radyo yayınına izin verilmesi, bölgesel farklılıkların giderilmesi ve kültürel olanakların geliştirilmesi Türkiye'nin yapması gereken görevleri arasında belirtilmiştir.⁵⁴⁴ Yunanistan'ın baskısı ile kısa vadeli ödevler kapsamına alınan Kıbrıs konusunun çözümü için bir yıl içinde Türkiye'nin katkılarının Türkiye'den beklendiğini ifade edilmiştir.⁵⁴⁵

Yayınlanan Katılım Ortaklığı Belgesinde Türkiye açısından rahatsızlık verici noktalar olsa da, Avrupa Birliği'nin bu konuda Türkiye'de sıkıntı yaratmayacak bir üslup kullanmaya çalıştığı da görülmektedir. KOB'da "azınlıklar" konusu, sadece Kopenhag Siyasi Kriterleri bağlamında ve genel bir ilke olarak dile getirilmiş, "Kürt" kelimesine hiç bir yerde yer verilmemiş, idam cezasının kaldırılması ve MGK'nın yapısının düzenlenmesi gibi Türkiye açısından hassas olabilecek konular da "orta vadeli" öncelikler arasına alınmıştır.⁵⁴⁶ Avrupa Birliği'nin bu tutumuna rağmen 11 Aralık 2000 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nca yapılan açıklamada, KOB-2001'in "tek taraflı bir belge olduğu" özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca bu belge gerek siyasal parti temsilcilerinden gerekse de kamuoyundan eleştiri almıştır.

Koalisyonu oluşturan siyasal partilerin Katılım Ortaklığı Belgesi konusundaki tutumlarına baktığımızda, partilerin tutumlarında farklılıkların olduğu görülmektedir. Genel olarak Mesut Yılmaz'ın belgeye yönelik yaklaşımı olumlu olurken, Bülent Ecevit ve Devlet Bahçeli'nin bazı maddelere karşı çıktıkları görülmüştür. Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz, Türkiye'ye verilen kısa vadeli ödevler içerisinde yer alan Kıbrıs konusunu, "Yunanistan'a verilen kozmetik bir ödül" olarak nitelendirmiş, Türkiye'de bazı kesimlerin AB üyeliğini istemediğini, bunun da yaşanacak aksaklıkları attırdığını söylemiştir. Mesut Yılmaz, Avrupa Birliği'nin öngördüğü mali yardımların yetersiz olduğunu, bugün bölücü yayınların, insanların evine çanak antenlerle zaten girdiğini bu yüzden hayata geçirmeyi düşündükleri Kürtçe yayını nasıl yapacakları konusunda net bir fikirleri olmadığını belirtmiştir.⁵⁴⁷ Mesut Yılmaz konuyla ilgili yapmış olduğu diğer açıklamalarda da sürekli olarak entegrasyon yolunda Türkiye'nin hızlı bir şekilde hareket etmesini ve standartların sağlanması yönünde yapılması gereken çalışmaların biran önce

544 <http://www.ikv.org.tr/pdfs/KOB2001.pdf> (Erişim: 1 Mayıs 2010)

545 **Hürriyet Gazetesi**, 9 Kasım 2000.

546 Mehmet Murat Erdoğan, a.g.e. , s.238.

547 **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Kasım 2000.

yapılması gerektiğini söylemiştir. Başbakan Bülent Ecevit ise yapmış olduğu değerlendirmede, özellikle Kıbrıs ve Ege'de ki sınır anlaşmazlıkları ile ilgili olarak belgede geçen hükümlere eleştiri getirmiştir.⁵⁴⁸ Katılım Ortaklığı Belgesi ile ilgili en büyük eleştiri MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'den gelmiştir. Koalisyonu oluşturan partilerden birisi olan MHP, 1990'lı yılların başından itibaren Avrupa Birliği'ne karşı daha olumlu bir yaklaşım sergilemiş olsa da sonrasında gerek artan PKK terörü, gerekse de bu doğrultuda kendi partisinin oylarının artmasıyla beraber Avrupa Birliği konusunda daha ulusalcı söylemleri ön plana almıştır. ANAP ve DSP'nin daha yumuşak yaklaşımına rağmen, MHP başından beri bu belgeye ciddi itirazlarda bulunup, koalisyon ortakları arasında sıkıntıya sebep olmuştur.⁵⁴⁹ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli belgeye ilişkin eleştirilerini özellikle Kıbrıs, kültürel haklar ve azınlıklar konularında yoğunlaştırmıştır.

Koalisyon üyeleri arasında bu farklı yaklaşıma rağmen yapılan hükümet açıklamasında daha yumuşak bir ifade kullanılmıştır. 9 Kasım 2000 tarihinde yapılan Hükümet açıklamasında, Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefine en kısa sürede ulaşmak için gereken uğraşmayı, ülkenin bölünmezliği ve Cumhuriyetin temel nitelikleri çerçevesinde göstermeye kararlı olduğu ifade edilmiştir. Adaylık sürecinde çeşitli konularda Avrupa Birliği ile Türkiye arasında görüş, değerlendirme ve öncelik farklılıkları olabileceği ancak önemli olanın, temel hedef ve ilkelerde Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki uyumun sürdürülmesi, farklılıkların birer "sorun" halini almaması ve Türkiye'nin üyelik yolunda kaydettiği ve önümüzdeki dönemde kaydedeceği gelişmelerin Avrupa Birliği tarafından objektif bir şekilde değerlendirilmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri daha da ileri götürmek yönünde çaba göstermesini beklediği ve karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirilmesinin büyük önem taşıdığı belirtilerek, her iki tarafa da bu çerçevede önemli görevler düştüğü söylenmiştir.⁵⁵⁰

Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi Konseye sunulmadan önce özellikle Ege ve Kıbrıs konularıyla ilgili düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Konuyla ilgili Ecevit, Komisyonun açıkladığı KOB'un hayal kırıklığı yarattığını ve Türkiye'nin aldatıldığını söyleyerek, uluslararası ilişkilerde güvenlik ölçütünün

548 Başbakan Bülent Ecevit'in Basın Açıklaması, 18 Kasım 2000, www.basbakanlik.gov.tr (12.03.2001) Aktaran: Çalış, a.g.e. , s.385-386.

549 *Milliyet Gazetesi*, 22 Eylül 2000.

550 http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob2000_02.html (Erişim : 2 Mayıs 2010)

Kopenhag Kriterleri'nden çok daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Ecevit yapmış olduğu açıklamada,

“...Kıbrıs ve Ege konularında Türkiye'nin beklentilerine uygun bir sonuca varılacağını umarım. Böyle bir sonuca varılmazsa Türkiye'nin tepkisi herhalde sözde kalmayacaktır. Ancak Türkiye kendiliğinden üye adaylığını askıya alacak veya üyelik amacından vazgeçecek değildir. Bunu temenni edenler varsa boşuna hayal kurmasınlar” demiştir.⁵⁵¹

Çalışmalar sonucunda, 4 Aralık 2000 tarihinde üzerinde siyasi anlaşma sağlanan Katılım Ortaklığı Belgesi, 7-9 Aralık tarihlerinde Nice'de yapılan Konsey Zirve toplantısından sonra onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁵² Yapılan düzenlemeler sonucunda, Türkiye'nin tepkisine yol açan Kıbrıs ve Ege konusu ön şart olarak belirtilmeyip, güçlendirilmiş siyasi diyalog başlığıyla yeni bir paragraf oluşturulmuştur. Yunanistan'ın çabalarıyla Kıbrıs ve Ege konusu, siyasi kriter çerçevesinde kalmasına rağmen bu çerçeve 'Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog' paragrafı altına alınmıştır. Bu şekilde, Türkiye'nin isteği yerine getirilmiş aynı zamanda Yunanistan da tatmin edilmiş ve bu iki konudan Kıbrıs kısa vadeli, Ege ise orta vadeli öncelikler başlığıyla duyurulmuştur. Bu şekilde Kıbrıs ve Ege sorunu Türkiye'nin üye olmadığı AB platformuna taşınmıştır.

Bu tarihten sonra, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri farklı doğrultularda ilerlemiştir. Ülke içerisinde Hükümet, Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde yapması gereken düzenlemeleri bir an önce yapmaya çalışırken, hem kendi içerisindeki problemlerle ilgili hem de Avrupa Birliği tarafından Türkiye'nin hassas olduğu noktalarla ilgili sürekli yeni taleplerle karşılaşmıştır. Ülke için sıkıntılı bir konu olan PKK ve Kürt meselesinde Avrupa Birliği'nin tavrı, Hükümet ortaklarından özellikle MHP tarafından sürekli eleştirilmiş ve hükümetin bu konuda çalışmalarını yavaşlatmıştır. Ayrıca Ermeni meselesi ve Kıbrıs meselesinin gündeme getirilmesi de aynı şekilde sorun yaratan konular olmuştur.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler hemen hemen her dönemde gerilimli ve kırılmalı bir görünüm sergilemiştir. Bu durumun en önemli nedenleri arasında karşılıklı güvensizlik ve her iki tarafın da birbirlerine yönelik netlik kazanmamış politikalarının varlığı gösterilebilir. Ne Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yönelik sağlıklı ve kararlı bir politikasından, ne de Avrupa Birliği'nin sağlıklı bir Türkiye politikasından söz etmek mümkündür. Bu durum sebebiyle, birçok dış faktör ilişkileri rahatlıkla etkilemiştir. 2000'li

551 *Milliyet Gazetesi*, 23 Kasım 2000.

552 Başak Kale, “Türkiye'nin Avrupa Birliği Serüveninde Yeni Bir Sayfa: Katılım Ortaklığı Belgesi”, *Stratejik Analiz*, Cilt:1, Sayı:8, Aralık 2000, s.10.

yılların başından itibaren ülke içerisinde Avrupa Birliği'ne karşı olan ve taraftar olan saflar ciddi olarak belirmeye başlamıştır. Hiç kuşkusuz bunda en dikkat çekici değişiklik Türk Silahlı Kuvvetlerinde görülmeye başlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'deki demokratikleşme hamlelerini Türkiye'nin bağımsızlığı, ülkenin bölünmesi ve rejimin karşı karşıya bulunduğu tehlikeler bakımından değerlendirerek, siviller tarafından yapılacak "hataları engellemek" gibi bir misyon üstlendiği, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmıştı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin en önemli hedeflerinden birisi, Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmakta üzerine düşen görevi yerine getirmektir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu da bilinmekteydi. Ayrıca başından beri Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesini de desteklemekteydi. Ancak, Helsinki Zirvesi'nin sonundan itibaren, Avrupa Birliği'nin özellikle Türk ordusunun yapısıyla ilgili olarak yapmaya çalıştığı düzenlemeler orduya mensup çevrelerce ciddi olarak eleştirilip, Avrupa Birliği'ne karşı bir cephe oluşturulmaya başlanmıştır. 1998 yılı sonrasında, Avrupa Birliği tarafından hazırlanan ilerleme raporlarında geçen bazı hükümler, Ordu ile Avrupa Birliği arasında mesafenin açılmasına sebep olmuştur. Türkiye açısından ciddi bir sorun teşkil eden PKK terörüne Avrupa Birliği'nin yaklaşımı orduyu rahatsız eden bir başka unsur olmuştur. Bazı Avrupa devletlerinin PKK örgütüne destek olduğu iddiaları sık sık dile getirilmiştir. Genelkurmay'a göre "Sözde demokrasi ve insan hakları savunuculuğu platformunda kendine yer edinme gayretlerinde PKK'yı en çok cesaretlendiren gelişmeler Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde yaşanmaktadır."⁵⁵³ Ayrıca 7-9 Aralık 2000 tarihinde yapılan Nice Zirvesi'nde Avrupa'nın Güvenlik ve Savunma konularında aldığı kararların da Türkiye ile ilgili kısımları eleştiriyle ve şüpheyle karşılanmıştır.⁵⁵⁴ Bu duruma Türkiye'de Askeri kanattan yapılan eleştiriler Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin bütününi sorgular nitelikte olmuştur. Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Nahit Şenoğlu'nun Harp Akademileri'nde 11 Ocak 2001'de düzenlenen ve "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, AB ve NATO ilişkilerinin geleceği ve Türkiye'ye etkileri" konulu sempozyumda yaptığı konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: "Avrupa Birliği üyesi olmayan NATO ülkelerinin, Batı Avrupa Birliği kapsamında elde ettiği kazanımlar dikkate alınmamıştır. Zirvede kabul edilen kararlardan Türkiye'nin katılım ortaklığı belgesinde yer alan Kıbrıs ve Ege Denizi ile ilgili bağlayıcı kararlar güvenlik ihtiyaçlarımıza zarar verecek niteliktedir... Bazı Avrupa Birliği üyesi ülkeler, ülkemize karşı önyargılıdırlar ve her zaman Türkiye karşıtı hareketin içinde yer almaktadır-

553 *Milliyet Gazetesi*, 8 Aralık 2000.

554 http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00400-r1.%20ann.en0.htm (Erişim:21 Nisan 2010)

lar. Bu ülkeler aslında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasına sıcak bakmamaktadırlar. Bazı Avrupa ülkeleri ise Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne almak yerine Avrupa Birliği ile Türkiye arasında yakın işbirliğini içeren bir statüde kalmasını istemektedirler"⁵⁵⁵ Şenoğul'un bu konuşması askeri kanadın Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde, Türkiye'de ortaya çıkan ve giderek genişleyen eleştirel kesimin kaygılarını benimsemeye başladığının bir işareti olarak yorumlanabilir. Bu ve benzeri yorumlarda askeri kesimin özde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıkmayan, ancak Türkiye'ye karşı Avrupa'daki mevcut önyargıları ve oyalayıcı, samimi olmayan tavrı da görmezden gelmeyen bakışının, Helsinki Zirvesi ve ardından Nice Zirvesi ile olgunlaşmaya başladığını söyleyebiliriz.

Türkiye'de gerek askeri gerekse diğer çevrelerde Avrupa Birliği'ne karşı ciddi bir muhalefetin başlangıcı olarak Helsinki ve Nice Zirvelerini gösterebiliriz. Bu gelişmeler sonucunda Avrupa Birliği projesinin artık bir "devlet projesi/politikası" olmadığı, devletin içerisinde de ciddi anlamda muhalifleri olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde bazı çevreler tarafından da Avrupa Birliği konusunda en önemli ısrarın nedenlerinden birisi, Ordu'nun siyasi ve sosyal hayat üzerindeki etkisinin azaltılması olacaktır. Özellikle, Türkiye'de uygulanan laik sistemin önemli bir unsuru olan Türk ordusu ülke içerisinde bazı gruplarca özellikle de Radikal İslam'a yakın kesimlerce ve aynı zamanda etnik kimliğe dayalı politika yapan gruplarca eleştirilmekte ve yetkilerinin kısıtlanması için Avrupa Birliği bir hareket noktası olarak görülmektedir.

Konuya benzer bir yaklaşım da Şaban Çalış tarafından getirilmiştir. Çalış, Türkiye'de özellikle 28 Şubat sürecinden sonra, pozitivist modernistlerle, postmodern modernistler arasında Avrupa Birliği konusunda ciddi görüş ayrılıkları olduğunu ifade etmektedir. Pozitivistler, ulus devlet temelinde seçkin bir siyasal ve toplumsal model görüşü ileri sürerken, postmodernistler ise çoğulculuğu savunmaktaydı. Etnik ve kültürel kimliklerin kendi yaşam tarzları doğrultusunda bir bütün içerisinde yerlerini alabileceklerini savunuyorlardı. Bu gruba göre, Avrupa Birliği'ne muhalif kesimlerin dile getirdiği Türkiye'ye özgü şartlar söz konusu olamazdı. Gelecekte ulus devlet egemenliği ve sınırları olmayacaktı ve Türkiye bu doğrultuda bir an önce Avrupa Birliği ile entegrasyonunu gerçekleştirmeliydi.⁵⁵⁶ İhsan Dağı ise konuyu seçkinlik/demokratikleşme ekseninde ele almaktadır. Türkiye içerisinde konuyla ilgili tartışmaların temel noktası seçkin batıcılıktan, demokratikleştirici batıcılığa geçiş noktasındaydı. Seçkin batıcılar ülke içerisinde hâkim konumdaydılar ve ülke içerisindeki demokratikleştirici düzenlemelere

555 http://www.belgenet.com/arsiv/ab/senogul_110101.html (Erişim: 10 Mart 2010)

556 Çalış, a.g.e. , s.389-390.

karşı çıkıyorlardı. Bu doğrultuda da egemenlik, bölücülük, ulusal çıkarlar gibi yaklaşımlar birer retorikten ibaretti.⁵⁵⁷ Cumhuriyetin ilanından itibaren bu noktada Cumhuriyet Halk Partisi her zaman ön planda olmuştur. İleriki bölümlerde görüleceği üzere bu parti mensupları içerisinde Avrupa Birliği'ne karşı olan bir cephe olması, yukarıda bahsedilen İhsan Dağ'ın yaklaşımıyla izah edilebilir.

2001 ve 2002 yılları Türkiye için Avrupa Birliği'ne yönelik çalışmaların hızlandırıldığı yıllar olmuştur. Ülke içerisinde yükselen muhalefete rağmen hükümet uyum yasaları gereğince çalışmalarını ciddi bir şekilde sürdürmüştür. Hükümet içerisinde de, Avrupa Birliği'nin Türkiye'den talep ettikleri ile ilgili sürekli sorun çıkartan MHP'nin varlığı sıkıntı yaratmıştır. Buna rağmen özellikle Anavatan Partisinin yoğun gayretleriyle birçok düzenleme yapılmıştır. Ancak gerek yaşanan ekonomik kriz, gerekse Hükümet ortakları arasındaki anlaşmazlıklar ülkeyi yeni bir seçime götürmüş ve 3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimler sonucunda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidara gelmiştir.

2.2.8. Değerlendirme

1991-2003 yılları arasında Türkiye, koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Koalisyonu oluşturan partilerin kendi içlerinde yaşadıkları fikir ayrılıklarının yanı sıra, Avrupa Birliği'nin ve özellikle Avrupa Parlamentosunun Türkiye'ye karşı olumsuz yaklaşımı Hükümetlerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını zorlaştırmıştır. Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrasında, yani 1990'lı yıllardan itibaren zayıflamaya başlamıştır.⁵⁵⁸ 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin stratejik öneminin zayıflamış olması bu duruma sebep olan en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Her ne kadar iki taraf arasında 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla Gümrük Birliği sürecinin tamamlanmış olmasıyla önemli bir aşama kaydedilmiş olsa da, Türkiye ve Avrupa Birliği, siyasi, stratejik ve güvenlikle ilgili konularda birbirine karşı şüpheyle yaklaşmışlardır. Bu şüpheliğin temelinde yatan bir başka neden de, iki tarafın sahip olduğu dış politika anlayışının farklı temellere dayanmasıdır. AB, Avrupa hinterlandında idealist uluslararası ilişkiler felsefesine⁵⁵⁹ dayalı bir "Güvenlik Toplumu", kurmaya çalışırken; Türkiye, Avrasya hinterlandında realist uluslararası ilişkiler felsefesine⁵⁶⁰ da-

557 Dağ, a.g.e. , s. 19-32.

558 E.Stephen Larrabee, "U.S. and European Security toward Turkey and the Caspian Basin", *Allies Divided: Transatlantic Policies for the Greater Middle East*, Eds. R.D.Blackwill and M.Strumer Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997, s.144.

559 Daha fazla bilgi için bkz: Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2.Baskı, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2002.

560 A.e. , s.163-205.

yalı bir “Güvenlik Devleti” kurmaya çalışmıştır. AB, Avrupa ve çevresindeki bölgelerde demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi, çoğulcu kültürel ve sosyal düzen gibi değerler üzerine kurulmuş bir güvenlik sistemine dayalı bir “Avrupa Birliği” oluşturmayı amaçlamıştır. Türkiye ise, kendi içinde ve Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Akdeniz bölgelerinde, askeri mücadele, güçlü ve etkin devlet, istikrarlı ve üniter devlet-toplum düzeni gibi değerler üzerine oturmuş bir ulusal ve uluslararası güvenlik ortamı oluşturmayı hedeflemiştir. Türkiye’nin 1990’lı yıllarda yürüttüğü dış politika kendisini ABD ve İngiltere’ye yaklaştırırken, Avrupa Birliği’nin önemli aktörleri olan Fransa ve Almanya’dan uzaklaştırmıştır.⁵⁶¹ Türkiye ile Avrupa Birliği arasında bu dönemde birçok konuda fikir ayrılığı yaşanmış ve bu durum ilişkileri olumsuz etkilemiştir.⁵⁶² 1990’lı yılların sonundan itibaren gerek Türkiye içerisinde, gerekse Avrupa Birliği içerisinde yaşanan bir takım gelişmeler ve karşılıklı olarak atılan olumlu adımlar sonucunda, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri tekrar gelişme sürecine girmiştir. Türkiye ülke içerisinde reformlara ağırlık vermiş, ilk olarak 1982 Anayasası’nda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu çabalar, Başbakan Bülent Ecevit’in başında olduğu DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti döneminde başlamış; 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti tarafından da devam ettirilmiştir

Türkiye’deki siyasal partilerin büyük bir kısmının, Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği’ne tam üyelik konularında olumlu bir bakış açısı içerisinde olduklarını söylememiz mümkündür. Olumlu bir bakış açısı olmakla beraber, Avrupa Birliği’ne tam üyelik sürecinde Türkiye’nin diğer ülkelerden farklı bir muameleye tutulmaması ve onurlu bir şekilde Avrupa Birliği’ne katılımı yönünde bir beklenti de vardı.

Gümrük Birliği Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olarak katılımı için araç olarak görülmüştür. Ancak ülke içerisinde özellikle de mevcut hükümet, Gümrük Birliği konusunu o kadar abartılı bir şekilde kullanmıştır ki, bir noktadan sonra tamamen iç politikada avantaj sağlama amacı daha fazla ön plana çıkmıştır. Ülkemizdeki siyasal partilerin Avrupa Birliği ile ilişkileri sü-

561 Gözen, a.g.e. , s. 3-4.

562 Örneğin; Türkiye, Kıbrıs’ta 1974’te kurulan statükoyu devam ettirmeye çalışırken, AB ise Adayı bitürünleştirmeyi amaçlamıştır. Türkiye, Yunanistan’la arasındaki sorunların ikili diyalogla çözülmesi gerektiğini savunurken, Yunanistan ve AB, bu sorunların uluslararası hukuk organlarına götürülerek çözülmesini savunmuşlardır; Almanya ve Fransa gibi AB üyesi ülkeler ve Avrupa Parlamentosu, Türkiye’nin askeri operasyonlara katılmasını ve Milli Güvenlik Kurulu kararlarını eleştirilmişlerdir. AB tarafının Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri doğrultusunda reformlar yapması konusundaki taleplerine rağmen, Türkiye bu yönde adım atmaktan kaçınmıştır.

rekli olarak iç politikayla izdüşümlü olarak sürdürmeye çalışmaları Birlik ile ilişkilerde de sıkıntı yaratmıştır.

Siyasal partilerin iktidarda ve muhalefette iken Avrupa Birliği'ne karşı istikrarlı bir politika yürütememeleri ülkenin de bu anlamda istikrarlı bir politikaya sahip olmasını engellemiştir.

Bu dönemde dikkat çeken bir başka nokta da Avrupa Birliği'ne karşı olduklarını her fırsatta beyan eden bazı siyasi grupların, ülke içerisinde daralan hareket alanlarını genişletebilmek için, Avrupa Birliği'ne bakış açılarının değişmesidir. Avrupa Birliği bu konudaki sıkıntılarını gidermek için bir adres olarak görülmeye başlanmıştır.

Son olarak da bu dönemde sık sık gündeme gelen Kürt sorunu, Kıbrıs sorunu, Ermenistan sorunu gibi bazı konular bu tarihten itibaren Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini yönlendiren, hatta sürekli sorun çıkmasına sebep olan temel konular haline gelmiştir.

2.3. 2002 Yılı Sonrası Siyasal Partilerin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri'ne Bakışı

2001 yılında Fazilet Partisi'nin kapatılmasından sonra partinin devamı niteliğinde Saadet Partisi kurulmuş, ancak Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç'ın başını çektiği “yenilikçiler” olarak adlandırılan grup Saadet Partisi'ne katılmamıştır. Yenilikçi gruptan 55 milletvekili Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşunda yer almıştır.

3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimler sonucunda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tek başına iktidar olmuştur. AKP'nin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan olmasına rağmen, kendisinin siyasi yasaklı olması nedeniyle hükümeti kurma görevi Abdullah Gül'e verilmiş ve Başbakanlık koltuğuna Abdullah Gül oturmuştur. 3 Kasım 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisinin almış olduğu başarılı neticede, özellikle bir önceki Hükümet döneminde yaşanan ekonomik sorunlar ve siyasal istikrarsızlık kadar, genel olarak “28 Şubat Süreci” olarak bilinen ve 1995 sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasal sürece yoğun bir biçimde müdahale etmesinin önemli bir payı olmuştur. Ayrıca, Siyasal Partilerin Avrupa Birliği'ne olan yaklaşımlarının 3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimlerde tek başına belirleyici bir rol oynadığını söylemek pek mümkün değildir. 57. Hükümet döneminde Avrupa Birliği konusunda en yoğun çabayı gösteren parti olan Anavatan Partisi %5,1 oy almış, en sert muhalefet eden parti olan MHP ise %8,3 oy almışlardır. Türkiye'de yapılan kamuoyu araştırmalarında toplumun Avrupa Birliği'ne tam üyelik beklentisi 2000'li yılların başında düşme eğilimi göstermekle beraber

%50'ler civarında olmuştur. AB'yi reddeden kitlenin bütün olarak MHP'ye ya da diğer radikal partilere yönelmediği 3 Kasım 2002 seçimlerinde çok net olarak ortaya çıkmıştır. Seçmenler, özellikle ekonomik çıkarları doğrultusunda kendisine en fazla fayda getirecek adayları ya da partiyi desteklemişlerdir. Türk seçmenin seçimlerdeki önceliğinin, özellikle ekonomik olarak kendisini rahatlatacak politikalara sahip partileri iktidara getirmek ve istikrarlı bir siyasi yapı yaratmak yönünde olduğu söylenebilir. Türk seçmeni bu seçimlerde, daha önce bahsi geçen ve seçmen davranışlarını açıklayan modellerden “ekonomik yaklaşım modeline” yakın bir tavır sergilemiştir.⁵⁶³

Türkiye’de uzun süren koalisyon hükümetleri dönemi sonunda AKP’nin tek başına iktidar olması ve toplumun geniş bir kesimini içine alacak şekildeki söylemleri kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan seçimleri de kazanan AKP yine tek başına hükümeti kurmuştur. 3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimlerde AKP ile birlikte CHP parlamentoda temsil edilebilme hakkını kazanmıştır.⁵⁶⁴ 22 Temmuz 2007 yılında yapılan seçimlerde de AKP ve CHP ile birlikte MHP ve bağımsızlar tarafından oluşturulan DTP Mecliste temsil edilebilme hakkı kazanmışlardır.⁵⁶⁵ Şimdi sırasıyla bu dört partinin Avrupa Birliği’ne yönelik politikaları ve yaklaşımları incelenecektir.

2.3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi ve Avrupa Birliği

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmeden önce zaman zaman Avrupa Birliği uyum yasaları ile ilgili düzenlemelere muhalefet etmesine rağmen, 3 Kasım 2002’de yapılan seçimlerden sonra iktidara gelmeleriyle birlikte, önceki hükümetlerden daha kararlı ve radikal bir şekilde Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirme çabası içine girmişlerdir. Bunun işaretleri 3 Kasım 2002 seçimleri öncesi hazırlanan Adalet ve Kalkınma Partisinin Seçim Bildirge-

563 Özbudun’a göre 2002 seçimleri ülkemizde son yıllarda siyasal yaşamda öne çıkan bazı öğeleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Siyasal ayrışmalar batı demokrasilerinden farklı bir şekilde sınıfsal temelli olmayıp daha ziyade kültürel nedenlere dayanmaktadır. Seçmenler, 2002 seçimlerinde oy kullanırken ekonomik faktörlerin yanı sıra kendi kimlikleriyle özdeşleştiği partiler yönünde oy verme eğilimi sergilemişlerdir. Batılı ülkelerdeki sağ-sol ayrımı yerine ülkemizde seçmenler kimliklerini tanımlama biçimi 2002 seçimlerinde parlamentodaki temsil dağılımına yansımıştır. Daha fazla bilgi için bkz: Ergun Özbudun, **2002 seçimleri ışığında Türk siyasetinde eğilimler**, Türkiye bilimler akademisi, akademi forumu 22, Ankara, Tübitak matbaası 2004.

564 <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf> (Erişim:2 Şubat 2010)

565 <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf>

sinde görülebilir. Bildirgede Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

“Partimiz, ülkemizin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir. Avrupa Birliği kriterlerinin ekonomik ve siyasi hükümlerinin hayata geçirilmesi, devlet ve toplum olarak birlikte çağdaşlaşmamız yönünde atılacak önemli bir adımdır. Bu kriterlerin, Avrupa Birliği üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Avrupa ile bütünleşmemize karşı çıkan çevrelerin, milli egemenlik, milli güvenlik, milli çıkar, milli ve yerel kültür konularındaki ideolojik yaklaşımları, Kopenhag Kriterlerinin hayata geçirilmesini geciktirmektedir.”⁵⁶⁶

Seçim bildirgesinde görüldüğü üzere, Avrupa Birliği çağdaşlaşmanın önemli bir unsuru olarak görülmekte, Avrupa Birliği'nin Türkiye'den yerine getirmesini istediği kriterlerin, Avrupa Birliği üyeliği amaç olsun olmasın yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bireysel katılım ve haklara vurgu yapıp, Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda bu konudaki sıkıntıların da giderileceği belirtilmiştir.

23 Kasım 2002 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan Hükümet programında da benzer ifadeler kullanılmıştır.⁵⁶⁷ Hükümet programında Avrupa Birliği ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Avrupa Birliğine tam üyelik, ekonomik ve demokratik gelişimin sağlanması bakımından öncelikli hedefimizdir. Öte yandan, Avrupa Birliğinin sunduğu ekonomik ve demokratik standartlar, yasal ve kurumsal düzenlemeler, tam üyelik şartına bağlı olmaksızın desteklenecektir. Türkiye'nin gerek coğrafi gerekse tarihî açıdan Avrupa ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edecektir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği hükümetimizin hedeflerinin başında gelmektedir. Bu amaçla, Türkiye'nin adaylığının genişleme sürecinde geri çevrilemez bir niteliğe sahip olduğunun tescil edilmesini teminen, katılım müzakerelerinin başlatılmasına çalışılacaktır. Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirmek konusunda kararlıdır. Türkiye'nin, Avrupa Birliği ailesi içerisindeki hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımların yanı sıra, Avrupa kıtasının ötesinde barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu sonuçlar doğuracağı kuşkusuzdur. Bu çerçevede,

566 <http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-1.html> (Erişim: 1 Mayıs 2010)

567 58.Hükümet Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olması sebebiyle Abdullah Gül tarafından kurulmuş ve 18-11-2002/14-03-2003 tarihleri arasında görev yapmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gerçekleştirilmiş olan uyum yasalarının güçlendirilmesi ve mevzuatımızın temel hak ve özgürlükler açısından bir bütün olarak geliştirilmesi sağlanacaktır.”⁵⁶⁸

Hükümet programında da seçim bildirgesinde olduğu gibi Avrupa Birliği'ne üyeliğin parti olarak, öncelikli hedefleri olduğu belirtilmiştir. Ekonomik ve demokratik standartlar düzenlenerek katılım müzakerelerinin en kısa zamanda başlamasına çalışılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, ülke içerisinde yapılması gereken ekonomik ve demokratik düzenlemelerinin, tam üyelik şartına bağlı kalınmaksızın yerine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda çalışmalarına başlayan Hükümet sık sık Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin en önemli gündem maddeleri olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır. Aslında bu dönem biraz 1980 sonrası iktidara gelen Anavatan Partisi Hükümetinin dönemiyle benzerlikler göstermektedir. Nasıl ki 1980 yılında yaşanan askeri darbenin yaratmış olduğu siyasal etki o zamanki Hükümetin çalışmalarını etkilediyse, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmeden önce yaşanan ekonomik kriz de bu Hükümetin çalışmalarını etkilemiştir. Türkiye' de muhafazakâr partilerin iktidarlarının ilk dönemlerinde Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinde yoğun bir işbirliği ve reformlar gerçekleştirme eğilimleri dikkat çekicidir. Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti de aynı doğrultuda çalışmalara başlamıştır.⁵⁶⁹ Çalışmamızın devamında görüleceği üzere bu süreç belli bir süre devam edecek olup, sonrasında ilişkilerde bir yavaşlama görülecektir.

Adalet ve Kalkınma Partisi 12-13 Aralık'ta toplanacak olan Kopenhag Zirvesi'ne çok kısa bir süre kala iktidara gelmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisinin yasaklı lideri Recep Tayyip Erdoğan konuyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini “Cumhuriyetin ilanından sonra en büyük demokratikleşme projesi”⁵⁷⁰ olarak nitelendirerek bu doğrultuda Kopenhag Zirvesine hazırlık amacıyla yoğun bir çalışma programına girmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi daha önce Refah Partisi deneyimi nedeniyle Avrupa Birliği tarafından baştan kuşkuyla karşılanmış olsa da kısa bir zaman içerisinde Avrupa'da geniş bir çevre tarafından olumlu değerlendirilmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, İslamcı öğelere sahip olarak

568 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 22.Dönem, 3.Birleşim, 23 Kasım 2002.

569 Ercan Sarıbaşak, “The Relations of European Union with Turkey during the JDP Government,”ISA's 50th annual Convention-Exploring the past, anticipating the future, New York,15 Şubat 2009, s. 7, (http://www.allacademic.com/meta/p311557_index.html), Erişim: 28 Ocak 2011

570 Recep Tayyip Erdoğan, “Konuşmalar”, AK Parti Grup Konuşmaları, 10 Kasım 2002-28 Temmuz 2003, Ankara, s. 35.

Refah Partisinin devamı gibi gözüke de süreç içerisinde Müslüman-demokrat çizgiye oturmuştur. 11 Eylül saldırısı sonucu Batı tarafından kuşkuyla bakılan Müslüman devletler için, Türkiye'nin bir model olabileceği düşünülmüştür. Avrupa tarafından AKP'ye verilen bu destek, Türkiye açısından, Avrupa Birliği ile arasında sıcak bir hava oluşmasına sebep olmuştur. Yapılan değerlendirmeler içinde en dikkat çekici olanlardan birisi Almanya'da yayın yapan Der Tagespiegel Gazetesinden Christoph von Marschall'ın yorumudur. Marschall, AKP'nin iktidara gelmesiyle ilgili şu yorumu yapmıştır:

“Türkiye'nin Avrupa gayretleri sona mı eriyor? Kesinlikle değil. Bu İslamcılar, normalde İslam dünyasından tanıdıklarımızdan çok farklı. Bunlar şeriat getirmek istemiyorlar. Hatta Avrupa Birliği'ne üyeliğin en hararetli savunucuları arasındalar. Laik devleti caminin etkisinden kurtarmak için Türkiye'de dine konan kısıtlamalar da dâhil olmak üzere, vatandaş özgürlükleri ve temel haklarına getirilen kısıtlamalardan kurtulmak için bunun tek yol olduğunu anladılar. Türkiye'yi, Avrupa Birliği'ne girebilecek derecede temelden değiştirmek için gereken siyasi enerjinin nereden geleceği şimdiye dek tahmin edilemiyordu. Kemalist model artık bunun yolu olmaktan ziyade, artık aşılması güç bir engel oluşturmaktadır. Geleneksel Müslüman güçler şimdiye dek, Avrupa'daki devlet ve vatandaş görüntüsüne pek açık değillerdi. Erdoğan ve partisi, Batılılaşma ile Müslüman mirasın nasıl bir araya gelebileceğini gösterecek bir model sunuyorlar”.⁵⁷¹

Bir başka yorumda da benzer ifadeler kullanılmakla beraber olaya biraz daha farklı bir pencereden bakılmaktaydı. Fransa Strateji Enstitüsü Başkanı Profesör Christian Saint-Etienne tarafından yazılan bir makalede AKP'nin iktidara gelmesiyle ilgili şu yorum yapılmaktaydı:

“Türkiye konusuna gelince, müzakerelerin başlaması için şimdilik hiçbir tarih belirlenmedi. Son seçimler sırasında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Meclis'teki sandalyelerin mutlak çoğunluğunu ele geçirdi. Bu parti, NATO üyesi, ABD'nin müttefiki ve Avrupa Birliği'ne aday 66 milyon nüfuslu bir ülkeyi yönetiyor. AKP, Devlet'in laikliğini muhafaza edeceği ve Türkiye'nin Avrupa'ya “girişini” hızlandıracak taahhüdünde bulundu. Bu taahhüt, bu İslamcı partinin kısa bir süre öncesine kadar Avrupa'ya girmeye karşı olduğu dikkate alınacak olursa daha da şaşırtıcı oluyor. Bu yeni partinin kökleri, aslında Haziran 1997'ye dayanıyor. O dönemde, Refah Partisi olarak anılan İslamcı Partinin lideri Necmettin Erbakan Başbakan'dı ve kendini, Mustafa

571 Christoph von Marschall, “Yaşasın İslamcılar Geliyor”, *Der Tagespiegel*, 03 Kasım 2002 Aktaran: Mehmet Murat Erdoğan, a.g.e. , s.259.

Kemal Atatürk tarafından 1923'te kurulan Cumhuriyet'in laiklik ilkesinin koruyucusu olarak gören askerlerin dini ilerlemeden kaygılanarak yaptığı baskı sonucu bu görevinden istifa etmek durumunda kalmıştı. Türkiye'nin bu yeni İslamcı partisi, şimdi stratejik bir seçim yaptı: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne entegre olması halinde, Avrupa Birliği, askerlerin İslamcılarının siyasi tutkularını yok etmesini engellemeye muktedir "hukuki bir garanti" haline gelecektir."⁵⁷²

Yapılan yorumlarda, ülke içerisinde kısıtlanan temel hak ve özgürlüklerin AKP'yi destekleyen kesimlere göre, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olması durumunda daha kolay çözülebileceği vurgulanmıştır. Kemalist modelin ülkenin sorunlarının çözümünde yetersiz kaldığı ve yeni bir model oluşturulmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Ayrıca ülke üzerinde, İslamcı kesimlerin hareket alanını kısıtlayan askerlerin, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olması sonucunda eski güçlerini kaybedecekleri yorumu yapılmıştır. Bu sonucun da AKP için memnuniyet verici olacağı şeklinde bir yorum yapılmıştır. Türk basınında da bu yorumlara benzer yorumlar yapılmıştır. Örneğin Emin Çölaşan yapmış olduğu bir açıklamada;

"Bu iktidar ve yandaşları, Avrupa Birliği'ne girebilmek için neden böyle ısrar ediyor, rica minnette bulunuyor, yalvarıp, yakarıyor? Çünkü o zaman TSK'nın ağırlığı azaltılacak. Cumhuriyet rejiminin, devrimlerin ve ülke bütünlüğünün koruyucusu olan en güvenilir ve sağlam kurum böylece devre dışı bırakılacak. Meydan "fikir ve ifade özgürlüğü" adı altında irtica ve bölücülüğe kalacak. Süreç başladı bile. Oynanan oyun çok büyük ve bilinçli" ifadesini kullanmıştır.⁵⁷³

Ülke içerisinde yapılan yorumlarda da, Türkiye'de uygulanan Kemalist modelin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği için engel teşkil ettiği ifade edilmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği durumunda dine konan kısıtlamaların kaldırılması da dâhil, tüm özgürlüklerin sağlanacağını vurgulanması ve bunun Adalet ve Kalkınma Partisinin politikasıyla özdeşleştirilmesi dikkat çekicidir.

Türkiye'de özellikle 28 Şubat sürecinden sonra dindar kesimin Avrupa Birliği'ne yönelik düşüncelerindeki değişiklik, AKP Hükümeti döneminde de sürmüştür. Dindar kesimin ülke içerisinde kısıtlanan hak ve özgürlüklerin tekrar sağlanması için demokrasiyi ve buna paralel olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklediği bir gerçektir. Bu destek ilkesel olmayıp daha çok konjonktüre dayalı bir destek olarak görülebilir. Örneğin, AKP'nin önemli

572 Christian Saint-Etienne Les Echos, 27 Kasım 2002, <http://www.byegm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=149> (Erişim: 17 Mayıs 2010)

573 Milliyet Gazetesi, 27 Mart 2003.

isimlerinden Bülent Arınç'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği ile ilgili düşünceleri bu konudaki yaklaşımımızı doğrulamaktadır. Bülent Arınç, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda görüşlerini soran bir gazeteciye şu cevabı vermiştir: “Eskiden Avrupa Birliği'ne girmeyi vatana ihanet gibi düşünürdüm. Ayağım takıldı düştüm, kalktığımda Avrupa Birliği'ne girmenin daha iyi olacağını düşündüm.”⁵⁷⁴ Bülent Arınç tarafından verilen bu yanıt, AKP'li üst düzey bir yöneticinin Avrupa Birliği konusunda ülke içerisindeki konjonktüre göre hareket edildiğini, mizahi bir şekilde de olsa göstermesi bakımından dikkat çekicidir. AKP, iktidarda olduğu süre içerisinde, özellikle kendi tabanının dinsel özgürlüklerle ilgili taleplerine çözüm bulabilmek için, Avrupa Birliği'ne yakın bir politika izleme çabası içinde olmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi Kopenhag Zirvesi öncesinde Avrupa Birliği tarafından yapılması istenen uyum paketleriyle ilgili düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışmıştır. Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması için 2004 yılı hedef seçilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan Kopenhag Zirvesinde Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesi ile ilgili olarak umutlu olduğunu ve Kıbrıs konusunun çözümünün de müzakere tarihi verilmesiyle doğru orantılı olacağını ifade etmiştir. Erdoğan konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır.

“Askerleri NATO için ölmeyi göze alan Türkiye'nin AB'den dışlanması düşünülemez. Türkiye, Müslüman kimliği ile çağdaş değerler arasında bir senteze dayanan siyasi Magna Carta'sını daha ileri noktaya götürmek istiyor. Uygarlığın fay hattı büyük ölçüde Türkiye'den geçmektedir. Türkiye, Avrupa'nın siyasi, ekonomik, askeri kurumlarıyla tam olarak birleştiğinde tüm dünyaya Doğu ile Batının Hıristiyanlık ile İslam'ın birbirleriyle kucaklaştıkları gösterilecektir. AB'ye girmemek dünyanın sonu değil, 40 yıldır bu kapıda bekliyoruz. Onurumuzla daha fazla oynanmasına göz yumamayız. AB bizi alsa da almasa da Kopenhag kriterleri, Ankara kriterleri olacak. Türkiye alınmazsa hem İslam dünyasında hem de AB'de yaşayan binlerce Müslüman arasında dışlanmışlık duygusu pekişecek. Bu gelişme her şeyden önce AB ülkeleri açısından bir iç sorun ve risk doğuracaktır. Batı, İslam Dünyası için bir Hıristiyan Kulübü olacaktır. Türkiye'ye 12 Aralık'ta müzakere tarihi verilmesi Kıbrıs konusundaki adımları hızlandırır. Tarih verilmesi durumunda Kıbrıs'ta yeterli adımların atılması konusunda ciddi engeller ve sıkıntılar belirecektir”⁵⁷⁵

574 Milliyet Gazetesi, 3 Ağustos 2003.

575 Milliyet Gazetesi, 11 Aralık 2002.

Erdoğan, görüldüğü gibi açıklamasında, İslam ile Hıristiyanlığın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği durumunda birbirine yaklaşacağını ifade etmiştir. Ayrıca, daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Avrupa Birliği kriterlerinin Türkiye için uygulanıp uygulanmamasının Türkiye'nin AB üyeliğiyle doğru orantılı olmayacağını söyleyerek, bu konudaki kararlılığını göstermiştir.

Recep Tayyip Erdoğan Kopenhag Zirvesi'nde, Türkiye'nin tam üyeliği ile ilgili bir tarih almak konusunda ısrarlıydı. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, Almanya ve Fransa'nın, Türkiye ile üyelik müzakereleri yapılıp yapılmayacağına 10 yeni üyeyle genişlemiş bir AB'nin karar vermesini istemeliydi. Bu durumda, yani Avrupa Birliği'nin üye sayısı arttıkça, Türkiye'nin üyeliğinin olası karşıtlarının sayısı da o kadar artacaktı. Bu nedenle AKP ve Erdoğan daha önce bir tarih verilmesinde ısrar etmişlerdir.⁵⁷⁶

Türkiye'nin tüm ısrar ve çabalarına rağmen, Kopenhag Zirvesi'nde istenilen sonucun elde edilemediği görülmüştür.⁵⁷⁷ Zirve'de Türkiye'ye şartlı olarak bir tarih verilmiştir. Bu dönemin sonunda Türkiye ile ilgili raporun olumlu çıkması durumunda müzakerelere hemen başlanması kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁸ Kopenhag Zirvesinde Devlet ve Hükümet Başkanları tarafında yayınlanan bildirin 19.paragrafında konu şu şekilde ele alınmıştır: “Birlik, Türkiye'yi, reform sürecini hızla sürdürmesi yönünde teşvik etmektedir. Eğer Aralık 2004'te ki Avrupa Konseyi, Komisyon raporu ve tavsiyesi üzerine Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığına karar verirse, Avrupa Birliği, Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır.”⁵⁷⁹

Başbakan Gül, daha önce yaptığı 2005 kabul edilemez açıklamasının aksine karardan sonra “Biz daha iyisini bekliyorduk. Ancak yönümüz değişmeyecek” demiştir.⁵⁸⁰ Tayyip Erdoğan'ın ise konuyla ilgili açıklaması şu şekildedir:

“Temenni ederiz ki bir aksilik olmazsa, 2004 sonunda Türkiye ile müzakereler başlayacaktır. Fransa ve Almanya 2005 diyordu ama biz bunu 2004'e çektik. 2004'te de bu işi bitiririz diyorlar. Siyasette kızgınlığa yer yoktur. Ancak AB sınıfta kaldı. 3 Kasımdan önce Hıristiyan Demokratlarla işbirliği yapmak istiyorduk. Ancak onlarla olmaz.

576 *Stuttgarter Zeitung*, 7 Aralık 2002, <http://www.byegm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=149> Erişim:(10 Mayıs 2010)

577 Faruk Sönmezoglu, a.g.e. , s. 520.

578 Birand, 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, s. 432-433.

579 http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf (Erişim:15 Mayıs 2010)

580 *Sabah Gazetesi*,14 Aralık 2002.

Resmen yabancı düşmanlığı yapıyorlar. Kararımız sosyal demokratlar ve liberallerin desteğiyle çıktı”⁵⁸¹.

Aslında Kopenhag’da Türkiye, tam üyelik tarihi konusunda istediği neticeyi alamadığını düşünse de tam üyelik tarihi alma yönünde somut bir adım atıldığını söyleyebiliriz. 1999 yılında Türkiye’ye üyelik statüsü verildiğinde müzakerelere başlama tarihi ile ilgili hiçbir şey telaffuz edilmezken, Kopenhag’da şartlı da olsa Türkiye’nin müzakerelere başlaması ile ilgili ciddi anlamda önüne bir fırsat konmuştu. M. A. Birand da benzer bir yorumda bulunarak şu ifadeyi kullanmıştır:

“Müzakerelerin başlaması için bir tarih elde edilmiştir. Belki bu istendiği gibi olmamıştır, ancak ilk defa Türkiye’ye net bir tarih verilmiştir. Avrupa Birliği, Türkiye’yi tam üye yapmak için kendini bağlamıştır. Erdoğan-Gül ikilisi, çıtayı çok yukarda tuttuklarından dolayı bu sonuca sert tepki göstermişlerdir. Türk hükümeti kolaylıkla “Belki istediğimizi tam olarak alamadık ancak, zafer kazandık” diyebileceği bir sonucu, başarısızlık diye göstererek, kendi kendini yaralamıştır.”⁵⁸²

Şaban Çalış da Kopenhag’da Avrupa Birliği’nin tavrının aslında açık olduğunu söylemiştir. Türkiye’nin o zirveye kadar ortaya koyduğu 4 uyum paketinin olumlu karşılandığını ama yeterli bulunmadığını, çıkan kararın da bunun bir yansıması olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸³

Olaya biraz daha farklı bir bakış açısıyla bakan Nuray Mert, yapmış olduğu bir yorumda;

“Çok merak ediyorum bu saçmalığın sonu nereye varacak? AB hezeyanından söz ediyorum. Yeni İktidar eskisinden baskın çıktı veya çıkma çabası içinde. Ne de olsa AB meselesinin bu iktidar için fazladan bir anlamı var: kraldan çok kralcı olduklarını ispat etmek için iyi bir fırsat. Peki kral kim? Daha doğrusu AB buysa, kral kim? Türkiye’de şimdilerde kral kayıtsız şartsız AB’cilik. “Türkiye’nin tek kurtuluşu AB’ye dâhil olmaktır” diye özetlenecek görüş, o kadar ipe sapa gelmez bir görüş ki, üstelik dünya görüşleri tamamen birbirinden ayrı insan, grup ve kesimler tarafından savunuluyor ki, insan nasıl bir tanım ve tasnif yapacağını bilemiyor. Görünürde durum şu: solcuların, liberallerin, demokratların, İslamcılarının tümü, Türkiye’de devletin baskıcı yapısından şikâyetçi. Solcular sistemi, toplumsal adalet ve haklar adına terbiye etmeyi, Kürtler kültürel kavgalarını, liberaller kapitalizmin ahlak ve

581 Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 2002.

582 Birand, 31 Temmuz 1959’dan 17 Aralık 2004’e Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası, s.434-436.

583 Çalış, a.g.e. , s.425-427.

düzenini hakkıyla tesis etmeyi, İslamcılar mevcut düzenle yaşadıkları sorunları, kısacası herkes tüm meselesini AB'ye ihale etmenin peşinde"⁵⁸⁴ şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Nuray Mert, yapmış olduğu yorumda, Türkiye'de yaşayan farklı grupların Avrupa Birliği konusunda farklı hesaplar ve beklentiler içerisinde olduklarını işaret etmiştir. Türker Alkan da Radikal Gazetesinde yazmış olduğu bir yazıda benzer ifadeler kullanmıştır.

“Ankara Anlaşması'nı imzaladığımız 1963 yılından beri AB'yi tartışıp duruyoruz. İlk zamanlar Avrupa Birliği karşıtlarının sayısı çok fazlaydı. Marksist soldan sosyal demokratlara kadar neredeyse bütün sol karşıydı. AB, kapitalizmin yeni bir tuzağı gibi görülüyordu. “Onlar ortak, biz Pazar”, “Onlar pazara, biz mezara” türünden sloganlar, o zamanlar adı “Ortak Pazar” olan Avrupa Birliği'ne karşı neler hissedildiğini gösteriyordu. Dinciler elbette karşı olacaktı, AB, Erbakan'ın veciz ifadesiyle, ‘Batı kulübüydü. Girsek kâfir olurduk. Yapmamız gereken şey, AB'ye rakip olacak bir ‘İslam Ortak Pazarı’ kurmaktı. Milliyetçilerin karşı olması da doğaldı: AB, milli iradenin ve egemenliğin büyük ölçüde uluslararası kuruluşlara devredilmesi anlamını taşıyordu. Bu siyasal eğilimlerin çoğu, zaman içinde tavırlarını değiştirdiler. Önce sosyalistlerin büyük kısmı AB yanlısı oldu. Onları dinciler izledi. Milliyetçiler de açık açık karşı çıkmayı bir tarafa bırakıp, mazeretler ileri sürerek muhalefetlerini ortaya koyar oldular. Bu arada bölücü harekette de AB yanlısı bir tutum belirdi. AB, birbiriyle rekabet eden bu siyasal hareketlerin üzerinde anlaştığı ortak bir projeye dönüştü. Böyle ortak bir paydanın bütün hareketlerde kendisini göstermesi, Türk siyasal rejiminin meşruluğunu güçlendiren bir etmen oldu. Önce AB'ye karşı olan bu hareketlerin AB'yi destekler hale gelmesinin en önemli nedeni, AB ile bütünleşme sürecinin demokrasiyi güçlendireceği ve ekonomiyi canlandıracağı beklentisidir.”⁵⁸⁵

AKP Hükümeti Kopenhag Zirvesi sonrasında yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Bu arada siyasi yasağı bulunan Recep Tayyip Erdoğan siyasi yasağının kalkmasıyla, yapılan ara seçimde milletvekili olarak 14-03-2003 tarihinde yeni hükümetin başına geçmiştir. Yeni Hükümet programında Avrupa Birliği ile ilgili hükümler şu şekilde düzenlenmiştir:

“Türkiye, Avrupa siyasî değerler sisteminin bir parçasıdır. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler, Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda

584 Nuray Mert, “Alem Buysa Kral Tayyip”, *Radikal Gazetesi*, 12 Aralık 2002.

585 Türker Alkan, “Dönüm Noktası”, *Radikal Gazetesi*, 13 Aralık 2002.

yer almaya bundan sonra da devam edecektir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği, hükümetimizin hedeflerinin başında gelmektedir. 3 Kasım seçimlerinden başarıyla çıkar çıkmaz, Avrupa Birliği konusunda ciddi bir etkinlik ürettik ve 2004 Aralık ayına, müzakere için müzakere tarihi alma başarısı, AK Parti hükümeti döneminde başarılıdır. Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirme konusunda kararlıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ailesi içerisinde hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımların yanı sıra, Avrupa Kıtasının ötesinde, barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu sonuçlar doğuracağı kuşkusuzdur. Bu çerçevede, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gerçekleştirilmiş olan uyum yasalarının güçlendirilmesi ve mevzuatımızın temel hak ve özgürlükler açısından bir bütün olarak geliştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, reformların uygulamaya tam olarak yansımaları ve uygulayıcılar tarafından da özümsemesi konusunda her geçen gün artan bir kararlılık gösterilecektir.”⁵⁸⁶

Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Birliği ile müzakerelere başlamak için 2004 yılı Aralık ayında yapılacak toplantı hedef gösterilirken, bir bakıma “tarih için tarih” kararı verilen Türkiye, 2003 yılında dış politikasıyla ilgili çok önemli gelişmeler yaşamıştır. ABD'nin Irak'a yapmış olduğu müdahalenin gündemin en önünde yer aldığı bu dönemde, Türkiye bir yandan Kıbrıs konusunda yeni bir politika belirlemeye çalışmış, diğer yandan da Avrupa Birliği hedefi doğrultusunda gerekli reformlar için ciddi bir çaba içine girmiştir. Bu dönemin belki de en önemli özelliği ise Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti'nin yoğun bir biçimde AB politikalarını benimsemesi ve başta Kıbrıs olmak üzere, Avrupa Birliği yolunda önemli sorunlarda beklenenin üzerinde inisiyatif almasıydı. Türkiye Avrupa Birliği'ne yönelik çalışmalarını sürdürürken, Mayıs ayında Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Gül, Türkiye'nin AB konusunda dönüşü olmayan bir yolda olduğunu söyleyerek, “40 yıllık sürecin sonunu iyi getirmeliyiz. İktidarı, siyasi partileri, medyası, sivil toplum örgütleriyle birlikte yeni bir seferberlik başlatıyoruz” demiştir. Gül, Avrupa Birliği'nde Türkiye lehine olumlu bir konjonktür oluştuğunu, Türkiye'nin sorumluluklarını yerine getirmesi halinde 2004 yılı içerisinde müzakerelere başlanacağını belirtmiştir.⁵⁸⁷ Gül, artık Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin değil, ne zaman üye olacağını tartışıldığını vurgulayarak süreçten ne kadar umutlu olduğunu ifade etmiştir.

586 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 22.Dönem, 1.Yasama Yılı, 49.Birleşim, 18 Mart 2003.

587 Milliyet Gazetesi, 24 Mayıs 2003.

Avrupa Birliği uyum paketleriyle ilgili olarak ülke içerisinde hükümet ciddi anlamda çalışmalarını sürdürüp, gerekli düzenlemeleri yaparken bazı tartışmaların da odak noktasını oluşturmuştur. Bu tartışmalar özellikle Milli Güvenlik Kurulunda yapılması istenen düzenlemeler ve bundan hareketle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin olaya bakış açısı üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin Hikmet Bila 18 Haziran 2003 yılında Milliyet Gazetesinde yazmış olduğu bir yazıda;

“Şimdiki tartışmaların odak noktası, “askerin siyasetteki ağırlığı”. Avrupa Birliği'nin isteklerine uygun olarak askerin siyasetteki ağırlığının azaltılması gerekiyormuş. Malum Kopenhag kriterleri... “MGK lağv edilmelidir” diyen AB sözcülerinin demeçlerine aldandıp heyecanlanmalar varsa, yine ciddi yanlış içindedirler. Türkiye- Avrupa Birliği uyumu gerçekten istenen amaç ise önce iyi niyet ve samimiyetin, inandırıcı bir şekilde kamuoyuna sunulması gerekir. “Sivillerin ordu üzerindeki denetimi” tekerlemesiyle, Cumhuriyetin temelleri ve güvenceleri sarsılmak isteniyorsa, sonuç olarak olanaksızdır. Tarih, öyle diyor”⁵⁸⁸ şeklinde bir yorum yapmıştır.

Aynı gazeteden Mümtaz Soysal da 20 Haziran 2003 tarihli yazısında, Milli Güvenlik Kurulunun yapısının değiştirilmek istenmesini eleştirmiştir. Ayrıca Ordu'nun Avrupa Birliği ve Batı'nın bazı isteklerine hayır dediği için zayıflatılmak istendiğini, İktidarın da bu konuda Avrupa Birliği ile ittifak halinde olarak askerin yanı sıra Cumhuriyet'in temellerini çökertmeye yönelik sinsi bir ittifak içerisinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁹ Radikal Gazetesinde de bu dönemde aynı yönde yorumların sıkça yapıldığını görmekteyiz. Yapılan yorumlarda, Türkiye içinde ve dışında Türk Silahlı Kuvvetlerinin devlet içerisindeki konumu ile ilgili fazla sayıda baskılar olduğu özellikle ifade edilmiştir. Örneğin Mehmet Ali Kışlalı, Hükümetin ve özellikle de Recep Tayyip Erdoğan'ın TSK'nın rolü üzerinde çok fazla konuştuğunu ve bunu bilinçli olarak bazı konulardaki kendi mağduriyetlerini gidermek amacıyla yaptıkları yorumunda bulunmuştur.⁵⁹⁰ Gündüz Aktan da benzer bir yorumda bulunarak, Türkiye'de laiklik sorununun niteliğini kaybetmediğini, AKP'nin Refah Partisi tabanlı bir parti olduğunu, TSK'nın sistem içinde yerinin halen güçlü olduğunu, zamanla bu konuda liberalleşmenin mümkün olabileceğini söylemiştir. Aktan yazısının devamında toplum hayatında TSK'nın siyasette ağırlığına yol açan nedenler olmaya devam ettiği sürece de TSK'nın siyasetten çok uzak olamayacağı yorumunda bulunmuştur.⁵⁹¹ Hükümete yakın olan

588 Hikmet Bila, “Tekerleme”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Haziran 2003.

589 Mümtaz Soysal, “Askerin Kemirilişi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Haziran 2003.

590 Mehmet Ali Kışlalı, “Hedef TSK mı?”, *Radikal Gazetesi*, 19 Haziran 2003.

591 Gündüz Aktan, “Bulutlar”, *Radikal Gazetesi*, 21 Haziran 2003.

Zaman Gazetesinde ise yapılan yorumlarda, Avrupa Birliği'ne uyum paketleri doğrultusunda yapılan düzenlemeler nedeniyle hükümete yönelik olumlu ifadeler kullanılmıştır. Örneğin Mustafa Ünal;

“Avrupa’ya doğru tam gaz yol alıyoruz. Bu tempoyla gidersek 2004’de Avrupa Birliğinin kapısına “Biz yükümlülüklerimizi yerine getirdik, sıra sizde” diye dayanacağız. Hatırlanacağı gibi bu ayın MGK’sı Avrupa Birliği özel gündemiyle toplanacak. Konunun birinci elden tarafı olan hükümet ve askeri kesim düşüncelerini, alternatif önerilerini masaya yatıracak. Yeni pakete göre MGK Genel Sekreterinin asker kökenli değil sivil olması söz konusu. Yeni düzenlemeye çok sıcak bakmadığı bilinen askeri kesim çekincelerini anlatacak, hükümet ise gerekçelerini sıralayacak. 40 yıllık Avrupa maceramızda geldiğimiz nokta bir yol ağzı: bir yanda Türkiye’nin özel şartlarını öne sürerek AB trenine el sallamak var, bir yanda da ülkenin her şartını AB ölçülerine taşıyarak Brüksel’in kapısını sonuna kadar zorlamak var. Türkiye’de iki şıkkın da taraftarı var. Hükümetin düşüncesi Avrupa’nın kapılarını zorlamak yönünde”⁵⁹² şeklinde Hükümeti destekler bir yorumda bulunmuştur.

Türkiye içerisinde yaşanan bu tartışmalara ve dünya gündeminde önemli olaylara rağmen 2002-2004 yılları arasında AKP hükümeti tarafından 5 tane uyum paketi Meclis’ten geçirilmiştir. Hükümetin hazırlıkları, 17 Aralık 2004 yılında yapılacak olan Brüksel Zirvesi’ne yönelik olmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bu doğrultuda çalışmalarını sürdürmüştür. Temmuz ayında Fransa’nın desteğini almak üzere bu ülkeye yapmış olduğu bir gezi sonrası yaptığı açıklamada, kendisinin ve partisinin İslamcı bir parti olmadığını anlatmış, din üzerinden siyaset yapılmasını kabul etmediğini, dinin bir rant aracı olacak kadar ucuz olmadığını Fransız yetkililere söylediğini belirtmiştir. Türkiye’nin Fransa’da daha iyi tanıtılması amacıyla siyasi partilerin hemen hepsiyle görüştüğünü, bunun sonucunda ciddi anlamda olumlu bir değişimin kaydedildiğini ifade etmiştir.⁵⁹³ Erdoğan AKP İstanbul İl Başkanlığı tarafından düzenlenen bir toplantıda yapmış olduğu bir açıklamada da, Avrupa Birliği’ne yönelik çalışmalarının yoğun bir şekilde devam ettiğini söylemiştir. Ayrıca, halkının tüm kesimiyle bu çabayı desteklediğini, amaçlarının Atatürk’ün hedefleri doğrultusunda çağdaş bir ülke yaratmak olduğunu, artık ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını, bundan sonrası için ise sıranın Avrupa Birliği’ne geldiğini ifade etmiştir. Erdoğan Avrupa Birliği’nden beklentisi ile ilgili de şu ifadeyi kullanmıştır: “Avrupa Birliği’nden beklemediğimiz

592 Mustafa Ünal, “AB Yolunda Özel Şartlar”, *Zaman Gazetesi*, 20 Haziran 2003.

593 *Sabah Gazetesi*, 19 Temmuz 2004.

bir karar çıkması halinde Kopenhag kriterleri, Ankara kriterleri olur ve biz yolumuza devam ederiz.”⁵⁹⁴

Erdoğan, Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin düzenlediği Türk Yerel İdareleri ve Avrupa Birliği Konferansında yaptığı konuşmada da, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne giriş süreci ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Erdoğan, “inamıyor ve umuyoruz ki 17 Aralık sadece Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde değil, yeni dünya için de bir milat olacaktır” demiştir. Hükümetinin, Avrupa Birliği yolunda düzgün bir irade ortaya koyduğunu belirten Erdoğan, Avrupa Birliği ülkelerinin siyasi sağduyu ve ahde vefa ilkesi temelinde hareket etme sorumluluğunu göstereceklerinden emin olduğunu vurgulamıştır. Başbakan,

“Bu karar alınırken diğer aday ülkelere uygulanan yaklaşım ve muamelenin Türkiye’den esirgenmeyeceğine güvenmek istiyoruz. Zira komisyonun ülkemizle ilgili tavsiyesinde yer alan bazı unsurların aday ülkelere, eşit muamele edilmesi ilkesiyle örtüşmediğini, Türkiye’ye karşı farklı yaklaşımlar içerdiğini hepimiz görmüş bulunmaktayız. Diğer adaylar ile ilgili ve geçmiş uygulamalara nazaran farklılık arz eden bu unsurların Aralık ayındaki kararda düzeltilmesini istiyoruz. Türkiye’ye karşı ayrımcılık yapılmayacağına inanmak istiyoruz. Bizden önce 25+2 ülkeye hangi yaklaşım gösterildiyse, böyle bir yaklaşım istiyoruz, adaletin gereği budur” demiştir.⁵⁹⁵

17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel’de toplanan Avrupa Birliği Konseyi Zirvesi’nde, Konsey, 2004 yılı İlerleme raporu doğrultusunda, Komisyon tarafından belirlenen altı başlık altındaki hukuksal düzenlemeyi yürürlüğe koyması şartıyla Türkiye’nin, Kopenhag siyasi kriterlerini katılım müzakerelerine başlamak açısından yeterli ölçüde karşıladığına karar verdi. Avrupa Birliği Konseyi, Komisyon’u, 23. paragraf temelinde Türkiye ile müzakerelerin çerçevesi hakkında bir öneri sunmaya davet etmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinde müzakereleri açmak üzere, Konsey’i bu müzakere çerçevesi üzerinde anlaşma sağlamaya çağırmıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler bakımından son derece önemli olan bu Zirve’nin Sonuç Bildirisinde 17- 23. maddeleri Türkiye ile ilgili bölümler için ayrılmıştı. Brüksel Zirvesi’nde alınan bu kararlar Kıbrıs konusunda yaşanan son dakika pazarlıklarıyla oluşturulabilmiştir. Bu kararlar ile Türkiye Kıbrıs Rum Yönetimini bir Avrupa Birliği üyesi olarak tanımak anlamına gelen bir kararı kabulden uzak durmuşsa da müzakerelerin fiilen başlatılacağı 3 Ekim 2005 tarihinden önce

594 Sabah Gazetesi, 12 Eylül 2004.

595 Zaman Gazetesi, 12 Ekim 2004.

Gümrük Birliği Kararını yeni Avrupa Birliği üyesi ülkeleri de kapsayacak biçimde uyarlamak zorunluluğu altında kalmıştı.⁵⁹⁶

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Brüksel Zirvesi sonrası düzenlediği basın toplantısında, “Yüzde 100 beklentilerimizi aldığımızı söylersem yanlış olur ama başarılı olduk. Geride kalan 41 yılın semeresini aldık. Önümüzde alacağımız mesafenin başlangıcındayız. Bundan sonraki süreç zor ve engebeli olacak. Ama Türkiye, interaktif insan potansiyeli ile evvel Allah bunu aşacak güçtedir” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.⁵⁹⁷ Erdoğan, “Alınan karar içinize sindi mi?” sorusuna da, “Bu tür şeylerde kazan kazan anlayışı vardır. Yüzde 100 beklentilerimizi aldık dersek, mübalağa etmiş oluruz. Yanlış olur fakat başardık diyorum” karşılığını vermiştir.⁵⁹⁸

Brüksel Zirvesi, Türkiye açısından “tarihi” olduğu kadar sonuçları üzerinde “tartışma yaratan” bir Zirve olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği ilişkilerinde daha sonraki dönemlerde motivasyonunu ve çalışmalarını belirleyecek önemde olmuştur. Zirvede alınan kararlar arasında sadece müzakerelerin ucunun açık olması değil, özellikle de Kıbrıs konusu Türkiye'de buruk bir sevinç yaşanmasına neden olmuştur. Daha sonraki dönem de Türkiye'ye yönelik “motivasyon eksikliği” gibi eleştirilerin 17 Aralık Brüksel Zirvesi kararları sonrasında arttığı da bir gerçektir.⁵⁹⁹

Brüksel Zirvesinde alınan kararlar ve AKP Hükümetinin performansı sonraki dönemlerde de ülke içerisinde farklı tepkilere neden olmuştur. Bazı kesimler çıkan sonucu başarı olarak değerlendirirken, bazıları da Türkiye'nin istediği sonucu alamadığını belirtmiştir. Örneğin, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal, Türkiye ile müzakerelere başlamak için öngörülen 3 Ekim 2005 tarihinin net bir tarih olmadığını, bu tarihin şarta bağlı bir tarih olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin 3 Ekim 2005 tarihine kadar Güney Kıbrıs'ı tanıyacak şekilde protokolün imzalanması halinde yürürlüğe gireceğine dikkat çekerek, Türkiye'ye ikinci sınıf bir üyeliğin layık görüldü-

596 http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf
Erişim: (23 Mayıs 2010)

597 *Milliyet Gazetesi*, 18 Aralık 2004.

598 *Zaman Gazetesi*, 18 Aralık 2004.

599 Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirmeler için Bkz.: Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, *Beş Deniz Havzasında Türkiye* Ankara, Siyasal Kitapevi, 2006, s.137-190; Ercüment Tezcan, “Helsinki'den 3 Ekim'e: Müzakerelere Giden Sürecin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Avrasya Dosyası*, Ankara, ASAM, 2005, Ankara, s.15-38.

ğünü ifade etmiştir.⁶⁰⁰ DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar ise konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Şenliğin nedeni, Güney Kıbrıs Rum kesimini tanıma sözü müdür? Zafer denilen Türkiye’ye ucu açık müzakere tarihi verilmesi midir? İktidarı neşelendiren, Türkiye’ye Yunanistan’la, Ermenistan’la sorunlarını çöz dayatması mıdır? İktidar Ermeni soykırımını tanıma çağrısından dolayı mı coşmuştur? İktidarı sarhoş eden Fransa’nın ardından Avusturya’nın da Türkiye’nin üyeliği için referanduma gideceği beyanı mıdır? Avrupa basını bile Türkiye önüne ağır şartlar kondu derken iktidar sahte zafer alaylarıyla kimseyi kandıramaz”⁶⁰¹

Saadet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan Hükümetin AB müzakereleri ile ilgili çalışmalarına getirmiş olduğu eleştiride; Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye’ye karşı muamelelerinin dürüstlükten uzak olduğunu ve Hükümet’in buna rağmen tavizli davranış içinde olduğunu belirterek müzakerelerin acilen askıya alınması gerektiğini ifade etmiştir. Kutan; Avrupa Birliği üyesi ülkelere gelen açıklamaların Türkiye’nin AB’ye kesin olarak alınmayacağını gösterdiğini belirterek, bundan sonra Türkiye’ye yakışan tavrın müzakereleri tek taraflı olarak askıya alması olduğunu açıklamıştır. Kutan; “Dış politikamızdaki en tehlikeli gelişmelerden biri de, AKP iktidarının her türlü tavizi vererek, AB’ye girme teşebbüsüdür. Hükümeti ikaz ediyoruz. Şu AB rüyasından uyanınız. Çok sayıda Avrupalı entelektüelin de dediği gibi, Türkiye’ye dürtüst davranılmıyor. AKP’nin AB sevdasından yararlanarak ardı ardına tavizler koparıyorlar. AB’nin tavirlerinin devamı halinde, Türkiye’ye yakışan müzakereleri askıya almasıdır” ifadesini kullanmıştır.⁶⁰²

Tartışmalar, 2-3 Ekim tarihlerinde toplanacak olan Lüksemburg Zirvesi öncesinde ve sırasında da ülke içerisinde devam etmiştir. Konuyla ilgili olarak toplumun farklı kesimlerinden farklı tepkiler alınmıştır. Örneğin Mümtaz Soysal konuyla ilgili yapmış olduğu değerlendirmede;

“Diplomasinin klasik oyunlarından biri yine oynanıyor: Gece yarısına, hatta son dakikaya kadar gerilim. Ne istediğini bilen, haklılığına inanan, sınırlarını sağlam tutan kazanacak; tutkusunun etkisiyle oradan oraya sürüklenen, salaklığı haklılığını aşan, telasıyla sınırlarını zayıflatan kaybedecek. Şu satırların yazıldığı sırada AB’yle Müzakere Belgesi’nin kesin metni hâlâ bilinmiyor. Örneğin, İstanbul ve Çanakkale

600 *Hürriyet Gazetesi*, 20 Aralık 2004.

601 *Hürriyet Gazetesi*, 19 Aralık 2004.

602 *Milli Gazete*, 4 Eylül 2005.

Boğazları'na ilişkin Fransız önerisinin metne konup konmadığı belli değil" ifadesini kullanmıştır.⁶⁰³

Tarhan Erdem ise konuyla ilgili değerlendirmesinde; AB müzakereleri başlasa da başlamasa da, şartlar ağır olsa da olmasa da, vazgeçilse de vazgeçilme de doğru yolun AB yolunda ilerlemek olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰⁴ Saadet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan yapmış olduğu değerlendirmede, AB'yi kötü niyetli olarak suçlayarak, müzakerelerin hemen durdurulması gerektiğini ifade etmiştir. Kutan açıklamasında;

“Öylesine haince talepler var ki bunların herhangi bir ülkeye yapılması tasavvur dahi edilemez. Bu taleplerden birisi Alevilere ve Kürtlere azınlık statüsü tanınması, diğeri de Fırat ve Dicle nehirlerindeki barajlardan İsrail ile komsularının istifade etmesi. Biz bunları tespit edince hükümeti uyardık. AB Türkiye'den bu taleplerden dolayı özür dilemedikçe, bu taleplerinden vazgeçmedikçe müzakerelere devam edilmemesini istedik. Ancak hükümetten en ufak bir reaksiyon gelmedi. Teslimiyetçi iktidar sayesinde Türkiye, AB kapısına gelmiş durumdadır. İçeriye almıyorlar, ama Türkiye'nin kapıdan ayrılmasını da istemiyorlar” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.⁶⁰⁵

2-3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da düzenlenen Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları toplantısında, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki katılım müzakerelerinin genel prensiplerini belirleyen müzakere çerçeve belgesi onaylanmıştır.⁶⁰⁶ Belgenin kabul edilmesini takiben yine 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan hükümetler arası konferansla Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım müzakereleri resmi olarak başlatılmıştır. Hükümet adına açıklama yapan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül müzakerelerin başlamanın ülke için ne kadar önemli olduğuna değinerek;

“Bu tarihi nokta da AB ile tam üyelik müzakerelerinin başlama noktasıdır. Türkiye, diğer ülkelerden farklıdır; birlik üyeleri içerisinde tek Müslüman ülke olacaktır. Müzakereler başladıktan sonra tüm dünya kazançlı çıkacak. Türkiye başarılı olursa AB kriterlerini uygulayacak, tam üye olacaktır. AB ile Türkiye her iki tarafı da bağlayıcı metni o zaman imzalayacaktır. Şu anda çerçeve belge AB'yi bağlayacaktır. Bizim pozisyonumuz bizi bağlayacaktır.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁶⁰⁷

603 Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ekim 2005.

604 Radikal Gazetesi, 3 Ekim 2005.

605 Milli Gazete, 3 Ekim 2005.

606 http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/framedoc_2005.pdf (Erişim:3 Mayıs 2010)

607 Radikal Gazetesi, 4 Ekim 2005.

Başbakan Erdoğan ise yapmış olduğu açıklamada; “Milli menfaatlerimize uygun hareket ettik. Bu, Türkiye’nin başarısıdır. Küresel barış adına milletimiz ve insanlık için hayırlı olsun Milletimizin değişim iradesiyle örtüşen bir mutabakat... Biz siyasi ilkelerimizi ve Türkiye’nin milli menfaatlerine uygun duruşumuzu muhafaza ettik. Türkiye tarihi yürüyüşüne uygun dev bir adım atmıştır. Bu başarı Türkiye’nin başarısıdır. Akli selim galip gelmiştir. Küresel barış ümidimiz güçlenmiştir” ifadesini kullanmıştır.⁶⁰⁸

Hükümetin aksine ülke içerisinde bazı kesimler, geline nokta başarı-sızlık olarak nitelendirerek, eleştirilerini hem AB’ye hem de Hükümet’e yöneltmişlerdir. Örneğin, Bağımsız Cumhuriyet Partisi Genel Başkanı Prof. Dr.Mümtaz Soysal konuyla ilgili yapmış olduğu açıklamada, gerek Kıbrıs konusunda verilecek tavizleri değerlendirmiş gerekse de Ermeni meselesine vurgu yapmıştır. Soysal açıklamasında; “... Yavaş yavaş Yunanistan ve Ege konusu gündeme gelecektir. Türkiye’den ayrıca Ermenistan’la ilişkilerinin de normalleştirilmesi istenmektedir. Sorun yerinde sayıyor, hatta biraz daha geriye gitmiş oluyoruz. Aslında bütün bu kriz, Avusturya’nın istediğini elde etmesine yaradı. Türkiye arada alet olarak kullanıldı” demiştir. Mümtaz Sosyal açıklamasında Müzakere Çerçeve Belgesinin Türkiye’yi geriye götürdüğünü ifade etmiştir.⁶⁰⁹ Aynı şekilde Sadi Somuncuoğlu’da yapmış olduğu açıklamada geline noktanın Türkiye’yi geriye götürdüğünü söylemiştir.⁶¹⁰ Benzer bir açıklama da emekli Korgeneral Necati Özgen ve Altay Tokat’tan gelmiştir. Geline nokta ulusal güvenlik ve devletin üniter yapısı bakımından çok tehlikeli olarak nitelendirmişlerdir. Mevcut durum başarıdan çok bir başarısızlık olarak görülmüş ve hem veto hem de limanların açılması konusunun akıbetine umutsuz bakmışlardır. Buna ek olarak; Emekli Korgeneraller, AB’nin bu girişimlerinin ve isteklerinin Türkiye’ye zarar vereceğini, ayrıca; ödün verilmemesi gerektiğini savunmuşlardır.⁶¹¹ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti eski Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş ise yaptığı açıklamada Türkiye’nin üyelik için gereken kriterlere uyma yönünde elinden geleni yaptığını ifade etmiş, AB’yi çifte standart uygulamakla suçlamıştır. Kıbrıs meselesinde uzlaşmaya yanaşmayan asıltarafın Rumlar olduğunu belirtmiş ve AB’nin, Türkiye’yi üye olarak görmek istemediklerini de eklemiştir. Denktaş açıklamasında;

“AB üyeliği için Türkiye, her aday üyenin uyması gereken kriterlerin hepsine uymuş ve uhdesine düşeni yapmıştır. Buna rağmen Türkiye’nin önüne, hiçbir başka ülkenin önüne konmayan şartlar kon-

608 Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ekim 2005.

609 Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 2005.

610 Yeniçağ Gazetesi, 15 Ekim 2005.

611 Yeniçağ Gazetesi, 6 Ekim 2005.

muştur. BM gözetiminde halledilmemiş bir mesele ortada dururken, bu meseleyi yaratmış ve haline yanaşmamış olan Rum tarafını üye yapmalarının tek anlamı Kıbrıs'taki olaylara göz kapamak ve Kıbrıs Türklerinin varlığını hiçe saymak, uluslararası anlaşmaları çiğneyen ve terör yaratan tarafı elinden tutmak denebilir. Daha doğrusu, bu yanlış bilerek yapanların sadece ve sadece kendi çıkarlarını düşündükleridir. Türkiye'yi tam üye yapmak niyetleri olsaydı Türkiye'yi adadan söküp atan planları desteklemezlerdi diye düşünmek herhalde hakkımızdır. Bu nedenledir ki Türk kamuoyunu yatıştırmak için Çerçeve Belgesinin başına 'hedef tam üyektir' dedikten hemen sonra "ucu açıklığı" getirmişler, bu da yetmedi, hemen bunun altına 'her şeye rağmen Türkiye'yi üye yapamazsak "Avrupa limanına demirlememiz gerekir" maddesini eklemişlerdir. Kısacası Avrupa, Türkiye'yi tam üye yapmasa da Türkiye'yi başkalarına kaçırmak istemiyor. Bu pazarlıkta bir güç olarak kullanılabilirdi" ifadesini kullanmıştır.⁶¹²

AKP İktidarının, özellikle Kıbrıs ile ilgili sorunun çözümü için çabaları bazı kesimlerin tepkisine neden olmuştur. Çözüm yönünde yapılanlar "tehlikeli bir taviz" olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin tutumunun KKTC'nin tasfiyesi yolunda önemli bir hata olduğu ifade edilmiştir.⁶¹³ Hükümetin herhangi bir taviz verilmediği yönündeki iddiasına karşılık, Bülent Arınç'ın konuyla ilgili değerlendirmesi bu iddiayı doğrulamamıştır. Arınç değerlendirmesinde, Kıbrıs konusunda ek tavizler verilmeyeceğini söyleyerek, "Kıbrıs'ta kalıcı, adil bir çözüme ulaşılması konusunda Türkiye gayretlidir. Türkiye'nin AB için verilecek ekstra bir tavizi söz konusu değildir" demiştir.⁶¹⁴

Brüksel zirvesinden sonra, Zirve öncesine göre biraz yavaşlamakla beraber Avrupa Birliği'ne yönelik reformların devam ettiği görülmüştür. Özellikle Kıbrıs konusunun çözümü yönünde diğer hükümetlere göre olumlu bir yaklaşım sergilemiş olan AKP Hükümetinin, Annan planının kabul edilmesi yönündeki tüm çalışmalarına rağmen sorunun çözümü konusunda istediği noktaya gelememesi, Avrupa Birliği ile ilişkilerini de etkilemiştir. Kıbrıs Türk tarafına uygulanan izolasyonlar kalkmadan Avrupa Birliği ile müzakere sürecinin doğru bir şekilde ilerleyemeyeceği gerek Recep Tayyip Erdoğan tarafından gerekse partinin diğer yetkilileri tarafından sık sık dile getirilmiştir.⁶¹⁵ Ayrıca 2005 yılından sonra Türkiye'nin tam üye olmasını istemeyen ülkeler sürekli olarak engeller çıkartmaya çalışmışlardır. Özellikle, Fransa ve

612 *Yeniçağ Gazetesi*, 21 Ekim 2005.

613 *Milli Gazete*, 8 Aralık 2006.

614 *Milli Gazete*, 18 Ocak 2007.

615 Örneğin, Recep Tayyip Erdoğan'ın 30 Ekim 2006 Dış Ticaret Haftası nedeniyle yaptığı konuşma.

Almanya’da iktidar değişikliği sonrası Merkel ve Sarkozy’nin iktidara gelmesi Türkiye’nin işini zorlaştırmıştır. Türkiye için tam üyelik dışında, imtiyazlı ortaklı ya da özel statülü ortaklık teklifleri Türkiye açısından sıkıntı yaratmıştır. Bunun sonucunda ülke içerisinde kamuoyu desteğinin de azalması Hükümet’in Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda hız kaybetmesi sonucunu doğurmuştur. 2006 yılının sonunda Türkiye liman ve havaalanlarını Kıbrıs Rum Kesimine açmayı reddetmesi üzerine; Müzakere Çerçeve belgesinin 6. Madde, 3. Fıkrasına atfen, Komisyon önerisiyle AB Bakanlar Konseyi, 8 müzakere başlığını askıya almıştır. Neden olarak ise Türkiye’nin yükümlülüklerini yerine getirmediği belirtilmiştir. Yine de temkinli yaklaşılarak trenin kaza yapmadığı, hala rayında olduğu ancak yavaşladığı belirtilmiştir. Türkiye, süreçte tamamen kaybedilmek istenmediği için bu şekilde bir yorum yapılmıştır.⁶¹⁶ 2007 yılında yapılan Genel Seçimler öncesinde bizzat Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından reformlarda yavaşlama olduğu ifade edilmiştir.⁶¹⁷ Bu yavaşlamanın sebebi olarak, gerek Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye karşı tutumu, gerekse de ülke içerisinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili seçimlerinin etkili olması gösterilmiştir. Ancak yapılan seçimlerde AKP’nin tekrar tek başına iktidara gelmesi ve tabanından gelen Avrupa Birliği ile ilişkiler konusundaki baskılar, Hükümet’in sürece tekrar bir ivme kazandırması sonucunu doğurmuştur.

Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye karşı samimi olmayan politikaları, AKP Hükümetinin Avrupa Birliği’ne tam üyelik yolunda eskisi kadar istekli çalışmasını da yavaşlatan bir sebep olmuştur. Avrupa Birliği’ne üye bazı ülkelerin Türkiye’ye özel bir genişleme stratejisi düşüncesi içerisinde olmaları, ilişkilerin yavaşlamasında önemli bir etken olmuştur. Daha önce katılım müzakerelerine başlamış diğer ülkelerle Türkiye arasında farklılıklar bulunduğu muhakkaktır. Türkiye ile katılım müzakereleri başlamasından itibaren bazı üye ülkeler tarafından Türkiye’ye farklı bir üyelik modeli ile yaklaşılması gerekliliği ifadeler artmaya başlamıştır. Özellikle Fransa, Almanya ve Avusturya daha önceleri pek benzeri görülmeyecek şekilde Türkiye için alternatif üyelik yolları için telaffuz etmeye başlamışlardır.⁶¹⁸ Bu ve buna benzer yaklaşımlar göstermektedir ki; Türkiye’ye klasik AB genişleme stratejilerinden farklı bir

616 Stephan Castle, “EU freezes talks on Turkey membership,” *The Independent*, 12 Aralık 2006,

(<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/eu-freezes-talks-on-turkey-membership-428085.html>), Erişim: 29 Ocak 2011

617 *Hürriyet Gazetesi*, 8 Kasım 2007.

618 Senem Aydın Düzgit, “AB’nin Türkiye ile İlişkilerinde Kantı Aramak,” *Tesev Yayınları*, (2006), s. 4, [http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/Kant%20\(12.06\).pdf](http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/Kant%20(12.06).pdf), Erişim: 25 Ocak 2011

modelle yaklaşılmaktadır.⁶¹⁹ Türkiye, AB genişleme sürecinde ortaklıktan adaylığa, adaylıktan müzakerelerin başlama sürecine kadar ve sonrası da ele alınırsa üyelik için kapıda en uzun bekletilen ülkelerden biri olmakla birlikte, bu noktada eşsiz bir ülke konumunu da üstlenmektedir. Bu durumla ilgili olarak, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan: “50 yıl AB kapısında bekletilen bir ikinci ülke yoktur. Ben, ‘Türkiye’yi bu kapıda niçin bekletiyorsunuz?’ sorusunun cevabını Avrupalı dostlarımızdan alamadım.” ifadesini kullanmıştır.⁶²⁰

Bununla beraber, müzakere sürecinde Türkiye'nin uyguladığı yanlış ve tutarsız politikaların da süreçte etkisi olumsuz nitelikte olmuştur. Türkiye 2004 yılında katılım müzakere belgesini imzalarken (müzakere çerçeve belgesinin 6.maddesinde bu durum belirtilmiş olmasına rağmen) Kıbrıs sorununu bir anlamda gözardı ederek, sorun çözülmeden bu yükümlülüğün altına girmiştir. Fransa ve Avusturya bu noktada Türkiye'nin Kıbrıs'ı bütün olarak tanıması gerekliliğini bildirmiş ve Ek Protokol'ün imzalanmasını talep etmiştir. Sonrasında bu durum ertelenmiş ve müzakerelere başlanmıştır. 2004 yılında da ertelenen Kıbrıs sorununa rağmen Katılım Anlaşması imzalanmış sonrasında ise adım atılamamıştır. Ayrıca Annan Planı'nı Rum kesimi tarafı kabul etmemiştir. Burada esas sorun Türkiye'nin tek taraflı olarak bu yükümlülüğün altına girmeyi kabul etmesi olmuştur. Dolayısıyla sonrasında sorunlar çözümden öte daha da çok sorun teşkil eder hale gelmiştir. Bunların sonucunda 2006 yılından itibaren sorunlar ilişkileri yavaşlatmakla beraber her iki tarafın birbirlerine bakışını da olumsuz derecede etkilemiştir.

2.3.1.1. Değerlendirme

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde en önemli adımlardan birisi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Hükümetleri döneminde atılmıştır. Millî Görüş kökenli milletvekillerinin ağırlıkta olmasına rağmen bu Hükümetler, kısmen ülke içerisinde kendilerini kısıtlayan siyasi alanı, Avrupa'nın demokrasi anlayışına paralel olarak genişletmek istediğinden, kısmen de Avrupa üzerinden bir başarı sağlayarak bunu iç politika malzemesi yapmak istediği için ilişkilere öncelik vermişleridir. Ayrıca, AKP Hükümeti Avrupa Birliği sürecini canlı tutarak iktidarda kalabileceğini ve meşruiyet kazanabileceğini düşünmüştür. Kamuoyunun, genel anlamda Avrupa Birliği üyeliğine sıcak bakması da AKP Hükümetinin süreci hızlandırmasında etken olmuştur. 2004 yılındaki Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesiyle,

619 Cemal Karakaş, “Türkiye'nin AB Üyeliği Tartışması: AB-Türkiye ilişkilerinde ‘Aşamalı Entegrasyon’,” *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2007, ss. 1-15, s. 1.

620 *Radikal Gazetesi*, 29 Eylül 2010, Mustafa Küçük ve Sefa Özkaya, “Erdoğan'dan AB'ye sitem,” (<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=1021290&Date=01.10.2010&CategoryID=78>), (Erişim: 8 Ocak 2011).

Türkiye'nin önünde, ilişkileri farklı boyuta taşıyan yepyeni bir sayfa açılmıştır.

AKP'ye göre Avrupa Birliği'ne üyelik çağdaşlaşmanın önemli bir göstergesidir. Avrupa Birliği'ne üyelik doğrultusunda ülke içerisinde gerçekleştirilmesi gereken demokratik düzenlemelerin ivedilikle yerine getirilmesi için çalışmalara büyük bir hızla başlamışlardır. Bu düzenlemelerin yapılması en az Avrupa Birliği üyeliği kadar önemli görülmüştür. Bununla beraber ülke içerisinde çözümü zor olan konuların çözülmesi için de Avrupa Birliği üyeliği uygun bir zemin sağlayabilecekti.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, Avrupa Birliği ile ilişkilerde ekonomik koşullardan çok siyasi koşulları yerine getirmekte zorlanmışlardır. Bu konuların başında da şüphesiz Kıbrıs sorunu gelmektedir. Güney Kıbrıs'ın 1 Mayıs 2004 tarihinden itibaren Avrupa Birliği'ne üyeliğinin gerçekleşmesini sağlayan anlaşmayı imzalaması, Türkiye'yi ciddi bir dış politika açmazına sokmuştur. Avrupa, Kıbrıs sorununda çözüm üretmesi gereken bir mekanizma olarak daima Türkiye'yi görmüş, Birliğe en önemli üyelik şartlarından birisi olarak Kıbrıs sorununun çözümünü işaret etmiştir. Türkiye, bu konuyu Avrupa Birliği üyeliği konusunun dışında tutmak istese de bu konuda başarılı olamamıştır. AKP iktidarı bu konuda diğer hükümetlerden farklı olarak tavizkar politikalar uygulamaya çalışsa da başarılı olamamıştır.

AKP Hükümeti, Türkiye'de yaşanan 28 Şubat sürecinin de etkisiyle Avrupa Birliği'nin en önemli savunucularından birisi olmuştur. 2002 seçimlerinden sonra iktidara gelmesiyle çok sayıda demokratikleşme reformu ve uyum paketlerinin Meclisten geçmesi sağlanmıştır. "Siyasal İslamcı" olarak nitelendirilen kesimin, Avrupa Birliği konusundaki tavrı değişikliğinin daha çok Türkiye'de yaşadıkları insan hakları ve siyasi özgürlüklerle ilgili endişelerden kaynaklandığı söylenebilir. Dindar kesimin önemli bir bölümü, Batı Avrupa'daki insan hak ve özgürlüklerinin gelişmiş olduğu düşüncesiyle, Avrupa Birliği'ne karşı eski olumsuz tavırlarını bir kenara bırakıp, daha bütünlük yanlısı bir düşünce yapısı içerisine girmişlerdir. Ayrıca, İslamcı olarak nitelendirilen bazı aydınlar ve yazarlar da bu sürece ve dolayısıyla AKP Hükümetinin politikalarına destek vermişlerdir.

Ülke içerisinde AKP Hükümetinin uyguladığı politikalara kimi çevreler destek verirken, kimi çevrelerde eleştiri getirmiştir. Eleştirilerin ortak noktası, AKP Hükümetinin Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda samimi olmaması, kendisine yakın grupların çıkarları doğrultusunda bir politika yürütmesi ve özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasi konulardaki etkisini azaltmak amacıyla hareket etmesi üzerine yoğunlaşmıştır. AKP Hükümetinin, üyelik sü-

recini, ülkenin modernleşmesi ve kendilerine karşı olan Kemalist elitleri ortadan kaldırma aracı olarak düşündüğünü savunan geniş bir kesim de vardı.

Avrupa Birliği'ni Türkiye'nin siyasi, ekonomik standartlarını yükseltecek bir model olarak görmesi sebebiyle, AKP'yi "Avrupa heveslisi" olarak tanımlamak mümkündür.⁶²¹ Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde tüm iyi niyetine rağmen, Birliğin sürekli olarak Türkiye'yi zor durumda bırakacak taleplerde bulunması ve kendi içerisinde Türkiye'nin durumu ile ilgili net bir görüşe sahip olmaması sebebiyle ciddi anlamda bir ilerleme kaydedilememiştir. Özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle, Avrupa Birliği tarafından müzakere sürecinin durdurulması ile ilgili hamleler nedeniyle, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde bir yavaşlama olmuştur. Buna benzer bazı sebepler dolayısıyla yavaşlayan ilişkiler bazı yorumcular tarafından AKP hükümetinin "Avrupa yorgunu" olarak tanımlanmasına da sebep olmuştur.⁶²²

2.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi ve Avrupa Birliği

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği; çağdaş ve modern bir ülke olarak Batı toplumları içerisinde, bu grubun eşit bir üyesi olarak yerini alması Atatürk'ün de işaret ettiği "muasır ülkeler seviyesine ulaşma hedefinde önemli bir aşamadır. Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, 1963 tarihinde Avrupa Topluluğu ile Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Kararı yine Cumhuriyet Halk Partisinin içinde yer aldığı koalisyon Hükümeti tarafından imzalanmıştır. Doğru Yol Partisi ile kurulan Koalisyon Hükümetinde Türkiye'nin Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Cumhuriyet Halk Partili Murat Karayalçın, 6 Mart 1995 tarihinde imzalanan Gümrük Birliği Kararı sonrasında yapmış olduğu açıklamada, 6 Mart 1995 tarihi için "ömrümün en mutlu günü" ifadesini kullanmıştır. Gümrük Birliği'nin tam üyelikte önemli bir aşama olduğunu söyleyerek, ülkenin ekonomik ve politik kalkınmasında önemli bir araç olduğunu ve Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan bir antlaşma imzalandığını dile getirmiştir.⁶²³ Karayalçın'ın bu yaklaşımına rağmen parti içerisinde farklı görüşler de dile getirilmiştir. Kısa bir süre CHP Genel Başkanlığı görevinde de bulunan Hikmet Çetin, Gümrük Birliği Kararı ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmede, Gümrük Birliğinin gereksiz yere abartılmaması gerektiği söylemiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliği Kararı'nın imzalanması dolayısıyla vermiş olduğu

621 Filiz Başkan, *Siyasal Partilerin Avrupa Birliği Söylemleri, Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri, Beklentiler ve Kaygılar*, Der. Oğuz Esen, Filiz Başkan, Ankara, Eflatun Yayınevi, 2009, s.98-99.

622 Ali.R.Usul, *The Justice and development Party and the European Union: from Euroscepticism to Euro-Enthusiasm and Euro-fatigue*, in ed. Ümit Cizre, *Secular and Islamic Identities in Turkey*, London: Routledge, 2007., Aktaran, Filiz Başkan, a.g.e., s.99.

623 *Milliyet Gazetesi*, 7 Mart 1995.

tepkiyi abartılı bulan Çetin, bu durumun Avrupalılar tarafından “Türkiye bununla yetinir” şeklinde algılanabileceği türünden bir uyarıda bulunarak, Tansu Çiller’e bu konudaki abartılı tavrından dolayı eleştiri getirmiştir.⁶²⁴ Baykal da yapılan antlaşmayı Türkiye’nin batılılaşma çabasının doğal bir devamı olarak nitelendirmiştir.⁶²⁵ Genelde yapılan tartışmalarda, Gümrük Birliği’nin ekonomik anlamda getirisi tartışılmayıp, daha çok siyasi yönü ve özellikle de iç siyasete yansımaları tartışılmıştır. Ayrıca CHP içerisinde Gümrük Birliği Kararı’nın yeterli görülmemesi ve çalışmaların tam üyelik yolunda devam etmesi ısrarla vurgulanmıştır.

Helsinki Zirvesi sonrası yapılan tartışmalara CHP, Gümrük Birliği Kararı sonrasında yapılan tartışmalar kadar katılmamıştır. Muhtemelen burada CHP’nin Parlamento dışında olması etken olmuştur. Buna rağmen yine de CHP’li yetkililerin konuyla ilgili açıklamaları vardır. Örneğin, İnal Batu Helsinki Zirvesini Türkiye açısından eleştirel yaklaşım ile almıştır Batu’ya göre, Kıbrıs’taki Türk-Yunan eşitliği ilkesi tahrip edilerek, Avrupa Birliği yanlış bir tutum içine girmiştir ve Avrupa Birliği yanlış tutumunu son Helsinki zirvesinde de tekrarlamıştır. Helsinki Zirvesi sonrası Kıbrıs Rum Kesimi yönetimine siyasi bir çözüm beklemeden Avrupa Birliği’ne tam üyelik yolu açılmıştır. Ve bu durum hükümet yetkililerinin söylemlerinin aksine, Türkiye’nin tam üyeliği önünde bir ön şart olarak ortaya konmuştur. Ayrıca, böyle bir ön şartın Helsinki bildirisine gireceği günler öncesinden belli iken Hükümet buna engel olamamıştır. Yani Batu’ya göre Türkiye, koalisyon hükümetinin iddialarının aksine, Helsinki’de ön şartlı bir adaylık statüsünü kabullenmiştir.⁶²⁶

CHP, Avrupa Birliği ile ilişkilerde özellikle Kıbrıs konusunda çok hassas olmuş Avrupa Birliği’nin ve Hükümetin yaklaşımına sürekli şüpheyle yaklaşmıştır. CHP yetkilileri, Avrupa Birliği’ne üyelik karşılığında Kıbrıs için taviz verilmemesi gerektiğini her seferinde dile getirmiştir Örneğin, Deniz Baykal yapmış olduğu bir konuşmada bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik süreci, Kıbrıs sorunu ve Avrupa savunma ve güvenlik politikası birbirine bağlanamaz. Avrupa Birliği üyeliği Türkiye’nin hakkıdır. Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye üyelik müzakereleri takvimi verme karşılığında ülkemizden Kıbrıs’ta taviz istemesi kabul edilemez. Kıbrıs’ta eğer bir çözüm şansı varsa, o çözüm şansı gerçekleştirilmelidir; Avrupa Birliği takvimi vermeseler de gerçekleştirilmelidir.”⁶²⁷

624 *Hürriyet Gazetesi*, 11 Mart 1995.

625 *Hürriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1995.

626 İnal Batu, “Avrupa Birliği ve Kıbrıs”, *Milliyet Gazetesi*, 19 Aralık 1999.

627 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:22, Cilt:1,4.Birleşim, 26.11.2002.

CHP 12 Aralık Kopenhag Zirvesi öncesinde de Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemiş ve bu yönde çalışmalarda bulunmuştur. Bununla birlikte Avrupa Birliği karşısında teslimiyetçi bir politika izlenmemesi gerektiğini de sürekli olarak vurgulamıştır. Deniz Baykal 26 Kasım 2002 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmasında;

“Bununla birlikte, şunu belirtmek isterim ki, dış politika alanındaki bazı temel hedeflerde hükümetle aynı görüşleri paylaşıyoruz. Örneğin, Avrupa Birliği'ne tam üyeliği öncelikli hedefimiz olarak kabul etmek, katılım müzakerelerine bir an önce başlanması gerektiğini vurgulamak doğru tespitlerdir. Kamuoyumuzda da Türkiye'ye Avrupa Birliği üyeliği için bir müzakere tarihi verilmesi, öncelikli bir hedef olarak benimsenmiştir; bu, gerçekten çok önemlidir. Biz de parti olarak bunu kuvvetle destekliyoruz. Ben de Varşova'da bazı Avrupa Birliği liderleriyle yaptığım görüşmelerde bunu kuvvetle dile getirdim. Bu konuda tam desteğimize güvenebilirsiniz. Avrupa Birliği üyeliği amacına ulaşmak için, hükümet tarafından yurt içinde nelerin yapılacağını söylemek elbette doğrudur; ama, Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde yaşanan sorunların sadece Türkiye'nin eksikliklerinden kaynaklandığı izlenimini vermek doğru değildir. Sayın Cumhurbaşkanımızın Prag'ta yaptığı basın toplantısında da belirttiği gibi, Türkiye'nin üyeliği konusunda Avrupa Birliği tarafında bir samimiyet eksikliği olduğu kuşkusuzdur. Biz beklere ki, Hükümet Programında, ülkemize karşı yapılan haksızlıklara, uygulanan çifte standartlara karşı kuvvetle ve kararlılıkla mücadele edileceği yolunda ifadeler de yer alsın. Ancak, bu anlama gelecek sözlere pek rastlayamadık”⁶²⁸ ifadelerini kullanmıştır.

12 Aralık Kopenhag zirvesi öncesi AKP hükümeti ile işbirliği içinde hareket edeceğini ifade eden CHP, zirve sonunda Avrupa Birliği tarafından alınan karara tepki göstermiştir. Kopenhag Zirvesinde Türkiye'ye iki yıllık bir bekleme süresi dayatıldığını ve bunun haklı olmadığını ifade etmiştir. CHP'li yetkililer ayrıca, AKP hükümeti tarafından alınan kararın sevinçle karşılanmasına da tepki göstermişlerdir. Baykal konuyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada, Türkiye'nin bütün çabasına, gayretine, iktidarıyla, muhalefetiyle, Cumhurbaşkanıyla el ele vermiş olmasına rağmen, olumlu sonuçlar alamadığını söylemiştir. Baykal esas itirazlarının Türkiye'ye verilen iki yıllık süre olmadığını belirterek konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

“2003'te Türkiye'nin üyelik müzakeresine başlayabilmesi ile 2005'te Türkiye'nin üyelik müzakeresine başlaması arasında, Türkiye'nin aleyhine, zamanın ötesinde, iki yılın ötesinde çok büyük bir fark vardır.

Nedir o fark; değerli arkadaşlarım, bir defa, hepimiz çok iyi biliyoruz ki, eğer 2005'te üyelik müzakeresine geçerse, karşımızda 15 değil 25 ülke olacaktır ve o ülkelerden birisi de Kıbrıs olacaktır; yani, 2003'te başlamayı başarabilmiş olsaydık, hükümetin, bizim istediğimiz ve mücadele ettiğimiz gibi ve hakkımız olduğu gibi... Kopenhag kriterlerini karşılamışız; Türkiye Büyük Millet Meclisi, bizden önceki Meclis-saygıyla anıyorum- gerçekten çok büyük bir iş yapmış, bir büyük demokrasi reformu gerçekleştirmiş, işin temelini rahatlatmış. Daha sonra paketi hazırlamışız, hızla onu gerçekleştireceğimizi de ortaya koymuşuz. Kopenhag kriterleri bakımından bir "eksik" suçlamasını hak eden bir konumda olmaktan çıkmışız. Almamız lazım... Verilmedi "bekleyn" denildi. "E canım bekleyiverelim, iki yıl geçer, göz açıp kapayıncaya kadar..." Geçer de, bu iki yılın içinde, karşımızda 15 iken 25 ülke olur, ülkelerden birisi Kıbrıs olur. Bu arada, 2005'te masaya otururken, bize, Yunanistan'la Ege'deki sorunlarınızı çözdünüz mü diye sorarlar; Çünkü, Helsinki'de, Türkiye ile Yunanistan'ın arasındaki Ege sorununun, sınır sorunlarının çözülmesi için gerekenin yapılması; eğer çözülemezse, konunun, Adalet Divanına gönderilmesi talep edilmiştir. Papandreu da, Kopenhag toplantısından sonra "Helsinki'yi de unutmayalım, Helsinki de masada duruyor" demiştir. Yani, 2005'te gelerseniz, bizimle Ege'deki sorunları da çözeceksiniz, öyle geleceksiniz demiş. Türkiye'nin üyelik müzakeresinin 2005'e ertelenmesi, Yunanistan ile Ege sorunlarını çözme mükellefiyetinin sorumluluğunun da önümüze getirilmesi demektir. Bu bakımdan, bu iki yıl olmasını istiyorduk, daha rahat olsun diye; ama şimdi, Ege konusu da ele alınacaktır ve çözülmesi zorunlu hale gelecektir."⁶²⁹

Görüldüğü gibi, Baykal özellikle Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği üyeliği ve Türkiye'nin Yunanistan'la ilgili sorunlarının 2 yıl sonra sıkıntı yaratacağını söyleyerek isabetli bir eleştiride bulunmuştur.

Baykal, 17 Aralık'ta Brüksel Zirvesi'nde açıklanacak olan Türkiye ile müzakerelere başlama tarihi öncesi Meclis'te yaptığı açıklamada; Avrupa Birliği zirvesinde ülkemizle ilgili olarak alınacak olan kararın, yalnız bugün için değil, ülkemizin geleceği, gelecek kuşaklarımızın refahı, saadeti ve güvenliği açısından da çok büyük önem taşıdığını ifade etmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği sürecini de cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana sergilediğimiz çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkma hedefimizin ve bu yolda har-

629 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:22,Cilt:1,11.Birleşim, 17.12.2002.

cadığımız çabaların bir ürünü olarak değerlendirip, Avrupa Birliği ile ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur.⁶³⁰

17 Aralık Brüksel Zirvesi sonrası Baykal, alınan karardan büyük hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir. Özellikle Türkiye'ye diğer aday ülkelere farklı davranıldığını belirtmiş ve bu süreçte Türkiye'nin Kıbrıs politikasının büyük darbe alacağı uyarısını devam ettirmiştir. Baykal konuşmasının devamında şunları söylemiştir:

“Avrupa Birliği tarihinde ilk kez, bir ülkeyle ilgili olarak, üyelik müzakeresi konusu, bütün üye ülkelere uygulanan anlayıştan, yöntemden ve hedeften farklı bir şekilde ele alınarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme ilk kez yapılmaktadır... İlk kez, Avrupa Birliği, maalesef, bugüne kadar gerçekleştirdiği yöntemden farklı bir yöntem, bir anlayışa girmiştir; yeni bir Avrupa Birliği üyeliği tarif etmeye yönelmiştir. 17 Aralıkta Türkiye'ye, özel, farklı bir üyelik teklif edilmektedir. Bildiğimiz tam üyelik değil, yeni bir üyelik anlayışı. Avrupa'yla ilişki var, Avrupa'yla temas var; ama, Avrupa'da bildiğiniz üyelik, o yok, o görülüyor daha ve bunun olmaması için gerekli düzenlemeler oraya yerleştirilmiş ve bize kabul ettirilmiştir. Değerli arkadaşlarım, Avrupa Birliği ile ilişkilerimizin bugün geldiği nokta, Türkiye'nin durduğu yerden bir bayram ve sevinç havasına girmesini kesinlikle haklı göstermeyen bir noktadır. Şimdi bize deniliyor ki; 3 Ekim için tarih aldık. Değerli arkadaşlarım, 3 Ekim için tarih almadık, 3 Ekime kadar Kıbrıs'ı tanıma taahhüdü yaptık. 3 Ekime kadar, eğer biz “çözüm olmadan Kıbrıs'ı tanımayız” dersek ve 3 Ekime kadar çözüm olmazsa, Avrupa Birliği ile üyelik müzakeresi yapamayacağız demektir. Alınan tarih, şartlı tarihtir. Hangi şarta bağlı tarihtir; Güney Kıbrıs'ı tanıma şartına..”⁶³¹

3 Ekim 2005 tarihinde Avrupa Birliği'nin Türkiye ile müzakerelere başlaması konusunda da Cumhuriyet Halk Partisi'nin özellikle Hükümet'e eleştirileri olmuştur. Hükümeti kendilerine süreçle ilgili bilgi aktarmamakla suçlamışlardır. Ayrıca, Avrupa Birliği konusunda sergilenen politikayı aciz bir politika olarak tanımlamışlardır. TBMM'de yapılan görüşmelerde konuyla ilgili olarak CHP Milletvekili Onur Öymen şunları söylemiştir:

“Biz, Cumhuriyet Halk Partisi olarak, Türkiye'nin de Avrupa Birliği'ne tam ve şerefli bir üye olması için her türlü çabayı göstermeye devam edeceğiz; ama, şunu biliniz ki, hiçbir zaman, hiçbir koşul altında, ikinci sınıf, boynu bükük bir ülke olarak Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne

630 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:22, Cilt:68,32.Birleşim, 14.12.2004.

631 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:22, Cilt:69, 35.Birleşim, 20.12.2004.

sokturmayacağız. Biz, bu yolda başımız dik olarak yürümeye devam edeceğiz.”⁶³²

Bir başka yorumda da CHP Milletvekili Şükrü Elekdağ, Avrupa Birliği ile 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan müzakerelerle ilgili çekincelerini Meclis’te ifade etmiştir. Elekdağ yapmış olduğu açıklamada, müzakere çerçeve belgesinin Avrupa hukukunda birincil hukuki statüye sahip olduğunu belirtmiş, Türkiye’nin de bu belgeye riayet etmek zorunluluğu olduğunu söylemiştir. Ancak müzakere çerçeve belgesinin Türkiye’nin tam üyelik hedefine stratejik bir sapma getirdiğini söylemiştir. Müzakere çerçeve belgesinin Türkiye için ağır hükümler içerdiğini ve Türkiye için öngörülen statünün yarım üyelik ya da imtiyazlı ortaklık şeklinde olduğunu belirterek, Hükümeti eleştirmiştir. Ayrıca Kıbrıs’la ilgili de Türkiye açısından sıkıntılı bir durum olduğuna işaret etmiştir.⁶³³

Baykal, daha sonra yapmış olduğu konuşmalarda da Kıbrıs sorununun Avrupa Birliği ile aramızda ciddi anlamda bir sorun olduğunu belirtmiştir. 28 Mart 2006’da Meclis grup toplantısında Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakere sürecinin düzgün olarak işlemediğini, Birlik içerisinde Türkiye’ye muhalif ülkeler olduğunu belirtmiştir. Kıbrıs’la ilgili olarak da Türkiye’ye taahhüt edilen ablukaların kaldırılması sözünün yerine getirilmediğini söylemiştir.⁶³⁴ 28 Kasım 2006 yılında Kıbrıs’la ilgili yaptığı bir başka açıklamada da Baykal şunları söylemiştir:

“Maalesef, Türkiye, Avrupa Birliği ile müzakere süreci açısından ciddi sorunlarla, sıkıntılarla karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Bu sıkıntılarının temelinde, Türkiye’nin AB ile müzakereye devam edebilmesi için Kıbrıs konusunda çok önemli yeni adımlar atılması talebinin bizim önümüze getirilmesi yatmaktadır. Kıbrıs konusunda Türkiye’nin çok ciddi fedakârlıklarda bulunması istenmektedir. Türkiye’nin buna izin vermesi mümkün değildir.”

Görüldüğü gibi, Avrupa Birliği ile yürütülen tam üyelik müzakerelerinde Kıbrıs konusunun sürekli ön planda olması CHP tarafından eleştirilmekte, bu durumun müzakere sürecini olumsuz etkileyen bir faktör olduğu sürekli ifade edilmektedir.⁶³⁵ Baykal daha sonra yapmış olduğu grup toplantılarında da, benzer şekilde Avrupa Birliği tarafından Türkiye’ye sürekli yeni yaptırımlar uygulandığını belirtmiştir. Bunların arasında yukarıda bahsedilen Kıbrıs

632 <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil4/ham/b00301h.htm> (Erişim:10 Mayıs 2010)

633 <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil4/ham/b00301h.htm> (Erişim:15 Mayıs 2010).

634 CHP Grup Toplantı Tutanakları, 28 Mart 2006.

635 Daha fazla örnek için bakınız 10 Ekim 2006,17 Ekim 2006, 31 Ekim 2006 CHP Meclis Grup Toplantıları.

konusu, Türkiye'nin Güneydoğu sorunu, Ermeni meselesi gibi konularda Birliğin Türkiye'ye zarar verecek şekilde bir yaklaşım sergilediğini belirtmiştir. Müzakere sürecinin sürekli olarak Avrupa Birliği tarafından sekteye uğratıldığını ifade etmiştir. Türkiye'nin onurlu ve bütünlüğünü koruyacak bir şekilde Avrupa Birliği'ne girmesini desteklediklerini, ancak Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye karşı samimi davranmadığını belirtmiştir. Hükümeti de bu konudaki uygulamış olduğu başarısız politikaları ve 2006 yılından itibaren de Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda istekli olmaması nedeniyle eleştirmiştir.⁶³⁶

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Avrupa Birliği ile ilgili düşüncelerini tespit edebilmek amacıyla parti programlarına ve seçim bildirelerine baktığımızda, CHP'nin bazı çekinceleri olmakla beraber Avrupa Birliği'ne tam üyeliği desteklediğini görmekteyiz. 1994 yılı CHP parti programında Avrupa Birliği ile ilgili net ifadeler kullanılmamakla beraber, Türkiye'nin genel anlamda dış politikası ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

“Kişilikli bir dış politika izlemek, Türkiye'yi toplumsal ve siyasal olarak istikrara kavuşturmak, ekonomik ve teknolojik açıdan güçlendirmek, yani ulusal gücümüzü en yüksek düzeye çıkarmakla olasıdır. Böylece Kıbrıs konusunda, Türki Cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri ile ilişkilerde ve Balkanlar'da ve Birleşmiş Milletler ve AGİK gibi uluslararası kuruluşlar ile ilişkilerde Türkiye, kendi ulusal çıkarlarının gerektirdiği politikalar izleyebilir. Uluslararası koşullardaki değişiklikler karşısında Türk dış politikasında da değişim kaçınılmaz olmaktadır. Ancak, bu değişim Türk dış politikasının temel amaçlarında olamaz. Toprak bütünlüğünün korunması, laik ve demokratik siyasal ve toplumsal düzenimizin pekiştirilmesi ve ekonomik gelişmemiz için uluslararası işbirliğinden yararlanma, Türk dış politikasının değişmeyen amaçlarıdır.”⁶³⁷

CHP'nin 2008 yılı parti programında ise Türkiye'nin yapıcı, kişilikli, kararlı ve etkin bir dış politika izlemesi gerektiği savunularak Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda şu ifadeler kullanılmıştır:

“CHP başından beri Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefi, Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaşlaşma devriminin, modernleşme vizyonunun doğal uzantısı olan bir toplumsal değişim projesidir. Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde koşulumuz; eşit koşullu, Cumhuriyetimizin kuruluş değerlerine saygılı, onurlu tam üyeliktir. CHP bunun dışındaki hiç-

636 CHP Grup Toplantı Tutanakları, 12 Aralık 2006, 09 Ocak 2007, 13 Şubat 2007, 24 Ağustos 2009, 13 Ekim 2009, 20 Ekim 2009.

637 <http://www.belgenet.com/parti/program/chp1994-4.html> (Erişim:2 Mayıs 2010)

bir seçeneği kabul etmez. CHP Türkiye'ye diğer üyelere farklı, özel bir statü verilmesini kabul etmez. Eşit haklara sahip olacak bir Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için diğer bütün üyelerin kabul edip uyguladıkları koşullara, bu arada Kopenhag ve Maastricht kriterlerine uyulmasını, Avrupa Birliği hukukunun benimsenmesini kabul eder. Ancak, başka ülkelerden istenmeyen koşulların tek taraflı tavizler gibi Türkiye'ye dayatılmasına karşı çıkar. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin Kıbrıs konusu ile ilişkilendirilmesini ve üyelik sürecinin sürdürülmesinin ve sonuçlandırılmasının Türkiye'nin vereceği tek taraflı tavizlere bağlanmasını kabul etmez. Aynı şekilde Lozan Antlaşması ile bağdaşmayan keyfi koşulların Türkiye'ye kabul ettirilmek istenmesine de karşı çıkar. Türkiye'nin üyeliğine engel olmak isteyen ülkelere karşı gerekli tepkilerin gösterilmesini ve önlemlerin alınmasını savunur... CHP, Türkiye'nin ulusal çıkarlara ve bağımsızlığına öncelik veren, başka ülkelerin dümen suyundan gitmemeye özen gösteren bir politika izlenmesini savunmaktadır.⁶³⁸

Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim bildirgelerine baktığımızda Avrupa Birliği olgusunun buralarda da işlendiğini görmekteyiz. Örneğin 2002 yılı seçim bildirgesinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefinin bir toplumsal değişim projesi olduğu belirtilmiştir. Avrupa Birliği'ne eşit koşullarda üyeliğin, hedefleri olduğu vurgulanarak, Türkiye'nin kimliğine ve değerlerine dayalı onurlu bir üyelik hedeflediklerini belirtmişlerdir.⁶³⁹ 2007 yılı seçimleri için hazırlanan seçim bildirgesinde ise, Hükümeti, dış baskılara boyun eğerek Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin meşrulaştırılmasını sağladığı için eleştirmiştir. Ayrıca, Hükümeti uyguladığı yanlış politikalar sonucunda Avrupa Birliği müzakere sürecine Kıbrıs ipoteğinin konması nedeniyle eleştirmiştir. İç politik hesaplar nedeniyle, Avrupa Birliği ile ilişkiler bakımından Türkiye'nin çıkarlarının feda edildiği vurgulanmıştır. İktidara gelmeleri durumunda ise, Avrupa Birliği'ne eşit koşullu tam üyelik hedefinin korunacağı belirtilmiştir. Ülke içerisinde yapılması gereken tüm reformların yapılacağı ve tam üyelik dışında hiçbir statünün kabul edilmeyeceği özellikle vurgulanmıştır.⁶⁴⁰

638 Cumhuriyet Halk Partisi 2008 Yılı Parti Programı, <http://www.chp.org.tr/Dosyalar.aspx?FileCatID=5> (Erişim: 4 Mayıs 2010).

639 Cumhuriyet Halk Partisi 2002 Yılı Seçim Bildirgesi, http://www.chp.org.tr/Files/2002Secim_.pdf. Erişim:(5 Mayıs 2010)

640 Cumhuriyet Halk Partisi 2007 Yılı Seçim Bildirgesi.

2.3.2.1. Değerlendirme

Avrupalılaşıma ve çağdaşılaşma olgusu çerçevesinde, batı dışı bir demokrasi modelinin olanaksızlığı, Cumhuriyet Halk Partisini Avrupa Birliği'nin politik kültüründen etkilenen bir pozisyonda tutmaktadır.⁶⁴¹ Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği "demokrasi, refah ve teknolojiye" Avrupa seviyesine gelmeyi ve sosyal demokrasinin yerleşmesini sağlayacaktır.⁶⁴² Ancak buna rağmen CHP, Avrupa Birliği'ne şartlı destek vermektedir. Yukarıda detaylı açıklandığı gibi; Türkiye'nin ikinci sınıf devlet muamelesi görmemesi, hakkının yenmemesi⁶⁴³, onurlu ve kişilikli bir şekilde Avrupa Birliği'ne üyelik kabul edilmektedir.

"Avrupa Şüphencililiği" kavramı Taggard ve Szczerbiak tarafından geliştirilen bir kavramdır. Avrupa şüphencililiği; Avrupa entegrasyon sürecine tam anlamıyla muhalefet şeklinde olabileceği gibi, koşullu ya da kısmen muhalefet olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Taggard ve Szczerbiak konuyla ilgili "katı" ve "yumuşak" Avrupa şüphencililiği kavramlarını kullanmaktadır. Katı Avrupa şüphencililiği; Avrupa'nın siyasal ve ekonomik entegrasyon sürecinin tamamen reddine ve ülkesinin Avrupa Birliği'ne katılmasına kesinlikle muhalefet etmeyi ifade eder. Yumuşak Avrupa şüphencililiği ise; Avrupa'nın siyasal ve ekonomik entegrasyon sürecine koşullu ya da kısmi muhalefeti içermektedir. Bu tür muhalefette Avrupa Birliği tamamen reddedilmeyip, ulusal çıkarlara zarar verdiği düşünülen belirli politikalar eleştirilmektedir.⁶⁴⁴

CHP'nin yukarıda incelediğimiz Avrupa Birliği'ne yaklaşımı doğrultusunda, Avrupa Birliği'ne tam üyeliği hedeflediği bir gerçektir. Bununla beraber milliyetçi ve ulusalcı içerik de taşıdığı düşünülen bazı yaklaşımları CHP'nin Avrupa Birliği sürecine şartlı destek verdiğini göstermektedir. CHP Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini çağdaşılaşma sürecinin son aşaması olarak görürken, Batılı devletlerin bu süreçte Türkiye'ye zarar verici hareketlerde bulduklarını düşünmektedir. CHP'nin Avrupa Birliği'ne yönelik davranışlarını incelediğimizde, Taggard ve Szczerbiak tarafından geliştirilen kavramlardan "yumuşak Avrupa şüphencililiği" şeklinde bir davranış kalıbı içerisinde olduğunu söylememiz mümkündür.

641 Sevgi Uçan Çubukçu, "Avrupa Mekanında Farklı Tahayyüller: Emperyalist Avrupa'dan Sosyal Avrupa'ya", *Eğitim Toplum Bilim*, C. 2, No.5, Kış 2004, s.5.

642 CHP Ekonomi Bülteni, Yıl:5, No:72, 10 Haziran 2004.

643 Deniz Baykal, 11 Aralık 2002, CHP Grup Toplantısı.

644 Taggard, P ve Szczerbiak A., "The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States", SEI Working Paper 51, Opposing Europe Research Network Working Paper 6, Oxford, 2002. Aktaran: Filiz Başkan, a.g.e., s. 93

2.3.3. Milliyetçi Hareket Partisi ve Avrupa Birliği

1970'li yıllarda siyasi yelpazenin farklı bölümlerinde bulunan partiler ve gruplar kendi ideolojik yaklaşımları çerçevesinde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini sorgulamışlardır. Milliyetçi Hareket Partisi, bu dönemde zaman zaman Türkiye İşçi Partisi ve Milli Selamet Partisi gibi Avrupa Birliği karşıtı söylemlerde bulunmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi'nin bu tavrı süreklilik arz etmemiştir. Milliyetçi Hareket Partisi, Türkiye-AB ilişkilerine genelde "Büyük Türkiye" yaratma "özlemi" ile yaklaşmıştır. MHP'ye göre, Türkiye Avrupa Birliği ile yakınlaşırken öyle bir yol izlenmeli ki, bu "Türk Milletinin gelenek ve karakterine uygun bir şekilde olmalıydı.⁶⁴⁵ Milliyetçi Hareket Partisi'ne göre Türkiye için en önemli tehlike, Komünizm olduğundan ve Komünizm ile "Doğu" hemen hemen aynı anlam ifade ettiğinden, bu tehdit karşısında Türkiye'nin Batı dünyası ve onun bir parçası olan Avrupa Birliği ile daha sıkı ilişkiler kurması düşüncesi ağır basmıştır.⁶⁴⁶ Bununla birlikte Alparslan Türkeş, Ortak Pazar'a girişin sanayileşme için ciddi bir engel teşkil edebileceğini, sanayileşmeye çalışan Türkiye'nin Ortak Pazar devletleri ile rekabet etmesinin mümkün olmadığını da belirten ifadeler kullanmıştır.⁶⁴⁷ Aynı zamanda Türkeş, Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi durumunda yabancıların ülke içinde istedikleri yerde istedikleri ölçüde arazi ve emlak edinmelerine fırsat verileceğini, bu durumun, kültürel ve sosyal deformasyona yol açacağını ve milli sanayinin gelişmesinin engelleneceğini söylemiştir. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, Ortak Pazar'a girmeden önce diğer Türkî Cumhuriyetlerle birlikte kendi birliklerini oluşturup, ekonomik olarak kuvvetli bir şekilde ve Avrupa Topluluğu'na tam üye olarak Ortak Pazar'a katılmalıydı.⁶⁴⁸

1980 yılı öncesinde Avrupa Topluluğu'na karşı net ifadeler kullanmayan MHP, Türkiye'nin 1987 yılında tam üyeliğe müracaat ettiğinde Meclis dışında bulunmasına rağmen, genel tutum ve görüş olarak Avrupa Topluluğu'na tam üyeliğe karşı değildi ve başvuruyu olumlu bulmuştu.⁶⁴⁹ Gümrük Birliği süreci ise, Türk Dünyasının bir araya gelerek Batıya açılmasında önemli bir araç olarak görülmüştür. MHP lideri Alparslan Türkeş, muhtelif zamanlarda yapmış olduğu açıklamalarda bu görüşünü yinelemiştir. Türkeş'in görüşüne paralel bir görüş de aynı parti Milletvekili Rıza Müftüoğlu'ndan gelmiştir. Müftüoğlu, İstanbul'da yapılan bir toplantıda, Gümrük Birliği'nin Türkiye açısından taşıdığı öneme dikkat çekip, partisinin Gümrük Birliği'ne

645 Erol Manisalı, *Hürriyet Gazetesi*, 20 Kasım 1999.

646 Çayhan, a.g.e. ,s.425-426.

647 Alparslan Türkeş, *Temel Görüşler*, 4. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1979, s. 215.

648 A.e. , 215.

649 Karluk, a.g.e. , s.690.

desteğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğine endeksli olduğuna değinmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmadan önce de, Türklerin birleşmiş olması gerektiğini eklemiştir.⁶⁵⁰ Müftüoğlu'nun bu yorumundaki en önemli neden, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile yaklaşmasının Türki Cumhuriyetlerle olan ilişkilerini olumsuz etkilememesi düşüncesidir. Bu nedenle öncelikli olarak Türkiye, Türki Cumhuriyetlerle çok yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmalı, daha sonra Avrupa Topluluğu ile entegrasyon düşünülmeli yorumları yapılmıştır. Gümrük Birliği süreci ile ilgili olarak MHP adına olumsuz görüş bildiren yetkililer de olmuştur. Bunlardan birisi olan Muharrem Şemsek yaptığı değerlendirmede, Avrupa Birliği'ne katılımın bir ön aşaması olarak dile getirilen Gümrük Birliği'ne girişin Türkiye için ciddi riskler taşıdığını belirtmiştir. Şemsek katılım kararının iki yıl için ertelenmesini önererek, bu sürede Avrupa Birliği ile müzakereler sürdürülürken konunun toplumun bütün kesimlerince tartışılmasını ve daha sonra da referanduma gidilmesini önermiştir. Ancak Türkiye'nin 6 Mart 1995'teki Ortaklık Konseyi görüşmelerinde mutlaka bir anlaşma imzalaması durumunda kalması halinde de, bu anlaşmanın birtakım hususları sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Bunlar arasında; Kıbrıs sorununun Gümrük Birliğine geçişin ön koşulu olmaması, Türkiye'ye her yıl belli oranlarda mali yardım yapılması, Türkiye'nin Kıbrıs ve Türki cumhuriyetlerle yaptığı ticari anlaşmaların devam etmesi, tam üyeliğin başlayacağı tarihin net olarak belli olması ve Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği'nin hiçbir safhasında ve hiç bir organda Türkiye'nin bağımsızlığı, milli birliği, üniter yapısı aleyhinde, içişlerine karışacak tutumların olmayacağını teminat altına alınmasını gündeme getirmiştir.⁶⁵¹

Milliyetçi Hareket Partisinin parti programlarını incelediğimizde, MHP'nin dış politikasının esası Türkiye'de ve dünyada barışı sağlayarak sürekli kılmak ve uluslararası işbirliğini geliştirmek olduğunu görmekteyiz. Programda, barış ve uzlaşmacılık anlayışının teslimiyetçilik olarak görülmemesi ve millî menfaatlerin her şeyin üzerinde tutulması gerektiği üzerinde özellikle durulmuştur.⁶⁵² Avrupa Birliği ile ilişkiler ile ilgili ise tam üyelik hedefleri doğrultusunda ve ülke menfaatlerine uygun bir şekilde politika izlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Parti programında Avrupa Birliği ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

“Türkiye-AB ilişkilerinin niteliği, zemini ve çerçevesinin açıklığa ve yeni bir tanıma kavuşturulması gerekli görülmektedir. Partimiz, AB ile

650 İktisadi Araştırmalar Vakfı ve Tütünbank. TC-AB Gümrük Birliği Semineri İstanbul, 1994, s.88.

651 TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y. 4, C: 80, 21 Şubat 1995; 1 Mart 1995.

652 Milliyetçi Hareket Partisi 2009 Parti Programı, s.124-126.

ilişkileri Türkiye için bir “kimlik ve kader sorunu” olarak görmemektedir. Türkiye’nin ne pahasına olursa olsun Avrupa Birliği’nin yürüncesinde sürüklenmeye mecbur, mahkûm ve muhtaç olmadığını savunmaktadır. Avrupa Birliği’nin Türkiye’nin milli birliği ve bütünlüğü; terör ve bölücülük; Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularındaki yaklaşımı, Türkiye’nin menfaatlerine zarar vermemesi kaydıyla ortaklık müzakerelerinin sürdürülmesi ve tam üyelik dışındaki yaklaşımların kabul edilmemesi politikamızın esasını oluşturmaktadır. Avrupa Birliği’ne dahil ülkelerin millî duyarlıklarımıza gösterecekleri saygı, bu ülkelerle olan ilişkilerimizin geleceğini belirleyecek temel kriterleri oluşturacaktır.”⁶⁵³

2007 yılı seçim beyannamesinde de MHP’nin Avrupa Birliği ile ilişkiler doğrultusunda hassas olduğu noktalar işaret edilerek şu ifadeler kullanılmıştır:

“Türkiye-AB ilişkilerinin yakın geçmişi; şantajlar, ön şartlar, dayatmalar, haksız talep ve baskılarla dolu bir hayal kırıklığı hikâyesidir. Bu süreçte Türkiye sürekli dışlanmıştır. AB’nin Türkiye’yi eşit haklara sahip bir ülke olarak içine kabul etmek istemediği artık anlaşılmıştır. Bugün geldiğimiz noktada Türkiye-AB ilişkileri; baskı, dayatma ve şantaj üçgeninde, ön şart ve ipoteklere bağlı bir “açmaz ilişkisi”, “vesayet ilişkisi” niteliği kazanmıştır. Türkiye ne pahasına olursa olsun Avrupa Birliği’nin yürüncesinde sürüklenmeye mecbur, mahkûm ve muhtaç değildir. Temel sorun, AB’nin Türkiye’ye dayatmak istediği bu denklemdir. Bu bakımdan, Türkiye-AB ilişkilerinin niteliği, zemini ve çerçevesinin açıklığa ve yeni bir tanıma kavuşturulması elzemdir. Bu konular AB ile açık, dürüst ve samimi biçimde ele alınacaktır. Avrupa Birliği, ilk önce, ciddi ve samimi bir değerlendirme yaparak Türkiye’nin milli birliği ve bütünlüğü; terör ve bölücülük; Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularında Türkiye’den taleplerine ilişkin tutumunu gözden geçirerek açıklığa kavuşturmalıdır.”⁶⁵⁴

Milliyetçi Hareket Partisi genel anlamda bu politikasını devam ettirmekle birlikte Avrupa Birliği ile ilişkiler geliştikçe ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin hassas olduğu noktalarda Avrupa Birliği tarafından istekler geldikçe, Milliyetçi Hareket Partisi’nden itiraz sesleri ciddi anlamda yükselmeye başlamıştır. MHP’nin Avrupa Birliği’ne yaklaşımı özellikle iktidarda olduğu dönemle (28-05-1999/19-11-2002) muhalefette olduğu dönemlere göre farklılık göstermiştir.

653 Milliyetçi Hareket Partisi 2009 Yılı Parti Programı, s.127-128.

654 Milliyetçi Hareket Partisi 2007 Seçim Beyannamesi, s. 113-121.

18 Nisan 1999 yılında yapılan seçimlerden birinci parti olarak çıkan Bülent Ecevit'in DSP'sinin MHP ve ANAP ile kurduğu yeni koalisyon Hükümeti, Avrupa Birliği ile ilişkilerde yeni bir atılıma başlanacağına sinyallerini vermişti. Ancak aynı zamanda, MHP'nin özellikle Avrupa Birliği, Kürt sorununu ve Öcalan'ın idamı konularında seçim kampanyasında ortaya koyduğu tavır Avrupa Birliği konusunda sıkıntılar yaşanacağına göstergesiydi. 1997 yılında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nin sonuçlarıyla ilgili MHP tarafından sert eleştiriler gelmiştir. MHP bu dönemde koalisyon hükümetini oluşturan partilerden birisi olarak 1999 yılı Aralık ayında toplanacak olan Helsinki Zirvesi öncesinde Türkiye- Avrupa Birliği ilişkilerindeki olumsuz havayı dağıtmaya çalışmıştır. Bahçeli, Helsinki zirvesi öncesi Meclis'te yaptığı konuşmada;

“1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde takınılan tavır sonucunda kopma noktasına gelen ilişkilerimiz, o tarihten bu yana bir türlü normal ve sağlıklı bir yapıya kavuşamamıştır. Gerçekten de Avrupa Birliği, Türkiye'yi anlamak ve sorumluluklarının gereğini yapmak yerine, hep yargılamayı ve ön şartlar ileri sürmeyi tercih etmiştir. Bu tavır, zaman zaman onur kırıcı bir nitelik bile kazanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin küçümsenen jeopolitik konumu tekrar önemsenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği stratejik hesaplarını, yeniden gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. Meselenin bir diğer düşündürücü yanı, Türkiye'de bazı çevrelerin ve kişilerin tam üyelik tartışmalarına Avrupa Birliği gözlüğüyle bakmayı marifet sayıp topluma dikte etmeye çalışmasıdır. Bize göre meselenin özünde, Seçim Beyannamemizde de vurgulandığı gibi, Türkiye'ye bazen ikinci, bazen üçüncü sınıf bir tam üyelik prosedürünün reva görülmesi yatmaktadır. Bu zamana kadar ortaya konan tavrın en gerçekçi özeti budur. Avrupa Birliği kendi payına düşen görev ve sorumlulukları yerine getirdiği ölçüde, Türkiye de kendi üzerine düşeni yerine getirmek için elinden gelen gayreti sarf edecektir Aralık ayında Helsinki'de toplanacak zirvede kesinlik kazanacak olan adaylığın resmen ilanı konusunda Türkiye'nin hakkaniyet ve samimiyet talebi dışında bir beklentisi yoktur” ifadesini kullanmıştır.⁶⁵⁵

Bahçeli, Türkiye'nin tam üyelik beklentisi ise ilgili partisinin konuyla ilgili genel yaklaşımı doğrultusunda bir tavır sergilemiştir. MHP, Helsinki zirvesi sonuçlarını memnuniyetle karşılamıştır.⁶⁵⁶ Helsinki Zirvesi ile ilgili olarak

655 Devlet Bahçeli, 19 Ekim 1999, MHP Grup Toplantısı.

656 A. Aşırım, H. Yalçınsoy, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Avrupa Birliği'ne Bakışı*, Ankara, Umay Yayınları, 2000, s.405-406.

koalisyonu oluşturan partiler kendi aralarında yapmış oldukları toplantıda, MHP uyumlu bir görünüm sergilemiştir.⁶⁵⁷ Öyle ki Lüksemburg Zirvesinden sonra yaşanan olumsuzlukların, Helsinki Zirvesi'nde giderilmesinde bazı MHP'li milletvekilleri kendilerine ciddi anlamda pay çıkarmışlardır. Örneğin MHP'li Milletvekili Oktay Vural, Helsinki'de Türkiye'nin adaylık statüsünü, kendi partisinin iktidarda oluşuna bağlamış ve

“18 Nisan'da Meclise giren MHP ülke menfaatleri doğrultusunda uzlaşma içinde, ilkeli, fedakâr, kaliteli siyaset anlayışının bu değişim üzerinde etken irade olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. MHP'nin Meclisteki ve Hükümetteki iradesi ve yaklaşımı ülkeyi kısır siyasetten kurtarmıştır. Siyasette kalite, açıklık ve ülke menfaati öne geçmektedir. Bu sayede demokrasi “yönetmeye” başlamıştır. İşte AB'yi değişime zorlayan Türkiye'nin milli menfaatlerine uygun kararlar alabilme gücü olmuştur. Türkiye'nin tepkisiyle, Helsinki'de ön koşul sayılabilecek ifadeleri değiştirmek durumunda kalmıştır” ifadesini kullanmıştır.⁶⁵⁸

Bahçeli, 2000 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Meclis Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmada, Helsinki Zirvesi'nin sonuçlarından duymuş olduğu memnuniyeti belirtmiştir. Türkiye'nin aday ülke olarak tespit edildiğini söylemiş ve bu süreçte Türkiye'nin önüne herhangi bir şart konmadığını söylemiştir. Alınan kararda Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmesinin beklendiğini, başka herhangi bir beklenti olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca beklentinin aksine herhangi bir şart ileri sürülürse de Türkiye'nin buna tepkisinin hazır olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁹

1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve sonrasında ülke içerisinde yükselen milliyetçi oylar MHP'nin gerek iç politikada gerekse dış politikada elini kuvvetlendirmiştir. Bunun da etkisiyle Helsinki Zirvesi sonrasında Avrupa Birliği'ne karşı daha eleştirel bir yaklaşım sergilemişlerdir. Devlet Bahçeli 5 Kasım 2000 tarihinde MHP 6.Olağan Kongresinde yapmış olduğu konuşmada;

“Birliğe tam üyelik meselesi, ülkemizde giderek bir “devlet politikası” haline gelmiş, milli hedef ve stratejiler arasındaki yerini almıştır. Milliyetçi Hareket Partisi ise, Avrupa Birliği'ne mesafeli yaklaşımını 1990'lı yılların başına kadar korumuştur. Bu tarihlerden itibaren daha serinkanlı ve çok yönlü bir yaklaşım geliştirmeye başlamıştır. Özellikle, komünizmin çöküşünün sembolize ettiği Soğuk Savaş sonrası

657 Birand, 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, s. 537.

658 Oktay Vural, “Lüksemburg'dan Helsinki'ye ne değişti”, *Milliyet Gazetesi*, 14 Aralık 1999.

659 Devlet Bahçeli, TBMM, 2000 Yılı Bütçe Görüşmeleri.

dönemde, bölgesel işbirliği ağlarının önem kazanması, Avrupa Birliği seçeneğinin daha çok dikkate alınmasına yol açmıştır. İkinci olarak, ekonomik ve teknolojik gelişmeye dinamizm kazandırmak için yeni işbirliği alanları yaratmak gerekli olmuştur. Partimizin, Avrupa Birliği'ne yaklaşımında, son olarak, Avrasya coğrafyasının bir barış, istikrar ve refah adası olmasına dair görüşü rol oynamıştır. Milliyetçi Hareket Partisi, Avrupa Birliği'ne tam üyelik meselesini önemsemekte ve ciddiye almaktadır. Birlik yönetimi, Türkiye'nin üyeliğine gerçekçi ve samimi bir şekilde yaklaştığı ölçüde, katılımın makûl bir zaman aralığında realize olacağına inanmaktadır. Birkaç gün sonra açıklanacak olan Katılım Ortaklığı Belgesi, Avrupa Birliği yönetiminin, hem Türkiye'ye, hem de Dünyaya bakış açısının da bir aynası olacaktır. Bu süreçte, ülkemizin ve milletimizin temel hassasiyetlerinin dikkate alınmasını beklemek, en tabii hakkımızdır. Yine, Birlik yönetiminin Türkiye ile ilişkilerinde Yunanistan'ın arkasına sığınmaktan, Kıbrıs ve Ege sorunlarına tek taraflı yaklaşmaktan vazgeçmesi gerekmektedir"⁶⁶⁰ ifadesini kullanarak partisinin Avrupa Birliği'ne bakışını özetlemiştir.

MHP burada birazda iktidar partisi olmasının sonucu olarak, Avrupa Birliği'ne karşı daha olumlu bir bakış açısına sahip olmakla beraber, ülkenin temel hassasiyetleri konusunu ön plana çıkartarak bu konunun kendileri için ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir

Ülke içerisinde genel anlamda tepki gören Katılım Ortaklığı Belgesi MHP tarafından da ciddi olarak eleştirilmiştir. Koalisyon üyeleri arasında da demokratikleşme çabaları bu tarihlerde sorun yaratmaya başlamıştır. Özellikle, Abdullah Öcalan'ın idamı ve Kürtçe TV konularında MHP diğer koalisyon ortaklarıyla anlaşamamıştır. Dolayısıyla da koalisyon hükümeti içerisinde ciddi anlamda sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Bahçeli yapmış olduğu açıklamalarda, Avrupa Birliği'ne karşı olmadıklarını, beklentilerinin sadece onurlu ve adil bir ilişki olduğunu belirtmiştir.⁶⁶¹ Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan hem kısa hem de orta vadeli öncelikler listesinde yer alan bazı hususların sadece Türkiye'nin hassasiyetlerini değil, demokratik rejimin temel dinamiklerini de yeterince dikkate almayan bir anlayışla ele alındığını gördüklerini söylemiştir. Ayrıca, Kıbrıs konusunun da ön şart olarak sunul-

660 Devlet Bahçeli, MHP 6.Olağan Kongresi, Yeni Çağa Bakış, Eleştiriler, Tespitler ve Öneriler, 5 Kasım 2000, s.38-42.

661 Devlet Bahçeli, 21 Kasım 2000, MHP Grup Toplantısı

masına tepki göstermiştir.⁶⁶² Bahçeli 28 Kasım 2000 tarihinde Meclis'te yapmış olduğu grup toplantısında da söz konusu belgeyi eleştirmiş;

“Türkiye'nin hassas olduğu hemen her konuda yapılan değerlendirme ve açıklamalar, Avrupa Birliği yönetiminin sadece kafa karışıklığını değil, art niyetlerden kurtulamadığını da göstermiştir. Kıbrıs meselesinden Ermeni soykırım iddialarının ele alınış biçimlerine, demokratikleşme ile etnik kimlik sevdasının birbirine karıştırılmasına kadar birçok konu, ülkemizin tam üyelik sürecinde önüne duvar olarak örülmeye başlanmıştır. Türkiye açısından hiçbir şekilde dostane ve anlaşılır olmayan husus, çifte standartlı yaklaşımlar ile oyalama taktiklerinin devam ediyor olmasıdır. Bunları kabul etmemiz tabii ki mümkün değildir” ifadesini kullanmıştır.

Bahçeli konuşmasında, MHP'nin Türkiye'nin değerlerine sahip çıktığını söylemiş, ülke içerisinde bu nedenle MHP'ye yapılan eleştirileri haksız bulduğunu ifade etmiştir.⁶⁶³ MHP'nin Öcalan'ın idam edilmesi yönündeki tavrı, Ulusal Program-2001'de idam cezasının kaldırılmasına yönelik bir düzenlemenin gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Bu konuda, Ulusal programda idam cezasının TBMM'nin yetkisine ve bu yetkinin 1984'ten bu yana kullanılmaması konusundaki iradesine atıfta bulunarak, idam cezasının kaldırılması değil, ama dolaylı olarak “uygulanmaması” yönünde bir anlayışı ortaya koymuş, cezanın kaldırılmasının “orta vadede” TBMM tarafından ele alınabileceği öngörülmüştür. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde en önemli gündem maddelerinden birisi olan TSK'nın sivil yönetim üzerindeki etkinliği ve bu bağlamda MGK'nın yapısı konusunda da Ulusal Program-2001'de yeni bir düzenlemeden söz edilmemiştir. “MGK'nın yapı ve işlevi konusunda belirsizlik” olarak Ulusal Programda tanım yapılmıştır.⁶⁶⁴ Hiç kuşkusuz bu düzenlemelerde koalisyon hükümeti içerisinde yer alan MHP'nin önemli payı olmuştur.

3 Ağustos 2002 tarihinde, Avrupa Birliği'ne uyum yasaları doğrultusunda, MHP'nin karşı çıkmasına rağmen muhalefet partilerinin de desteğiyle TBMM'de yeni düzenlemelerin yürürlüğe girmesi üzerine MHP ile diğer koalisyon üyeleri arasında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Üçlü koalisyon döneminde Devlet Bahçeli'nin en çok şikâyet ettiği konulardan birisi, Avrupa Birliği uyum yasaları gereğince hazırlanan reform paketlerinin kendilerine danışılmadan Meclis'e gönderilmesi olmuştur. 2. uyum paketinden sonra da Bahçeli, üç konuda şerh koymuştur. “İdam cezasının kaldırılması, Kürtçe

662 Devlet Bahçeli, 14 Kasım 2000, MHP Grup Toplantısı

663 Devlet Bahçeli, 28 Kasım 2000, MHP Grup Toplantısı.

664 2001 Yılı Ulusal Programı

eğitim ve Kürtçe yayın". Bu konular TBMM'ye getirildiği takdirde ret oyu kullanacağını belirtmişti.⁶⁶⁵ MHP uyum yasalarını gerekçe göstererek erken seçimi teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir. MHP Genel Başkanı uyum yasalarını çıkartanları "gaflet içerisinde" olarak nitelendirmiştir.⁶⁶⁶ MHP'nin Meclis içerisinde Avrupa Birliği'ne hemen hemen muhalefet eden tek parti olması, bu politikaların yükselen milliyetçi oyların da yardımıyla seçimde MHP açısından kazanca dönüştürülmesi umuduyla erken seçim kararı aldığı da söylenebilir.

İktidar döneminde uyum yasalarıyla ilgili olarak sürekli itirazda bulunan, MHP, muhalefet olduktan sonra da AB'ye uyum sürecinin Türkiye'yi parçalayacağını ifade etmiştir. AKP'nin iktidara gelmesinin 1.yılında yapılan değerlendirme toplantısında AKP Hükümetinin, Avrupa Birliği ile ilişkilerde, millî birlik ve bütünlüğümüz konusunda taviz vererek teslimiyetçi bir tutum içinde olduğu belirtilmiştir. AKP Hükümetinin Avrupa Birliği'ne uyum amacıyla millî ve üniter devlet yapısını bozmaya yönelik bir dizi düzenleme yaptığı söylenmiştir. Uyum yasaları da eleştirilerek, sadece Türkiye Cumhuriyeti Devletinin değil, Türk demokrasisinin önüne de etnik tuzak kurulduğu ve azınlık karmaşasına davetiye çıkartıldığı ifade edilmiştir. Avrupa Birliği'nin, hiçbir aday ülkeden istemediği ağır şartlara 5 Kasım 2003 tarihinde açıklanan Türkiye İlerleme Raporunda yer verildiği söylenerek, Avrupa Birliği'nin tutumu da eleştirilmiştir.⁶⁶⁷ MHP tarafından Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerin son iki yılını (Eylül 2007- Eylül 2009) değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada, Hükümetin Avrupa Birliği ile sanal bir müzakere içerisinde olduğu, Türkiye için çizilen yol haritasının da gerçeği yansıtmadığı söylenmiştir. Hükümet özellikle Kıbrıs konusunda teslimiyetçi bir politika izlediği için eleştirilmiştir.⁶⁶⁸ MHP lideri Bahçeli muhtelif zamanlarda yapmış olduğu konuşmalarda, Avrupa Birliği sürecini sürekli eleştirmiştir. Bu süreçte Kıbrıs konusunda sürekli taviz verildiği dile getirilmiştir.⁶⁶⁹ Ayrıca 2009 yılı ilerleme raporu da eleştirilerek, Avrupa Birliği'nin Türkiye konusundaki önyargılı yaklaşımı, dışlayıcı tutumu ve çarpık bakış açısının 2009 yılı ilerleme raporuna aynen yansıdığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Başbakan Erdoğan tarafından uygulanmaya çalışılan "Kürt açılımı" adının Avrupa Birliği

665 Birand, 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, s.425.

666 Sabah Gazetesi, 4 Ağustos 2002.

667 Devlet Bahçeli, *AKP Hükümetinin Bir Yıllık İcraatı İç ve Dış Gelişmeler*, MHP Yayınları, 2003,s.20-21.

668 MHP Yayınları, *Yıkım Sürecinde AB'nin Son İki Yılı* (5 Eylül 2007-5 Eylül 2009), s.11,17,33.

669 Devlet Bahçeli, TBMM Grup Toplantısı, 13 Ekim 2009.

tarafından “Kürt Sorununun Çözümü” şeklinde algılanması da tehlikeli ve ülke bütünlüğünü tehdit edecek bir unsur olarak görülmüştür.⁶⁷⁰

2.3.3.1. Değerlendirme

Milliyetçi Hareket Partisi'ne göre Avrupa ile siyasî ve ekonomik bütünleşme ve Avrupa Birliği üyeliği, Türkiye'nin geleneksel siyasî ve ekonomik yönelimleri ışığında büyük önem taşıyan bir hedeftir.⁶⁷¹ MHP için büyük önem taşıyan bir başka konu da, ülkenin milli birlik ve bütünlüğünün korunmasıdır. MHP iktidarda olduğu dönemde Avrupa Birliği'ne karşı biraz daha ılımlı bir politika izlemekle beraber, özellikle Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla başlayan süreçte tavrını değiştirmeye başlamıştır. Parti tabanından gelen baskılar doğrultusunda Abdullah Öcalan'ın idamı ve dolayısıyla idam cezasının kaldırılması konusunda koalisyon ortaklarıyla ters düşmüştür. Avrupa Birliği'nin gerçekleştirilmesi için baskıda bulunduğu demokratikleşme çabalarını da ülke menfaatlerine aykırı bulup eleştirmiştir. Bu çabaları, ülkenin milli birlik ve bütünlüğü konusunda verilen tavizler olarak nitelendirmiştir.

MHP'nin Avrupa Birliği'ne olan tavrını Taggard ve Szczerbiak'ın yaptığı sınıflandırmaya göre “yumuşak Avrupa şüpheciliği” olarak tanımlayabiliriz. MHP, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını bir devlet politikası olarak görmekte, fakat bunun ülke birlik ve beraberliğini zedelemeyerek onurlu bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Ancak son yıllarda MHP'nin bu konuda söylemlerinin şiddetini artırması Avrupa Birliği'ne karşı daha “katı” bir tutum alması sonucuna doğru hızla ilerlemektedir.

2.3.4. Barış ve Demokrasi Partisi ve Avrupa Birliği

11.05.1994 tarihinde kurulan Halkın Demokrasi Partisi programında, dünyada milliyetçi ideolojilerin egemen olduğu ülkelerde etnik ve dinsel çatışmaların yaşandığı bir dönemde, Türkiye'nin Kürt sorunu konusunda yanlış politikalar uyguladığı ifade edilmiştir. Bu durumun, hem ülkenin demokratikleşmesinin önünde bir engel oluşturduğu hem de büyük orandaki askeri harcamalar sebebiyle ekonomik ve toplumsal gelişmeleri olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Programda, HADEP'in, Türkiye'nin siyasal yaşamındaki devrimci, demokrat, değişimci, yenilikçi, halktan ve emekten yana olan evrensel değerleri esas alan sol demokratik, kitle partisi ihtiyacını karşılayacak ve ülke sorunlarının çözümünü sağlayacak demokratik bir iktidarı oluşturmak için

670 Devlet Bahçeli, TBMM Grup Toplantısı, 8 Nisan 2008, 17 Haziran 2008, 1 Temmuz 2008, 20 Ekim 2009.

671 Devlet Bahçeli, *Son Gelişmeler Işığında Türkiye'nin AB Üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi*, Ankara, 2002, s. 142.

kurulduğu ifade edilmiştir. Kürt sorununa barışçıl ve adil çözüm ise parti- nin öncelikli hedefleri arasında bulunmaktaydı.⁶⁷² Halkın Demokrasi Partisi devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği anlaşıldığından” Anayasa Mahkemesi kararıyla 13 Mart 2003 tarihinde kapatılmıştır. 09.11.2005 tarihinde bu parti- nin yerine kurulan Demokratik Toplum Partisi, tüzüğünde çok kültürlülüğü toplumsal bir zenginlik olarak algıladığını belirtmiştir. Otoriter – merkezi – hiyerarşik siyaset yapma tarzı yerine demokratik – yerel – yatay işleyişi benimsemekte, demokratik eşitlikçi sol bir kitle partisi olduğunu ifade etmiştir. Parti demokratik reformlarla yeniden yapılanmayı toplumsal barışın sağlanması bakımından önemli görmüş, kendini halkın demokratik iradesine dayalı, etnisite, sınıf, cins ayrımı yapmadan başta emeğiyle geçinen kesimle- rin siyasal örgütü olarak kabul etmiştir.⁶⁷³ DTP’ye göre Türkiye Cumhuriyeti, Türkler, Kürtler ve diğer etnik gruplar tarafından kurulduğundan ortak vatanda özgür birliktelik ve demokratik Cumhuriyetin oluşturulması Kürt sorununun da çözümü olarak açıklanmıştır. Devlet kutsal ve halkın üzerinde bir anlayışla değil, halkın hizmetinde yasak ve tabuların olmadığı, hak ve özgürlüklerin etkin kullanıldığı herkese ana dilinde eğitim öğretim hakkının ve kültürel hakların tanındığı bir anlayışın yerleşmesinin partinin mücadele alanı olduğu belirtilmektedir. DTP, Türkiye’nin katı merkezîyetçi ve tekçi yapılanmasına karşı yerinden yönetimi ve yerel demokrasinin geliştirilme- sini, bunun için idari sistemde acil reform gerekliliğini parti programında ifade edilmiştir.⁶⁷⁴ DTP, Kürtlere yönelik inkar ve asimilasyon politikaları uygulandığını ve sorunun bundan kaynaklandığını savunmuştur. Bu nedenle, DTP’nin talepleri, iddia ettikleri inkâr ve asimilasyonu ortadan kaldıracak düzenlemeler yönünde olmuştur. Güneydoğu’da demokratik özerk Kürdistan’ın kurulmasını öneren DTP, her ne kadar ayrı devlet, ayrı vatan anlayış- larının olmadığını belirtse de, yine de etnisiteye dayalı özerklik talep etmiş- tir.⁶⁷⁵ Demokratik Toplum Partisi, 11 Aralık 2009 günü “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği anlaşıldığından”⁶⁷⁶ Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır.

Barış ve Demokrasi Partisi 2 Mayıs 2008 tarihinde kurulmuştur. BDP programında, toplumsal barış, demokratikleşme, özgürlük, hukuk ve insan hakları vurgusuyla birlikte devletin örgütlenme yapısının toplumu taşımakta

672 Halkın Demokrasi Partisi Programı

673 Demokratik Toplum Partisi Programı

674 A.e.

675 **Taraf Gazetesi**, 15 Haziran 2009, Aysel Tuğluk, “Kürtleri muhatap almadan olmaz”

676 Anayasa Mahkemesi Başkanı Haşim Kılıç’ın 11 Aralık 2009 tarihinde yapmış olduğu basın açıklaması.

yetersiz kaldığını iddia edilmektedir. BDP, tek ırk, tek dil, tek din, tek kültür, cinsiyetçi yaklaşım yerine toplumdaki etnik, kültürel ve inançsal farklılıklar kapsanacak şekilde, bir Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığının gerekliliğine işaret etmektedir. Kürt sorununa barışçı ve demokratik çözüm yolu partinin önemli vaatlerinden birini oluşturmaktadır.⁶⁷⁷

Barış ve Demokrasi Partisi programında Avrupa Birliği ve Türkiye'nin dış politikası ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

“Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, AGİT gibi uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla işbirliği ve dayanışma temelinde ilişki geliştirecektir. Bu kurumlardan başka hiçbir etki altında kalmadan, kuruluş amaçları doğrultusunda, dünya barışının korunması, uluslararası işbirliği ve halklar arası dayanışma ilkeleri çerçevesinde çalışma yürütülecektir. Türkiye'nin demokratikleşmesi ve uluslararası hukuka uyumu için Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, AGİT gibi uluslararası kuruluşların ilgili sözleşme ve tavsiye kararlarını koşulsuz ve çekincesiz kabulü ve iç hukuka yansıtılması BDP için vazgeçilmez bir görevdir.⁶⁷⁸ BDP, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini demokratikleşme açısından desteklemektedir. İç hukukun AB normlarına uyum sürecini öncelikli bir görev olarak ele alacaktır. Partimiz, Türkiye'ye tarihsel süreç içerisinde uygulanan, farklı kültürlerin dillerini yasaklama politikasının, asimilasyoncu amaçlardan kaynaklandığının bilincindedir. Bu sebeple Avrupa Birliği'ne üyeliği savunan partimizin öncelikli hedefi, dilleri ve kültürleri asimilasyon politikalarından korumaktır.”⁶⁷⁹

BDP ilke olarak, Avrupa Birliği'ne karşı olmamakla beraber, bu süreci özellikle ülke içerisindeki demokratikleşme sürecini hızlandıracığı beklentisiyle desteklemiştir. Ülke içerisinde yaşanan etnik kökenli sorunların çözümü için de Avrupa Birliği referans gösterilmiştir.

Süreç içerisinde, önce Halkın Demokrasi Partisi, sonra Demokratik Toplum Partisi, sonra ise Barış ve Demokrasi Partisi adıyla TBMM'de faaliyet gösteren bu partinin Avrupa Birliği ile ilgili söylemlerine baktığımızda, genelde Avrupa Birliği'ne katılımı destekler söylemler içerisinde oldukları görülmektedir. Örneğin, Ahmet Türk Milliyet Gazetesine vermiş olduğu bir

677 Barış ve Demokrasi Partisi Parti Programı.

678 Barış ve Demokrasi Partisinden önce kurulan HADEP ve DTP parti programlarında da aynı konulara vurgu yapılarak; ülke içi sorunların artık küresel bir nitelik kazandığı, bu nedenle de sorunların ancak uluslararası kurum ve kuruluşların ortak ve denetleyici çabalarıyla çözülebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca ulusal hukukun uluslararası hukuka bağlanması gerektiğine de dikkat çekilmiştir.

679 Barış ve Demokrasi Partisi Parti Programı.

mülakatta; Türkiye’de bugün bir Kürt sorunu olduğunu ifade etmiş, Kürtlerin Türk halkıyla birlikte özgür ve eşit yaşamak istediklerini belirtmişlerdir. Türkiye’den ayrılık gibi bir düşünceleri olmadığını söylemiştir. Ahmet Türk’e göre Demokratik Cumhuriyet en büyük çözümdür. Ayrıca Ahmet Türk Türkiye’nin demokratikleşmesini ve Avrupa Birliği’ni çok önemsediklerini söylemiştir.⁶⁸⁰

Demokratik Toplum Partisi, Avrupa Birliği ile iyi ilişkiler içerisinde olmakla beraber, özellikle ülke içerisinde faaliyet gösteren terör gruplarını destekleyici sözler sarf etmesi nedeniyle, Birlik içerisinde yetkili organlarca zaman zaman eleştirilmiştir. Demokratik Toplum Partisi’nin kongresine eş başkan olarak katılan Aysel Tuğluk’un “PKK ile aramıza mesafe koymamız mümkün değil” sözlerine Avrupa Birliği’nden ciddi eleştiri gelmiştir. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilcisi Hansjörg Kretschmer, DTP yönetimine “Terörle her türlü bağı kesmeden siyaset yapamazsınız” mesajını göndermiştir. Türk toplumunun Kürt kökenli bölümü adına konuştuklarını söyleyenlerin, her türlü terörist örgüt ve faaliyetle aralarına kesin bir çizgi çekmeleri gerektiğini söyleyen Kretschmer, “bu en temel koşuldur, bir taraftan herhangi bir terörist faaliyetle aramıza mesafe koymazken aynı zamanda diğer tarafta siyaset yapamazsınız” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁶⁸¹

Avrupa Birliği, ülke içerisinde yapılan demokratikleşme çabalarını ve Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan olumsuzlukların giderilmesi için Türkiye’yi sürekli olarak uyarırken, terör örgütünün yapmış olduğu eylemleri de eleştirmiştir. Komisyon’un Genişlemeden Sorumlu Üyesi Olli Rehn yapmış olduğu bir açıklamada Avrupa Birliği’nin demokrasi ve çoğulculuğa önem verdiğinin bir gerçek olduğunu belirtmiş, ancak terör örgütünün doğrudan ya da dolaylı olarak desteklenmesine de karşı olduğunu mesajlarını sürekli olarak vermiştir.⁶⁸²

DTP’li yetkililer, demokrasi ve çoğulculuğu her zaman önemseyen Avrupa Parlamentosu’nda da zaman zaman sorunlarını dile getirme zemini bulabilmişlerdir. Avrupa Parlamentosu’nda düzenlenen Kürt Konferansı’nda konuşan eski milletvekili Leyla Zana, Türkiye’de Kürt sorununun çözümü için Abdullah Öcalan’la mutabakatın gerekli olduğunu söylemiştir. Avrupa Birliği’ne de Türkiye’ye sorumluluklarını hatırlatma çağrısı yapan Zana, “Söylem birliği sorunu ağırlaştırıyor. Çözüm Türkiye’ye özgü olmalı, ancak her şey iç dinamiklerden beklenmemeli” şeklinde konuşmuştur. Türkiye-AB Karma

680 *Milliyet Gazetesi*, 28 Kasım 2005, Derya Sazak-Ahmet Türk Röportajı.

681 *Milliyet Gazetesi*, 27 Haziran 2006.

682 *Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 2007.

Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Joost Lagendijk de yaptığı konuşmada Kürt sorununun çözümü için önerilerini şöyle sıralamıştır:

“Öncelikle PKK hemen ve koşulsuz olarak silahlarını bırakmalıdır ve asla ellerine geri almamalıdır. DTP, PKK’nın son aylardaki saldırılarının en önemli kurbanı oldu. İkincisi, Türk hükümeti PKK saldırılarına rehin olmamalı. Yeni anayasada azınlık haklarıyla ilgili temel değişiklikler dahil olmak üzere sosyal ve ekonomik reformlara devam etmeli. Son olarak DTP, terör örgütü PKK’nın stratejisinin ve saldırılarının onaylamadığı konusunda yüzde 100 güvence vermelidir. Bu konuda çok açık ve anlaşılır olmalıdır.”⁶⁸³

Avrupa Birliği’nin Türkiye’deki demokratikleşme hareketlerini desteklerken, terör örgütünün faaliyetlerini eleştirdiğini söylemiştik. Ancak zaman zaman Avrupa Birliği içerisinde yapılan bazı davranışlar Türkiye tarafından ciddi anlamda tepkiyle karşılanmıştır. Son yıllarda, Türkiye içerisinde Birliğe katılım yönündeki desteğin düşmüş olmasının en önemli sebeplerinden birisi de, Birliğin Türkiye’ye karşı sergilediği çelişkili davranışlardır. PKK terör örgütünü eleştiren Birliğin, daha sonra bu örgütü terör listesinden çıkartmış olması bunun bir örneğidir. Bu karar üzerine, DTP Grup Başkanvekili Selahattin Demirtaş, Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın PKK’nın terör listesinden çıkarılmasını öngören kararını değerlendirmiş ve “Türkiye bu kararı şok haber olarak gördü. Türkiye bu kararı metanetle karşılamalı. Bu meseleyi kendi içimizde çözmeliyiz. Türkiye’de bir Kürt sorunu var, PKK da bunun bir parçası” demiştir.⁶⁸⁴

Avrupa Parlamentosunda söz hakkı bulan bir başka DTP’li milletvekili Ahmet Türk; “Haklarımızı verin. Kürtler silahları susturmazsa, gelin faturasını bizden sorun” demiştir. Türkiye’nin AB’ye girmesinin Kürtlerin rahat nefes almasını sağlayacağını ifade eden Türk, “hükümetin Kürt sorununu terörize ederek dünyaya sunmaya çalıştığını” ileri sürmüştür. Son dönemde Türklerin ve Kürtlerin birbirlerine öfke ve kinle bakacak noktaya getirildiğini söyleyen Türk, “Birileri barışçıl çözüm için müdahil olmalı” diyerek adres olarak da AB’yi gösterdi. Türk, AB’nin bir izleme komisyonu oluşturmasını talep etmiştir. Aynı toplantıda konuşan bir başka DTP’li Leyla Zana; Kürtlerin, AB’den hakem rolü oynamasını beklediğini, ancak bunun gerçekleşmediğini söylemiştir.⁶⁸⁵

DTP’nin Anayasa Mahkemesinin kararıyla kapatılması da Avrupa Birliği içerisinde farklı şekillerde yorumlanmıştır. Avrupa Birliği dönem başkanı

683 Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 2007.

684 Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 2008.

685 Milliyet Gazetesi, 29 Ocak 2009.

İsveç tarafından tüm AB ülkeleri adına yapılan açıklamada, AB'nin terörü kınadığı vurgulanmıştı. Ancak, yine de parti kapatmanın ancak "çok özel durumlarda başvurulabilecek bir yöntem olduğuna" dikkat çekilmişti.⁶⁸⁶ DTP'nin kapatılmasına Avrupa Komisyon'unun tepkisiyle, Avrupa Parlamentosu'nun tepkisi birbirinden farklı olmuştur. Avrupa Birliği'nin kurumlarından birisi olan Komisyon hem DTP'nin kapatılmasını eleştirirken, hem de DTP'yi de sert bir şekilde eleştirmiştir. Komisyon, demokratik açılımın sürdüğü bir dönemde hem Anayasa Mahkemesi'nin hem de DTP'nin süreci sabote etmeye yönelik girişimlerinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Olli Rehn'in sözcüsü Amadeu Altafaj Tardio, DTP'nin kapatılmasıyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "Avrupa Komisyonu DTP'nin terör eylemlerini kınamayı ve PKK ile arasına açık mesafe koymayı reddetmeyi sürdürmesinden üzüntü duymuştur. Öte yandan, Anayasa Mahkemesi'nin kararı oy kullanan önemli sayıda bir toplum kesimini, demokratik açılımın başarıyla sonuçlanması için gerekli koşul olan siyasi temsilden mahrum bırakabilir."⁶⁸⁷

Görüldüğü gibi Komisyon, terör eylemlerini desteklemesi nedeniyle hem DTP'yi, siyasi partilerin kapatılmasına karşı çıktığı için de Türkiye'yi eleştirmektedir. Komisyon'un tavrına karşılık Avrupa Parlamentosu'nun tepkilerinde Türkiye'yi daha fazla suçlayıcı ifadeler kullanılmıştır. Avrupa Parlamentosu Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Helene Flautre, DTP'nin kapatılması üzerine yaptığı açıklamada, "Bu karar son derece vahim ve Türkiye'de başlatılan demokratik açılıma bir sabotajdır." demiştir. Flautre alınan bu kararla, Kürt sorununa barışçıl yollardan çözüm bulmaya çabalayan bir partinin kapatıldığını iddia etmiş, Ahmet Türk, Aysel Tuğluk ve Avrupa Parlamentosu'nun Saharov ödülünü alan Leyla Zana'nın, 5 yıl süre ile siyaseten yasaklı hale gelmesine dikkat çekmiştir. Flautre ayrıca DTP yöneticilerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmalarını tavsiye etmiş, hükümeti de parti kapatmalara son verecek hukuki düzenlemeleri bir an evvel hayata geçirmeye davet etmiştir.⁶⁸⁸ Avrupa Parlamentosunda, Sosyalistler ve komünistler kararı "kınarken", liberaller DTP'yi kınayan herhangi bir ifade kullanmamışlardır. Kürt meselesini en yakından takip eden gruplardan birisi olan Yeşiller de DTP'ye yönelik herhangi bir söylemde bulunmamışlardır.⁶⁸⁹

2.3.4.1. Değerlendirme

Barış ve Demokrasi Partisi, Türkiye'nin problemleri bir bölgesinde etnik milliyetçiliğe dayalı bir politika yürütmektedir. Genel tezleri, Türkiye Cum-

686 <http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=4964> (Erişim:23 Mayıs 2010)

687 *Zaman Gazetesi*, 14 Aralık 2009.

688 *Zaman Gazetesi*, 12 Aralık 2009.

689 *Zaman Gazetesi*, 14 Aralık 2009.

huriyeti Devleti'nin bu bölgede yaşayan insanlara karşı bilinçli bir asimilasyon politikası yürüttüğü üzerinedir. Ülkenin bu bölgesinin bilinçli olarak geri bırakıldığı ve bu bölgede yaşayan insanların, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan insanlara göre her bakımdan geri bırakıldığı iddia edilmektedir.

Avrupa Birliği, genel olarak üye ya da aday ülkelerde demokratik mekanizmaların tam olarak işlemesini, kişi hak ve özgürlüklerinin insan hakları bağlamında sağlanmasını özel bir şekilde izlemektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan hadiseler de her zaman doğrudan müdahil olmaya çalışmıştır. Avrupa Birliği'nin bölgeye gösterdiği bu yakın ilgi, BDP'li politikacılar tarafından olumlu karşılanmış, çoğu zaman bu durum Türkiye'ye karşı koz olarak kullanılmıştır. Özellikle, Avrupa Parlamentosundaki grupların bu bölgeye ve insanlarına gösterdikleri özel ilgi, terör gruplarının Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı eylemlerinde onlara cesaret vermektedir. Bununla beraber özellikle Avrupa Konseyi PKK terör örgütünün silahlı eylemlerini sürekli olarak eleştirmekte ve BDP ile bu konuda sürekli olarak ters düşmektedir.

Sonuç olarak bu parti ve mensuplarının Avrupa Birliği'ne karşı olumlu bir duruş içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Avrupa Birliği'nin ülke içerisinde gerçekleştirmeye çalıştığı demokratik açılımlar, bu bölge insanının kısıtlandığı düşünülen hak ve özgürlükleri için referans kabul edilmektedir.

2007 Milletvekili Genel Seçimleri Işığında Seçmenlerin Avrupa Birliği Algısı Üzerine Bir Alan Çalışması

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Türk Dış Politikasında Avrupa Birliği çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, hem Türk Dış Politikasını, hem de bunun bir yansıması olarak Türkiye'nin iç politikasını etkilemesi bakımından Türkiye'de Siyasal Partilerin ve seçmenlerin en önemli gündem konularından birisini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinin önemli bir yönünü, mevcut siyasi karar alma mekanizmaları belirlemektedir. Bu siyasi karar alma mekanizmalarını verdikleri oylarla ve uygulanan politikalara gösterdikleri tepkilerle harekete geçiren de seçmenlerdir. Dolayısıyla seçmenlerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını incelemek, bu yönde genel bir kanıya ulaşmamız açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmada temel amacımız, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olma sürecinde, Türkiye'deki seçmenlerin Avrupa Birliği'ne bakış açılarını ortaya koymaktır. Seçmenlerin Avrupa Birliği'ne bakış açılarında farklılık olacağı muhakkaktır. Bu farklılığa neden olan unsurları ortaya çıkarmak çalışmamızın temel hedeflerinden birisidir. Yaptığımız alan çalışması neticesinde seçmenlerin; siyasi parti tercihleri, Avrupa Birliği'ne yönelik tutumları, siyasi parti tercihleri ile Avrupa Birliği'ne yönelik tutumları arasında doğrusal ya da ters yönlü bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca, seçmen profili

sosyo-ekonomik ve kültürel yönden incelenerek bu özelliklerin Avrupa Birliği algılamasında ne derece farklı rol oynadığı ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda sonuçları ortaya konmaya çalışılan temel konu başlıkları şöyledir:

- Avrupa Birliği'ne yaklaşım, yaş, cinsiyet, gelir, eğitim durumu ve coğrafi bölgelere göre farklılık göstermekte midir?
- Avrupa Birliği'ne “evet” diyenler neden “evet” demektedir?
- Avrupa Birliği'ne “hayır” diyenler neden “hayır” demektedir?
- “İslamcı kesimler”, Avrupa Birliği'ne girmek istemekte midirler?
- “Ulusal kaygıları ağır basan kesim” Avrupa Birliği'ne karşı mıdır?
- Siyasal Partilerin, Avrupa Birliği'ne yaklaşımları ile seçmenlerinin yaklaşımları arasında doğrusal ya da ters yönlü bir ilişki var mıdır?
- Seçmenlerin siyasal partilere oy vermesinde, oy verdikleri siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik söylemleri etkili midir?
- “Radikal İslamcı kesim” ile “ılımlı İslamcı kesim” arasında Avrupa Birliği'ne yaklaşım konusunda farklılık var mıdır?
- Avrupa Birliği'ne girmek, Türkiye'de “Güneydoğu Sorunu”nun çözümü için önem taşımakta mıdır?

3.1.1. Araştırmanın Önemi

Ülke genelinde, seçmenlerin Avrupa Birliği algısına yönelik yapılan çalışmaların farklı kişi ve kurumlar tarafından sürekli tekrarlandığını görmekteyiz. Ancak yapılan incelemelerde görülmüştür ki, seçmenlerin siyasal parti tercihleri ile bu tercihlerinin Avrupa Birliği'ne yönelik algılarını ne derece etkilediğini ortaya koyan çalışmalar az sayıdadır. Bahsi geçen çalışmalar, bilimsel temel ve objektiflikten uzak, çeşitli araştırma kurumları veya siyasal partiler tarafından yapılan (özellikle de seçim dönemlerinde) halkın bu yöndeki yaklaşımlarını tespit etmeye yönelik araştırmalardır. Bilimsel bir temele oturmayan ve özellikle de tarafsızlığı ile ilgili ciddi kuşkular taşıyan bu araştırmalar, bilimsel literatüre katkı sağlamamaktadır. Bu nedenle, yapmış olduğumuz araştırma bu alanda var olduğu düşünülen bilimsel araştırma eksikliğini gidermek amacını taşımaktadır.

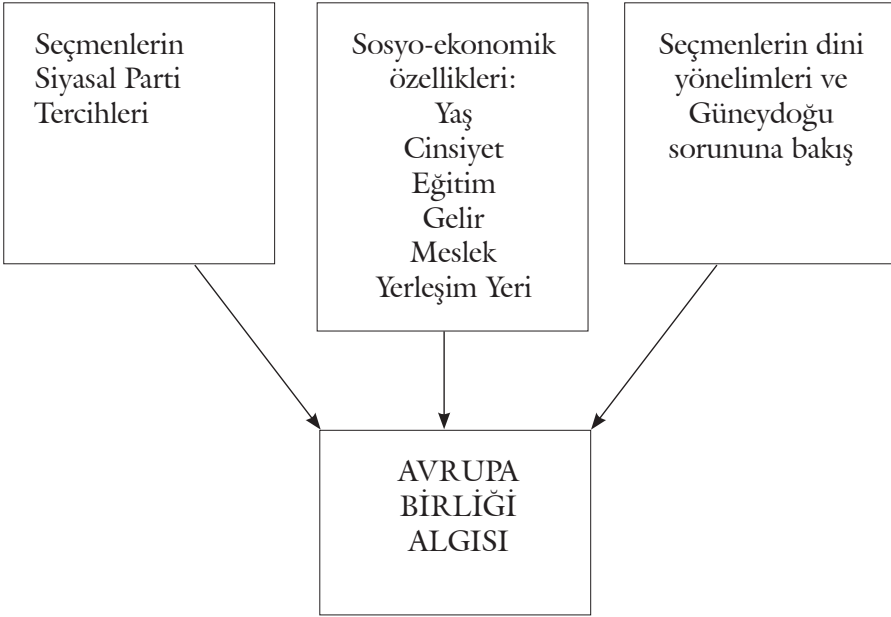
Araştırmamızda seçmenlerin Avrupa Birliği ile ilgili düşünceleri bilimsel metotlarla değerlendirilmiş ve bu anlamda bir bakıma ülkenin fotoğrafı çekilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, araştırmamızın bilimsel literatüre katkıda

bulunarak, bundan sonra yapılacak çalışmalara da ışık tutması beklenmektedir.

3.1.2. Araştırmanın Modeli

Çalışmamızda, seçmenlerin Avrupa Birliği algısını etkileyen faktörler ile seçmenlerin siyasi parti tercihleriyle Avrupa Birliği'ne yönelik tutumları arasındaki ilişki ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu maksatla kullanılan model şekil 4'de gösterilmiştir. Araştırma modeli, Avrupa Birliği algısı ile seçmenlerin sosyo-ekonomik özellikleri, siyasi parti tercihleri ve siyasi yönelimleri arasındaki ilişkilerin Avrupa Birliği'ne yönelik tutumlarını ne ölçüde etkilediğini incelemek üzerine kurulmuştur. Araştırma modelimiz, 3 farklı değişken grubundan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi: sosyo-ekonomik faktörler, ikincisi seçmenlerin siyasal parti tercihleri, üçüncüsü ise seçmenlerin dini yönelimleri ve Güneydoğu sorununa yaklaşımları şeklindedir.

Şekil 4. Araştırma Modeli

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız, kantitatif araştırma tekniklerinden yüz yüze anket görüşmeleri yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde, araştırmamızın yöntemiyle ilgili olarak araştırmanın evreni, örneklem seçimi, anket sorularının

hazırlanması, saha çalışmaları ve anketi uyguladığımız deneklerin özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

3.2.1. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmamız, Türkiye genelinde gerçekleştirilmiş olup, anket formlarımız 18 yaş üzerindeki kişilere uygulanmıştır. Örnekleme, 18 yaş ve üzeri Türkiye kır/kent nüfusunu temsil eden toplam 2000 birimlik bir kitle olarak tespit edilmiştir.

Çalışmamız, 18 farklı ilde gerçekleştirilmiştir. Bu iller, bölgesel temsil kabiliyetine sahip olmaları nedeniyle tercih edilmiştir. İl seçiminde temel makro endikatörler (TÜİK ve diğer resmi kaynaklardan elde edilebilecek nüfus verileri, ekonomik göstergeler ve gelişmişlik göstergesi gibi unsurlar) dikkate alınarak ilin, ilgili coğrafyayı temsil edebileceği varsayılmıştır. Mümkün olduğu kadar heterojen iller seçilmeye çalışılarak, bölge içinde bir hinterlandı olmasına dikkat edilmiştir. İlleri seçerken sadece merkezleri değil, çevre ilçe sayısı ve büyüklükleri de dikkate alınmıştır. Araştırmanın yürütüldüğü iller; İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Konya, Gaziantep, İçel, Samsun, Kırklareli, Antalya, Diyarbakır, Manisa, Denizli, Erzurum, Malatya, Kayseri ve Zonguldak'tır.

3.2.1.1. Örnekleme Seçimi Sürecindeki Aşamalar:

1. Bölge (Önceden belirlenmiş: Tüm coğrafi bölgeler ve Metropoller)
2. İller (Önceden belirlenmiş: En kalabalık nüfusa sahip, bölgesel temsiliyeti olan 18 il)
3. Mahalleler (2000 yılı nüfus sayımı verileri kullanılarak tesadüfi olarak seçilmiştir)
4. Sokaklar-Örnek noktaları (Arsa ve Arazi Asgari Metrekare Birim Değerleri-2006 veritabanı kullanılarak tesadüfi olarak seçilmiştir)
5. Haneler (Sokaklarda tesadüfi yürüyüş yöntemi kullanılarak belirlenmiştir)
6. Hanelerde görüşülecek kişiler (Hane seçimine kadar olan kısımda çok aşamalı tesadüfi örnekleme uygulanmıştır Görüşülecek kişiler yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü, çalışma durumu ve yerleşim yeri kotaları kullanılarak belirlenmiştir.)

3.2.1.2. Evrene ve Örnekleme İlişkin İstatistikî Bilgiler

Araştırmamızda;

N (temsil edilmek istenen toplam nüfus) = 48.276.740

n (araştırmada kullanılan örnek büyüklüğü) = 2000

Minimum anlamlı frekans: 43, minimum anlamlı yüzde: %2,3'tür. %95 güven seviyesinde⁶⁹⁰, güven aralığı⁶⁹¹ (hata payı): % 2,2'dir. % 50'de (+/-) 2,19 olarak tespit edilmiştir.

3.2.2. Soru Formunun Hazırlanması

Soru formunun hazırlanması sırasında deneklerin dikkatini dağıtmayacak şekilde, kısa ve hedefimize uygun sorular sormaya çalıştık. Çalışmamızda, 10 adet demografik ve 33 adet araştırma konumuzla ilgili olmak üzere toplam 43 adet soru sorulmuştur. Anketimizin ilk bölümünde deneklere demografik sorular sorulmuştur. İkinci bölümde, deneklere Avrupa Birliği ile ilgili genel sorular sorulmuştur. Daha sonra deneklerin siyasal parti tercihleri ve siyasal partilerin Avrupa Birliği ile ilgili politikaları hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Devamında, deneklerin özellikle inanç durumları ve yabancılara bakış açıları değerlendirilerek, son bölümde de Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşananlarla ilgili düşünceleri sorulmuştur. Anket sorularımız genellikle kapalı uçlu sorulardan oluşmuştur. Bazı sorularda deneklere soruyla ilgili seçenekler okunmayıp, deneklerin soruyla ilgili algıları test edilmeye çalışılmıştır. Her bir anketin tamamlanması yaklaşık olarak 20-25 dakika sürmüştür.

3.2.3. Saha Çalışmaları ve Denetim

Çalışmamızda tüm Türkiye hedef alındığından dolayı, kent için il, ilçe, mahalle, sokak; kırsal için il, ilçe, köy, seçimi yapıldı. Bu seçim, Arsa ve Arazi Asgari Metrekare Birim Değerleri 2006 veritabanı kullanılarak tesadüfi olarak yapıldı ve listede çıkan tüm birimlere gidildi. Çalışma yapmanın imkânsız olduğu veya sorunlu profillerin bulunduğu noktalar (terörün yüksek olduğu, iklimin elverişsiz olduğu, girilemeyen çingene mahalleleri vb.) için yedek adresler kullanıldı.

Her anketör, bir örnek noktasında ortalama 10 görüşme yapmış ve bu 10 görüşme ortalama 5 kadın, 5 erkek olarak dağıtılmıştır. Araştırma kapsamında 204 örnek noktası kullanılmıştır. Aynı hane içerisinde aranan yaş kotasına

690 **Güven seviyesi:** Gerçek ortalama değer, belirlenen sınırlar içerisinde olma olasılığını belirleyen büyüklüktür. Güven seviyesi yüzde değeri olarak ifade edilir ve cevap veren popülasyonun gerçek değerinin ne sıklıkta güven aralığında yer aldığını gösterir.

691 **Güven aralığı:** Standart sapma ve ölçme sayısına bağlı gerçek ortalama değeri içine alan sınırların (güven sınırları) belirlediği aralık. Güven aralığı yapılan tahminin güvenilirliğini gösterir. Güven seviyesini arttırmak güven aralığını da genişletir.

uygun birden çok kişi varsa, görüşülecek kişinin tespiti için doğum günü yöntemi kullanılmıştır. Anketlerin tamamı hanelerde gerçekleştirilmiştir.

Saha çalışmaları süresince yapılan anında ve yerinde denetimlere (%30 oranında) ek olarak, sahadan dönen anketler de (%57 oranında) telefon kontrolüne tabi tutulmuştur. Telefon kontrolleri esnasında, görüşülen kişilerin temel demografik özellikleri, soru formundan seçilecek olan bazı sorular, görüşmenin ne kadar sürdüğü, kart gösterilip gösterilmediği ve adresi sorulmuştur. Geçersiz olduğu tespit edilen anketler iptal edilerek, yerine yeni anketler yapılmıştır. Kontroller sırasında hatalı bulunan 43 anket iptal edilerek yenilenmiştir. İptal nedenleri arasında ankette içerik hatalarının bulunması ve anketteki bazı sorulara yanıt verilmemiş olması nedenleri yer almaktadır. Ayrıca anketlerin tümü veri girişinden önce içerik kontrolüne tabi tutulmuşlardır.

Elde edilen araştırma verileri yaş, cinsiyet, çalışma durumu, yerleşim yeri il ve 22 Temmuz 2007 seçimlerinde oy verilen parti üzerinden ağırlıklandırılmıştır.

3.2.4. Deneklerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Çalışmamızın bu bölümünde anketi uyguladığımız deneklerin özellikleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

3.2.4.1. Deneklerin Cinsiyeti

Yapılan alan çalışması toplam 2000 kişiye uygulanmıştır. Bu 2000 kişinin kadın-erkek olarak dağılımına baktığımızda; 1008 kişinin kadın, 992 kişinin ise erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Çalışmada, görüşülen deneklerin cinsiyetleri arasında sayısal anlamda çok büyük bir farklılığın olmaması her iki cinsiyetin siyasal konulardaki cevaplarının alınması ve bu cevapların yorumlanması için faydalı olmuştur.

Tablo 1. Deneklerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	1008	50.4
Erkek	992	49.6
BAZ	2000	2000

3.2.4.2. Deneklerin Yaş Grupları

Deneklerin yaş grupları dağılımına baktığımız zaman Tablo 2’de görüleceği gibi 18-24 yaş grubundan 361 kişi, 25-34 yaş grubundan 507 kişi, 35-44 yaş grubundan 406 kişi, 45-54 yaş grubundan 317 kişi ve 55 yaş üzeri gruptan 409 kişi ile görüşülmüştür.

Tablo 2. Deneklerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş	Sayı	%
18-24	361	18.1
25-34	507	25.4
35-44	406	20.3
45-54	317	15.8
55+	409	20.4
BAZ	2000	2000

3.2.4.3. Deneklerin Eğitim Düzeyleri

Tablo 3’te görüldüğü gibi, görüşülen deneklerin 242’si herhangi bir eğitim almamış, 1132’si alt eğitim grubundan, 459’u orta eğitim ve 167’si üst eğitim grubundandır.

Tablo 3. Deneklerin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

Eğitim Düzeyi	Sayı	%
Eğitim Almamış	242	12.1
Alt Eğitim Grubu	1132	56.6
Orta Eğitim Grubu	459	23.0
Üst Eğitim Grubu	167	8.3
BAZ	2000	2000

3.2.4.4. Deneklerin Bölgelere Göre Dağılımı

Araştırmamız, Türkiye genelini temsil edebilecek şekilde bir örneklem yapısına sahip olup, ankete katılanlardan 1427 kişi kent merkezlerinde oturmakta iken, 573 kişi kırsal bölgelerde ikamet etmektedir. Çalışmamızın Tür-

kiye genelinde bölgelere göre dağılımı ayrıntılı olarak Tablo 4 ve Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 4. Yerleşim Yeri Bazında Örneklem Dağılımı

Yerleşim yeri	Sayı	%
Kent	1427	71.3
Kır	523	28.7
BAZ	2000	2000

Tablo 5. Deneklerin Bölgelere Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Metropoller (Ankara, İstanbul, İzmir)	619	31.0
Marmara (Bursa, Kırklareli)	247	12.4
Ege (Denizli, Manisa)	168	8.4
Akdeniz (Adana, Antalya, İçel)	250	12.4
Karadeniz (Samsun, Zonguldak)	220	11.0
İç Anadolu (Kayseri, Konya)	194	9.7
Doğu Anadolu (Erzurum, Malatya)	146	7.3
Güneydoğu Anadolu (Diyarbakır, Gaziantep)	156	7.8
BAZ	2000	2000

3.3. Araştırma Bulgu ve Sonuçları

Anketimiz, 2009 yılı Şubat ve Mart aylarında, Türkiye’nin 18 ayrı bölgesinde, 2000 kişiden oluşan bir örneklem kitlesi üzerine uygulanmıştır. Daha sonra, elde edilen verilerin işlenmesiyle birlikte, konuyla ilgili analizler yapılarak raporlar ve tablolar oluşturulmuştur. Bu çalışmaların sonucunda, verilerin değerlendirilmesiyle elde ettiğimiz tespitler aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

3.3.1. Avrupa Birliği’ne Yönelik Genel Tutum ve Seçmen Profili İlişkisi

Çalışmamızın ilk bölümünde, seçmenlerin Avrupa Birliği’ne yönelik genel tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak seçmenlerin

demografik özellikleri bağlamında Avrupa Birliği'ne yönelik yaklaşımları ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra, seçmenlerin yerleşim yeri (kent, kırsal), bölgeleri ve sosyo-ekonomik statüleri temel alınarak Avrupa Birliği'ne yönelik yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

3.3.1.1. Demografik Farklılıklar

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak girmesi konusunda, kesinlikle girmesi gerektiğini düşünenler (%30) ile kesinlikle girmemesi gerektiğini düşünenlerin (%29) oranı birbirine yakınken; Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda genel tutumun "Türkiye Avrupa Birliği'ne girse de girmese de olur" (%41) yönünde olduğu görülmektedir. Ülkemizde özellikle 2005 yılından sonra, Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda kamuoyu desteğinin azaldığı, yapılan çalışmalarda karşılaşılan bir durum olmuştur. Nitekim çalışmamızda da bu durum doğrulanmıştır. Ülkemizde Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda kamuoyunun desteği azalmakla beraber, kamuoyunda süreçle alakalı olarak genel bir bıkkınlık olduğu da bir gerçektir.⁶⁹²

Tablo 6. Avrupa Birliği'ne yönelik genel tutum

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	Kadın	Erkek	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Türkiye, Avrupa Birliği'ne mutlaka girmelidir	29,9	25,5	34,3	30,8	28,8	33,1	28,6	28
Türkiye, Avrupa Birliği'ne girse de olur girmesede olur	41,2	49,7	32,5	40,8	42,2	38,9	35,5	46,7

692 Örneğin, Türkiye kamuoyunun Avrupa Birliği'ne bakışını genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışan Eurobarometre verilerine göre AB üyeliğinin kötü bir şey olacağı fikrini destekleyenler 2004 başında % 9 iken bu oran Bahar 2005'te % 20'ye çıkmış ve bir yıl sonra, Bahar 2006'da, % 25'i bulmuştur. Bahar 2006'dan Bahar 2007'ye dek bu düzeyin altında seyreden AB üyeliğinin kötü bir şey olacağını düşünenler, Güz 2007'de yeniden % 25 düzeyine erişmiştir. Bahar 2008'e geldiğinde AB üyeliğinin kötü bir şey olacağını düşünenler yine düşüş göstererek % 21 düzeyine inmiştir. Ancak Güz 2008'deki % 29'luk düzey Bahar 2009'a geldiğinde aşınmış ve son beş yıldır neredeyse her dört kişiden birinin AB üyeliğinin kötü bir şey olacağını düşünmesinin söz konusu olduğu düzeye erişmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_fr.htm (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2010) Ayrıca Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi tarafından Şubat 2008'de yapılan bir başka çalışmada da Türk seçmenin % 40'ı Avrupa Birliği'ne "mutlaka girmeliyiz" derken, % 25'i "kesinlikle girmemeliyiz" yanıtını vermişlerdir. % 35'lik bir kesim ise "girilse de olur girilme de olur" yanıtı vererek bizim çalışmamıza yakın sonuçlar alınmıştır.

	Cinsiyet			Yaş				
Türkiye, Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemelidir	29	24,8	33,2	28,3	28,9	27,9	35,8	25,3
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Tablo 6'da görüldüğü gibi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi konusunda erkek seçmenler olumlu ya da olumsuz net bir görüş bildirirken, kadın seçmenler ağırlıklı olarak (%50) "girerse de olur girmese de olur" şeklinde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca, erkek seçmenler de Avrupa Birliği'ne girmek isteyenlerin oranı genel ortalamanın üzerindeyken, kadın seçmenlerde bu oranın genel ortalamanın altında olduğu tespit edilmiştir. Daha önceki bölümlerde seçmen davranışları incelerken, kadınların erkeklere göre siyasete daha az ilgi duyduğunu ve politik konularda fikir beyan etmek konusunda da daha çekimser davrandığını görmüştük. Yapmış olduğumuz çalışmada elde edilen veriler de bu genel yaklaşım da doğrulanmıştır. Gerek bu soruda, gerekse de çalışmamızın diğer sorularında "Bilmiyorum/Fikrim Yok" şeklindeki cevaplar erkeklere oranla kadınlar tarafından daha sık tercih edilmiştir.

Yaş gruplarına baktığımızda ise, Avrupa Birliği'ne girmeyi en çok isteyen yaş grupları %33,1 ile 35-44 arası ve % 30,8 ile 18-24 yaş grubunda bulunanlardır. 45-54 yaş grubunda olanlar ise Avrupa Birliği'ne karşı en mesafeli duran kesimdir. 55 yaş üzeri grup Avrupa Birliği'ne girmek konusunda (genel tutum doğrultusunda) %46,7 ile girerse de olur girmese de olur şeklinde görüş bildirmişlerdir. Yaşla ilgili genel tutumu çalışmamızın ilk bölümlerinde ele almıştık. Bu genel tutum, bizim çalışmamızda da doğrulanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, genel tutum gençlerin yaşlılara göre daha çok gelişme, değişim ve yenilik yanlısı olduğu yönündedir. Muhafazakâr eğilimler yaşlılarda daha fazla görülmektedir. Yaşlılar, mevcut düzenin korumasını isterler ve değişikliğe karşı direnç gösterirler. Bu nedenle, bu kesim Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması konusunda da çok istekli gözükmemektedirler. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin uzaması ve bu konuda ciddi anlamda bir mesafe alınmaması, orta yaşın üzerindeki kesimde genel bir umutsuzluğa ve bıkkınlığa da sebep olmuştur. Bu nedenle, bu sürece daha olumsuz bakmaktadırlar. Ayrıca, sorulara "Bilmiyorum/Fikrim yok" şeklinde yanıt verenlerin çoğu 55 yaş üzeri grupta yer almaktadırlar. Yaşlı kesim olaylara karşı ilgisiz durmakta, kendisini sosyal hayattan

geri çekmekte ve manevi dünyaya yaklaşmaktadır. Olaylara karşı daha ilgisiz durmaktadır. Çalışmamız da saptanan bu durum, konuyla ilgili genel yaklaşımları doğrulamaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi konusunda "mutlaka girmelidir" yanıtını verenlerin oranı %30'larda olsa da bu sürecin çok kısa bir sürede tamamlanacağını düşünenlerin oranı %19,3 düzeyindedir. Buna karşılık Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne "hiçbir zaman" giremeyeceğini düşünenlerin oranı ise %27,6'dır. Bu konuyla ilgili ayrıntılar da Tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7. Türkiye Avrupa Birliği'ne ne zaman üye olabilir?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	Kadın	Erkek	18-24	25-34	35-44	45-54	55 +
Çok yakında (5-10 yıl içinde)	19,3	17,2	21,4	20,8	21,2	18,3	18,2	17,4
Yakın bir zamanda (10-15 yıl içinde)	18,3	17,7	18,9	19,3	20	19,4	15,1	16,5
Uzun bir zaman içinde (20-25 yıl içinde)	14,6	13,1	16	22,7	16,5	14,2	12,2	7,2
Hiçbir zaman	27,6	24,6	30,7	22,7	27,7	28,3	33,4	26,6
Bilmiyorum / Fikrim yok	20,3	27,4	13	14,5	14,6	19,8	21	32,4
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ne zaman üye olacağına dair sorulan soruda, görüşülen kişilerin beşte biri fikir beyan edemezken (burada kadınların oranı erkeklere göre istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir) %28'lik bir kesim bunun hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini belirterek, konuyla ilgili umutsuz bir görüş sergilemişlerdir. Buna karşın, önemli bir kesim de (%38) üyelikle ilgili önümüzdeki 15 yıl içinde olumlu gelişmeler yaşanacağına inanmaktadır. Yaş gruplarına baktığımız zaman, bu iyimser havanın yaşın ilerlemesiyle ters orantılı olduğu sonucuna varmaktayız. Daha önce değindiğimiz gibi, Türkiye'nin üyelik sürecinin uzaması, insanların Avrupa

Birliği'ne olan inancının azalmasına ve Avrupa Birliği'ne karşı olumsuz yönde bir yaklaşım içerisinde bulunmalarına neden olmuştur.

Avrupa Birliği'ne üye olmak konusunda “mutlaka girmeliyiz” yanıtı verenler %30 civarında olduğu halde, Avrupa Birliği'ne üye olmanın ülkemizdeki yaşam kalitesini arttıracığı yönünde görüş bildirenlerin oranı %43 seviyelerindedir. Özellikle, genç kesimde bu oran daha yüksek (%49) olup, konuyla ilgili detaylar Tablo 8'de görülmektedir. Avrupa Birliği üyeliğinin ülkemizde yaşam kalitesini arttıracığına inanan seçmenlerin oranı %43 iken, tam üye olmak konusunda “kesinlikle evet” diyenlerin oranı %30'dur. Bunun nedeni de, tam üye olmanın Türkiye'ye getireceği muhtemel bazı olumsuzluklardan duyulan endişelerden kaynaklanmaktadır.⁶⁹³

Tablo 8. Avrupa Birliği'ne üye olmak ülkemizde yaşam kalitesini arttırır mı?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	Kadın	Erkek	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Evet, arttırır	43,1	41,9	44,3	49,3	44,8	46,1	38,4	36,1
Hayır, arttırmaz	38	33,5	42,7	36,3	40,4	37,3	42,3	34
Bilmiyorum / Fikrim yok	18,9	24,6	13	14,4	14,8	16,6	19,3	29,8
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye’de seçmenler arasında, Avrupa Birliği’nin tanımı konusunda da farklı yaklaşımlar söz konusudur. Araştırmamız da, Avrupa Birliği ile ilgili seçmenler tarafından yapılan tanımlar arasında ön plana çıkanlar, %29,4 ile “Ekonomik Birlik” ve %19,3 ile “Hıristiyan Birliği” tanımları olmuştur. Tablo 9’da görüldüğü gibi, Avrupa Birliği’ni “Siyasi Birlik” olarak tanımlayanların oranı %6’dır. “Yeni Sömürü Düzeni” ve “Hıristiyan Birliği” yanıtları “Siyasi Birlik” yanıtından daha fazla tercih edilmiştir. Avrupa Birliği’nin kuruluş belgelerinde Birliğin ekonomik ve siyasi öğelerine vurgu yapıldığı halde,

⁶⁹³ Türk Seçmen grubu içerisinde geniş bir kesim, Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katılım konusunda düşüncelerini net olarak ifade edemese de, Avrupa Birliği üyeliğinin yaşam kalitesini arttıracığı konusunda daha net ve olumlu ifadeler kullanmaktadır. Araştırmamızda ortaya çıkan sonuç, yapılmış başka çalışmalarda da doğrulanmıştır. Örneğin, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2004 yılında yapılan bir çalışmada da, %55,5’lik bir kesim Türkiye’nin olası Avrupa Birliği üyeliğinin birey yaşamını olumlu yönde etkileyeceği yönünde görüş bildirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: T.C. Başbakanlık DİE Yayınları, Türkiye’de Bireylerin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı, DİE Matbaası, 2005, Ankara.

Türkiye’de seçmenlerin bu konuyla ilgili algılamalarında birtakım farklılıklar görülmüştür. Avrupa Birliği’nin ekonomik bir birlik olduğuna dair yanıtlar fazla çıkmakla beraber, Tablo 9’da görüleceği gibi yaş ilerledikçe “Ekonomik Birlik” yanıtı verenlerin oranı azalmaktadır. Çalışmamızda ortaya çıkan bir başka sonuç ise, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmesi gerektiğini düşünenlerin büyük çoğunluğunun (%53), Avrupa Birliği’ni “Ekonomik Birlik” olarak tanımlamalarıdır. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmemesi gerektiğini düşünenler ise, Avrupa Birliğini “Hıristiyan Birliği” (%38)” ve “Yeni Sömürü Düzeni” (%24) olarak tanımlamaktadır. “Türkiye Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur” şeklinde yanıt verenlerin %30’u ise bu konuyla ilgili bilgileri olmadığını ifade etmişlerdir. Bununla ilgili veriler Tablo 10’da detaylı olarak görülmektedir.⁶⁹⁴

Tablo 9. Avrupa Birliği nasıl tanımlanıyor?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	Kadın	Erkek	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Ekonomik Birlik	29,4	28,1	30,8	34,5	33,5	29,2	26,9	22,1
Hristiyan Birliği	19,3	15,3	23,4	13,8	21,4	21,9	20,6	18,1
Kültür Birliği	11	10,4	11,6	14,5	12,1	10,1	11,4	6,8
Yeni Sömürü Düzeni	10,9	9,5	12,4	13,1	9,4	7,6	14,4	11,4
Siyasi Birlik	6	4,2	7,7	5,4	6,3	8	4	5,5
Bilmiyorum / Fikrim yok	23,4	32,5	14,2	18,8	17,3	23,1	22,8	36
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

694 Tablo 10’da veriler yüzdelik olarak değil, görüş bildiren kişi sayısı olarak verilmiştir.

Tablo 10. Hangisi Avrupa Birliği'ni en doğru şekilde tanımlamaktadır?

	Hangisi Avrupa Birliği'ni en doğru şekilde tanımlamaktadır?							
		Ekonomik Birlik	Siyasi Birlik	Kültür Birliği	Hristiyan Birliği	Yeni Sömürü Düzeni	Bilmiyorum / Fikrim yok	Toplam
Bildiğiniz gibi, Avrupa Birliği Türkiye'de uzun süredir tartışılan bir konu. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi konusunda şimdi size okuyacağım görüşlerden hangisine katılırsınız?	Türkiye, Avrupa Birliği'ne mutlaka girmelidir	315	60	94	31	8	89	597
	Türkiye, Avrupa Birliği'ne girse de olur girmese de olur	223	45	94	135	73	254	824
	Türkiye, Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemelidir	51	14	31	220	137	126	579
Toplam		589	119	219	386	218	469	2000

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olabilmek için sahip olduğu en büyük güç, Tablo 11' de görüleceği gibi "genç ve dinamik insan gücünün AB ekonomisine katkı sağlayacak olması" dır. Bu yanıt, cinsiyet ve yaşla ilgili tüm dağılımlarda ön plana çıkmaktadır. Seçmenler tarafından tercih edilen diğer seçenekler daha çok Türkiye'nin jeopolitik konumunun Avrupa Birliği için önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Seçmenler arasında %31'lik bir kesim bu konuyla ilgili bilgisi olmadığını ya da fikri bulunmadığını belirtmiştir. Buna benzer yaklaşımlar diğer bazı sorularda da görülmüştür. Buradan çıkartabileceğimiz sonuç ise, seçmenlerin önemli bir kısmının, Avrupa Birliği'ne tam üye olmanın Türkiye için olumlu ya da olumsuz yanlarını değerlendirebilecek düzeyde bilgi birikimine sahip olmadığıdır. Bu durum seçmenlerin Avrupa Birliği ile ilgili objektif bir değerlendirme yapamamaları sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle sonraki bölümlerde görüleceği gibi seçmenlerin Avrupa Birliği ile ilgili değerlendirmeleri ideolojik boyuta ve içinde bulunulan konjonktüre bağlı olarak değişmektedir.

Tablo 11. Avrupa Birliği'ne üye olabilmek için sahip olunan en büyük güç

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Genç ve dinamik insan gücünün AB ekonomisine katkı sağlayacak olması	22,7	18,9	26,6	31,8	20,5	22,2	20,5	19,7
AB'nin, Türkiye'nin tam üyeliği ile birlikte, doğal enerji kaynakları açısından önemli bir 'Enerji koridoru' içinde yer alacak olması	12,9	11,9	14	15,6	15,1	12,5	14,8	7
Kafkasya'dan, Ortadoğu'ya uzanan coğrafi zenginliği	11,1	9,2	12,9	7,4	16,3	9,5	13,6	7,4
Güçlü bir orduyu AB saflarına katacak olması	8,5	6,8	10,3	6,2	9,8	10,4	7,6	7,8
Milli ve kültürel zenginliğini AB'ye taşıyacak olması	5	5,3	4,7	7	5,2	6,2	2,8	3,6
Müslüman Türkiye'yi içine alan AB'nin, Hristiyan Birliği olma görüntüsünden çıkacak olması	4,8	3,7	5,9	4,3	5,4	4,9	5,6	3,7
Nüfusu nedeniyle sahip olduğu tüketim pazarları potansiyeli	3,9	2,9	5	2,3	3,3	5,7	5,9	2,8
Bilmiyorum / Fikrim yok	31	41,3	20,7	25,4	24,4	28,7	29,2	48
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda, Türkiye'nin önündeki en önemli engellerin neler olduğu konusunda da seçmenlerin görüşleri alınmıştır. Seçmenlere göre en önemli engeller, %30,4 ile "Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması" ve %26,9 ile "Türkiye'nin çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasının AB ülkelerini korkutması" olarak görülmüştür.⁶⁹⁵ Tablo 12'de görüldüğü gibi ileri yaştaki seçmenlerde "Müslüman bir ülke olması" yanıtı artmaktadır. Genç nüfus ise "fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasının AB ülkelerini korkutması" seçeneğini, "Müslüman bir ülke olması" seçeneğine oranla daha fazla tercih etmişlerdir. Diğer seçenekler de tercih edilmekle beraber, oran olarak ilk iki seçeneğe göre çok daha düşük seviyededirler. Türkiye için önemli gündem maddelerinden olan "Kürt sorunu", "demokrasi ve insan hakları konusundaki eksiklikler" ve "ekonomik, sosyal problemler" cinsiyet ve yaş dağılımlarında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği için ciddi bir engel olarak görülmemiştir.

Tablo 12. Türkiye'nin AB'ye üye olması konusunda en önemli engel

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Müslüman bir ülke olması	30,4	27,3	33,5	24,6	28,1	32,5	31,7	35
Çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasının AB ülkelerini korkutması	26,9	27	26,8	34,8	26,4	27,7	25,2	21,1
Demokrasi ve insan hakları konusunda noksanlarının bulunması	7,2	7,8	6,6	8,3	7,5	7,3	8,3	4,9
Türk kültürünün Avrupa kültürü ile örtüşmemesi	5,4	4,9	6	6	7,5	3,1	6,1	4,2
Kürt Sorunu	4,5	3,4	5,6	5,6	6,5	4	3,6	2,2
Türkiye'nin halen gerekli sosyal ve kamusal reformları yapamaması	3,2	2,4	4	1	3,3	3,7	4,4	3,7

695 Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi tarafından 7-8 Temmuz 2007 tarihinde yapılan "Seçmenlerin Avrupa Birliği Algısı" adlı çalışmada da benzer sonuçlar alınmıştır.

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Türkiye'nin kötü bir ekonomik yapı içinde olması ve bunun AB Ülkeleri için sıkıntıyaratması	3	2,3	3,7	2,7	3,6	2,3	3,2	3,1
Türkiye'nin, başta Yunanistan olmak üzere bazı AB Ülkeleri ile geçmişten gelen husumetinin olması	1	0,6	1,3	1,9	1,5	0,6	0,3	0,5
Terör	0,2	0,5	0	0	0	1,2	0	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	18,2	23,8	12,4	15,1	15,6	17,8	17,1	25,3
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye'nin üyelik yolunda, Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelere ve vatandaşlarına tanınan haklardan birinden vazgeçme durumu söz konusu olduğunda, "Türkiye'nin hiçbir haktan vazgeçmemesi" ve kesinlikle taviz vermemesi seçmenlerin %38,2'si tarafından ifade edilmektedir. Eğer bir taviz verilecekse de bu tavizin, ekonomi ile ilgili kararlarda söz konusu olabileceğini düşünenlerin oranı %10,5'tir. Buradan çıkartabileceğimiz en önemli sonuç, Türk halkının Avrupa Birliği üyesi diğer ülkelerin sahip olduğu statü ve koşullar altında üyeliğe sıcak bakıyor olmasıdır. Zaman zaman Avrupa Birliği üyesi ülkelerde ve kamuoylarında dile getirilen Türkiye ile ilgili farklı senaryoların, Türkiye'de seçmenler tarafından kabul görme ihtimali oldukça zayıftır.

Tablo 13. Avrupa Birliği'ne girme yolunda hangi haktan vazgeçilebilir?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Hiçbir haktan vazgeçilemez	38,2	35,5	40,9	34,8	37,7	36	43,3	40
Ekonomi ile ilgili kararlarda söz hakkı	10,5	10,1	10,8	10,7	11,8	15,5	8,8	5
Vatandaşların serbest dolaşımı	8,6	7,6	9,6	7,2	9,4	10,6	9,7	5,8
Siyasi kararlarda söz hakkı	7,5	7,8	7,2	11,1	7	10,2	5,2	3,8
Güvenlikle ilgili kararlarda söz hakkı	3,7	2,3	5,1	5,7	5,8	1,7	2,1	2,3
Bilmiyorum / Fikrim yok	31,7	36,7	26,5	30,5	28,1	26,1	30,9	43,2
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde ülke içerisinde yerine getirilmesi gereken düzenlemelerle ilgili olarak yapılanlar, Türkiye'de farklı alanlarda farklı şekillerde etki yaratmıştır. Bu konuyla ilgili sorumuza seçmenler tarafından en fazla verilen cevap %19,6 ile "Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi" olmuştur. Tablo 14'de görüleceği gibi %17,7 ile "Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme" ve %12,2 ile "Milli kimliğin kaybolması" yanıtları tercih edilen diğer seçeneklerdir. Cinsiyet ve yaş değişkenlerinde benzer yanıtlar alınmakla birlikte, erkek seçmenler tarafından "Milli kimliğin kaybolması" ve "Ulusal egemenliğin kaybolması" gibi seçeneklerin kadınlara oranla daha fazla tercih edildiği gözlenmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği süreci, hemen her alanda farklı etki ve değişimlere yol açmaktadır. Bu etki ve değişimlerin ülkenin genel çıkarları ile örtüşüp örtüşmediği konusu bireylerden topluma kadar geniş bir kesim tarafından tartışılmaya devam etmektedir. Bu konuda, ülke içerisinde ortak bir kamuoyu yaratıldığını söylememiz, elde ettiğimiz verilerle paralel olarak güç gözükmektedir.

Tablo 14. Avrupa Birliği uyum sürecinin etkileri

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi	19,6	18,1	21,1	21,6	22,2	18,9	21,2	14
Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme	17,7	15,9	19,5	16,3	18,9	20,3	16	16,1
Milli kimliğin kaybolması	12,2	9,3	15,2	12,2	12,3	13,4	10,8	12,2
Ulusal egemenliğin kaybolması	6,6	6	7,3	8,9	5,5	5,3	10,7	4,3
Kültürel çeşitliliğin sağlanması	6,2	4,2	8,2	7,3	6	7,4	6,8	3,5
Bilmiyorum / Fikrim yok	37,7	46,5	28,7	33,8	35,1	34,7	34,5	49,8
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemesi gerektiğini düşünenler, Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye üzerinde "Milli kimliğin kaybolması" yönünde bir etki yaratacağını düşünmektedirler. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi gerektiğini düşünenlere göre ise, Avrupa Birliği uyum sürecinin en önemli etkileri; "Demokrasi ve insan hakları konusundaki standartların yükseltilmesi" ve "Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme" olacaktır. Tablo 15'te konuyla ilgili veriler ayrıntılı olarak görülebilir.⁶⁹⁶ Seçmenlerin Avrupa Birliği ile ilgili genel konularda fazla bilgi sahibi olmamasının bir sonucu olarak yüzdelik anlamda ciddi bir kesim, Avrupa Birliği'ne uyum süreci hakkında da bir yorumda bulunamamaktadırlar. Bunun en önemli nedenlerinden birisi daha önce değinildiği üzere, Avrupa Birliği ile ilgili olarak bir bilgi birikimlerinin olmamasıdır.

696 Tablo 15'de veriler yüzdelik olarak değil, görüş bildiren kişi sayısı olarak verilmiştir.

Tablo 15

		Sizce, Avrupa Birliği uyum sürecinin, Türkiye’de kartta gördüğünüz alanlardan hangisine etkisi en fazla olmuştur?						Toplam
		Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi	Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme	Kültürel çeşitliliğin sağlanması	Milli kimliğin kaybolması	Ulusal egemenliğin kaybolması	Bilmiyorum / Fikrim yok	
Bildiğiniz gibi, Avrupa Birliği Türkiye’de uzun süredir tartışılan bir konu. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi konusunda şimdi size okuyacağım görüşlerden hangisine katılırsınız?	Türkiye, Avrupa Birliği’ne mutlaka girmelidir	171	127	38	45	22	193	596
	Türkiye, Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur	137	160	54	64	52	357	824
	Türkiye, Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmemelidir	84	67	31	136	59	203	580
Total		392	354	123	245	133	753	2000

Avrupa Birliği’ne üye devletlerin, Türkiye gibi büyük ve genç bir nüfusa sahip devletlerin üye olarak kabul edilmesi ile ilgili en önemli endişelerinden birisi, yeni üyelerden kendi ülkelerine doğru muhtemel göç dalgalarıdır. Bu doğrultuda, “Avrupa Birliği’ne üye olunması durumunda başka bir Avrupa ülkesine göç eder misiniz?” şeklindeki sorumuza, seçmenlerden sadece %11’i “evet göç ederim” şeklinde yanıt verirken, %78,2’si “hayır göç etmem” şeklinde yanıt vermiştir. Bu eğilim, ileride görüleceği gibi eğitim ve sosyo-ekonomik durum değişkenlerinde de benzer niteliktedir. Tablo 16’da görüleceği gibi, genç nüfus Avrupa’ya göç etmek konusunda daha istekli ol-

makla beraber göç ederim diyenlerin oranı sadece %15,5'tir. Yaş ilerledikçe Avrupa ülkelerine göç ederim cevabını verenlerin sayısı azalmaktadır. Bu sonuç, Türkiye'nin muhtemel Avrupa Birliği üyeliğinde, Türkiye'den Avrupa ülkelerine göçün Avrupa ülkelerinin korktuğu gibi çok fazla olmayacağını göstermektedir. Zira bu durum, Avrupa kamuoyu tarafından sürekli olarak Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun reddedilmesine bir gerekçe olarak öne sürülmektedir. Oysa çalışmamızda görülmüştür ki, böyle bir durum Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinde söz konusu olmayacaktır.⁶⁹⁷

Tablo 16. Avrupa Birliği'ne üye olunması durumunda başka bir Avrupa ülkesine göç eder misiniz?

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Evet	11	9,1	12,9	15,5	11,9	11,8	7,4	7,9
Hayır	78,2	75,7	80,7	75,2	77	76,5	82,8	80,3
Bilmiyorum / Fikrim yok	10,8	15,1	6,4	9,2	11,1	11,7	9,8	11,7
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Avrupa Birliği ile uzun yıllardır devam eden üyelik görüşmelerinin bir türlü sonuçlanamaması üzerine, Türkiye'de Avrupa Birliği dışında alternatif bir birlik oluşturmak isteyen kesimlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Araştırmamıza katılan seçmenlerin sadece %22,2'si Avrupa Birliği dışında bir arayışın gereksiz olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Seçmenlerin büyük çoğunluğu (%41) Türkiye'nin Avrupa Birliği dışında bir birlik içerisinde yer almasının, Türkiye için daha yararlı olacağını düşünmektedirler. Bu alternatif birlikler, Tablo 17' de görüldüğü gibi sırasıyla, %19 ile "Müslüman devletlerle oluşturulan bir birlik",

697 Yapılan başka araştırmalarda da göç konusunda benzer sonuçlar alınmıştır. Örneğin; A&G Araştırma şirketi tarafından 12-13 Ocak 2008 tarihinde yapılan bir araştırmada, Türk halkının % 67,6'sı yurtdışında yaşamayı düşünmediğini ifade etmiştir. Yurtdışında yaşayabileceğini söyleyenlerin oranı ise %20'ler düzeyinde kalmıştır. Çalışmamıza benzer şekilde A&G Araştırma şirketi tarafından yapılan araştırmada da, yaş ilerledikçe göç edeceğini ifade edenlerin sayısı azalmaktadır. Bölgeler düzeyinde baktığımızda ise, göç etme konusunda Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinde yaşayanlar daha fazla ön plana çıkmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz: A&G Araştırma Şirketi Yayınları, Yurtdışında Yaşama Arzusu, 20 Nisan 2008. 2011 yılında Eurobarometre tarafından yapılan bir çalışmada da başka bir Avrupa ülkesinde çalışmak istemeyenlerin oranı % 70 civarındadır. AB üyeleri ve aday ülkeler arasında en yüksek oran Türkiye'de gözlemlenmiştir.

%15,5 ile “Türkî devletlerle oluşturulan bir birlik” ve %6,4 ile “Rusya, Çin gibi diğer büyüklerle oluşturulan bir birlik” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹⁸ 2000’li yıllardan itibaren ülke içerisinde yapılan seçimlerde, muhafazakâr kesimlerin sürekli ön planda olması, Avrupa Birliği’ne alternatif olarak Müslüman devletlerle ya da Türkî cumhuriyetlerle birlik oluşturulması düşüncelerinin daha fazla kişi tarafından dile getirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Tablo 17. Avrupa Birliği dışında alternatif arayışlarına gerek var mı? Eğer varsa kimlerle?

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Hayır	22,2	20,6	23,8	18,4	22,2	24,1	22,1	23,7
Müslüman devletlerle oluşturulan birlik	19	18,6	19,5	16	19,8	18,6	20,5	20
Türkî devletlerle oluşturulan birlik	15,5	12	19,1	15,9	19	14,3	14,1	13,2
Rusya, Çin gibi diğer büyüklerle oluşturulan birlik	6,4	5,9	7	9,6	6,6	7,5	6,6	2,3
Hiçbiri	14,9	16	13,8	16,9	15,1	12,5	15,5	14,9
Bilmiyorum / Fikrim yok	21,9	26,9	16,8	23,3	17,3	23	21,3	25,9
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Çalışmamızın bu bölümünde, seçmenler ideolojik, siyasal ve kültürel duruşları bağlamında incelenmiş olup, seçmenlerin özellikle ideolojik yönden profili çıkartılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın devamında ise, seçmenlere destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği ile ilgili politikaları hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak, seçmenlerin politik olarak hangi yöne yakın olduğu ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Seçmenlerin %26,3’ü merkez partilerine oy verdiğini, %16,3’ü milliyetçi partilere oy verdiğini, %13,5’i sosyal demokrat partileri tercih ettiğini, %11’i muhafazakâr

698 Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi tarafından 7-8 Temmuz 2007 tarihinde yapılan “Seçmenlerin Avrupa Birliği Algısı” adlı çalışmada da benzer sonuçlar alınmıştır.

partileri tercih ettiklerini, %6,9'u aşırı sağ partileri tercih ettiğini, %8,9'u ise tercihinin sürekli değiştiğini belirtmişlerdir.

Tablo 18'de görüldüğü gibi milliyetçi, sol ve aşırı sağ tercihler erkeklerde kadınlara oranla daha fazla olup; sosyal demokrat, merkez ve muhafazakâr oylarda kadınlar erkeklere oranla daha fazladır. Bu sonuç, kadın ve erkek oylarının dağılımı ile ilgili seçmen davranışlarını incelediğimiz 1. bölümdeki genel yaklaşımla da benzerlik göstermektedir. Bir başka sonuç ise, yaş ilerledikçe sosyal demokrat oyların azalmasıdır. Özellikle 55 yaş üzerinde aşırı sağ tercihler en yüksek orana ulaşmaktadır. Genç kesim de milliyetçi eğilimler diğer yaş gruplarına göre daha fazladır. Çalışmamız ile ilgili bu sonuç da seçmen davranışlarında yaş faktörünü incelediğimiz bölümde tespit ettiğimiz genel tutumla paralellik göstermektedir. Yerel ve genel seçimlerde oyunu genelde merkez partilere verdiğini belirten seçmenlerin yaklaşık yarısı (%49) “Türkiye, Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur” diye düşünürken; önemli bir kısmı da (%38) Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne mutlaka girmesi gerektiğini düşünmektedir. Yerel ve genel seçimlerde oyunu genelde milliyetçi partilere verdiğini belirten seçmenlerin büyük bir bölümü ise (%44) Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmemesi gerektiğini düşünmektedir. “Merkez” ve “milliyetçi” kesim, Avrupa Birliği’ne üyelik konusunda düşüncelerini net bir şekilde ifade ederken; “muhafazakâr” ve “aşırı sağ” kesim konuyla ilgili (%40 civarında) “Türkiye, Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur” şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bu durum, daha önceki bölümlerde değinildiği üzere, özellikle muhafazakâr kesimin ülke içerisinde konjonktüre göre davranma eğiliminde olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 18. Yerel ve genel seçimlerde politik tercihler

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Aşırı sol	2,3	1,7	2,9	2,3	2,8	2	2,1	2,1
Sosyalist	2,3	1,5	3,1	3,4	1,5	1,4	3,7	1,9
Sosyal demokrat	13,5	14,2	12,9	15,9	13,4	13,6	13,5	11,7
Merkez	26,3	28,1	24,6	26,2	26,5	24,6	24,6	29,3
Muhafazakar	11	11,7	10,2	9,5	8,9	15,2	13,7	8,6

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Milliyetçi	16,3	13,2	19,5	17,6	18	16,6	13,5	15
Aşırı Sağ	6,9	5,9	7,9	4,8	7,1	5,7	7,4	9,3
Değişir	8,9	8,6	9,1	6,3	9,3	8,2	12,2	8,6
Oy kullanmıyorum	2,2	1,7	2,7	5,4	2,9	1,2	0,3	0,8
Cevap vermek istemedi	10,3	13,3	7,2	8,5	9,5	11,4	8,9	12,7
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Seçmenlerin ideolojik yönden yaklaşımlarını tespit edebilmek amacıyla, “şu anda hayatta olan ve en çok beğendiğiniz siyasi lider/devlet adamı kimdir” sorusunu sorduğumuzda, %38,8’i “hiçbiri” yanıtını vermiştir. Recep Tayyip Erdoğan yanıtı ise %27,9 civarındadır. Devlet Bahçeli yanıtı %7,1, Deniz Baykal yanıtı ise %3,5’tir. Kadınlar Recep Tayyip Erdoğan ve Deniz Baykal yanıtını daha fazla tercih ederken, erkekler Devlet Bahçeli yanıtını daha fazla tercih etmişlerdir. Türkiye’de özellikle lider/devlet adamı konusunda genel bir memnuniyetsizlik ve ciddi bir boşluk olduğunu söylememiz mümkündür. Bu boşluğu dolduracak bir liderin ciddi bir iktidar alternatifi oluşturacağı da bir gerçektir. Çalışmamızın saha kısmı tamamlandıktan sonra, Cumhuriyet Halk Partisinde Genel Başkanlığa Deniz Baykal’ın yerine Kemal Kılıçdaroğlu’nun getirilmiş olması, çalışmamızda bahsi geçtiği üzere kamuoyunun bu yöndeki isteğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlara göre, Adalet ve Kalkınma Partisi, seçmenlerden %32,7’sinin en beğendiği parti olarak ilk sıraya yerleşirken, %10,4 ile Cumhuriyet Halk Partisi ikinci sıraya, %8,7 ile Milliyetçi Hareket Partisi üçüncü sıraya ve %3,9 ile Demokratik Toplum Partisi de dördüncü sıraya yerleşmiştir. Mevcut siyasi partiler arasında hiçbirini beğenmeyenlerin oranı ise %33,3 gibi ciddi bir orandadır. Yukarıda, lider/devlet adamı konusunda yaptığımız yorumun bir benzerini burada da yapmak mümkündür. Mevcut siyasi partilerle ilgili olarak seçmenlerin önemli bir bölümünün memnun olmadığını, yeni bir siyasi oluşumun iktidara ciddi bir alternatif oluşturacağını söylememiz mümkündür. Tablo 19’da görüldüğü gibi kadın-

lar erkeklere oranla AKP ve CHP'yi daha çok beğenirken, erkekler de MHP, DTP ve SP'yi kadınlara oranla daha fazla beğenmektedirler. Yaş ilerledikçe bu soruya “hiçbiri” yanıtı verenlerin oranı artmaktadır. Bu durum da seçmenlerin mevcut siyasal durumu ve partileri birbirlerinin devamı olarak görmeleri, bu partilerin Türkiye'nin sorunlarını çözme konusunda yetersiz kaldıkları ve bu doğrultuda seçmenlerin genel bir memnuniyetsizlik içerisinde oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 19. En Çok Beğenilen Siyasal Parti

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Hiçbiri	33,2	34,3	32	27,7	32,6	34,3	32,9	38
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	32,7	34,4	30,9	36,8	31,5	31,1	27,7	35,9
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	10,3	12,3	8,4	10,2	10,9	6,4	14,7	10,2
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	7,8	4,5	11,1	10,9	6,7	11,2	5,9	4,3
Demokratik Toplum Partisi (DTP)	3,9	2,9	4,9	5,6	5,2	2,6	3,3	2,5
Saadet Partisi (SP)	1,8	0,9	2,8	0	2,8	1,4	4,6	0,7
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)	1,2	1	1,4	2,7	0,5	2,3	0,7	0,3
Demokrat Parti (DP)	0,9	0,5	1,3	0,9	0,5	0,9	1,6	0,9
Büyük Birlik Partisi (BBP)	0,8	1	0,5	0	0,9	2,1	0,8	0
Genç Parti (GP)	0,7	0	1,4	1,4	0,7	0,3	0,6	0,5
Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)	0,6	0,8	0,4	0	1,7	0	1,1	0
Demokratik Sol Parti (DSP)	0,5	0,4	0,7	0	0,7	0,9	0,6	0,4
İşçi Partisi (İP)	0,2	0	0,4	0	0,3	0,1	0,6	0

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Yurt partisi (YP)	0,2	0	0,4	0	0,4	0,5	0	0
Cevap vermek istemedi	4,9	7	2,9	3,1	4,6	6	4,8	6,1
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Seçmenlerin en çok hangi partiyi beğendiklerini tespit ettikten sonra, beğendikleri partiyi tercih etme nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çıkan sonuçlara göre; “parti liderini beğeniyorum” diyenlerin oranı %22,2, “ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum” diyenlerin oranı %16, “parti programını beğeniyorum” diyenlerin oranı da %12,1’dir. Bir önceki sorumuzda cevabı verildiği gibi “hiçbirini beğenmiyorum” diyenler % 33,2 olarak tespit edilmiş ve bu kişiler bu soruyu yanıtsız bırakmışlardır. “Lideri beğeniyorum” cevabının en yüksek orana sahip olması, önceki sorularla ve cevaplarıyla örtüşmektedir. Türkiye’de, şu anda hayatta olan ve seçmenler tarafından en çok beğenilen siyasi lider / devlet adamı Recep Tayyip Erdoğan (%28) ve en beğenilen parti de Adalet ve Kalkınma Partisi’dir (%33). Tablo 20’de daha detaylı olarak görüldüğü gibi Türkiye’de seçmenlerde, hala liderin özelliklerine dayalı bir politik tercih anlayışının geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi, Türkiye’de parti liderleri parti üzerinde sınırsız etki sahibidirler ve her şeye hâkim bir konuma sahip bulunmaktadır. Bütün partiler güçlü oligarşik eğilimler göstermektedirler. Parti içi demokrasinin işletilmesi yerine özellikle kısıtlı bir elit grup ya da liderin yönlendirmesi doğrultusunda politikalar üretilmektedir. Bu tespitler yapmış olduğumuz çalışmada da doğrulanmıştır.

Tablo 20. En çok beğenilen partinin beğenilme nedeni?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Hiçbirini Beğenmiyorum	33,2	34,3	32	27,7	32,6	34,3	32,9	38

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Lideri beğeniyorum	22,2	22,7	21,6	22,3	23	24,3	15,6	24
Ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum	16	15,3	16,7	21,9	14,8	13,3	18,7	12,9
Parti programını beğeniyorum	12,1	9,5	14,7	11,9	13	11,8	13,2	10,4
Ekonomiyi düzeltereceğine inanıyorum	3,9	4,3	3,6	5,2	4	5,3	3,3	2
İnsan haklarını ve özgürlükleri savunuyor	3,9	2,8	5	4,4	4,6	3	5,5	2,4
Diğer	0,4	0,1	0,7	0	0,7	0	1,1	0
Özel bir nedeni yok	0,2	0	0,4	0,4	0,4	0	0	0,2
Cevap vermek istemedi	8,1	11	5,2	6,2	6,9	8,1	9,6	10,2
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Seçmenlerin siyasal partilere yönelik eğilimlerini tespit ettikten sonra, araştırmamızın bu bölümünde seçmenlere destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği ile ilgili politikaları hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. İlk olarak, seçmenlerin destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını beğenip beğenmedikleri sorulmuş olup, bu politikaları beğenenlerin oranı Tablo 21'de görüleceği gibi %35,7 oranında çıkmıştır. Yani seçmenlerin üçte biri, hali hazırda desteklediği siyasi partinin, Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını bilmekte ve beğendiğini ifade etmektedirler. %24,1'lik bir kesim de, destekledikleri partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını bilmediklerini ifade etmişlerdir. Türkiye'de siyasal partilerin, Avrupa Birliği konusunda yaklaşımlarının net olmaması, partileri destekleyen seçmenlerin de, destekledikleri partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını tam olarak kavrayamamaları sonucunu doğurmaktadır. Destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını bilen ve bu konuda beğeni durumunu belirten 1054 kişiye, destekledikleri siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarının, o partiye oy vermelerinde ne kadar

etkili olduğunu sorduğumuzda aldığımız cevaplar Tablo 22’de görülmektedir. Seçmenlerin %18,1’i “çok etkili”, %30,9’u “biraz etkili” %27,5’i ise “pek etkili değil+hiç etkili değil” yanıtını vermişlerdir. Seçmenlerin destekledikleri siyasal partinin Avrupa Birliği ile ilgili politikalarının, o partiye oy vermelerinde etkili olduğunu söylemekle birlikte, bunun tek başına önemli bir etken olduğundan bahsetmemiz güçtür.

Tablo 21. Desteklenen Siyasal Partinin Avrupa Birliği’ne yönelik politikaları

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Beğeniyorum	35,7	31,5	40	38,6	39,2	33,4	34,6	31,9
Beğenmiyorum	17	15	19	19,7	18,3	19,9	19,5	8,1
Desteklediğim partinin AB’ye yönelik politikalarını bilmiyorum	24,1	28,3	19,7	18,6	21,7	26,2	21,9	31,5
Desteklediğim herhangi bir siyasal partiyok	23,2	25,2	21,3	23,1	20,8	20,6	24	28,4
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Tablo 22. Desteklenen siyasal partinin Avrupa Birliği politikaları o partiye oy vermede ne oranda etkili?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Top2box	49	46,3	51,2	47,7	45,1	47,8	51,8	56,3
Çok etkili	18,1	15,5	20,2	17,7	15,1	21,6	20,7	16,6
Biraz etkili	30,9	30,8	31	30	30	26,2	31,1	39,8
Ne etkili ne değil	19,8	21,9	18,1	23,8	18,5	18,5	19,1	19,3
Pek etkili değil	16	15,3	16,6	21,9	17	15,3	13,5	10,1
Hiç etkili değil	11,5	11,4	11,6	5,3	14,4	12,8	14,2	9,6
Bilmiyorum / Fikrim yok	3,7	5,2	2,6	1,3	5	5,6	1,3	4,7
TOPLAM CEVAP	1054	469	585	211	292	216	172	164
BAZ	1054	469	585	211	292	216	172	164

Seçmenlerin destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını beğenip beğenmedikleri sorulduktan sonra, daha önce oy vermedikleri ama Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu politikalarını beğendikleri bir siyasal partiye oy verip vermeyecekleri sorulmuş, araştırmaya katılanların %23,6'sı oy verebileceğini söylemiştir. Tablo 23'te görüldüğü gibi oymeyeceklerini söyleyenlerin oranı ise %41,7'dir. Bu sonuçlar Avrupa Birliği ile ilgili olarak siyasal partilerin yürüttüğü politikaların, seçmenlerin geniş bir bölümü tarafından fazla önemsenmeyeceğini göstermektedir. Siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarının tek başına oy vermede etkili olmadığını, diğer konulardaki yaklaşımlarına da bakmak gerektiğini söyleyenlerin oranı ise %14,7'dir. Türkiye'de seçmenler oy verirken özellikle ekonomik faktörler, seçmenlerin oy verme davranışında etkili olmaktadır. Bu konu ile ilgili geniş bilgiler önceki bölümler de verilmişti. Araştırmamızda ortaya çıkan sonuçlar, ekonomi dışındaki diğer faktörlerin seçmen davranışında çok etkili olmadığını doğrulamaktadır.

Tablo 23. Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu politikaları olan partiye oy verir misiniz?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Evet, veririm	23,6	19,6	27,5	31,9	23,6	20,7	26,5	16,7
Hayır, vermem	41,7	39,8	43,6	38	43	48	43,1	35,8
Emin değilim, diğer konulardaki politikalarının ne olduğuna bağlı	14,7	14,1	15,4	15,3	17,5	12,8	10,5	16,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	20	26,5	13,5	14,8	15,9	18,5	19,8	31,4
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Seçmenlerin, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunlarla ilgili görüşlerine başvurduğumuzda önemli oranda "işsizlik" yanıtı alınmıştır. Diğerleri ise "Ekonomik durum", "Terör", "kürt sorunu" ve "başörtüsü sorunudur. Tablo 24'te görüleceği gibi seçmenlere iki tane tercihte bulunmaları söylenmiş ve özellikle ekonomik durum ve işsizlik diğerlerine oranla daha fazla tercih edilmiştir. Cinsiyet ve yaş değişkenlerinde konuyla ilgili önemli bir farklılık tespit edilmemiştir. Seçmenlerin sorun olarak gördüğü başka noktalar da olmakla beraber bunlar çok küçük değerler ifade ettiği için tabloda yer almamışlardır. 2010 yılı sonunda yapılan Eurobarometre çalışmasında da Türkiye ile ilgili çalışmamıza benzer sonuçlar alınmıştır. İşsizlik ve ekonomik durum seçenekleri en fazla tercih edilen seçenekler olmuştur. Çalışmamıza benzer şekilde terör seçeneği, Avrupa Birliği'ne üye ya da aday ülkeler arasında en yüksek oran olarak Türkiye'de tercih edilmiştir.⁶⁹⁹

699 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_tr_tr_nat.pdf (Erişim Tarihi:10 Nisan 2011)

Tablo 24. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli iki temel sorun hangisidir?

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
İşsizlik	72,2	72	72,4	72,4	69,6	71,3	73,2	75,5
Ekonomik durum	40,7	40,6	40,8	42	40,2	38,5	46,6	37,6
Terör	25,6	26,3	24,9	19,9	28,7	27,1	22,2	28
Kürt sorunu	8,8	6,8	10,9	11,1	7,8	7,9	7,8	9,7
Başörtüsü	5,5	5,9	5,1	5,3	6,7	4,2	4,9	6,2
Eğitim sistemi	4,7	4,8	4,7	5,6	4,6	4,3	3,1	5,9
Fiyatların yükselmesi / Zamlar /Enflasyon	4,6	6	3,2	4,1	3,3	4,7	6,4	5,1
Yolsuzluk	4,5	2,8	6,1	3,9	6,5	4,2	5	2,1
Diğer	0,5	0,5	0,5	0	0,9	1,2	0	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	3,2	4,3	2,1	2,3	2,5	4,3	2,2	4,6
TOPLAM CEVAP	3498	1757	1741	618	888	705	561	726
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Seçmenleri ideolojik yönden incelerken, seçmenlerin inançlarını tespit etmeye yönelik sorular da sorduk. Alınan yanıtlardan “Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim” yanıtı %65,7 ile en yüksek orana sahiptir. “İnançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyenlerin” oranı %22,7, “Çok dindar” olduğunu söyleyenlerin oranı %8,2, “dini inancı olmadığını” belirtenlerin oranı ise %3,9’dur. Kadınlarda ve ileri yaş gruplarında “çok dindar” olduğunu söyleyenlerin sayısı artmaktadır. Kadınların erkeklere oranla daha dindar olduklarını söylemeleri, daha önceki bölümlerde değindiğimiz kadın oylarıyla ilgili genel yaklaşımı doğrulamaktadır. Bu konuyla ilgili dağılım Tablo 25’de verilmiştir.

Tablo 25. Seçmenlerin inanç durumu

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Dini inancı olmayan biriyim	3,9	4,8	3	2,6	5,4	4,1	4,7	2,4
İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	22,7	20,8	24,6	30,2	23,8	20,3	20,7	18,6
Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	65,7	65,4	66	63,7	65,2	67,6	68,3	63,9
Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	6,8	8,2	5,3	2,4	5	5,6	6,3	14,2
Cevap vermek istemedi	1	0,8	1,1	1	0,5	2,4	0	0,8
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Tablo 25'te görüldüğü gibi, Türkiye'nin büyük bir çoğunluğunun inançlı ve dinin gereklerini yerine getirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Bununla beraber, Türkiye'nin son yıllarda önemli gündem maddelerinden birisi olan, türban/başörtüsü konusunda seçmenlerin görüşlerini aldığımızda, başörtüsü/türban kullanmayanların oranının % 29,5 olduğu tespit edilmiştir. Başörtüsü kullananlar % 43,6, türban ile örtünenler ise % 12,5'tir. Tablo 26'da görüldüğü gibi, yaş ilerledikçe örtünme oranı yükselmektedir.⁷⁰⁰

700 Benzer sonuçlar, 2008 yılında A&G Araştırma Şirketi tarafından "Üniversitelerde Türban Yasağı" konulu çalışmada da tespit edilmiştir.

Tablo 26. Dışarı çıkarken başınızı örtüyor musunuz?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Hayır, örtmüyor(um)	29,5	36,7	22,1	34,9	34	29,4	26,7	21,2
Başörtüsü, yemeni ile örtüyor(um)	43,6	49,1	37,9	15,6	32,9	54,8	52,8	63,2
Türban ile örtüyor(um)	12,5	13,1	11,8	7,7	16,1	11,5	14,9	11,1
Çarşaf, peçe takıyor(um)	0,6	0,1	1,1	0	0,2	0	2,5	0,7
Bekar ve erkek olanlar	13,9	0,9	27,2	41,8	16,7	4,3	3,1	3,8
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye’de son dönemde tartışılan bir konu da, Avrupa Birliği’ne üye olmanın, ülkede bazı gruplar için söz konusu olan birtakım kısıtlamaların kaldırılması doğrultusunda, daha rahat bir ortam sağlayacağı yönündedir. Bunlardan birisi de, türban/başörtüsü sorunudur. Seçmenlere Avrupa Birliği’ne üye olmamız durumunda, bu sorunun çözümü için daha uygun bir ortam oluşup oluşmayacağı sorulduğunda, araştırmaya katılanların %50’si Avrupa Birliği’ne üye olmamızın bu sorunu çözmeyeceği kanısında olduklarını belirtmişlerdir. Yani görüşülen kişilerin yarısı, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olması halinde, başörtüsü/türban sorununun çözülemeyeceğini düşünürken, Tablo 27’de görüldüğü gibi, on kişiden sadece biri bu sorunun tamamen çözüleceğini düşünmektedir.

Tablo 27. Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olursa türban/başörtüsü sorunu çözülür mü?

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Evet, tamamen çözülür	9,8	8,7	11	5,8	13,4	8,8	11,6	8,6
Evet, kısmen çözülür	23,6	24,1	23	27,6	24,1	25,8	19,9	19,9
Hayır, çözülemez	50,7	46,4	55,1	53,3	49,5	48,8	53,7	49,7
Bilmiyorum / Fikrim yok	15,9	20,8	10,9	13,3	13,1	16,6	14,8	21,7
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması durumunda, seçmenlerin başörtüsü/türban sorununun Avrupa Birliği içerisinde çözümü konusunda genel anlamda çok umutlu olmadığını ifade etmiştik. Acaba başörtüsü/türban kullanan kesimin bu konuyla ilgili olarak, Avrupa Birliği'ne bakış açısında bir fark var mıdır? Bu amaç doğrultusunda seçmenlerin yaklaşımlarını değerlendirdiğimizde, başörtüsü/türban kullananların, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması konusunda diğer gruplara nazaran daha olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu, Tablo 28'deki sonuçlarda görmekteyiz.⁷⁰¹ Muhtemelen bu olumlu bakış açısının sebebi, Türkiye'de sorun yaşadıkları başörtüsü/türban konusunun, Avrupa Birliği'ne üye bir Türkiye içerisinde daha rahat çözüme kavuşacağı yönünde umutlu olmalarıdır.

701 Tablo 28'de veriler yüzdeler olarak değil, görüş bildiren kişi sayısı olarak verilmiştir.

Tablo 28

		Eşiniz / siz dışarı çıkarken başını(zı) örtüyor mu(sunuz)? Ne ile?					Toplam
		Hayır, örtmüyor(um)	Başörtüsü, yemeni ile örtüyor(um)	Türban ile örtüyor(um)	Çarşaf, peçe takıyor(um)	Bekar ve erkek olanlar	
Bildiğiniz gibi, Avrupa Birliği Türkiye'de uzun süredir tartışılan bir konu. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi konusunda şimdi size okuyacağım görüşlerden hangisine katılırsınız?	Türkiye, Avrupa Birliği'ne mutlaka girmelidir	175	248	77	1	96	597
	Türkiye, Avrupa Birliği'ne girse de olur girmese de olur	227	395	115	3	83	823
	Türkiye, Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemelidir	188	228	56	9	99	580
Toplam		590	871	248	13	278	2000

Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne tam üye olarak girme çabaları içerisinde, halkımızın yabancılara karşı bakış açılarını değerlendirme amacıyla, yabancılara mülk satışı konusunda fikirlerini sordüğümüzda, seçmenlerin %68'i yabancılara mülk satışına olumsuz baktıklarını ifade etmişlerdir. Yabancılara mülk satışını olumlu değerlendirenler Tablo 29'da görüldüğü gibi sadece %7,4 civarındadır. Genel olarak yabancılara mülk satışı konusunda, Türkiye içerisinde olumsuz bir yaklaşım söz konusu olsa da, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi konusunda olumlu yaklaşım sergileyen grubun, yabancılara mülk satışı ile ilgili daha olumlu bir bakış açısına sahip olduğu çalışmamızda tespit edilmiştir.

Tablo 29. Yabancılara mülk satışı hakkındaki düşünceler

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Çok olumlu	1,3	1	1,5	1	1,4	1,8	1,8	0,3
Olumlu	6,1	5	7,3	5,3	7,1	8,7	6,5	2,9
Ne olumlu ne olumsuz	14,9	16	13,9	21	13,9	17,3	11,4	11,2
Olumsuz	25,1	27,4	22,8	22,9	27,5	24,7	23,9	25,5
Çok olumsuz	43,3	40	46,7	39,2	42,8	39,2	49,2	47,2
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,2	10,6	7,9	10,6	7,3	8,3	7,2	12,9
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Araştırmamızın son bölümünde, seçmenlere Türkiye’de sıkça gerçekleşen parti kapatma davaları ve Türkiye için önemli bir sorun teşkil eden Güneydoğu sorunu hakkındaki görüşleri sorulmuş ve bu sorunları nasıl tanımladıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Seçmenlere ilk olarak, Güneydoğu sorununu nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Seçmenlerin %11,7’si “Kürt sorunu” olarak tanımlarken, %40,4’ü “terör sorunu” olarak tanımlamışlardır. %38,2’si ise “Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayanların ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması” olarak tanımlamışlardır. Tablo 30’da görüldüğü gibi özellikle genç nüfusta “terör sorunu” yanıtı daha fazla verilmiştir. Bu soruya verilecek yanıtın özellikle bölgeler bazında dağılımı önemli olup, daha sonraki bölümlerde bu konu ayrıntılı olarak incelenecektir. Ayrıca, seçmenlerin Güneydoğu sorununa ilişkin bakış açıları bağlamında Avrupa Birliği’ne yönelik yaklaşımları da ileriki bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.

Tablo 30. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki olayları nasıl tanımlıyorsunuz?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Kürt sorunu	11,7	9,4	14	15	11,5	13	11,4	8
Terör sorunu	40,4	38,6	42,2	42,2	41,6	41,6	39	37,1
Her ikisi de değil, bu sorun Doğu'da ve Güneydoğu'da yaşayan Türk, Kürt, Alevi tüm insanlarımızın ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunudur	38,2	39,7	36,7	36,5	36,9	34,5	44,1	40,6
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,6	12,2	7	6,2	9,9	10,8	5,5	14,4
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Yine Güneydoğu sorunu ile ilgili bir konu olarak, “etnik grupların kendi dillerini öğrenmesi, konuşması ve kendi dillerinde yayın yapması serbest olmalı mıdır” şeklinde seçmenlere sorduğumuz bir soruya, her on kişiden üçü (%27,7) olumlu yanıt vermiştir. %41,1’lik bir kesim ise bu soruya olumsuz yanıt vermiştir. %15’lik bir kesim ise konu hakkında herhangi bir fikir beyan etmemiştir. Etnik grupların kendi dilleri ile ilgili tam bir serbestliğe sahip olmasını savunan kesim, Avrupa Birliği’ni de en çok destekleyen kesim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kesimde Avrupa Birliği’ne verilen destek %55 seviyelerindedir. Etnik dillerin serbestçe kullanılması ile ilgili düşünceye karşı

olumsuz bakış açısına bağlı olarak, Avrupa Birliği'ne verilen destek azalmaktadır. Daha önceki yorumlarımızda olduğu gibi, bu gruplar özellikle daha rahat ve özgürlükler konusunda herhangi bir kısıtlama olmadan Avrupa Birliği içerisinde yaşayabileceklerini düşündükleri için Avrupa Birliği'ne destek vermektedirler.

Tablo 31. “Etnik grupların kendi dillerini öğrenmesi, konuşması ve yayın yapması serbest olmalıdır” fikrine katılıyor musunuz?

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Kesinlikle katılıyorum	7,5	3,6	11,4	11,1	8,3	7,3	7,3	3,6
Katılıyorum	20,2	19,2	21,3	20,6	16,4	22	23,5	20,3
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	16,5	17,6	15,5	13,9	15,7	21,6	11,5	18,8
Katılmıyorum	21,5	23	20,1	21,5	22,2	21,5	25,4	17,8
Kesinlikle katılmıyorum	19,6	19,2	20	18,4	24,4	14,6	19,3	19,9
Bilmiyorum / Fikrim yok	14,6	17,4	11,8	14,4	13	13,1	13,1	19,6
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Türkiye’de sıklıkla karşılaşılan parti kapatma davalarıyla ilgili olarak seçmenlerin görüşlerine başvurduğumuzda ise, seçmenlerin yaklaşık yarısı parti kapatmaya olumlu baktığını ifade etmişlerdir. Tablo 32’de ayrıntılı olarak görüldüğü gibi, parti kapatmayı doğru bulanların oranı %45,2 iken, yanlış bulanların oranı, %27,9, duruma göre değişir diyenlerin oranı ise %14,7’dir. Demokratik Toplum Partisi’nin kapatılması için açılan davayla ilgili olarak seçmenlerin fikirlerine başvurduğumuzda ise kapatılсын diyenlerin oranı Tablo 33’te görüldüğü gibi %67’ler seviyesine çıkmaktadır. DTP ile ilgili kapatma davasına verilen destek genel anlamda parti kapatmaya verilen destekten daha fazla çıkmıştır. Herhangi bir siyasi partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını doğru bulanların büyük çoğunluğu (%87) DTP’nin kapatılmasını desteklemektedir. Genel olarak parti kapatmayı yanlış bulup, DTP’nin, PKK terörüne destek verdiğini, mecliste yeri olmadığını ve kapatılması gerektiğini düşünenlerin oranı %22 olarak tespit edilmiştir. Erkek seçmenler ve ileri yaş-

taki seçmen gruplarında “DTP kapatılmalıdır” diyenlerin sayısı daha fazladır. “DTP kapatılsın” diyen kesimde Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine verilen destek “DTP kapatılmasın” diyenlere göre daha düşük çıkmıştır.

Tablo 32. Herhangi bir siyasal partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını doğru buluyor musunuz?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Doğru buluyorum	45,2	43,3	47,2	48,6	40,6	45,1	45	48,2
Yanlış buluyorum	27,9	23,2	32,6	27,6	33,4	27,3	28,3	21,4
Duruma göre değişir	14,7	15,1	14,2	15,5	18,1	13,3	14,5	11,2
Bilmiyorum / Fikrim yok	12,3	18,4	6	8,3	7,9	14,3	12,2	19,1
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Tablo 33. DTP’nin mahkeme kararıyla kapatılması hakkında ne düşünüyorsunuz?

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
DTP, PKK terörüne destek vermektedir, mecliste yeri yoktur, kapatılmalıdır.	66,8	66,2	67,5	64,6	63,7	64,5	68,9	73,3
DTP’nin kapatılması, Türkiye’de Kürt sorununun iyice çözülmez bir hale gelmesine yol açacak, Türk demokrasisine zarar verecektir, kapatılmamalıdır.	18,8	15	22,7	20,8	22,2	19	20,8	11,2
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,7	13,3	6,1	8,5	7,4	13,5	6,8	12,3
Cevap vermek istemedi	4,6	5,5	3,7	6,1	6,7	3,1	3,5	3,1

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
TOPLAM CEVAP	2000	1008	992	361	507	406	317	409
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

Bu bölümde son olarak, Türkiye'nin önemli sorunlarından birisi olan Güneydoğu sorununun çözümüyle ilgili olarak seçmenlerin fikirleri alınmıştır. Seçmenlerin büyük bir çoğunluğuna göre, Türkiye'nin Güneydoğu sorunu "Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesi" ve "Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını halletmesiyle" çözülebileceği düşünülmektedir. Cinsiyet ve yaş ile ilgili farklı gruplarda aynı seçenekler tercih edilmiştir. Bu konuyla ilgili detaylar da Tablo 34'de görülmektedir.

Tablo 34. Türkiye'nin Güneydoğu Sorunu nasıl çözülebilir?

	Genel	Cinsiyet		Yaş				
		KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	50,6	51,3	49,9	46,1	48,1	53,2	51,6	54,3
Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	43,1	42,6	43,6	40,6	44,9	44,7	43,5	41,3
Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	7,8	5,6	10,1	11,9	8,5	7,5	6,8	4,5
Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	6,3	6,4	6,3	8,8	7,2	5,2	7,4	3,4
Diğer	0,1	0,1	0,2	0	0,1	0,1	0,3	0,2
Güney Doğu'da sorun yok	0,1	0,1	0,1	0	0	0,1	0,3	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	14,1	16,6	11,5	11,6	11,8	12,1	10,4	24
Cevap vermek istemedi	4,8	4,3	5,3	5,5	7,8	2,3	4,2	3,5

	Cinsiyet			Yaş				
	Genel	KADIN	ERKEK	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
TOPLAM CEVAP	2540	1282	1258	450	652	508	395	536
BAZ	2000	1008	992	361	507	406	317	409

3.3.1.2. Bölgesel Farklılıklar

Çalışmamızın bu bölümünde, Türkiye’de bölgesel anlamda seçmenlerin Avrupa Birliği’ne bakış açılarının nasıl bir farklılık göstereceği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bölgesel anlamda farklılığı ortaya çıkarmak amacıyla, kentsel ve kırsal bölgelerin karşılaştırmasının yanı sıra, metropoller ve coğrafi bölgeler bazında da incelemeler yapılacaktır.

Türkiye’de kırsal kesimde yaşayanlar, Avrupa Birliği’ne girmeyi kentlerde yaşayanlara göre daha çok istemektedirler. Bunun muhtemel nedenleri arasında, kırsal kesimin özellikle kent merkezlerinin gelişmişlik düzeylerine göre geri kalmış olmaları ve kırsal kesimde işsizlik oranının daha yüksek olmasıdır. Buralarda yaşayanlara göre, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olarak girmesi sonucunda, Türkiye’de yaşayan insanlar serbest dolaşım hakkını kazanacaktır. Bunun sonucunda da, Türkiye’de var olan işsizlik sorununun çözümü amacıyla insanlar Avrupa ülkelerine daha rahat bir şekilde gidebileceklerdir.

Tablo 35’te görüleceği gibi, metropollerde yaşayanlarda Avrupa Birliği’ne katılma arzusu düşük düzeydedir. “Avrupa Birliği’ne girmeliyiz” diyenlerin oranı %23,9 iken, “Avrupa Birliği’ne girmemeliyiz” diyenler %34 düzeyindedir. Bu oran Türkiye genel ortalamasının da üzerindedir. %42’lik kesim ise “girsek de olur girmesek de” yanıtını vermişlerdir. Metropollerde yaşayanlarda, Avrupa Birliği’ne karşı olumsuz bir tutum olduğunu söyleyebiliriz. Seçmenlerin Avrupa Birliği’ne yaklaşımını bölgeler düzeyinde incelediğimizde ise, Avrupa Birliği’ne girmeyi en çok isteyen bölgemiz %53,7 ile Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Doğu Anadolu bölgesi %46,3 ile Güneydoğu Anadolu bölgesini izlemektedir. Yukarıda izah ettiğimiz üzere, bu bölgelerde işsiz nüfusun fazla olması ve bu bölgelerin diğer bölgelere nazaran daha az gelişmiş olması sebebiyle, bu bölgelerde yaşayan insanlar Avrupa Birliği’ne girmeyi diğer bölgelere göre daha çok istemektedirler. Ayrıca, daha önceki bölümlerde detaylı olarak incelediğimiz gibi, bu bölgelerde kimliğe dayalı bir politika yapmaya çalışan Demokratik Toplum Partisi ve onu destekleyenler, Kürt

kimliğinin Avrupa Birliği zemininde daha rahat bir hareket alanı bulabileceğini düşünmektedirler. Bu nedenle de, Birliğe tam üyelik konusunda olumlu bir düşünce içerisinde olduklarıdır. Tablo 35’te görüldüğü gibi Avrupa Birliği’ne karşı en mesafeli duran bölgelerimiz ise %19,7 ile Marmara ve %21,7 ile Ege bölgelerimizdir. Bu durumun muhtelif nedenleri arasında, eğitim düzeyi ve sosyo- ekonomik statüsü yüksek insanların bu bölgelerde daha fazla bulunması ve Avrupa Birliği’ni daha geniş bir perspektifte değerlendirebilmeleri gösterilebilir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi’nin genel seçimlerde aldığı oranı, Türkiye genelinde bu bölgelerde en yüksek değerlere sahiptir. Daha önceki bölümlerde incelendiği gibi, Cumhuriyet Halk Partisinin Avrupa Birliği’ne karşı mesafeli ve ulusal çıkarların ön planda olduğu bir politika izlemesi, seçmenlerinin de aynı doğrultuda düşünmesi sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 35. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Türkiye, Avrupa Birliği’ne mutlaka girmelidir	29,9	28	34,5	23,9	19,7	21,7	34,3	33	27,9	46,3	53,7
Türkiye, Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur	41,2	42,6	37,7	42,1	40,9	40,6	33	48,1	46,7	33,1	42,6

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Türkiye, Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemelidir	29	29,5	27,7	34	39,4	37,7	32,7	18,9	25,4	20,5	3,7
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ne zaman tam üye olacağı konusunda, bölgeler arasında yine farklı yaklaşımlar görülmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmemesi yönünde daha fazla tercihte bulunan Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgesinde yaşayan seçmenlerde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne hiçbir zaman tam üye olamayacağı yönünde görüş bildirenler fazladır. Bu bölgelerin aksine Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan seçmenler, Avrupa Birliği ile ilgili genel yaklaşımları doğrultusunda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yakın bir zamanda tam üye olarak katılacağı düşüncesindedirler.

Avrupa Birliği'nin tanımı konusunda da bölgeler arasında farklılıklar görülmektedir. Özellikle de metropollerde, tahminimizce de destekledikleri siyasal partilerin görüşleri doğrultusunda Avrupa Birliği'ni "Hıristiyan Birliği" ve "Yeni Sömürü Düzeni" olarak tanımlama eğilimi daha fazla görülmektedir. Bölgelerimiz arasında Avrupa Birliği'nin "Hıristiyan Birliği" olduğu yönünde en fazla yanıt alınan bölgelerimiz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgemiz olmuştur. Ekonomik Birlik yanıtı en fazla Marmara ve Karadeniz bölgelerinde alınmıştır. Tablo 36'da bunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Dikkat çekici olan, kent merkezleri ve metropollerde "Hıristiyan Birliği" ve "Yeni Sömürü Düzeni" yanıtlarının kırsal kesim ve diğer bölgelere göre daha yüksek oranda çıkmış olmasıdır. Yukarıda değinildiği gibi, bu durumun en önemli nedenleri arasında büyük şehirlerde ve kent merkezlerinde yaşayan insanların destekledikleri siyasal partilerin görüşleri doğrultusunda hareket etmeleri ve bu bölgelerde yaşayan insanların dünya görüşü ve algılaması

bakımından da diğer bölgelerde yaşayan insanlara göre farklı olabilecekleri söylenebilir.

Tablo 36. Avrupa Birliği nasıl tanımlanıyor?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Ekonomik Birlik	29,4	27,7	33,7	17,4	30,3	24,5	19,9	41,7	16,7	23,3	32,4
Hristiyan Birliği	19,3	21	15,2	24,8	24,5	14,6	17,3	7,5	44,3	40,8	4,8
Kültür Birliği	11	13,2	5,3	17,7	0,7	7,9	5,6	15,5	2	6,9	21
Yeni Sömürü Düzeni	10,9	12	8,2	24,2	21,1	11,4	5,7	0	4,9	2,8	6,8
Siyasi Birlik	6	6	5,9	4,3	5,5	3,3	1,6	1,6	8,7	11,5	20,5
Bilmiyorum / Fikrim yok	23,4	20,1	31,7	11,6	17,9	38,3	49,9	33,8	23,4	14,7	14,5

TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması konusunda önünde ciddi engeller olduğunu, bir önceki bölümde detaylı olarak incelemiştik. Bunların başında, "Müslüman bir ülke olması" ve "işsiz genç nüfusun fazla olması" yanıtları ağırlıklı olarak verilmişti. Bölgeler arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 37) ise, kırsal kesim %36,8 ile Müslüman bir ülke olmasını en önemli engel görürken, kent merkezlerinde "çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olunması" daha önemli bir engel olarak görülmektedir. Bölgeler arasında özellikle İç Anadolu bölgesi, "Müslüman bir ülke olması" yanıtının

en fazla tercih edildiği bölge olurken, hemen hemen tüm bölgelerde bu iki seçenek ön planda gözükmektedir. Farklılaşma en fazla Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gözükmektedir. “Müslüman bir ülke olması” yanıtıyla beraber (%22,7), “Kürt Sorunu” %19,8 ile ciddi anlamda bir destek bulmuştur. Ayrıca, %16,8’i “Demokrasi ve İnsan Hakları konusunda noksanlıklarının bulunması” ve %12,4’ü ise “Türk kültürü ile Avrupa kültürünün uyuşmaması” yanıtlarını vermiştir. “Demokrasi ve insan hakları konularında eksikliklerinin bulunması” yanıtı metropollerde %13,5 oranında tercih edilmiştir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan sıkıntıların, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girebilmesi yolunda en önemli engel olacağı, bölge insanı tarafından tüm platformlarda sürekli dile getirilmektedir. Bölge insanının ayrıca “Kürt sorununun” çözümü için, Avrupa Birliği’ni bir araç olarak görme eğilimi içerisinde olduğu çalışmamızın diğer bölümlerinde de karşımıza çıkacaktır.

Tablo 37. Türkiye’nin AB’ye tam üye olması konusunda en büyük engel nedir?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Müslüman bir ülke	30,4	27,8	36,8	25,5	33,4	42	41,3	13,3	50,9	20,3	22,7
Çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasının	26,9	29	21,7	35,9	40	17	12,4	38,4	12,3	25,6	7,6
Demokrasi ve insan hakları konusunda	7,2	8,7	3,5	13,5	4	1	3,2	0,7	3,1	5	16,8
Türk kültürünün Avrupa kültürü ile örtüşmemesi	5,4	5,7	4,8	5,9	2,6	8,3	4,1	3,8	3,7	4,8	12,4

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Kürt Sorunu	4,5	4,8	3,7	3,7	1,7	2,9	3,9	2,7	3,6	3,1	19,8
Türkiye'nin halen gerekli sosyal ve kamusal	3,2	3,9	1,4	4,2	0,1	2,4	3,3	0	0	7,3	9,6
Türkiye'nin kötü bir ekonomik yapı içinde olması ve bununun AB	3	2,9	3,3	1,7	5,6	0	3,5	6,1	0,9	5,8	2
Türkiye'nin, başta Yunanistan olmak üzere bazı AB Ülkeleri ile	1	1	0,9	1,3	0,3	1,5	1,1	0	0,7	2,5	0,4
Terör	0,2	0,3	0	0	0	2,9	0	0	0	0	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	18,2	15,8	24	8,3	12,2	22	27,2	35,1	24,9	25,6	8,8
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin Türkiye'ye farklı alanlarda, farklı derecelerde etkileri olmuştur. Genel yaklaşımlara baktığımızda, olumlu anlamda "Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi", "Ekonomik ve Sosyal Konularda iyileşme" örnekleri gösterilebilir. Olumsuz anlamda ise, "Milli kimliğin kaybolması" ve "ulusal egemenliğin kaybolması" seçenekleri Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye'ye etkileri olarak tespit edilmiştir. Avrupa Birliği uyum sürecinin "Demokrasi ve İnsan hakları standartlarının yükseltilmesi" üzerinde etki yarattığını düşünen ve bu yönde görüş bildiren seçmenler daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu bölge-

sinde yaşamaktadırlar. Marmara bölgesinde ve metropollerde yaşayan insanlar, daha çok “Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme” üzerinde olduğunu düşünmektedirler. Kırsal kesim, Avrupa Birliği’ne yakın olmakla beraber “Milli kimliğin kaybolmasından” endişe duymaktadırlar. Ayrıca Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yaşayan insanlar da, “Milli Kimliğin kaybolduğunu” düşünmektedirler. “Ulusal egemenliğin kaybolması” yanıtı ise en fazla metropollerde yaşayanlar tarafından verilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılar, Tablo 38’de verilmiştir. Seçmenlerin bu konuya yaklaşımlarına baktığımızda, yaşadıkları bölgede kendi görüşleri ve destekledikleri siyasal partilerin görüşleri doğrultusunda, Avrupa Birliği uyum sürecinin olumlu ya da olumsuz yansımalarını değerlendirdiklerini görmekteyiz.

Tablo 38. Avrupa Birliği uyum sürecinin etkisi en fazla hangisine olmuştur?

	Yerleşim Yeri		Bölgeler								
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Demokrasi ve insan hakları standartlarının	19,6	22,8	11,6	23,6	13,7	9,7	19,4	0,7	16,5	28,7	46
Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme	17,7	18,6	15,4	26,5	29,8	17,1	3,7	2,2	6,2	18,4	22
Milli kimliğin kaybolması	12,2	10,4	16,9	6,5	26,1	22,7	8,2	5,3	27,8	7,6	3,3
Ulusal egemenliğin	6,6	7,5	4,6	14,2	3,8	4,1	2,7	1,9	3	8,2	0
Kültürel çeşitliliğin	6,2	6,3	5,8	11	5,6	3,4	5,7	0,7	4,2	5,3	2,5
Bilmiyorum / Fikrim yok	37,7	34,5	45,7	18,3	20,9	42,9	60,4	89,2	42,3	31,8	26,2
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin uzaması, seçmenlerde Avrupa Birliği dışında bir birlik düşüncesinin gelişmesine neden olmaktadır. Bu doğrultuda yaptığımız sorgulamada, bölgeler arasında da konuya yaklaşım açısından farklılıklar tespit edilmiştir. Avrupa Birliği dışında bir birlik arayışını en gereksiz bulan bölgemiz, %57,2 ile Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Metropollerde yaşayan vatandaşlarımız da alternatif bir oluşum arayışı üst düzeydedir. Avrupa Birliği'ne alternatif arayışında öne çıkan unsurlar “Müslüman devletlerle oluşturulan bir birlik” ve “Türkî devletlerle oluşturulan” bir birliktir. Tablo 36'da görüleceği üzere Türkî devletlerle oluşturulan bir birlik yanıtının en yüksek oranda alındığı bölge %29,5 ile İç Anadolu bölgesidir. Müslüman devletlerle oluşturulan bir birlik yanıtı ise en fazla %46,5 ile İç Anadolu bölgesi ve %46,7 ile Doğu Anadolu bölgesinden alınmıştır. Bölgelerarası dağılımda da, seçmenlerin politik tercihleri bu konuyla ilgili düşüncelerini şekillendirmektedir. Özellikle, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerimizde yaşayan seçmenler daha milliyetçi ve muhafazakâr eğilimlere sahip olmalarından ötürü Avrupa Birliği ile ilgili düşüncelerinde de bu özelliklerinin yansımalarını görebilmekteyiz.

Tablo 39. Avrupa Birliği dışında alternatif arayışları

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Hayır	22,2	19,9	27,9	1,7	34,5	42,5	22,6	31,4	14,2	23,1	57,2
Müslüman devletlerle	19	19,4	18,1	20,4	12,9	15	10,9	2,6	46,5	46,7	3,9
Türki devletlerle	15,5	17,2	11,3	26,7	21	6,9	4,1	2,1	29,5	5,5	1
Rusya, Çin gibi diğer büyüklerle oluşturulan	6,4	7,9	2,9	14,5	2	3,1	5,8	0,3	0,3	6,1	2,5
Hiçbiri	14,9	16,1	11,9	24,2	12,6	8,6	5,3	29,9	3,6	0,2	10,5

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Bilmiyorum / Fikrim yok	21,9	19,5	27,9	12,4	16,9	23,9	51,4	33,6	5,8	18,4	25
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması halinde, başka bir Avrupa ülkesine göç etmek konusunda halkımızın çok istekli olmadığını daha önceki bölümlerde görmüştük. Genel anlamda eğilim bu yönde olmakla beraber, bölgeler düzeyinde olayı ele aldığımızda, göç konusuyla ilgili yaklaşımlarda bir takım farklılıklar gözükmemektedir. Göç etmek konusunda Türkiye genelinde evet cevabı verenlerin oranı %11 seviyelerinde olmakla beraber Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bu oran %33,3 seviyelerinde gözükmemektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesini %15,9 ile Akdeniz Bölgesi ve %15,5 ile Doğu Anadolu Bölgesi izlemektedir. Bu bölgelerde, işsizlik oranlarının yüksek olması ve bu bölgelerde yaşayan insanlarımızın özellikle ülke içerisinde yaşadıkları bir takım sorunlarının çözümü için Avrupa ülkelerini bir araç olarak görmeleri muhtemeldir. Bu sebepten dolayı da Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesini desteklemektedirler. Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, yapılmış başka çalışmalarda da benzer neticeler alınmıştır.⁷⁰²

702 Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi tarafından yapılan bir araştırma sonucunda benzer neticeler alınmıştır.9 Kasım 2008 yılında Radikal gazetesinde yayınlanan rapora göre; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan vatandaşlarımızın %13,4'ü hemen, % 33,1' i de şartlara bağlı olarak bulunduğu bölgeden hemen göç etmek istemektedir. Bu kesim bulunduğu yerde huzursuz ve mutsuz olduğu için sorunlarını aşmak amacıyla hemen göç etmek istemektedirler. Daha fazla bilgi için bkz: Bekir Ağrıdır, "Kürtler ve Kürt Sorunu", Konda Arş. Danışmanlık, İstanbul, 2008, s.9.

Tablo 40. Türkiye Avrupa Birliği'ne tam üye olduğunda başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Evet	11	10,9	11,2	9,3	4,4	12,3	15,9	2,9	5,1	15,5	33,3
Hayır	78,2	77,2	80,6	72,2	88,1	75,8	69,4	94,3	93,1	77,1	62,5
Bilmiyorum / Fikrim yok	10,8	11,8	8,2	18,4	7,5	11,9	14,7	2,8	1,9	7,4	4,1
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Seçmenler, destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği ile ilgili politikaları hakkında bir değerlendirmeyi mutlaka yapmaktadırlar. Türkiye genelinde bu yöndeki yaklaşım, seçmenlerin destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği politikalarına destek verdikleri şeklindedir. Bununla beraber seçmenlerin %24'lük bir kısmı, destekledikleri siyasal partinin Avrupa Birliği politikalarını bilmediğini ifade etmişti. Özellikle bu durum, Marmara ve Ege bölgesinde yaşayan seçmenlerde en yüksek oranda gözükmektedir. Marmara bölgesinde yaşayanların %43,1'i, Ege bölgesinde yaşayanların ise %33,7'si destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını bilmedikleri ifadesini kullanmışlardır. Bu oranlar, diğer bölgelere göre bir hayli yüksek çıkmıştır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde değinildiği gibi Türkiye'de siyasal partilerin birçoğu Avrupa Birliği ile ilgili politikalarını seçmenlere ve kamuoyuna yeterince anlatamamaktadırlar. Beğeni anlamında ise en yüksek oranlar %64,3 ile Doğu Anadolu Bölgesi, %58,5 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve %50,8 ile İç Anadolu Bölgesinde yaşayanlarda görülmektedir. Daha önce oy verilmeyen ama Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımları beğenilen bir siyasal partiye oy veririm diyenler arasında en fazla

seçmen Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır. Türkiye genel ortalaması “Evet veririm” diyenler için %23,6 seviyelerinde iken Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bu oran %57,1 seviyelerinde görülmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Avrupa Birliği ile ilgili görülen olumlu yaklaşım bu soruya verilen cevaplarda da devam etmektedir. “Hayır vermem” yanıtı ise en fazla İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde görülmektedir. Konuyla ilgili detaylı bilgiler Tablo 41 ve Tablo 42’de verilmiştir.

Tablo 41. Desteklenen Siyasal Partinin Avrupa Birliği’ne yönelik politikaları beğeniliyor mu?

	Genel	Yerleşim Yeri		Bölgeler								
		Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu	
Beğeniyorum	35,7	34,7	38,2	23	14,1	36,1	40,4	41,6	50,8	64,3	58,5	
Beğenmiyorum	17	19,3	11,3	30,5	6,2	12,5	8,9	23	6,5	13,4	6,3	
Desteklediğim partinin AB’ye yönelik politikalarını bilmiyorum	24,1	24,4	23,3	21,9	43,1	33,7	7,5	21,5	27	14,1	28	
Desteklediğim herhangi bir siyasi parti yok	23,2	21,7	27,2	24,6	36,6	17,8	43,2	13,9	15,7	8,2	7,1	
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156	
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156	

Tablo 42. Daha önce oy vermediğiniz ama Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir siyasal partiye oy verir misiniz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Evet, veririm	23,6	22,3	26,7	19	8,5	14,8	30,7	32,7	11	32,9	57,1
Hayır, vermem	41,7	43,6	36,8	40,3	61,7	49,2	19,9	39,5	65,2	43	14,7
Emin değilim, diğer konulardaki politikalarının ne olduğuna bağlı	14,7	16,6	10	24,1	14,4	9	4,1	6	13,1	9,5	20,9
Bilmiyorum / Fikrim yok	20	17,5	26,4	16,6	15,4	27	45,2	21,8	10,7	14,7	7,3
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Seçmenlerin, bölgeler düzeyinde politik olarak hangi eğilime yakın olduklarını tespit etmek amacıyla sorduğumuz soruda, kentlerde yaşayanlarda merkez partilerine oy verenler (%26), milliyetçi partilere oy verenler (%15,9) ve sosyal demokrat partilere oy verenler (%15,2) ön plandadır. Kırsal kesimde dağılıma baktığımızda ise, kent merkezleriyle benzer eğilimler olduğunu, farklılığın özellikle sosyal demokrat oyların yerine muhafazakâr oyların daha ön planda olması şeklinde kendisini gösterdiğini görmekteyiz. Tablo 43'te daha detaylı olarak görüleceği gibi sosyal demokrat ve sol oylar metropollerde ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde daha fazla görülmektedir. Aşırı sağ eğilim ise, Doğu Anadolu Bölgesinde %32,3'lük bir oran ile diğer bölgelerin çok fazla önünde bulunmaktadır. Dikkat çeken bir unsur da milliyetçi eğilimlerin, Metropollerde ve Marmara bölgesinde ön planda olmasıdır. Özellikle, son yıllarda artan terör olayları toplumun geniş bir kesiminden ciddi anlamda tepki almış ve bu tepki özellikle metropollerde yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki seçmenlerin, bu soruya %38,1

gibi büyük bir oranla yanıt vermemesi dikkat çeken bir başka unsurdur. Genel yapı itibarıyla da Türkiye'deki eğilimin merkez partilerinde olduğunu, bununla beraber milliyetçi çizgideki seçmenlerin sayısının da ciddi bir şekilde arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 43. Seçimlerde oyunuzu politik olarak hangi tarafa yakın olan partiye verirsiniz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Aşırı sol	2,3	2,8	1,2	1	0	1,5	7,1	1,4	0,5	1,7	8,3
Sosyalist	2,3	2,6	1,6	3,6	1,5	1,3	2,1	1,2	0	1,5	4,7
Sosyal demokrat	13,5	15,2	9,4	24,4	10,1	5,5	10	4,1	2,5	4,1	26
Merkez	26,3	26	27,1	17,7	32,9	14	30,6	47,8	47,9	20,9	4,3
Muhafazakar	11	10,7	11,5	9,5	12,1	17	14,5	9,8	11	15,2	0,9
Milliyetçi	16,3	15,9	17,3	25,9	24,1	16	8,9	7,6	9,7	15,4	0
Aşırı Sağ	6,9	6,8	7,2	4,7	0,3	8,7	7,4	2,9	9,6	32,3	1,9
Değişir	8,9	9,8	6,6	6,2	7,8	19	14,2	4,8	7,9	1,9	15,4
Oy kullanmıyorum	2,2	2,6	1,1	0,7	9,4	0	1	0	4,6	2,7	0,5
Cevap vermek istemedi	10,3	7,6	16,9	6,4	1,9	17	4,2	20,4	6,3	4,3	38,1
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Daha önceki bölümlerde bahsi geçen, “En çok hangi partiyi beğeniyorsunuz” şeklindeki sorumuza %32,7’lik bir kesim Adalet ve Kalkınma Partisi yanıtını vermişti. Cumhuriyet Halk Partisi %10,7, Milliyetçi Hareket Partisi %8,7, Demokratik Toplum Partisi %3,9 ve Saadet Partisi %1,8 oranında tercih edilmişti. “Hiçbiri” yanıtının % 33,3 oranına sahip olması Türkiye’de ki

genel yapıyı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Her üç kişiden birisi, mevcut siyasal ortamda yer alan siyasal partilerin ihtiyacı karşılamadığı düşüncesindedirler. Bu oran metropollerde ve Marmara bölgesinde ortalamanın bir hayli üzerine çıkmaktadır. AKP ve MHP kırsal kesimde kent merkezlerine oranla daha fazla tercih edilmektedir. AKP, özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerimizde tercih edilmektedir. CHP, en yüksek oyu metropollerde ve Ege bölgesinde almaktadır. Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, Türkiye’de seçmenlerin siyasal eğilimlerini araştıran bazı çalışmalarda kırsal kesimle kentin ayrıştırıcı özelliği olarak, kır seçmenlerinin sağ partileri, kent seçmenlerinin ise sol partileri ortalamaların üzerine taşıdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.⁷⁰³ Bizim çalışmamız da bu sonucu doğrulamaktadır.

Tablo 44. En çok hangi siyasal partiyi beğeniyorsunuz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Hiçbiri	33,2	34,4	30,1	46,5	48,1	26	42,1	22,8	14,6	9,9	10
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	32,7	31,4	35,9	17,8	34,7	24	19,1	28,8	68,4	67,1	48,8
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	10,3	11,7	7	17,8	6,5	13	8,9	9,1	1,9	3,5	4,9
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	7,8	6,3	11,4	6,8	2,8	16	7,5	16	5,3	8,4	2

703 Örneğin, Konda Araştırma ve Danışmanlık şirketi tarafından yapılan bir araştırmada da CHP özellikle Marmara ve Ege bölgesinde diğer bölgelere göre daha yüksek oy almıştır. Doğu bölgelerinde ise CHP'nin oyu ciddi oranda düşmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Bekir Ağır, “CHP Değişmek ya da Değişmemek” Konda Araştırma Danışmanlık, Mayıs,2010

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Demokratik Toplum Partisi (DTP)	3,9	3,9	3,9	1,3	0	0,6	6,5	0	0	1,7	32,1
Saadet Partisi (SP)	1,8	2,5	0,1	3,2	0	1,1	2,1	0,2	1,1	5,2	0
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)	1,2	1,5	0,6	2,3	0	1,8	0,9	0	0	2,4	0,9
Demokrat Parti (DP)	0,9	1,1	0,5	0	0	6,5	2,7	0,2	0	0	0
Büyük Birlik Partisi (BBP)	0,8	0,9	0,6	0	1,6	2,3	0	0	4,1	0	0
Genç Parti (GP)	0,7	0,9	0,1	1,2	0,3	0	2,1	0,3	0	0	0
Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)	0,6	0,6	0,6	0	0	0	0	3,5	2,3	0	0
Demokratik Sol Parti (DSP)	0,5	0,6	0,4	0,3	0	0,5	1	1,3	0,4	0	1,2
İşçi Partisi (İP)	0,2	0,3	0,1	0,3	0	0	0,8	0	0	0	0
Cevap vermek istemedi	4,9	3,6	8,3	1,8	5,9	8,3	5,6	17,8	1,9	1,5	0
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Seçmenler destekleyecekleri siyasal partileri seçerken, bir takım faktörleri göz önüne almaktadırlar. Türkiye’de bu doğrultudaki genel yaklaşım, seçmenlerin öncelikli olarak siyasal partilerin liderlerini değerlendirmeye almalarıdır. İkinci olarak ise, desteklenen siyasal partinin ülkeyi iyi yöneteceğine dair inanç gelmektedir. Siyasal parti tercihlerinde, siyasal partilerin parti programlarını, öncelikli olarak ele alan bir kesimin varlığı da söz konusudur. Bu anlamda, parti tercihinde bulunurken parti programını ön plana alanlar Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve Akdeniz bölgesinde yaşayan seçmenlerdir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde, bir partinin beğenilmesinde önemli neden %33,9’luk bir oranla parti programıdır. Akdeniz bölgesinde ise bu oran %24,2’dir. Tablo 45’te görüleceği gibi diğer bölgelerimizde parti programı ön planda olmamaktadır. Daha çok liderin özellikleri ön plandadır. Özellikle, kırsal kesimde liderin özellikleri çok fazla ön plana çıkmaktadır. Kırsal kesimde değişime karşı negatif tutum, ilkel tekniklerle yürütülmeye çalışan üretim, tarımsal ağırlıklı ve kapalı bir ekonomi, genellikle feodal bir yapı, geniş aile yapıları, kaderci bir düşünce yapısı ve yetenekten ziyade soya dayalı kamusal görevler gibi özelliklerin mevcut olduğunu daha önce ifade etmiştik. Modern toplumlar olarak nitelendirebileceğimiz kent toplumları ise daha yüksek eğitim düzeyi, çekirdek aile, yoğun toplumsal hareketlilik, dinamik bir yapı gibi özelliklere sahiptir. Bu nedenle kent merkezlerinde yaşayanlar herhangi bir konuda değerlendirme yaparken daha geniş bir perspektifte bunu yapabilmektedirler. Dolayısıyla siyasal partileri değerlendirirken liderin özelliklerinin yanı sıra başka faktörler de kentte yaşayan insanlar tarafından dikkate alınmaktadır. Ancak sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Türkiye’de halen lidere dayalı bir siyasal yapı vardır ve liderin özelliklerinin seçmen tercihlerinde çok önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Tablo 45. En çok beğenilen partinin beğenilme nedeni?

	Genel	Yerleşim Yeri		Bölgeler							
		Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Hiçbirini Beğenmiyorum	33,2	34,4	22	46,5	48,1	26	42,1	22,8	14,6	9,9	10
Lideri beğeniyorum	22,2	15	41	9,4	35,1	17	12,5	30,4	39,5	41	22,7

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum	16	15,3	17,9	18,1	4,9	24	7,2	17,9	20,7	25,5	14,2
Parti programını beğeniyorum	12,1	11,8	12,6	10,1	0,8	16	24,2	4,9	6	9,7	33,9
Ekonomiyi düzeltereceğine inanıyorum	3,9	11	2,2	4,3	0	3,3	2,2	3,2	8,6	5,7	5,7
İnsan haklarını ve özgürlükleri savunuyor	3,9	4,2	3,1	7	5	1,6	1,1	0,6	2,4	6,4	1,4
Diğer	0,4	0,3	0,6	0	0	0	1,2	0	2,2	0	0
Özel bir nedeni yok	0,2	0,3	0	0,5	0,3	0	0	0	0	0	0
Cevap vermek istemedi	8,1	6,7	5	4,1	5,9	13	9,3	20,2	6,3	1,8	12,1
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Daha önceki bölümlerde, seçmenlere Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunların neler olduğu sorulduğunda, ağırlıklı olarak işsizlik, ekonomik durum ve terör gibi yanıtlar verilmişti. Seçmenlerin bölgelere göre dağılımı düzleminde bu soruya verilen cevapları değerlendirmeye aldığımızda farklı cevaplar ve yaklaşımlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan seçmenlere göre "Kürt sorunu" Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli sorundur. Bir başka sorun olarak ise, bu bölgede "işsizlik" ön plana çıkmaktadır. Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, "Kürt sorunu" ve "işsizlik" bölge insanı için en önemli sorunlardır. Ve bu sorunların çözümünü için Avrupa Birliği'ni önemli bir araç olarak görmekte

ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemektedirler. Türkiye genelinde, ekonomik durum, işsizlik ve terör en önemli sorun olarak görülürken Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan seçmenlerde terör sorun olarak algılanmamaktadır. Sorun algılayışı, genel olarak bölgelerimizde ortak sonuçlar verirken, Güneydoğu Anadolu Bölgemizle birlikte Doğu Anadolu bölgemizde de farklı yaklaşımlar görülmektedir. Doğu Anadolu bölgesinde, işsizlik ve terörle birlikte başörtüsü sorunu ön planda tutulmaktadır. Muhtemelen, bölgenin muhafazakâr yapısı bu yaklaşımın sebebi olmaktadır. Konuyla ilgili detaylar Tablo 46'da detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 46. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli iki sorun nedir?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler								
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu	
İşsizlik	72,2	74,3	66,9	76,9	83,5	75	74,9	85,6	49,7	65,5	43,6	
Ekonomik durum	40,7	41,5	38,6	52,1	86	28	25,5	23,6	35,8	22,6	9	
Terör	25,6	23,9	29,8	18,8	10,6	33	32,9	33,1	54,9	34,9	1,1	
Kürt sorunu	8,8	8,2	10,2	3,2	2,6	3	16,4	1,8	1,6	8,4	53,8	
Başörtüsü	5,5	5,2	6,3	1,6	0	5,2	2	12	10,6	26,3	1,2	
Eğitim sistemi	4,7	6	1,7	9,7	8,6	3,4	2,3	0,1	0	1	0	
Fiyatların yükselmesi / Zamlar / Enflasyon	4,6	4	5,9	0,5	0	3,5	7,4	14,4	3,5	4	12,5	
Yolsuzluk	4,5	4,8	3,7	7,7	0,6	8,3	5,6	2,4	1	1,6	1,6	
Suç oranı	1,1	1,4	0,3	2,2	0	0	0,2	0,8	0	1,7	2,5	

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Savunma / Dış ilişkiler	1	0,8	1,5	1	0	2,8	1,8	1	0,5	0,5	0
Emeklilik / Emekli maaşları	0,8	0,7	1,2	1	2,1	0,4	0,9	0	0	1,6	0
Göç	0,8	0,9	0,5	0,9	0,4	3,1	0	1,3	0	0,2	0
Sağlık hizmeti sistemi	0,4	0,4	0,4	0,5	0	0,4	0,9	0,2	0	0,4	1,3
Çevre konuları	0,2	0,3	0	0,2	0	0,7	0	0	0	1,7	0
Enerji ile ilgili meseleler	0,2	0,3	0	0,1	1,1	0	0	0	0	1	0
Diğer	0,5	0,6	0,2	0,8	0	2,8	0	0	0,2	0	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	3,2	2,5	5,1	2,3	0,3	6,1	7,2	0	0	5,4	8,7
TOPLAM CEVAP	3498	2510	988	1112	484	294	445	388	306	258	211
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Seçmenlerin Avrupa Birliği ile ilgili tehdit algılamasını ölçmek amacıyla, Avrupa Birliği sürecinin Cumhuriyet rejimi için tehdit oluşturup oluşturmayacağını sorduk. Marmara, Ege ve Doğu Anadolu bölgelerinde bu yönde olumsuz anlamda yaklaşımın daha yüksek olduğunu gördük. Özellikle Marmara bölgesinde yaşayan insanların %42'si Avrupa Birliği sürecinin Cumhuriyet rejimi açısından tehdit oluşturabileceği düşüncesinde olduklarını ifade etmişlerdir. Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise, bu soruya yanıt vermeyen kesimin bir hayli fazla olduğunu görmekteyiz.

Tablo 47. AB sürecinin Cumhuriyet rejimi için tehdit oluşturduğunu düşünüyor musunuz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Top2Box	18,3	18,1	18,6	10,3	42,1	26	18,7	0,6	17,3	26,8	21,5
Kesinlikle katılıyorum	4,9	5,1	4,3	1,9	1,5	8,9	14,2	0	3,3	13,4	3,9
Biraz katılıyorum	13,4	13	14,3	8,5	40,6	17	4,5	0,6	14	13,4	17,6
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	26,3	26,1	26,7	24,8	46,5	24	11,7	17,1	36,1	14,3	38,1
Pek katılmıyorum	19,7	22,9	11,8	35,8	6,4	15	10,1	14,7	13,1	22,8	9,3
Hiç katılmıyorum	16,3	17,5	13,3	18,8	0,7	4,9	14,5	27,6	30,6	18,3	10,5
Türkiye’de böyle bir durum yaşandığını düşünüyorum	0,6	0,5	0,7	0	0	2,1	0,8	0	0	1,1	2,7
Fikrim yok	18,9	14,9	28,9	10,4	4,3	28	44,2	40	2,9	16,7	17,8
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Yabancılar mülk satışı konusunda da daha önceki bölümlerde (Tablo 29) Türkiye’de genel kanının olumsuz olduğunu görmüştük. Bu konu bölgeler düzeyinde incelendiğinde farklı yaklaşımlar barındırmaktadır. Özellikle, Marmara, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinde yaşayan seçmenler yabancılar mülk satışı konusunda diğer bölgelere karşı çok daha olumsuz bir tavır sergilemektedirler. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde

yaşayan seçmenler, diğer bölgelerde yaşayanlara göre bu konuda biraz daha ılımlı gözükümlerdir. Diğer detaylı veriler Tablo 48’de görülebilir.

Tablo 48. Yabancılara mülk satışı hakkında düşünceleriniz nasıldır?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler								
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu	
Çok olumlu	1,3	1,6	0,4	1,2	0	1,5	0,2	0	0	0,5	8,8	
Olumlu	6,1	6,1	6,2	7,1	5,1	4,3	3,5	0,2	1,2	21,7	10	
Ne olumlu ne olumsuz	14,9	16,8	10,2	18	6,4	14	12,4	1,5	24,5	14,7	28,6	
Olumsuz	25,1	25,1	25,1	12,9	49,1	21	15,6	55,5	30,4	14,8	15,5	
Çok olumsuz	43,3	41,9	46,9	54,9	37,2	55	38,9	34,4	41,9	35,2	23,5	
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,2	8,5	11,1	5,9	2,1	4,1	29,4	8,4	2	13	13,5	
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156	
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156	

Çalışmamızda seçmenlerin, bölgeler düzeyinde dini inanç yönünden de profilleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Kırsal kesimde dini inanç kent merkezlerine göre çok daha kuvvetlidir. Kendilerini “çok dindar” olarak nitelendirenler, daha çok kırsal kesimde yaşamaktadırlar. Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, kent ile köy, birer yerleşim birimi olmalarının yanı sıra o bölgelerde yaşayan bireylerin yaşamlarına etki etmesiyle birlikte, ekonomik ve siyasal sistemlere de etki eden değişik sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere sahip birimlerdir. Bunun bir yansıması olarak kırsal bölgelerde yaşayan kesim, daha gelenekçi ve kadercer bir düşünce yapısına sahiptir. Bu sebeplerden dolayı kendisini “çok dindar” olarak tanımlayan grupların çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktadır. Çalışmamızda, bu yaklaşım da doğrulanmıştır. Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan seçmenler, diğer bölgelerde yaşayanlara göre çok daha dindar bir profil çizmektedirler. Ege bölgesi ise, çıkan sonuçlara göre diğer bölgelere göre daha az dindar bir yapıya sahiptir. Türkiye’de

son yıllarda önemli bir sorun haline dönüşen başörtüsü/türban algılaması da seçmenler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Devlet kurumlarında görevli kamu personeline getirilmiş olan başörtüsü/türban yasağına en büyük tepki, yukarıda geçen bölgeler arasındaki inanç profillerine uygun bir şekilde Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde yaşayan seçmenler tarafından getirilmiştir. Yine kırsal kesimde yaşayanlar tarafından verilen olumsuz tepkiler de kentte yaşayanlara göre daha fazladır. Konuyla ilgili ayrıntılar Tablo 49 ve Tablo 50’de verilmiştir.

Tablo 49. Aşağıdakilerden hangisi size en yakındır?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Dini inancı olmayan biriyim	3,9	3,9	3,9	1,6	0	19	3,1	0	0	4	14,3
İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	22,7	27,9	9,8	48,7	18,4	6,9	10,9	0	15,4	14,4	10,8
Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	65,7	62,8	72,9	43,5	80,2	64	77,1	98	78,3	53	65,2
Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	6,8	4,9	11,3	4,4	1,4	8,9	8,2	1,7	6,3	27,1	8,6
Cevap vermek istemedi	1	0,5	2,1	1,8	0	1,1	0,6	0,3	0	1,6	1,2
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Tablo 50. Devlet kurumlarında görevli kamu personeline getirilmiş başörtüsü/türban yasağını nasıl değerlendiriyorsunuz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Top2Box	28,1	28,4	27,2	32	28,9	25	29,6	42,2	5,4	6	41,6
Kesinlikle onaylıyorum	14,5	15,5	12	14,7	6,3	8,5	24,8	17,2	0,8	5,4	38,5
Biraz onaylıyorum	13,6	12,9	15,3	17,3	22,5	16	4,8	25	4,6	0,5	3,2
Ne onaylıyorum ne onaylamıyorum	12,2	14,9	5,3	22,5	5,4	21	7,4	9,4	7	1,5	0,5
Pek onaylamıyorum	21,8	23,1	18,7	26,4	61,6	18	10,4	2,4	8,8	15,9	12,8
Hiç onaylamıyorum	31,5	28,2	39,5	14,7	3,1	30	49,9	12,7	78,2	75,7	42
Fikrim yok	6,5	5,4	9,2	4,5	1	7,4	2,6	33,3	0,6	0,9	3
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Türkiye'nin inanç yönünden profilini tespit edebilmek doğrultusundaki çalışmalarımız dâhilinde, türban/başörtüsü konusunda seçmenlerin yaklaşımlarını ortaya koymak önemli noktalardan biridir. Türkiye'de, "başörtüsü/türban kullanmıyorum" diyenlerin oranı %29,5 olarak tespit edilmişti. Başörtüsü ya da türban kullananlar ise, %56 olarak tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili bilgiler daha önce Tablo 26'da detaylı olarak verilmişti. Türban/başörtüsü konusunu sorun olarak algılayanlara göre, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi durumunda başörtüsü/türban sorununun tamamen ya da kısmen çözüleceğine inananların oranı %33,4'tür. Çözülemeyeceğini söyleyenler ise %50,7'dir. Bölgelere göre baktığımızda ise Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde yaşayan seçmenlerimizde,

Avrupa Birliği'ne girilmesi durumunda başörtüsü/türban sorununun çözüleceğine inananların oranı diğer bölgelere göre daha fazladır. Metropollerde ve Marmara bölgesinde bu konuda olumsuz bir bakış açısı söz konusudur. Özellikle, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan seçmenler kendi sorunlarına ilaveten, ülke genelinde yaşanan diğer sorunların çözümü için de, Avrupa Birliği'ni bir araç olarak görme eğilimindedirler. Detaylı veriler Tablo 51'de sunulmaktadır.

Tablo 51. Türkiye Avrupa Birliği'ne girdiğinde sizce başörtüsü/türban sorunu çözülür mü?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Evet, tamamen çözülür	9,8	9,3	11,2	5,1	0,5	5,8	10,3	3,4	21,1	28,5	24,5
Evet, kısmen çözülür	23,6	24,6	21	21,8	26,1	6	20,4	20,2	29,5	32	39,7
Hayır, çözülemez	50,7	52	47,7	66,3	65,8	57	44,2	46	31,2	24,7	24,9
Bilmiyorum / Fikrim yok	15,9	14,2	20	6,7	7,7	32	25,1	30,4	18,2	14,8	11
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Türkiye' de önemli bir sorun olan Güneydoğu sorununu tanımlama ve çözüm konusunda da, farklı bölgelerde yaşayan seçmenler arasında farklı bakış açıları söz konusudur. Kırsal kesimde yaşayanlara göre, Güneydoğu sorunu bir terör sorunu olarak görülmektedir. Kentlerde yaşayanlara göre ise, "bölgede yaşayan insanların ekonomik ve toplumsal olarak geri bırakılmış olması" cevabı daha ön plandadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayanlar, olayı "Kürt sorunu" ve "bölgedeki insanların ekonomik ve toplumsal yönden geri bırakılması" olarak tanımlamaktadır. Bu bölgede yaşayanlarca, olayı terör sorunu olarak nitelendirilmek pek tercih edilmemiştir. Terör so-

runu yanıtı en fazla İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinde yaşayan seçmenler tarafından verilmiştir.

Tablo 52. Güneydoğu sorununu nasıl tanımlıyorsunuz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Kürt sorunu	11,7	12,2	10,5	5,5	12,3	12	16,3	7,9	8,7	6,5	42
Terör sorunu	40,4	36,6	49,7	24,7	29,7	54	48,4	62	75,7	54,9	4,8
Her ikisi de değil, bu sorun Doğu'da ve Güneydoğu'da yaşayan Türk, Kürt, Alevi tüm insanlarımızın ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunudur	38,2	41,9	29,3	63,6	56,8	15	25,2	3,9	7,4	26,3	52,5
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,6	9,3	10,5	6,2	1,2	20	10,1	26,2	8,2	12,2	0,8
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Tablo 52'de görüldüğü gibi, Güneydoğu Anadolu bölgesi dışında yaşayan seçmenlerin sadece küçük bir kısmı bu bölgedeki olayları "Kürt sorunu" olarak tanımlamaktadırlar. Bölgenin genel anlamda ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmış olması seçeneği metropollerde yaşayan seçmenler tarafından tercih edilen seçenek olmuştur.

Siyasal partilerin kapatılmasıyla ilgili olarak da bölgeler arasında farklı yaklaşımlar olduğu tespit edilmiştir. Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaşayanlar, parti kapatmanın doğru olduğunu diğer bölgelere oranla daha

fazla savunmaktadırlar. Yanlış bulanlar ise, daha çok Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde yaşayanlar arasından çıkmaktadır. Muhtemelen bu bölgelerde yaşayan insanların daha çok destekledikleri siyasal partilerin sıklıkla kapatılma davalarıyla karşılaşmaları, onları bu yönde bir tercihte bulunmaya sevk etmektedir.

Tablo 53. Herhangi bir siyasi partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını nasıl buluyorsunuz?

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Doğru buluyorum	45,2	44,2	47,8	44,7	74,9	51	55,8	43,1	26,4	20,8	26,6
Yanlış buluyorum	27,9	27,5	28,7	30,5	15,8	15	19	17,3	43,6	44,7	44
Duruma göre değişir	14,7	16,3	10,5	19,6	0,8	8,7	8,4	23,9	22,7	13,3	11,6
Bilmiyorum / Fikrim yok	12,3	11,9	13,1	5,2	8,5	25	16,8	15,7	7,4	21,3	17,8
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Seçmenlerin parti kapatmayla ilgili genel yaklaşımlarında bölgeler düzeyinde görülen farklılıklar Demokratik Toplum Partisinin kapatılması konusunda da kendisini göstermektedir. Kırsal alanda yaşayanlar, kentte yaşayanlara göre DTP'nin kapatılması yönünde daha yoğun fikir beyan etmektedirler. İç Anadolu, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde yaşayan seçmenler kapatılması yönünde en yüksek oranda görüş bildiren seçmenler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu bölgelerin milliyetçi, muhafazakâr yapısı DTP'yi ülkenin bütünlüğü için tehdit olarak görmekte ve kapatılma fikrini desteklemektedir. Kapatılmamalı diyenler ise, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgesine mensup seçmenlerdir. DTP'nin örgüt tabanının, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunması bu bölgelerdeki seçmenleri DTP'nin kapatılmaması hususunda görüş bildirmeye sevk

etmiştir. Akdeniz bölgesinin son yıllarda bu iki bölgeden yoğun göç alması, bu bölgede de DTP'nin kapatılmaması yönünde görüş bildiren bir grubun olması sonucunu doğurmuştur. Bu soruyla ilgili olarak değinmemiz gereken bir başka nokta da özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan seçmenlerin %32,5'inin bu soruya yanıt vermemeyi tercih etmiş olmalarıdır.

Tablo 54. DTP'nin kapatılması hakkında ne düşünüyorsunuz?

	Yerleşim Yeri		Bölgeler								
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
DTP, PKK terörüne destek vermektedir, mecliste yeri yoktur, kapatılmalıdır.	66,8	63,2	75,7	63,8	82,8	69	62,9	72,3	89,7	45,1	42
DTP'nin kapatılması, Türkiye'de Kürt sorununun iyice çözülmez bir hale gelmesine yol açacak, Türk demokrasisine zarar verecektir, kapatılmamalıdır.	18,8	21,5	12,1	30	7,3	10	17,7	1,8	4,6	39,9	25,6
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,7	9,9	9,2	4	8,5	21	16,5	12,5	3,4	9,8	16,1
Cevap vermek istemedi	4,6	5,3	2,9	2,3	1,3	0,4	2,9	13,4	2,3	5,2	16,4
TOPLAM CEVAP	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

Güneydoğu sorununun çözümü ile ilgili olarak farklı kesimlerin farklı çözümler önerileri olduğu muhakkaktır. Bu çözüm arayışları, sorunun farklı şekilde algılanmasına paralel olarak bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir. “Kürtlere ulus olmaktan doğan haklarının verilmesi” yanıtı en fazla Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde verilmiştir. Bu yanıt, en az İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde verilmiştir. Avrupa Birliği’ne girilmesi sonucunda bu sorunun çözüleceğine inananların oranı da çok düşük seviyelerdedir. Genel yaklaşıma paralel olarak “bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesi” ve “Türkiye’nin genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesi” yanıtı en fazla tercih edilen yanıtlardır

Tablo 55. Güneydoğu sorunu nasıl çözülebilir?

	Yerleşim Yeri		Bölgeler								
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	50,6	51,7	47,9	60,5	85,6	53	24,2	44,7	36,7	38	33,5
Türkiye’nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	43,1	44,5	39,8	51,7	82,5	19	30,4	28	46	27,7	25,7
Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hakve özgürlükleri verilerek	7,8	8,3	6,6	9,8	3,2	4,9	7,6	0	1	12,7	26,1
Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesiyle	6,3	5,6	8,3	5,6	4,7	2,7	5,5	16,8	4,1	6,5	5,3
Diğer	0,1	0,1	0,2	0	0	0	0,3	0,5	0	0,4	0

	Yerleşim Yeri			Bölgeler							
	Genel	Kent	Kır	Metropoller	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güney Doğu Anadolu
Güney Doğu'da sorun yok	0,1	0,1	0,1	0	0	0	0,6	0	0	0	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	14,1	12,4	18,4	10	1,8	21	36,2	18,3	10,2	11,7	8,3
Cevap vermek istemedi	4,8	4,5	5,5	2,2	1,4	3,3	3,6	15,8	2,3	9,6	7,4
TOPLAM CEVAP	2540	1814	726	864	442	174	271	273	195	156	166
BAZ	2000	1427	573	619	247	168	250	220	194	146	156

3.3.1.3. Sosyo-Ekonomik Farklılıklar

Çalışmamızın bu bölümünde, seçmenlerin farklı eğitim ve sosyo ekonomik statülerinin Avrupa Birliği algılamasında ne tür bir farklılığa neden olduğu araştırılmıştır. Çalışmamızda ortaya çıkan en önemli sonuç, eğitim ve sosyo ekonomik farklılıkların, demografik ve bölgesel farklılıklar kadar Avrupa Birliği algısında çok ciddi bir fark yaratmamaktadır.

“Avrupa Birliği’ne kesinlikle girilmemelidir” yanıtını eğitim seviyesi yüksek kesim daha fazla vermiştir. Eğitim seviyesi yükseldikçe Avrupa Birliği’ne karşı daha bir mesafeli duruş sergilendiğini söylemek mümkündür. Toplum içerisinde bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe, almış oldukları eğitim onların ideolojilere açılımını kolaylaştırmaktadır. İdeolojilerin toplumlara vaat ettiği fikirlerin ayrıntılarına inebilmek, onları değerlendirebilmek ve telkin ettiği yönde hareket etmek ancak eğitilmiş bireyler tarafından gerçekleştirilecek bir olaydır. Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz bu yaklaşım bizim çalışmamızda da doğrulanmıştır. Eğitim düzeyi yüksek kesim Avrupa Birliği ile ilgili değerlendirmelerini daha geniş bir perspektiften yapabilmektedir. İçinde bulunulan konjoktüre göre değil, daha ilkesel bir şekilde Avrupa Birliği konusundaki görüşlerini şekillendirmektedirler. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi konusunda SES⁷⁰⁴ (sosyo-ekonomik statü) ile ilgili net bir sonuç elde edilememiştir. Bununla ilgili detaylar Tablo 56’da verilmiştir.

704 Sosyo-ekonomik statü grupları, hane halkı reisinin meslek ve eğitim bilgilerinden hareketle tasnif edilmektedir. Çalışmamızda seçmenler Sosyo-ekonomik statülerine göre 4 sınıfa

Tablo 56. Türkiye Avrupa Birliği'ne girmeli midir?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Türkiye, Avrupa Birliği'ne mutlaka girmelidir	29,9	25,5	31,1	30,8	25,3	30,1	29,7	30,4	28,8
Türkiye, Avrupa Birliği'ne girse de olur girmese de olur	41,2	53,4	41,2	34,3	42,2	39,8	44,6	36,8	48,3
Türkiye, Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemelidir	29	21,1	27,7	34,9	32,5	30,1	25,7	32,8	22,9
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Avrupa Birliği'nin tanımı konusunda da, eğitim ve sosyo-ekonomik statüdeki farklılıklara göre değişik yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Eğitim düzeyi yüksek kesimin Avrupa Birliği konusundaki olumsuz yaklaşımı, Avrupa Birliği'nin tanımında da devam etmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi eğitim düzeyi yüksek olan kesim, Avrupa Birliği ile ilgili yaklaşımlarını daha ideolojik bir perspektiften şekillendirmektedir. Eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik statü yükseldikçe Avrupa Birliği'ni "Hıristiyan Birliği" olarak tanımlayanların sayısı artmaktadır. Avrupa Birliği'ni "Yeni Sömürü Düzeni" olarak tanımlayanların oranı da Tablo 57'de görüldüğü gibi eğitim düzeyi yükseldikçe artmaktadır.

Tablo 57. Avrupa Birliği'ni nasıl tanımlayabiliriz?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Ekonomik Birlik	29,4	18,1	30,3	33,4	28,9	19	35,1	31,8	27,3
Hıristiyan Birliği	19,3	8,8	19,8	21,8	24,4	25,8	27,5	17,6	14,4
Kültür Birliği	11	6,5	11,7	10	15,3	7,4	11,9	10,4	13,5
Yeni Sömürü Düzeni	10,9	7,8	10,6	12,9	12,1	9,7	6,8	15,4	5,5
Siyasi Birlik	6	7,3	5,1	6,1	9,6	9,3	6,6	4,1	7,3
Bilmiyorum / Fikrim yok	23,4	51,5	22,5	15,9	9,7	28,8	12,1	20,9	32
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

“Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olabilmek için sahip olduğu en büyük güç nedir” sorusu sorulduğunda, genel yaklaşımın “genç ve dinamik insan gücünün AB ekonomisine katkı sağlayacak olması” ve “Türkiye’nin stratejik ve coğrafi zenginliği” olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Araştırmamıza katılanların %31’i bu soruya “bilmiyorum” yanıtını vermiştir. Eğitimimsiz kesimlerde bu soruya “bilmiyorum” yanıtı verenlerin oranı % 59 iken üst eğitim grubunda ise bu oran %8,7’ye düşmektedir. Daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi eğitim, bireylerin siyasal yapı ve siyasal olaylarla ilgili bilgi edinmelerini, bunları değerlendirmelerini ve yorumlamalarını kolaylaştırarak, toplumsal sorunlarla bağlantı kurmalarını sağlar. Eğitim insana farklı bakış açıları kazandırır. Aynı şekilde sosyo-ekonomik statü yükseldikçe “bilmiyorum” yanıtı verenler azalmaktadır. Eğitimli ve yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip olanların ülke menfaatini ilgilendiren konularla daha ilgili olmaları ve bu konuda yorum yapabilir düzeyde olmaları, sahip oldukları konularla açıklanabilir. Çalışmamız da ortaya çıkan bu sonuç, eğitim ve gelirle ilgili önceki bölümlerde incelediğimiz yaklaşımlarımızı doğrulamaktadır.

Tablo 58. Türkiye'nin AB'ye üye olabilmek için sahip olduğu en büyük gücü nedir?

	Genel	Eğitim				SES			
		Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Genç ve dinamik insan gücünün AB ekonomisine katkı sağlayacak olması	22,7	12,2	23,5	24,2	28,3	18,6	22,3	20,9	28,8
AB'nin, Türkiye'nin tam üyeliği ile birlikte, doğal enerji kaynakları açısından önemli bir 'Enerji koridoru' içinde yer alacak olması	12,9	8,9	10,9	17,2	21,1	12,2	17,7	11,8	12,7
Kafkasya'dan, Ortadoğu'ya uzanan coğrafi zenginliği	11,1	5,1	10,3	11,5	23,9	11,1	13,5	14	3,9
Güçlü bir orduyu AB saflarına katacak olması	8,5	7,5	9,1	8,2	6,7	11,6	6,7	7,9	9
Milli ve kültürel zenginliğini AB'ye taşıyacak olması	5	3,5	5,7	4,8	3	4,6	5,4	5,7	3,6
Müslüman Türkiye'yi içine alan AB'nin, Hristiyan Birliği olma görüntüsünden çıkacak olması	4,8	1,2	5,5	5,6	3,1	6,1	6,4	5,6	1,6
Nüfusu nedeniyle sahip olduğu tüketim pazarları potansiyeli	3,9	1,8	3,9	4,7	5,1	7,7	4,9	3	3
Bilmiyorum / Fikrim yok	31	59,7	31,1	23,9	8,7	27,9	23,1	31,1	37,4
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Avrupa Birliği'ne tam üye olmak yolunda Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli engeller olarak, "Müslüman bir ülke olması" ve "işsiz ve genç nüfusa sahip olması" daha önceki bölümlerde (Tablo 12) tespit edilmişti. Eğitim düzeyinin artmasıyla beraber, yukarıda saydığımız gerekçelerden dolayı "Müslüman bir ülke olması" yanıtı azalırken "işsiz ve genç nüfusun fazlalığı", "demokrasi ve insan hakları konularında eksikliklerinin bulunması" ve "Türk kültürünün Avrupa kültürü ile örtüşmemesi" yanıtları artmaktadır. Verilen yanıtlarda daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik statünün artmasıyla beraber olaylar çok boyutlu bir şekilde değerlendirilebilmektedir. Nitekim araştırmamızda da bu doğrultuda neticeler alınmıştır.

Tablo 59. Türkiye'nin AB'ne girmesi konusunda en büyük engel nedir?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Müslüman bir ülke olması	30,4	30,7	31,1	30,1	25,8	40,9	33,7	27,9	27,3
Çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasınının AB ülkelerini korkutması	26,9	15,9	26,3	31,6	34,3	23,8	23,9	30	24,4
Demokrasi ve insan hakları konusundanoksanlarının bulunması	7,2	6,5	7	7,6	8,5	2,4	11	5,5	11
Türk kültürününün Avrupa kültürü ileörtüşmemesi	5,4	1,5	5,8	4,9	10,6	4,3	5,7	6,9	3,1
Kürt Sorunu	4,5	5,6	4,6	4,3	2,8	4,2	2,8	3,8	7
Türkiye'nin halen gerekli sosyal vekamusal reformları yapamaması	3,2	1,9	3,6	3	3,6	3,6	4,9	3,4	1,7
Türkiye'nin kötü bir ekonomik yapı içinde olması ve bunun AB Ülkeleri için sıkıntıyaratması	3	0	3,2	3,5	4,2	3,6	3,6	3,6	1

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Türkiye'nin, başta Yunanistan olmak üzere bazı AB Ülkeleri ile geçmişten gelen husumetinin olması	1	0	0,9	0,7	4	2,5	1,2	0,5	0,9
Bilmiyorum / Fikrim yok	18,2	37,8	17,2	14,4	6,3	14,5	13,2	17,9	23,6
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye’de muhtelif alanlarda etkileri üzerinde de, eğitim ve sosyo ekonomik statüye bağlı olarak birtakım farklılıklar tespit edilmiştir. Eğitim düzeyinin yükselmesine paralel olarak bu soruya cevap veren denek sayısı artmakta ve verilen cevaplar arasında da diğer sorularda olduğu gibi farklı yanıtlar ortaya çıkabilmektedir. Eğitim düzeyi düşük deneklerde bu soruya cevap vermeyenlerin sayısı çok fazladır. Verilen cevaplar da genellikle “demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi” ve “ekonomik ve sosyal konularda iyileşme” üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eğitim düzeyi düşük seçmenler bu soruyla ilgili olarak gerekli bilgi birikimine sahip olmadığı için yanıt vermekten kaçınmaktadırlar. Eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak ise verilen yanıtlar artmakta, “milli kimliğin kaybolması” ve “ulusal egemenliğin kaybolması” şeklinde yanıtlar da ciddi oranlarda tercih edilmektedir. Aynı şekilde sosyo-ekonomik statünün artmasıyla beraber bu seçeneklerin tercih edilme oranı da artmaktadır.

Tablo 60. Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye’ye etkisi en fazla hangi alanda olmuştur?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi	19,6	14,1	18,6	23,9	22	17,1	27,8	18,7	17,8
Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme	17,7	12,5	19,5	16,3	16,3	15,3	20,2	16,5	19,7
Milli kimliğin kaybolması	12,2	5,8	13,3	10,3	20,2	18,3	11,3	12	10
Ulusal egemenliğin kaybolması	6,6	1,6	4,4	11,2	16,1	11,2	7,6	6,6	3,7
Kültürel çeşitliliğin sağlanması	6,2	3	7,2	5,5	5,5	4,3	5,7	7,4	5,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	37,7	62,9	36,9	32,8	19,9	33,8	27,5	38,8	43,7
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Avrupa Birliği dışında alternatif bir oluşum konusunda da genel yaklaşıma yakın yanıtlar verilmekle beraber, eğitim seviyesinin artmasına paralel olarak “Müslüman devletlerle oluşturulan bir birlik” cevabı azalırken “Türkî devletlerle oluşturulan bir birlik” yanıtı artmaktadır. Ayrıca üst eğitim grubunda yer alanlar verilen seçenekler arasında herhangi bir tercihte bulunmayıp “hiçbiri” yanıtı verenler de %27,6 gibi ciddi bir orana sahiptir. Bilmiyorum/ Fikrim yok yanıtı ise, eğitimsiz kesim tarafından daha fazla verilmiştir. Bu grubun söz konusu konu hakkında bilgi birikiminin fazla olmaması bu şekilde yanıt vermelerine sebep olmaktadır. Tablo 61’de görüldüğü gibi eğitim ve sosyo ekonomik statüye göre sınıflandırmada da, Avrupa Birliği dışında alternatif arayışları yüksektir. Ancak, Avrupa Birliği’ne alternatif bulma konusunda seçmenlerin net bir görüş içerisinde olduğunu söylememiz güçtür.

Tablo 61. Avrupa Birliği dışında bir alternatif arayışına gerek var mı? Varsa kimlerle?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	ÜstEğitim	AB	C1	C2	DE
Hayır	22,2	24,4	23,9	18	19	28,2	24,3	20,1	21,6
Müslüman devletlerle oluşturulan birlik	19	19,3	20,7	17,2	12,4	15,7	22,7	18,2	20,3
Türki devletlerle oluşturulan birlik	15,5	5,7	16,7	17,1	17,7	11,9	17,4	18,4	10,9
Rusya, Çin gibi diğer büyüklerle oluşturulan birlik	6,4	3,9	5,6	9,1	8,2	4,2	4,7	6	9,6
Hiçbiri	14,9	6,3	13,8	17,6	27,6	15,3	14,8	15,8	13,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	21,9	40,3	19,4	20,9	15,1	24,7	16	21,5	24,5
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Seçmenlerin destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları hakkındaki bilgisi, eğitim düzeylerinin yükselmesi ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Eğitim düzeylerinin artmasına paralel olarak, desteklenen siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını beğenmeyenlerin sayısı artmaktadır. "Daha önce oy verilmeyen ancak Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir partiye oy verir misiniz" şeklindeki sorumuza eğitim düzeylerinin yükselmesiyle birlikte ciddi bir kesim oy vermeyeceğini belirtmiştir. "Hayır vermem" cevabı eğitimsiz kesimde %24,8 iken, üst eğitim grubunda bu oran %59,3 seviyelerindedir. Yine önceki sorularda olduğu gibi, eğitim seviyesi düştükçe sorularımıza verilen cevap sayısı düşmektedir. Seçmenlerin sosyo-ekonomik statüleri ile ilgili bu soruda herhangi bir saptama yapmamız mümkün olmamıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı sonuçlar Tablo 62 ve Tablo 63'de verilmiştir.

Tablo 62. Desteklediğiniz siyasal partinin Avrupa Birliğine yönelik politikalarını beğeniyor musunuz?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Beğeniyorum	35,7	38,5	34	37,5	38,3	41,4	40,6	33,1	34,6
Beğenmiyorum	17	7,2	16,1	19,8	29,7	17,7	17,6	18	14,3
Desteklediğim partinin AB'ye yönelik politikalarını bilmiyorum	24,1	26,6	26	22,1	13,2	21,7	22,8	23,7	26,8
Desteklediğim herhangi bir siyasi partiyok	23,2	27,7	24	20,7	18,7	19,2	19	25,2	24,3
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Tablo 63. Daha önce oy vermediğiniz ama AB'ye yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir partiye oy verir misiniz?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Evet, veririm	23,6	23,4	22,6	25,6	24,8	23,1	28,6	24,4	19,3
Hayır, vermem	41,7	24,8	41,5	44,4	59,3	45,4	42,4	40,1	42,1
Emin değilim, diğer konulardaki politikalarının ne olduğuna bağlı	14,7	8,4	17,7	13,7	6,5	10,7	12,3	16,1	15,8
Bilmiyorum / Fikrim yok	20	43,4	18,1	16,3	9,5	20,8	16,7	19,3	22,8
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Seçmenlerin eğitim ve sosyo ekonomik statülerine göre politik olarak hangi tarafa yakın olduklarını tespit etmek amacıyla sorduğumuz soruda ön plana çıkan en önemli sonuç, eğitim düzeylerinin artmasıyla birlikte sosyal demokrat oyların artmasıdır. Eğitim düzeylerinin düşmesiyle birlikte muhafazakâr oylar artmaktadır. Aşırı sağ eğilimler ise, eğitim düzeyi düşük kesimde daha yüksek oranda görülmektedir.⁷⁰⁵ Sosyo-ekonomik statünün yükselmesiyle birlikte de sosyal demokrat oylar artmaktadır. Düşük sosyo-ekonomik statüye sahip gruplar da, Tablo 64’te görüldüğü gibi sağ partilere (milliyetçi ve muhafazakâr) yönelim artmaktadır. Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi en son bitirilen okul, ilkokuldan üniversiteye doğru yükseldikçe sağ partilere oy verenlerin oranı azalırken, sol partilere oy verenlerin oranı artıyordu. Aynı şekilde Milliyetçilik de oransal olarak en yüksek seviyeye eğitim düzeyi düşük gruplarda ulaşmaktadır. Yaptığımız çalışmada aynı sonuçları almamız bu konuyla ilgili genel kanının doğrulanması anlamını da taşımaktadır

Tablo 64. Yerel ve genel seçimlerde oyunuzu politik olarak hangi tarafa yakın olan partiye verirsiniz?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Aşırı sol	2,3	2,4	2,1	3,4	1,1	2,4	3,6	2,1	2
Sosyalist	2,3	2,1	2	3,1	2,1	4,1	1,1	2	2,5
Sosyal demokrat	13,5	7	12,4	16,5	22,5	19,2	17,1	12,2	11
Merkez	26,3	20,4	28,9	23	26,7	23,7	23,8	24,9	31,9
Muhafazakar	11	15,1	10,6	10	10	6,9	9,8	10,7	14,4
Milliyetçi	16,3	8,3	18	17,4	13,6	12,7	17,2	19,7	11,4
Aşırı Sağ	6,9	8,3	7,9	4,4	4,7	7,7	8	7,3	5,1

705 Yapılmış başka araştırmalarda da eğitim düzeyi ile dindarlık arasında ilişki bakımından benzer sonuçlar alınmıştır. Örneğin; Konda Araştırma Şirketi tarafından 8-9 Eylül 2007 tarihleri arasında yapılan bir araştırmada; Eğitim kümeleri üzerinden dindarlık tanımlarına bakıldığında, sofülüğün en yoğun olduğu eğitim kümelerinin okur yazar olmayan (% 12.6) ve diplomasız okur yazar (% 19.3) olanlar arasında olduğu görülmüştür. Dindar olanlar okur yazar olmayanlar arasında % 67.6, diplomasız okur yazarlar arasında % 61.4, ilkokul mezunları arasında % 59.1, ortaokul mezunları arasında % 52.3, lise mezunları arasında % 43.5, üniversite mezunları arasında % 36.1, yüksek lisans mezunları arasında 43.8 oranında tespit edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Konda Araştırma Danışmanlık Şirketi, Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması, 8-9 Eylül 2007

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Değişir	8,9	12,9	7,9	9,3	8,3	5,4	6,2	10,7	8,9
Oy kullanmıyorum	2,2	0	1,4	6	0	1,8	2,7	1,6	3,2
Cevap vermek istemedi	10,3	23,5	8,8	6,8	11	15,9	10,7	8,9	9,7
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Seçmenlerin tercih ettikleri partiyi beğenme nedenleri arasında en önemli faktörlerin, “partinin liderini beğenmek” ve “ülkeyi iyi yöneteceğine inanmak” olduğunu önceki bölümlerde belirtmiştik. Araştırmamızda, eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte lidere dayalı parti seçimi anlayışının değiştiği görülmüştür. Ülkeyi iyi yöneteceğine inanılan ve parti programı beğenilen partiler daha ön plana çıkmaktadırlar. Eğitimli olan seçmenlerin; liderin gelip geçici olduğunu, hata yapabileceğini, asıl önemli olanın fikirler ve idealler olduğunu düşünerek seçimlerde oy kullanırken partilerin programına ve politikalarına ilgi gösterdiklerini çalışmamızın ilk bölümünde ifade etmiştik. Ayrıca bunun aksine eğitimsiz seçmenlerin somut objelerle daha fazla bağlantı kurarak lider ve semboller gibi daha kolay algılanabilen imgelere göre hareket ettiklerine de değinmiştik. Araştırmamızda ortaya çıkan sonuç bu genel yaklaşımı doğrulamaktadır.

Tablo 65. Tercih edilen partinin beğenilme nedeni?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Hiçbirini Beğenmiyorum	33,2	26,1	35,1	36,1	22,9	28,3	34,3	35,5	30,9
Lideri beğeniyorum	22,2	29,6	21,6	21,8	16	22,9	23,3	19,6	26
Ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum	16	9,1	16	15,9	26,3	18,2	14,6	15,1	17,5
Parti programını beğeniyorum	12,1	14,7	11,2	10,8	17,9	13,8	16,7	12,2	8,1
Ekonomiyi düzeltereceğine inanıyorum	3,9	2,4	4,4	3,8	3,7	1,9	2,6	4,2	5,3
İnsan haklarını ve özgürlükleri savunuyor	3,9	2,2	3,4	5,1	6,6	5,5	3,6	4,4	2,2
Diğer	0,4	0	0,4	0	1,8	1,3	1,3	0	0
Özel bir nedeni yok	0,2	0	0	0,9	0	0	0,3	0,4	0
Cevap vermek istemedi	8,1	15,9	8	5,5	4,8	8,1	3,3	8,6	9,9
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Seçmenlerin inanç durumunun almış oldukları eğitime ve sahip oldukları sosyo-ekonomik statüye göre değişip değişmediğini ortaya koymak amacıyla sorduğumuz soruda ortaya çıkan en önemli sonuç, inanç durumunun eğitim düzeyi düşük kesimde daha yüksek olmasıdır. Tablo 66’da görüldüğü gibi kendilerini “çok dindar” olarak nitelendirenlerin oranı eğitimsiz kesim içerisinde %17,8 iken, üst eğitim grubunda bu oran %3,8’dir. Tespit ettiğimiz sonuçlara göre, dindarlık ile eğitim seviyesini arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışmamız sonucunda, sosyo-ekonomik statünün inanç seviyesi ile ilişkisi bağlamında net bir ifade ortaya çıkmamıştır. Seçmenlerin başörtüsü/türban kullanma durumu da inanç durumunda olduğu gibi, eğitim düzeylerinin yükselmesine bağlı olarak ters yönlü bir ilişki arz

etmektedir. Eğitim düzeyi düşük seçmenlerde başörtüsü/türban kullanımı daha yaygındır. Bu konudaki detaylar da Tablo 67’de verilmiştir.

Tablo 66. Aşağıdakilerden hangisi size en yakındır?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Dini inancı olmayan biriyim	3,9	4,4	3,2	4,6	6	2,6	3,6	4,3	4,1
İnançlı ama dinin gereklerini pek yerinegetiremeyen biriyim	22,7	13,5	20,7	30,3	28,7	21,1	24,1	27,4	13,7
Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	65,7	62,6	69,1	61,5	58,2	66,2	61	62,8	73,5
Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	6,8	17,8	6,4	2,9	3,8	8,6	10,9	4,5	7,6
Cevap vermek istemedi	1	1,6	0,6	0,7	3,3	1,5	0,5	0,9	1,1
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

Tablo 67. Eşiniz/siz dışarı çıkarken başınızı örtüyor musunuz?

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Hayır, örtmüyor(um)	29,5	11,2	26,2	39,6	50,3	25,3	34,1	33,7	21
Başörtüsü, yemeni ile örtüyor(um)	43,6	71,5	49,7	23,7	16,1	45	34,7	39,9	55,1

	Eğitim					SES			
	Genel	Eğitimsiz	Alt Eğitim	Orta Eğitim	Üst Eğitim	AB	C1	C2	DE
Türban ile örtüyor(um)	12,5	14,6	13,7	9,6	8,6	13,1	14,9	11,9	11,8
Çarşaf, peçe takıyor(um)	0,6	0,5	0,2	1,9	0	0,4	2,8	0,1	0,3
Bekar ve erkek olanlar	13,9	2,2	10,2	25,2	25,1	16,2	13,5	14,5	11,8
TOPLAM CEVAP	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494
BAZ	2000	242	1132	459	167	271	289	946	494

3.3.2. İdeolojik, Siyasi ve Kültürel Duruş ile AB'ne Bakış İlişkisi

Çalışmamızın bu bölümünde, bir önceki bölümde genel olarak vermeye çalıştığımız, seçmenlerin Avrupa Birliği'ne yönelik algısını ideolojik, siyasi ve kültürel düzeydeki farklılık boyutunda incelemeye çalışacağız. Bu inceleme, 3 temel bölüm içerisinde yapılacaktır. İlk bölümde oy verilen siyasi partiye göre Avrupa Birliği'ne bakış açısındaki farklılıklar tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra seçmenlerin inanç seviyesindeki farklılığın, Avrupa Birliği algısı üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılacak ve son bölümde ise Türkiye'nin önemli gündem maddelerinden birisi olan Güneydoğu sorununa yaklaşımın, seçmenlerin Avrupa Birliği'ne bakış açıları üzerinde yarattığı farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3.2.1. Oy Verilen Siyasal Partiye Göre Avrupa Birliği'ne Bakış Açısı

2007 Milletvekili Genel seçimleri sonucunda parlamentoda temsil hakkı kazanan 4 partinin (Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Demokratik Toplum Partisi) ve bunlara ilaveten Saadet Partisini⁷⁰⁶ destekleyen kesimlerin, Avrupa Birliği algıları, bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Şüphesiz, çalışmamızda diğer partileri destekleyen bazı seçmenler de görüşlerini belirtmişlerdir. Ancak, yukarıda saydığımız partilerin Türkiye genelinde aldıkları oy oranı %90 se-

706 Saadet Partisini diğer partilerle birlikte ele almamızın sebebi; İktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi kadrolarının önemli bir bölümü Saadet Partisinde görev yaparken ayrılmış ve Adalet ve Kalkınma Partisini kurmuşlardır. Tabanları aynı olmakla beraber, Adalet ve Kalkınma Partisi Saadet Partisine oranla genel anlamda daha ılımlı bir görünüm sergilemektedir. İki partinin seçmeni arasında farklılık olacağı düşünüldüğünden her iki parti seçmeni de incelenmiştir

viyelerinde olduğu için bu partiler temel alınmıştır. Ayrıca, Demokratik Toplum Partisi bu seçimlere parti olarak katılmadığı için araştırmamızda hedef kitlemiz DTP'nin desteklediği bağımsız adaylar olmuştur.

Tablo 68. Avrupa Birliği'ne yönelik genel tutum

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erddoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP-DSP Seçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Türkiye, Avrupa Birliği'ne mutlaka girmelidir	29,9	31,9	41,4	26,6	27,2	23,1	21,7	0	77,4	30,7	27,5
Türkiye, Avrupa Birliği'ne girse de olur girmese de olur	41,2	46,2	39,9	37,6	49,4	39,4	34,2	21,2	16,2	38,6	44,2
Türkiye, Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemelidir	29	21,9	18,7	35,8	23,4	37,5	44,1	78,8	6,4	30,7	28,3
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Tablo 68’de görüldüğü gibi, Avrupa Birliği’ne girmeyi en çok isteyen kesim, DTP’li adayları destekleyen seçmen kitlesidir.⁷⁰⁷ DTP’li adayları destekleyen seçmen kitlesinin %77,4’ü Avrupa Birliği’ne girmeyi kesinlikle istemektedirler. 2007 Milletvekili Genel Seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisine oy verenlerin %31,9’u Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi gerektiğini söylerken, sadece %21,9’u girmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu oran, Türkiye ortalaması olan %29’dan daha düşük düzeydedir. AKP seçmeni genel anlamda Avrupa Birliği’ne karşı olumlu bir duruş sergilemekle beraber, bu konuda DTP kadar istekli gözükmemektedir.⁷⁰⁸ CHP ve MHP seçmeni ise, Avrupa Birliği’ne karşı mesafeli bir duruş sergilemektedirler. Avrupa Birliği’ne kesinlikle girilmemesi gerektiğini düşünenlerin oranı CHP seçmeni içerisinde %35,8, MHP seçmeni içerisinde ise %44,1 olarak tespit edilmiştir. Saadet Partili seçmen grubu içerisinde ise, “Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmeliyiz” diyen hiç kimse çıkmayıp, araştırmamıza katılanların %78,8’i Avrupa Birliği’ne kesinlikle girilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. DTP ve AKP seçmeninin Avrupa Birliği’ne üyelik konusunda daha istekli gözükmesinin sebebi, muhtemelen ülke içerisinde çözülemeyen bir takım sorunlarını Avrupa Birliği üyesi olan bir Türkiye’de daha rahat bir şekilde çözüme kavuşturacaklarını düşünmeleridir. İleriki bölümlerde görüleceği gibi DTP seçmeni bu anlamda AKP seçmenine göre daha tutarlı hareket etmektedir.

Avrupa Birliği’ne tam üye olarak katılacağımız tarih ile ilgili olarak da CHP, MHP ve SP’ye oy veren grup içerisinde “hiçbir zaman” yanıtını verenlerin sayısı diğerlerine göre daha fazladır. Tablo 69’da görüldüğü gibi, Avrupa Birliği’ne girmek konusunda diğer partilere göre daha istekli gözükken AKP ve DTP seçmeni, Avrupa Birliği’ne yakın bir zamanda girileceği yönünde görüş bildirmişlerdir.

707 Avrupa Birliği’ne üyelik konusunda en fazla istekli grubun DTP seçmeni olması yapılmış diğer araştırmalarda da doğrulanmıştır. Örneğin, Odak Araştırma ve Danışmanlık Ltd.Şti., **Seçmen Profili ve Siyasi Tercihler Analizi Araştırması**, Temmuz 2006, İstanbul., Ali Çarkoğlu, **Süregelen Eğilimler ve Yeni Başlangıçlar**, 3 Ekim 2007, İstanbul

708 AKP seçmeni özellikle son yıllarda Avrupa Birliği’ne karşı daha olumlu bir duruş sergilemektedir. AKP seçmeninin ülke içerisindeki konjoktüre göre hareket ettiği söylememiz mümkündür. Bu görüşümüzü doğrulayan bir çalışma A&G Araştırma Şirketi tarafından 2008 yılında yapılmıştır. Ocak 2008 yılında yapılan bir çalışmada, AKP seçmeninin Avrupa Birliği üyeliğine verdiği destek % 29,5 seviyesinde iken, Nisan 2008’de yapılan başka bir çalışmada bu oran % 47,1’e çıkmıştır. AKP seçmeni tarafından üyeliğe verilen desteğin artmasında en önemli etken, o dönemde AKP için açılan kapatma davalarına karşı Avrupa Birliği yetkilileri tarafından yapılan yorumlar olmuştur. Aynı çalışmada tam üyelik konusunda DTP seçmeninin çalışmamız sonucunda ortaya çıkan yaklaşımı doğrulanmıştır.

Tablo 69. Türkiye Avrupa Birliği'ne ne zaman tam üye olabilir?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (HaydarBaş)	CHP-DSP Seçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (MehmetAğar)	Genç Parti (CemUzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (DevletBahçeli)	Saadet Partisi (RecaiKutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz otkullandım
Çok yakında (5-10 yılıçinde)	19,3	24,5	0	13,7	5,1	7,9	17,7	8,8	34,2	48,2	17,8
Yakın bir zamanda (10-15 yıl içinde)	18,3	16	39,9	16,2	31,5	10,4	15,8	4	27,4	12,9	21,7
Uzun bir zaman içinde(20-25 yıl içinde)	14,6	14	0	15	10,2	18,4	15,5	12,5	16,3	8,2	15,8
Hiçbir zaman	27,6	20,3	18,7	39,4	29,7	53,1	36,7	36,3	16,7	30,7	24,9
Bilmiyorum / Fikrim yok	20,3	25,3	41,4	15,8	23,5	10,2	14,3	38,4	5,4	0	19,9
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Avrupa Birliği'nin tanımı konusunda, seçmenlerin destekledikleri siyasal partilere göre ciddi farklılıklar görülmektedir. Avrupa Birliği'nin bir Hıristiyan Birliği olduğunu düşünenler arasında en yüksek oran, %67 ile Saadet Partili seçmenler olarak görülmüştür. CHP'ye oy verenler arasında en yüksek oran %20,6 ile Avrupa Birliği'nin "yeni sömürü düzeni" olduğunu söyleyenler de görülmüştür. Bununla beraber CHP içerisinde dengeli bir dağılım görülüp %20,2 ile "Ekonomik Birlik", %20,1 ile "Hıristiyan Birliği", %15,6 ile "Kültür Birliği" yanıtları verilmiştir. Her üç AKP seçmeninden birisi (%33,3) Avrupa Birliği'ni "ekonomik birlik" olarak tanımlarken, Avrupa Birliği için Hıristiyan Birliği ifadesini kullananlar AKP içerisinde sadece

%13,9 düzeyindedir. AKP seçmeni tarafından Avrupa Birliği'ne karşı sergilenen olumlu duruş, Birliğin tanımı konusunda da kendisini göstermektedir. MHP seçmeni ise %30,7 oranında "Hıristiyan Birliği", %25,8 oranında da "Ekonomik Birlik" yanıtını vermiştir. DTP seçmeni diğer parti seçmenlerine göre daha farklı bir yaklaşım sergilemektedir. DTP seçmeninin %50,8'i Avrupa Birliğini "Ekonomik Birlik" olarak tanımlamaktadır. "Kültür Birliği" ve "Siyasi Birlik" yanıtları da DTP seçmeninde ön planda olup, Avrupa Birliği'nin "Hıristiyan Birliği" olduğu yanıtı çok az verilmiştir. Türkiye içerisinde, Avrupa Birliği'ni "siyasi birlik" olarak nitelendirenlerin sayısı çok azdır. Konuyla ilgili genel detaylar Tablo 70'te verilmiştir.

Tablo 70. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa Birliği'ni en doğru şekilde tanımlıyor?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti										
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP-DSP Seçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oy kullandım	
Ekonomik Birlik	29,4	33,3	81,3	20,2	21,4	6,2	25,8	8,8	50,8	43,4	33,2	
Hristiyan Birliği	19,3	13,9	18,7	20,1	19,8	40,3	30,7	67,1	1,8	19	17,6	
Kültür Birliği	11	10	0	15,6	1,4	15,2	9	0	17,3	24,9	12,2	
Yeni Sömürü Düzeni	10,9	9,6	0	20,6	18,1	3,7	9,2	11,7	7,3	0	7	
Siyasi Birlik	6	5,9	0	4,8	2,9	7,9	2,4	0	11,5	0	7,8	
Bilmiyorum / Fikrim yok	23,4	27,3	0	18,7	36,4	26,8	22,9	12,5	11,3	12,7	22,2	
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362	
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362	

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması konusunda en önemli engellerin, "Müslüman bir ülke olması" ve "çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasının Avrupa Birliği ülkelerini korkutması" olduğunu daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. Genel kaniya uygun olarak, AKP, MHP ve SP seçmeninde "Müslüman bir ülke olması" yanıtı ilk sırada olmak üzere, bu iki faktör ön plana çıkmaktadır. CHP seçmeninde de bu iki faktör ön planda olmakla beraber, işsiz ve genç nüfusun fazla olması daha fazla tercih edilen seçenek olmuştur. DTP seçmeni ise çok daha farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Onlara göre "Kürt sorunu" Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması konusunda en önemli engeldir. Daha sonra ise "Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması" yanıtı gelmektedir. Bu konuyla ilgili detaylar da Tablo 71'de ayrıntılı olarak verilmektedir.

Avrupa Birliği uyum süreci, Türkiye'de farklı alanlarda etkili olmuştur. Kimi çevrelere göre bu demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi, kimilerine göre de ekonomik ve sosyal konularda iyileşme yaşanacağı gibi olumlu yönlerden değerlendirilse de, kimi çevreler de bu etkinin milli kimliğin kaybolması ya da ulusal egemenliğin kaybolması yönünde olacağını düşünmektedirler. Siyasal parti seçmenlerinin bu konuda yaklaşımlarına baktığımızda "demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi" yanıtının en fazla DTP seçmeni tarafından tercih edildiğini görmekteyiz. DTP seçmeni ikinci olarak da, "ekonomik ve sosyal konularda iyileşme" yanıtını vererek konuyu olumlu bir bakış açısı içerisinde olduğunu bu bölümde de göstermektedir. DTP seçmeninin ülke içerisinde en fazla rahatsızlık duyduğu alanlar, demokrasi ve insan hakları ile ilgili uygulama alanında yaşanan sorunlardır. DTP seçmeni, Avrupa Birliği uyum sürecinin bu konularda Türkiye'deki eksikliği giderdiğini düşünmektedirler. Buna benzer nedenlerle de Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine büyük destek vermektedirler. AKP, CHP ve MHP seçmeni içerisinde bu soruya yanıt vermeme oranı çok yüksek olduğu için bu seçmen grubuyla ilgili net bir ifade kullanmamız zordur. Tablo 72'de görüldüğü gibi DTP seçmeni dışında diğer seçmen gruplarında, Avrupa Birliği uyum sürecinin ülkemize olumsuz etkilerinin de olduğunu ifade etmeye çalışan ciddi bir kesimin olduğu da bir gerçektir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemesi gerektiğini düşünenler, Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye'de etkisinin en fazla "Milli kimliğin kaybolması" yönünde olacağını düşünmektedir.

Tablo 71. Türkiye'nin AB'ye tam üye olması konusunda en büyük engel nedir?

	22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti										
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oy kullandım
Müslüman bir ülke olması	30,4	33,3	41,4	26,4	32,7	19,2	34,2	48,1	31,8	19	22,6
Çok fazla işsiz ve gençnüfusa sahip olmasının AB ülkelerini korkutması	26,9	21,8	39,9	31,5	18,1	55,9	29,6	36,3	8,2	55,1	31,5
Demokrasi ve insan hakları konusunda okyanuslarının bulunması	7,2	7,5	0	8,1	4,8	0	5	0	11,4	13,3	9,2
Türk kültürünün Avrupa kültürü ile örtüşmemesi	5,4	5,1	18,7	8,3	3	0	5,1	0	0	0	5,3
Kürt Sorunu	4,5	3,3	0	2,1	4,4	0	4,6	0	32,5	0	5,6
Türkiye'nin halen gereklisosal ve kamusal reformları yapamaması	3,2	3,6	0	4,5	0	11,5	2,3	0	6,4	0	1,5

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kuran)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oy kullandım
Türkiye'nin kötü bir ekonomik yapı içinde olması ve bunun AB Ülkeleri için sıkıntıyaratması	3	2	0	3,8	8,8	0	3,4	0	2,1	12,7	3,3
Türkiye'nin, başta Yunanistan olmak üzere bazı AB Ülkeleri ile geçmişten gelen husumetinin olması	1	0,6	0	1,6	0	0	0	6,8	0,9	0	1,8
Terör	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,3
Bilmiyorum / Fikrim yok	18,2	22,8	0	13,8	28,1	13,4	15,8	8,8	6,6	0	17,6
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Tablo 72. Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye'ye etkisi en fazla hangisinde olmuştur?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi	19,6	19,9	0	18	11,9	48,6	15,2	11,7	43,1	13,3	19,7
Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme	17,7	17,6	0	20,8	21,1	4,7	12,7	32,3	21	24,6	15,7
Milli kimliğin kaybolması	12,2	10	41,4	10	5	22,8	22	0	2,1	19	14,4
Ulusal egemenliğin kaybolması	6,6	3,6	18,7	10,6	13,4	3,7	9,2	24	4,3	0	5
Kültürel çeşitliliğin sağlanması	6,2	5,4	0	8,1	8	10,4	3,2	13,1	7,3	0	6,6
Bilmiyorum / Fikrim yok	37,7	43,6	39,9	32,3	40,6	9,8	37,7	19	22,2	43,1	38,4
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Türkiye'nin uzun yıllardan beri devam eden ve sonuçlanamayan Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin, toplumun bazı kesimlerinde alternatif bir birlik arama düşüncesine sebep olduğunu önceki bölümlerde yaptığımız incelemelerde görmüştük. Çalışmamızın bu bölümünde, farklı siyasal partilere mensup seçmenlerin bu konuda nasıl bir yaklaşım içerisinde olduk-

larını tespit etmeye çalıştık. Tablo 73'te görüleceği gibi seçmenlerin büyük çoğunluğu (%41), Türkiye'nin Avrupa Birliği dışında bir birlik içerisinde yer almasının Türkiye için daha yararlı olacağını düşünmekte, bu birlikleri de, sırasıyla, "Müslüman devletlerle oluşturulan bir birlik", "Türkî devletlerle oluşturulan bir birlik" ve "Rusya, Çin gibi diğer büyüklerle oluşturulan bir birlik" olarak tanımlamaktadırlar. AKP'ye oy verenlerin %26'sı ve Saadet Partisine oy verenlerin %59,7'si "Müslüman devletlerle oluşturulan birlik" yanıtını vermişleridir. CHP içerisinde "Hiçbiri" yanıtını verenler %22,3 gibi ciddi bir orana sahiptir. DTP'li seçmenler, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinden memnun olup, %48,2'si Avrupa Birliği dışında herhangi bir arayışta bulunulmaması gerektiğini düşünmektedirler. MHP seçmeni de, "Müslüman devletlerle oluşturulan bir birlik" ve "Türkî devletlerle oluşturulan bir birlik" yanıtlarını tercih etmiştir.

**Tablo 73. AB dışında bir birlik arayışlarına gerek var mı?
Varsa nasıl bir birlik?**

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti										
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (HaydarBaş)	CHP- DSP Seçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (DevletBahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oyu kullandım	
Hayır	22,2	22,7	39,9	17,7	24	26,4	20,3	15,9	48,2	34,4	18,2	
Müslüman devletlerle oluşturulan birlik	19	26	18,7	9,7	8,1	0	19	59,7	6,5	11,7	17,6	
Türki devletlerle oluşturulan birlik	15,5	12,6	41,4	20,9	7,8	22	16,5	11,7	14,3	19	16,2	
Rusya, Çin gibi diğer büyüklerle oluşturulan birlik	6,4	5	0	11,5	0	7,9	3,8	0	5,4	0	9,5	

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (HaydarBaş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (DevletBahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oykullandım
Hiçbiri	14,9	8,3	0	22,3	33,1	9,1	19,3	4	12,8	35	17,4
Bilmiyorum / Fikrim yok	21,9	25,4	0	17,8	27	34,7	21,1	8,8	12,8	0	21,1
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Türkiye’de, çok fazla sayıda genç ve işsiz nüfusun varlığı, özellikle bazı Avrupa Birliği ülkeleri tarafından ciddi derecede endişe kaynağı olarak görülmektedir. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi durumunda, Türkiye’den Avrupa ülkelerine yaşanabilecek göç dalgası Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde tedirginlik yaratmaktadır. Bu nedenle, Avrupa’da bazı gruplar Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine bu sebepten dolayı muhalefet etmektedirler. Bu bölümde, konuyla ilgili tespitte bulunmak amacıyla “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olması durumunda acaba yüzde kaçlık bir kesim Avrupa ülkelerine göç etmek istiyor ve göç etmek isteyenler siyasal parti tercihlerine göre değişiklik gösteriyor mu” sorusuna yanıt aradık. Türkiye genelinde göç edeceğini söyleyenlerin oranı %11 iken, bu oran özellikle seçmenlerin siyasal parti tercihleriyle birlikte ele alındığında farklı sonuçlar verebilmektedir. DTP seçmeninde bu oran %47,7 olarak tespit edilmiştir. Diğer parti seçmenleriyle karşılaştırıldığında DTP seçmeni, diğerlerinin hemen hemen 4 katı gibi bir oranla başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi ciddi anlamda düşünmektedir. Diğer partilerde ise bu oran Türkiye genelinde alınan orana çok yakın olup fazla bir sapma söz konusu olmamıştır. Tablo 74’te konuyla ilgili detaylar görülmektedir.

Tablo 74. Türkiye AB'ye tam üye olduğunda başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Evet	11	7,8	0	8,3	5,9	35	10,4	8,2	47,7	8,2	10,5
Hayır	78,2	79	100	79,2	83,9	65	81	80,2	47,2	91,8	80,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	10,8	13,2	0	12,6	10,2	0	8,6	11,7	5,2	0	9,4
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Bu bölümde, seçmenlerin destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını ne oranda beğenip beğenmedikleri incelenmiştir. Seçmenlerin üçte biri, hali hazırda desteklediği siyasal partinin, Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını bildiğini ve beğendiğini ifade etmektedir. Tablo 75'te görüldüğü gibi, desteklenen siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları genelde beğenilmektedir. Bu beğeni, %77 ile DTP seçmeninde en yüksek orana sahiptir. DTP seçmenini %46,6 ile Saadet Partisi seçmeni, %40,3 ile AKP seçmeni, %38,5 ile MHP seçmeni izlemektedir. CHP'de bu oran %28,6 ile diğerlerine oranla daha düşüktür. Desteklenen siyasal partinin Avrupa Birliği'ne ilişkin politikalarını beğenmeme oranı CHP seçmeninde %28,8 ile en yüksek orana sahiptir. Araştırmadan çıkan bir ilginç sonuç da, desteklenen siyasal partinin Avrupa Birliği'ne ilişkin politikalarını bilmeyenlerin %24,1 ile yüksek bir oranda olmasıdır. Bu durum, %26,4 ile AKP seçmeninde en yüksek düzeydedir. AKP'yi %25,4 ile MHP seçmeni izlemektedir. Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, Türkiye'de siyasal partiler Avrupa Birliği'ne yönelik uygulamayı planladıkları politikalarını çok net olarak ifade etmemektedirler. Bu durum da, partileri destekleyen seçmenlerin konuyla ilgili net ifadeler kullanmalarını zorlaşmaktadır. Araştırmamızda her dört kişiden birisi, desteklediği siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik

politikasını bilmediğini söyleyerek yukarıda bahsi geçen durumu teyit etmektedir.

Tablo 75. Desteklediğiniz siyasal partinin AB'ye yönelik politikasını beğeniyor musunuz?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R. T. Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (HaydarBaş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (MehmetAğar)	Genç Parti (CemUzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (DevletBahçeli)	Saadet Partisi (RecaiKutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa girmedim/geçersiz oyu kullandım
Beğeniyorum	35,7	40,3	0	28,6	20,8	40,7	38,5	46,6	77	43,1	25,2
Beğenmiyorum	17	14,2	18,7	28,8	4,9	5,4	15,9	21,3	8,7	11,7	18,8
Desteklediğim partinin AB'ye yönelik politikalarını bilmiyorum	24,1	26,4	81,3	19,7	40,6	23	25,4	15,6	11,2	0	19,5
Desteklediğim herhangi bir siyasi parti yok	23,2	19,1	0	22,8	33,7	30,9	20,2	16,5	3,1	45,2	36,6
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Çalışmamızın devamında, seçmenlerin Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını tespit ettiği partiye oy verip vermeyeceği belirlemeye çalışılmıştır. Daha önce hiç oy verilmeyen, ancak Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımları beğenilen bir siyasal partiye oy verip verilmeyeceği sorusuna, on kişiden dördü “hayır, vermem” (%41,7) yanıtını vermiştir. %23,6'sı oy vereceğini söylerken %14,7'lik bir kesim ise, diğer konulardaki politikalarının ne olduğunu görmek istediğini ifade etmiştir. Tablo 76'da görüldüğü gibi “Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğim bir siyasal partiye oy veririz” diyenler arasında en yüksek oran, %64,7 ile DTP seçmenine aittir. DTP seçmeni, Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımını burada da sürdürmektedir. “Hayır, vermem” diyenler arasında ise en yüksek

oran %49,5 ile Saadet Partisine aitken, ikinci en yüksek oran %45,1 ile CHP seçmeninde görülmektedir.

Tablo 76. Daha önce oy vermediğiniz ancak Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir partiye oy verir misiniz?

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (HaydarBaş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (MehmetAğar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (DevletBahçeli)	Saadet Partisi (RecaiKutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oyluklandı
Evet, veririm	23,6	20,5	0	20,4	28,9	44,1	21,4	34,9	64,7	35,6	20,4
Hayır, vermem	41,7	41,7	100	45,1	28,9	27	46,4	49,5	19,8	43,6	42
Emin değilim, diğer konulardaki politikalarının ne olduğuna bağlı	14,7	14,9	0	17,2	14,8	11,5	13,1	8,8	12,2	8,2	15,2
Bilmiyorum / Fikrim yok	20	23	0	17,3	27,4	17,4	19,1	6,8	3,3	12,7	22,4
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Seçmenlerin siyasal parti tercihlerinde bulunurken neleri dikkate aldığını tespit etmeye yönelik sorumuza, farklı parti gruplarındaki seçmenler tarafından farklı yanıtlar verilmiştir. Özellikle, AKP ve MHP seçmeninde liderin özellikleri ön plana çıkmıştır. Bu partilerin başarısının liderlerinin kişisel özellikleri ile doğrudan alakalı olduğu söyleyebiliriz. Genelde, sağ partilerde böyle bir yaklaşım söz konusu olup, bizim çalışmamızda da bu doğrulanmaktadır. DTP ve SP seçmeninde ise parti programının özellikleri ön plandadır. Bu partilerin diğerlerine nazaran ideolojik yönden daha katı olmaları, seçmenler için parti programının ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Seç-

menleri, bu partileri parti programlarını beğendikleri için desteklemektedir. CHP seçmeninde ise genel bir memnuniyetsizlik söz konusudur. Tablo 75’te görüleceği gibi CHP içerisinde hiçbir partiyi beğenmiyorum diyenlerin oranı %39,4’tür. CHP’ye oy verenlerin esas nedeni, CHP’nin ülkeyi iyi bir şekilde yöneteceğine inanmalarındır. Parti programı ya da liderin özellikleri ön planda değildir.

Tablo 77. Desteklenen siyasal partinin beğenilme nedeni

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T. Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSP Seçim İşbirliği (Deniz Baykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP’nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oy kullandım
Hiçbirini Beğenmiyorum	33,2	26,2	0	39,4	42,8	44,7	22,7	16,5	9,3	24,6	53,5
Lideri beğeniyorum	22,2	33,8	81,3	10,6	3	20,2	22,9	0	12,2	19	14,9
Ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum	16	19,2	0	16,2	12,8	8,2	20,8	28,7	2,8	13	10,5
Parti programını beğeniyorum	12,1	7,3	0	7,3	15,1	0	21	54,8	53,8	0	8,5
Ekonomiyi düzelterek inancım	3,9	4,6	0	4,1	5,1	0	5	0	0	0	3,7
İnsan haklarını ve özgürlükleri savunuyor	3,9	1,2	0	13,6	0	0	2	0	19,7	8,2	0,8
Diğer	0,4	0,1	18,7	0	0	6,2	0	0	0	0	0
Özel bir nedeni yok	0,2	0	0	0,7	0	0	0,8	0	0	0	0

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Cevap vermek istemedi	8,1	7,5	0	8,1	21,2	20,6	4,8	0	2,1	35,2	8,1
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Siyasal parti tercihlerine göre, seçmenlerin Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunlar konusunda düşünceleri özellikle DTP seçmeniyle diğer partilerin seçmenleri arasında farklılıklar göstermektedir. Daha önce de değinildiği gibi, seçmenler tarafından Türkiye için sorun olarak algılanan en önemli konular işsizlik, ekonomik problemler ve terör olarak ifade edilmişti. Siyasal Partilerin çoğunda benzer bir yaklaşım görülmektedir. Seçmenler arasındaki farklılık, DTP seçmeninde kendisini göstermektedir. DTP seçmeni için Türkiye'nin en önemli sorunu, "Kürt sorunu" dur. "İşsizlik" DTP seçmeni tarafından en önemli ikinci sorun olarak görülmektedir. Diğer siyasal partilerin aksine, terör DTP seçmeni tarafından sorun olarak algılanmamaktadır. Değnilmesi gereken bir başka konu da, Saadet Partili seçmenlerin konuya yaklaşımıdır. Saadet Partili seçmen grubu için inanç özgürlüğü önemli bir konudur. Bu seçmen grubuna göre başörtüsü konusu Türkiye için önemli bir sorun olarak görülmektedir. Konuyla ilgili detaylar Tablo 78'de verilmiştir.

Tablo 78. Sizce Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli iki sorun nedir?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti										
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T. Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSP Seçim İşbirliği (Deniz Baykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oy kullandım	
İşsizlik	72,2	69,2	100	74,4	81,9	86,7	80,5	64,5	45,5	75,1	72,4	
Ekonomik durum	40,7	42,7	0	44,8	30,8	39,6	40,1	37,8	17,4	49,4	43,2	
Terör	25,6	25,2	60,1	27,5	36,1	18	36,2	31,6	0	25,7	19,7	
Kürt sorunu	8,8	6,5	0	7,2	9,7	0	2,2	10,3	66,4	13,3	7,4	
Başörtüsü	5,5	8,5	0	2,4	6,2	5,4	2,8	26,8	0	0	3,5	
Eğitim sistemi	4,7	3,2	0	7,9	7,4	11,5	0	11,7	0	11,7	6,9	
Fiyatların yükselmesi / Zamlar / Enflasyon	4,6	6,1	0	3,2	4	7,9	3,5	8,8	0	0	3,3	
Yolsuzluk	4,5	3,5	0	3,8	6,9	15,7	4	0	5,4	0	6	
Suç oranı	1,1	1,5	0	2,1	0	0	0	0	0	0	1	
Savunma / Dış ilişkiler	1	0,1	0	0,3	0	0	1,6	0	3,7	0	3,2	
Emeklilik / Emekli maaşları	0,8	1	0	0,5	0	0	1,2	0	0	0	1,4	
Göç	0,8	0,8	0	0,4	5,7	0	0	0	0	0	0,7	
Sağlık hizmeti sistemi	0,4	0,6	0	0,3	1,2	0	0	0	2,9	0	0	

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T Erdog'an)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSP Seçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oy kullandım
Çevre konuları	0,2	0,5	0	0,4	0	0	0	0	0	0	0
Enerji ile ilgili meseleler	0,2	0,2	0	0,1	0	0	0	0	0	0	0,6
Diğer	0,5	0	0	0	0	0	0,8	0	0	0	2,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	3,2	2,3	0	4,4	0	0	3,3	0	14,8	0	3,7
TOPLAM CEVAP	3498	1312	31	615	169	92	412	73	108	29	634
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Seçmenlerin dini inanç düzeyini daha önceki bölümlerde genel anlamda değinmiştik. Siyasi parti tercihlerine bağlı olarak, inanç durumu da bir takım farklılıklar göstermektedir. “Dini inancı olmayan/inançlı ama dinin gereklerini yerine getirmeyen kesim” parti seçmenleri içerisinde en yüksek oran %60,2 ile DTP seçmeninde görülmüştür. DTP seçmenini %44,7 ile CHP seçmeni izlemektedir. Dinin tüm gereklerini yerine getiren “çok dindar” olarak tanımlayacağımız kesimde ise, Saadet Partili seçmenler %32,9'luk bir oranla ön plana çıkmaktadırlar. Bu oran, AKP seçmeni içerisinde %11,1'dir. Bu iki seçmen grubunun dindarlık konusunda ön plana çıktıklarını görmekteyiz. Tablo 79'da bu konuda detaylı bilgiler verilmiştir. Dindarlık konusunda birbirine yakın olan AKP ve SP seçmeni Türkiye'de önemli bir sorun olarak görülen başörtüsü sorununun çözümü konusunda biraz daha farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Seçmenlere, başörtüsü sorununun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katılması durumunda çözülüp çözülemeyeceği ile ilgili sorumuzu sorduğumuzda, Saadet Partili seçmenlerin %93,2'si “hayır, çözülemez” yanıtını vermişlerdir. AKP seçmeninde bu oran %42,4'te kalmıştır. AKP seçmenininin %40,1'i bu sorunun, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi durumunda tamamen ya da kısmen çözüleceği görüşünde

olduklarını belirtmişlerdir. Bu oran DTP seçmeninde %61,2'dir. DTP seçmeni sadece Kürt sorununu değil, ülkedeki diğer sorunların da çözümü için Avrupa Birliği'ni adres olarak göstermektedir. Tablo 80'de görüldüğü gibi, CHP seçmeni Avrupa Birliği'ne karşı mesafeli tutumunu burada da sürdürmektedir. Bu sorunun, Avrupa Birliği'ne üye olsak bile çözülemeyeceğine inananların oranı CHP içerisinde %66'dır.

Tablo 79. Aşağıdakilerden hangisi size en yakındır?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Dini inancı olmayan biriyim	3,9	3,3	0	4,3	7,3	0	1,2	0	21,7	0	3,9
İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	22,7	15,6	0	40,4	28,7	41,5	17,7	0	38,5	19,8	20,9
Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	65,7	69,3	100	51,3	64	52,3	77,8	67,1	29,9	80,2	69,5
Dinin tüm gereklerini tamyerine getiren çok dindar biriyim	6,8	11,1	0	2	0	6,2	3,4	32,9	9,9	0	3,6

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Cevap vermek istemedi	1	0,7	0	1,9	0	0	0	0	0	0	2,2
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Tablo 80. Türkiye AB'ye tam üye olduğunda başörtüsü/türban sorunu çözülür mü?

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Evet, tamamen çözülür	9,8	11	0	3,9	9,5	0	7,3	6,8	38,1	9,3	8,9
Evet, kısmen çözülür	23,6	29,1	41,4	17,3	14,1	12,6	23,8	0	23,1	50,6	22,5
Hayır, çözülemez	50,7	42,4	58,6	66	49,5	79,5	53,9	93,2	30,7	31,9	50,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	15,9	17,5	0	12,8	26,8	7,9	15,1	0	8,2	8,2	18,4

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Güneydoğu sorunu ve sık sık tekrarlanan parti kapatma davaları hiç kuşkusuz, Türkiye'nin en önemli sorunları arasındadır. Seçmenlerin farklı siyasal parti tercihlerine bağlı olarak, bu konularda da farklı tercihlerde ve yaklaşımlarda bulunacağı muhakkaktır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan hadiseler, DTP seçmeni tarafından "Kürt sorunu" olarak adlandırılırken, diğer partili seçmenlerce "terör sorunu" ya da "o bölgelerde yaşayan insanların ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunu" olarak tanımlanmaktadır. AKP ve MHP seçmeninde "terör sorunu" tercihi ön planda tutulurken, CHP ve SP'li seçmenlere göre bölgenin ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması yanıtı ön plandadır.

Tablo 81. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşananları nasıl tanımlarsınız?

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Kürt sorunu	11,7	8,1	0	9,6	13,8	4,3	8,3	0	74,2	0	15,1
Terör sorunu	40,4	44,2	81,3	34,1	42	51,2	48	0	3,7	51,8	42,1

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Her ikisi de değil, bu sorun Doğu'da ve Güneydoğu'da yaşayan Türk, Kürt, Alevi tüm insanlarımızın ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunudur	38,2	36,9	18,7	49,3	30,7	34,1	32,3	96,6	22,1	13,3	33,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,6	10,8	0	7	13,5	10,4	11,4	3,4	0	35	9,7
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan vatandaşlarımızın taleplerinden birisi de, kendi dillerinde konuşma, eğitim alma ve yayın yapma serbestliğinin sağlanmasıdır. Bu talep farklı siyasal parti gruplarında nasıl değerlendirilmektedir? Hiç kuşkusuz, Tablo 82'de görüldüğü gibi DTP seçmeni, bu konuda tam bir serbestlik olmasından yana bir tavır sergilemektedir. CHP, SP ve MHP seçmeni bu yaklaşıma olumsuz bakarken, AKP seçmeni, bu partilere göre biraz daha ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir.

Tablo 82. Türkiye’de etnik grupların kendi dillerini konuşması, öğrenmesi ve yayın yapmasına katılıyor musunuz?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti									
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (HaydarBaş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (MehmetAğar)	Genç Parti (CemUzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (DevletBahçeli)	Saadet Partisi (RecatKutan)	Bağımsız- (DTP’nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oykullandım
Kesinlikle katılıyorum	7,5	4,1	0	3,6	13,1	10,4	4,3	19,9	49,2	0	10,2
Katılıyorum	20,2	20	18,7	16,4	10,4	3,7	18,4	12,5	24,7	30,7	27,7
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	16,5	20,8	81,3	10,6	15,1	4,7	17,7	0	19,7	26,2	12,5
Katılmıyorum	21,5	18,7	0	27,4	38,1	33,3	23,5	0	2,1	30,5	21,9
Kesinlikle katılmıyorum	19,6	17,8	0	28	16,5	40	19,8	55,5	4,3	0	15
Bilmiyorum / Fikrim yok	14,6	18,6	0	14,1	6,8	7,9	16,3	12,2	0	12,7	12,7
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Parti kapatmayla ilgili olarak, farklı siyasal partilere mensup seçmenler diğer sorularda olduğu gibi bunda da farklı yaklaşımlara sahiptir. Herhangi bir siyasal partinin kapatılmasına karşı çıkanlarda en yüksek oran %88,8 ile DTP seçmenidir. Belki de bu partiyi destekleyen grupların bu durumdan en çok etkilenen kesim olması, bu tercihe sebep olmaktadır. Doğru bulanlar arasında ise en yüksek oranlar %57,6 ile MHP ve %53,5 ile CHP seçmeninde görülmüştür.⁷⁰⁹ “Duruma göre değişir” yanıtı ise en fazla %30 ile SP, %18,3 CHP ve %16,6 ile AKP seçmeninde görülmüştür. Bu partiler, biraz da olsa

709 Benzer bir sonuç Konda Araş. Danışmanlık Şirketi tarafından yapılan bir çalışmada da tekrarlanmıştır. Gerekliğinde siyasi partiler kapatılmalıdır fikrine destek verenler en yüksek oranda MHP ve CHP seçmenleri arasında, en düşük oranda ise BDP ve Ak Parti seçmenleri

kapatılma davasına muhatap olacak partinin özelliklerine göre parti kapatma ile ilgili görüşlerini şekillendirmektedirler. Parti kapatma konusunu biraz daha özel hale getirip, DTP'nin kapatılma davası ile ilgili olarak seçmenlerin görüşleri sorulduğunda, DTP seçmeni dışındaki tüm seçmenlerin bu sürece destek verdikleri ortaya çıkmıştır. Bu konularla ilgili detaylar Tablo 83 ve 84'te verilmiştir.

Tablo 83. Herhangi bir siyasal partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını doğru mu yanlış mı buluyorsunuz?

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.TErdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/ geçersiz oy kullandım
Doğru buluyorum	45,2	37,7	41,4	53,5	63,1	71,5	57,6	28,2	7,3	53,4	47,8
Yanlış buluyorum	27,9	31,2	18,7	20,6	15	0	19,3	21,9	88,8	34	28,1
Duruma göre değişir	14,7	16,6	0	18,3	2,5	12,7	14,4	30	3,9	0	13
Bilmiyorum / Fikrim yok	12,3	14,6	39,9	7,7	19,4	15,7	8,6	19,9	0	12,7	11,1
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

olarak görülmüştür. Daha fazla bilgi için bkz: Bekir Ağırdu, "Siyasette ve Toplumda Kutupsallaşma", Konda Araş. Danışmanlık, Haziran,2010.

Tablo 84. DTP'nin kapatılma davası ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalat ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
DTP, PKK terörüne destek vermektedir, mecliste yeri yoktur, kapatılmalıdır.	66,8	67,5	58,6	71,7	77,9	70,8	70,1	91,2	27,9	45	61,7
DTP'nin kapatılması, Türkiye'de Kürt sorununun iyice çözülmez bir hale gelmesine yol açacak, Türk demokrasisine zarar verecektir, kapatılmamalıdır.	18,8	18,1	41,4	18	7,6	8	19,6	0	43,4	33,1	20,1
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,7	11	0	8,1	9,2	21,2	6,9	8,8	5,5	0	10,9
Cevap vermek istemedi	4,6	3,4	0	2,2	5,3	0	3,4	0	23,2	21,9	7,3
TOPLAM CEVAP	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

Bu bölümde son olarak, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan sorunlarla ilgili olarak, seçmenlerin bu sorunların çözümünü konusunda nasıl bir yaklaşım sergilediklerini tespit etmeye çalıştık. Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak incelediğimiz gibi, genel kamu "bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesi" ve "Türkiye'nin kendi ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesi" doğrultusunda. Seçmenlerin siyasal parti tercihlerine göre bu durumu incelediğimizde, DTP dışındaki tüm parti

seçmenlerinin genel kaniya uygun olarak hareket ettiklerini görmekteyiz. DTP seçmeni ise, bu konuda çok farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Araştırmamızın diğer sorularda da dikkat çektiği üzere, DTP seçmeni sürekli olarak bölgede yaşanan sıkıntıları gündeme taşımış ve bunun çözümü için de Avrupa Birliği'ni işaret etmişti. Tablo 85'te görüldüğü gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan sorunların çözümü için DTP seçmenine göre yapılması gereken, "Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilmesidir." Burada dikkatimizi çeken en önemli unsur DTP seçmeninin bölgeyle ilgili genel düşüncesini ortaya koymasıdır. DTP seçmeni, Avrupa Birliği'ni ise bu amaçları doğrultusunda kullanabileceği bir araç olarak görmektedir.

Tablo 85. Sizce Türkiye'nin Güneydoğu sorunu nasıl çözülebilir?

		22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti										
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdogan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım	
Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	50,6	47,8	81,3	53,5	57,2	49,4	58,1	72,7	21	56,6	47,5	
Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	43,1	47,6	18,7	48,8	27,4	33,6	34,2	47,3	19,6	45	45,9	
Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	7,8	5,9	0	4,4	4,4	0	5,3	11,7	54,8	21,4	9,6	

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Oy Verilen Parti											
	Genel	Adalet ve Kalkınma Partisi (R.T.Erdoğan)	Bağımsız Türkiye Partisi (Haydar Baş)	CHP- DSPSeçim İşbirliği (DenizBaykal)	Demokrat Parti (Mehmet Ağar)	Genç Parti (Cem Uzan)	Milliyetçi Hareket Partisi (Devlet Bahçeli)	Saadet Partisi (Recai Kutan)	Bağımsız- (DTP'nin desteklediği)	Bağımsız- Diğer	Sandığa gitmedim/geçersiz oy kullandım
Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne	6,3	7,2	0	8	5,1	0	3,4	13,1	6,2	0	6,4
Diğer	0,1	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Güney Doğu'da sorun yok	0,1	0,1	0	0,3	0	0	0	0	0	0	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	14,1	15,1	0	15,1	20,2	13,4	12,9	15,6	4,6	0	14,2
Cevap vermek istemedi	4,8	5,2	0	3,1	0	15,2	7,5	0	0	21,9	4
TOPLAM CEVAP	2540	985	19	455	101	55	283	61	73	24	462
BAZ	2000	763	19	342	89	50	234	38	69	17	362

3.3.2.2. İnanç Durumuna Göre Avrupa Birliği'ne Bakış Açısı

Bu bölümde, seçmenlerin inanç durumlarına göre Avrupa Birliği'ne bakış açılarında bir farklılık olup olmadığını tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken seçmenleri; “Dini inancı olmayan”, “inançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen”, “dinin gereklerini elinden geldiğince yerine getirmeye çalışan” ve “dinin gereklerini tam olarak yerine getiren çok dindar” olmak üzere 4 gruba ayırdık. Bu gruplar içerisinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kesinlikle girmemesi gerektiğini savunan grup %35,4 ile “inançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen” kesimdir. Ayrıca, kendilerini çok “dindar” olarak tanımlayan grup Avrupa Birliği'ne girmeyi diğer iki gruba göre daha az istemektedir. Tablo 86'da görüldüğü gibi “dini inancı olmayan” kesim ise, Avrupa Birliği'ne en fazla girmeye istekli kesimdir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği konusunda, “dinin gereklerini elinden geldiğince yerine getirme gayreti içerisinde” olan grup %45,1'lik bir oranla kararsız bir görünüm arz

etmektedir. Çalışmamızın önceki bölümleriyle bu bölümü birlikte değerlendirdiğimizde; kendilerini “çok dindar” olarak nitelendiren grubun büyük bir kısmının, AK Partili ve Saadet Partili seçmeler tarafından oluşturulduğunu, “dinin gereklerini elinden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar” grubun çoğunluğunun AK Partili ve MHP’li seçmenlerden oluştuğunu ifade edebiliriz. “İnançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen grubun içerisinde CHP ve MHP seçmeninin daha fazla olduğunu, “dini inancı olmayan” grupta ise CHP ve DTP’li seçmenlerin yer aldığını söylememiz mümkündür. Tablo 87’de konuyla ilgili ayrıntılı verileri görebiliriz. Önceki bölümlerde ortaya çıkan verilerle, bu bölümde ortaya çıkan veriler birlikte değerlendirildiğinde, çalışmamız sonucunda ortaya çıkan verilerin tutarlı bir yapı sergilediğini söylememiz mümkündür.

Tablo 86. Avrupa Birliği’ne girmek konusunda genel tutum

	Genel	İnanç durumu				
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elinden geldiğince yerine getirmeye çalışıyordum biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	Cevap vermek istemedi
Türkiye, Avrupa Birliği’ne mutlaka girmelidir	29,9	44,7	31,9	27,6	33,1	52,4
Türkiye, Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur	41,2	38,7	32,7	45,1	34,9	25,5
Türkiye, Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmemelidir	29	16,6	35,4	27,3	32,1	22
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

Tablo 87. Yerel ve genel seçimlerde oyunuzu politik olarak hangi tarafa yakın olan partiye verirsiniz?

	Genel	İnanç durumu				
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elinden geldiğince yerine getirmeye çalışırdım biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	Cevap vermek istemedi
Aşırı sol	2,3	7,5	2,7	2	0,7	2,5
Sosyalist	2,3	8,2	4,9	1,2	0	7,7
Sosyal demokrat	13,5	11,9	29	9,4	0,6	25,9
Merkez	26,3	7,9	10	34,4	14	21,3
Muhafazakar	11	0,6	3,6	12,9	21,3	18,9
Milliyetçi	16,3	7,3	30,3	13,5	4,9	0
Aşırı Sağ	6,9	13,9	2,7	5,2	34,2	2,5
Değişir	8,9	26,7	7,9	8,6	4,4	9,3
Oy kullanmıyorum	2,2	0,5	2,2	2,5	0	0
Cevap vermek istemedi	10,3	15,3	6,7	10,2	20	12
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

Avrupa Birliği'nin tanımı konusunda, seçmenlerin inanç durumlarına göre farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Kendilerini “çok dindar” olarak tanımlayan kesim, özellikle din öğesini ön plana çıkartarak, Avrupa Birliği'ni “Hıristiyan Birliği” olarak tanımlamaktadır. Avrupa Birliği'ne girmeyi en çok isteyen kesim olan “dini inancı olmayan” grupta ise Avrupa Birliği ile ilgili “ekonomik birlik” tanımı ön plandadır. “İnançlı ama dinin gereklerini çok fazla yerine getirmeyen” grupta, Avrupa Birliği ile ilgili tanımlamada “yeni sömürü düzeni” yanıtı daha fazla verilmiştir. Muhtemelen bu grup içerisinde CHP'ye oy verenlerin fazla olduğu önceki bölümlerle paralel olarak düşünülebilir. “Dinin gereklerini elinden geldiğince yerine getirmeye çalışın” grupta ise, “ekonomik birlik” yanıtı öne çıkmıştır. Tespit ettiğimiz bu sonuçlar, daha önceki bölümlerde elde ettiğimiz sonuçların, çapraz sorgulamalarla kanıt-

lanmış halidir. Bu durum çalışmamızın tüm bölümleri arasındaki tutarlılığa birer örnek teşkil etmektedir.

Tablo 88. Avrupa Birliği nasıl tanımlanıyor?

	Genel	İnanç durumu				
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	Cevap vermek istemedi
Ekonomik Birlik	29,4	36,5	21,8	31,4	31	35,9
Hristiyan Birliği	19,3	17,9	22,8	17,9	23,6	5,7
Kültür Birliği	11	11,8	8,4	12,4	5,4	9,5
Yeni Sömürü Düzeni	10,9	10,2	26,9	5,8	8,5	0
Siyasi Birlik	6	11	4,3	6,1	5,6	14,9
Bilmiyorum / Fikrim yok	23,4	12,6	15,7	26,3	25,9	34
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

Seçmenlere göre, Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda Türkiye'nin önünde bazı engeller olduğuna önceki bölümlerde değinmiştik. Özellikle, Müslüman bir ülke olması, çok fazla genç ve işsiz nüfusun Avrupa Birliği ülkelerini korkutması ve bazı çevrelerce dile getirilen Kürt sorunu bu engellerden özellikle öne çıkanlardı. Seçmenlerin inanç durumuna göre, bunun nasıl farklılık yaratacağını görmek amacıyla yaptığımız araştırmada, Kürt sorununun özellikle dini inancı olmayan kesime göre, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi konusunda en önemli engel olduğu ortaya çıkmıştır. Kendisini çok dindar olarak tanımlayan kesime göre ise, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması diğer engellere göre çok daha fazla önem taşımaktadır. Ayrıca bu grup alternatif bir birlik olarak Müslüman devletlerle oluşturulacak bir birlik modeli konusunda görüş bildirmişlerdir. Diğer gruplar da, Müslüman bir ülke olması yanıtı ve işsiz genç nüfusun fazla olması yanıtları dengeli bir şekilde dağılım göstermektedir.

Tablo 89. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması konusunda en önemli engel?

	Genel	İnanç durumu					Cevap vermek istemedi
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalıştım dindar biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim		
Müslüman bir ülke olması	30,4	18,1	26,6	30,9	47,8	12,1	
Çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasının AB ülkelerini korkutması	26,9	20,1	35,6	25,8	13,3	21,5	
Demokrasi ve insan hakları konusunda okyanuslarının bulunması	7,2	1,9	6,5	8,3	2,6	5,7	
Türk kültürünün Avrupa kültürü ile örtüşmemesi	5,4	11,7	6,9	4,4	6,2	12,5	
Kürt Sorunu	4,5	20,4	4,1	3,9	2,1	8,3	
Türkiye'nin halen gerekli sosyal ve kamusal reformları yapamaması	3,2	6,1	3,8	3	2,3	0	
Türkiye'nin kötü bir ekonomik yapı içinde olması ve bunun AB Ülkeleri için sıkıntı yaratması	3	1	4,9	2,7	0,5	0	
Türkiye'nin, başta Yunanistan olmak üzere bazı AB Ülkeleri ile geçmişten gelen husumetinin olması	1	0,8	1,4	0,8	1,5	0	
Terör	0,2	0	0	0,4	0	0	
Bilmiyorum / Fikrim yok	18,2	19,9	10,3	19,9	23,7	39,9	
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19	
BAZ	2000	78	454	1313	135	19	

Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne tam üye olması durumunda Avrupa ülkelerine göç etmek konusunda Türk seçmeninin çok fazla istekli olmadığını, bu oranın %11 seviyelerinde olduğunu geçtiğimiz bölümlerde ayrıntılı olarak belirtmiştik. Özellikle bölgeler arasındaki farklılığa bağlı olarak bu konuya farklı yaklaşımlar olduğunu da tespit etmiştik. Buna benzer bir durum, seçmenlerin inanç durumlarına göre yapılan sorgulama esnasında da yaşanmıştır. Seçmenler inanç seviyesine göre değerlendirildiğinde, Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olduğunda başka bir Avrupa ülkesine göç ederim diyenlerin oranı, dini inancı olmayan kesimde %27, çok dindar kesimde %20,2'dir. Çok dindar kesimde Avrupa Birliği'ne karşı olumsuz bir tavır sergilenirken, göç konusunda daha istekli olunması Türkiye içerisinde inanç özgürlüğü konusunda yaşadıkları sıkıntıları, Avrupa ülkelerinde daha özgür bir ortam içerisinde yaşamayacaklarını düşünmelerinden kaynaklanabileceğini söyleyebiliriz. Konuyla ilgili detaylar Tablo 90'da verilmiştir.

Tablo 90. Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olsa başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?

	Genel	İnanç durumu				
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	Cevap vermek istemedi
Evet	11	27	13,4	8,4	20,2	0
Hayır	78,2	64,6	71,7	82,5	66,2	76,5
Bilmiyorum / Fikrim yok	10,8	8,3	14,8	9,1	13,6	23,5
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

Seçmenlerin, destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını beğenip beğenmedikleri sorgulandığında, özellikle kendilerini çok dindar olarak adlandıran seçmen grubunda bu beğenin %52,5 ile en üst düzeyde olduğunu görmekteyiz. Onları %45,2 ile dini inancı olmayan seçmen grubu izlemektedir. Bu seçmen kitlesinin, özellikle SP ve DTP ağırlıklı

olduğunu diğer bölümlerde edindiğimiz izlenimler ışığında söyleyebiliriz. Desteklenen siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını bilmeme oranı en yüksek olarak %28,5 ile ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz dinin gereklerini elinden geldiğince yerine getirmeye çalışan grupta olduğunu söylememiz mümkündür. Bu sonuçlar da önceki verilerimizi doğrulamaktadır.

Tablo 91. Desteklenen siyasal partinin AB'ye yönelik politikalarını beğenme durumu

	Genel	İnanç durumu				
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalıştım	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çoktım	Cevap vermek istemedi
Beğeniyorum	35,7	45,2	32,7	34,6	52,5	24,4
Beğenmiyorum	17	30,2	27,4	12,5	17,8	20,7
Desteklediğim partinin AB'ye yönelik politikalarını bilmiyorum	24,1	10,7	15,6	28,5	18,5	17
Desteklediğim herhangi bir siyasi parti yok	23,2	13,9	24,3	24,5	11,3	37,8
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

Seçmenlerin siyasal partilere karşı beğeni durumlarında liderin beğenilmesi ve ülkeyi iyi yöneteceğine inanılması öne çıkan unsurlardı. Bununla beraber, %33,2'lik bir kesim mevcut siyasal partilerden hiçbirisini beğenmediklerini ifade etmiştir. Seçmenlerin bu konuyla ilgili inanç durumları sorgulandığında, kendilerini çok dindar olarak tanımlayan kesimin, parti tercihinde bulunurken lideri beğendikleri için tercih etme oranı %35,6 iken, parti programını önemsedikleri için tercih etme oranı ise %27,7'dir. Parti programının önemli olduğunu söyleyen kesim %28,8 ile dini inancı olmadığını ifade eden kesimdir. İnançlı olup dinin gereklerini çok fazla yerine getir-

meyen kesimde, siyasal partilere karşı genel bir memnuniyetsizlik olduğu da çalışmamız sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tablo 92. En çok beğendiğiniz siyasal partiyi beğenme nedenleriniz nelerdir?

	Genel	İnanç durumu				
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışıyordum biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	Cevap vermek istemedi
Hiçbirini Beğenmiyorum	33,2	22,2	43,7	32,2	14,8	28,6
Lideri beğeniyorum	22,2	26	12,5	24	35,6	17,4
Ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum	16	16,7	10	18,2	11,4	36,3
Parti programını beğeniyorum	12,1	28,8	10,9	9,9	27,7	5
Ekonomiyi düzelterek inancına inanıyorum	3,9	1,6	2,7	4,7	2,7	2,5
İnsan haklarını ve özgürlükleri savunuyor	3,9	3,6	13,5	1,1	0,3	0
Diğer	0,4	0	0	0,3	2,3	0
Özel bir nedeni yok	0,2	0	0,7	0,1	0	0
Cevap vermek istemedi	8,1	1	6	9,5	5,1	10,2
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

Seçmenlerin inanç durumları ile ilgili olarak değinmek istediğimiz bir başka konu, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşa-

nan olayları değerlendirirken, inanç durumlarındaki farklılığın bu konuya bakış açısında ne gibi farklılıklara sebep olacağıdır. Dini inancı olmayan kesim, söz konusu bölgelerde yaşanan olayları “bölgedeki insanların ekonomik ve toplumsal bakımdan mağdur bırakılması” ve “Kürt sorunu” olarak tanımlama eğilimindeyken, ılımlı ve çok dindar kesimde “terör” sorunu cevabı ağırlıklı olarak verilmiştir. Bununla beraber, “bölgedeki insanların ekonomik ve toplumsal bakımdan mağdur edilmesi” yanıtı da önemli oranda verilmiştir. Tablo 93’te görüldüğü gibi inançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen kesimde ön planda olan düşünce ise bölgedeki insanların ekonomik ve toplumsal yönden mağdur edildiğidir.

Tablo 93. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan olayları nasıl tanımlıyorsunuz?

	İnanç durumu					
	Genel	Dini inancı olmayan biriyim	Inançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalıştandındar biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	Cevap vermek istemedi
Kürt sorunu	11,7	33	11,3	11,5	3,1	7,7
Terör sorunu	40,4	19,7	21,1	47,8	46,7	29,4
Her ikisi de değil, bu sorun Doğu’da ve Güneydoğu’da yaşayan Türk, Kürt, Alevi tüm insanlarımızın ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunudur	38,2	38,7	61,9	30,4	36,4	28,8
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,6	8,5	5,7	10,3	13,9	34,1
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

Parti kapatma davaları ile ilgili olarak olumsuz düşünceye sahip olanların oranı, dini inancı olmayan kesimde daha yüksektir. Bu eylemi doğru bulanlar arasında en yüksek oran %53,4 ile “inançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen” kesimdedir. Özellikle CHP ve MHP seçmenin bu grubun içerisinde yer aldığını söylememiz önceki incelemelerimiz ışığında mümkündür. Bununla beraber DTP seçmeni, parti kapatma konusunda diğer partilere göre daha fazla tepki vermektedir. Muhtemelen bu olayla en fazla karşılaşan parti olmaları bu sonuca sebep olmaktadır. Dindar kesimde de parti kapatmayı yanlış bulanların oranı doğru bulanlara yakinken, parti kapatma davalarının doğru ya da yanlış olmasının duruma göre değişebileceğini savunan önemli bir kesim de vardır.

Tablo 94. Herhangi bir siyasal partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını nasıl buluyorsunuz?

	Genel	İnanç durumu				
		Dini inancı olmayan biriyim	İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	Cevap vermek istemedi
Doğru buluyorum	45,2	42,3	53,4	44,5	31,2	13,2
Yanlış buluyorum	27,9	46,5	30,4	25,7	30,8	20,1
Duruma göre değişir	14,7	3,4	9,6	16,1	22,4	25
Bilmiyorum / Fikrim yok	12,3	7,7	6,6	13,7	15,6	41,7
TOPLAM CEVAP	2000	78	454	1313	135	19
BAZ	2000	78	454	1313	135	19

3.3.2.3. Güneydoğu Sorununa Yaklaşım Bağlamında AB'ye Bakış Açısı

Araştırmamızın bu bölümünde çapraz sorgulama tekniği kullanılarak seçmenlerin Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümü konusunda sahip oldukları farklı bakış açılarının, hem Avrupa Birliği'ne yaklaşımlarına, hem de anketimizde yer alan diğer konulara nasıl etkide bulunduğunu tespit etmeye çalıştık.

Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek” çözülebileceğini savunan grup %41,1 ile Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesini en çok isteyen kesimde yer almaktadır. Bu oran, Türkiye genel ortalamasının da bir hayli üzerindedir. Güneydoğu sorunu ile ilgili diğer çözüm önerilerini destekleyen kesimde ise, Avrupa Birliği’ne karşı olan tutum Tablo 95’te görüleceği gibi genel yaklaşımla paralellik göstermektedir.

Tablo 95. Avrupa Birliği’ne girmek konusunda genel tutum

	G.Doğu sorunu								
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye’nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum/ Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güney Doğu’da sorunyok
Türkiye, Avrupa Birliği’ne mutlaka girmelidir	29,9	41,1	25,6	29	50,2	24,5	18,7	35	0
Türkiye, Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur	41,2	35,7	38,9	38,1	29,1	43,8	53,1	46,9	36,4
Türkiye, Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmemelidir	29	23,2	35,5	32,9	20,8	31,7	28,2	18,1	63,6
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2

Avrupa Birliği’ne gireceğimiz tarihle ilgili seçmenlerin tahminlerini sordüğümüzda, “hiçbir zaman” giremeyeceğiz yanıtının, Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek” çözümlenebileceği görüşünde olan kesimde en düşük orana sahip olduğu (%17,7) görülmektedir. Bu kesim, Avrupa Birliği’ne girilmesi hususunda diğer gruplara göre daha iyimser bir bakış açısına sahiptir. Diğer çözüm öneri-

lerini savunan gruplarda Avrupa Birliği'ne gireceğimiz tarih konusunda daha karamsar bir bakış açısı olduğunu Tablo 96'da görmekteyiz.

Tablo 96. Türkiye Avrupa Birliği'ne ne zaman tam üye olabilir?

		G.Doğu sorunu							
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum/ Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güney Doğu'da sorun yok
Çok yakında (5-10 yıl içinde)	19,3	25,9	19,1	18,3	42,3	0	7,1	45	0
Yakın bir zamanda (10-15 yıl içinde)	18,3	17,7	20,2	21,1	13,8	83,2	4,5	8,5	0
Uzun bir zaman içinde (20-25 yıl içinde)	14,6	26,2	15	14,6	15,1	0	5,6	11	0
Hiçbir zaman	27,6	17,7	32,7	32,1	24,6	0	27,8	7,5	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	20,3	12,5	13	13,8	4,1	16,8	55	28,1	100
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin Türkiye'de farklı alanlarda etkisi olduğunu daha önceki bölümlerde görmüştük. Güneydoğu sorununun, "Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek" çözümlenebileceği görüşünde olan kesime göre uyum sürecinin en önemli etkisi %46,2 ile ülke içerisinde "demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi" şeklinde olmuştur. Diğer önemli etki ise %16,5 ile "ekonomik ve sosyal konularda iyileşmedir". Çözüm konusunda farklı görüşleri savunan gruplarda yukarıda

değindiğimiz unsurların yanı sıra “milli kimliğin kaybolması” ve “ulusal egemenliğin kaybolması” gibi yanıtların da verildiğini Tablo 97’de görmekteyiz.

Tablo 97. Avrupa Birliği uyum sürecinin Türkiye’ye etkileri

	G.Doğu sorunu								
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye’nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum/ Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güney Doğu’da sorun yok
Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi	19,6	46,2	24,8	14,9	23,9	0	7,8	5,9	0
Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme	17,7	16,5	22,1	22,1	21	0	5,8	8,2	0
Milli kimliğin kaybolması	12,2	4,6	14,3	17,4	1,5	0	7,6	5,2	0
Ulusal egemenliğin kaybolması	6,6	5,5	5,9	8,8	4,1	0	1	3	0
Kültürel çeşitliliğin sağlanması	6,2	10	4,7	7,3	7,8	0	2,6	7	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	37,7	17,2	28,3	29,5	41,7	100	75,1	70,6	100
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olarak girmesi durumunda başka bir Avrupa ülkesine göç etmek konusunda Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek” çözümlenebi-

leceği görüşünde olan kesimin diğer gruplara göre daha istekli olduğunu görmekteyiz. Türkiye’de diğer Avrupa ülkelerine göç etmek konusunda genel ortalama %11 düzeyinde olmasına rağmen söz konusu grupta bu oran daha yüksek olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer çözüm önerilerinde bulunan gruplarda bu oran genel ortalamasının da altındadır. Göç etmek isteyen grubun, Avrupa ülkelerinde daha rahat ve özgür olmak, işsizlik ile ilgili sıkıntılarını gidermek amacıyla Avrupa’yı bir çözüm olarak görme eğilimine sahip oldukları muhtemeldir.

Tablo 98. Türkiye Avrupa Birliği’ne tam üye olarak katıldığında başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?

		G.Doğu sorunu								
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye’nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum / Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güney Doğu’da sorun yok	
Evet	11	28,6	8,8	8,3	10,1	31,7	10	17	36,4	
Hayır	78,2	56,4	81,2	83,6	81,5	68,3	63,6	70,5	0	
Bilmiyorum / Fikrim yok	10,8	15	10	8,1	8,5	0	26,4	12,5	63,6	
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2	
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2	

Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek” çözümlenebileceği görüşünde olan kesim, destekledikleri siyasal partinin Avrupa Birliği’ne yönelik politikalarından memnun olduğunu ifade etmiştir. Bu oran, %45,5 düzeyinde olup hem Türkiye genel ortalamasından hem de Tablo 99’da görüleceği gibi bölge ile ilgili diğer çözüm önerilerinde bulunan gruplara göre de daha yüksek düzeydedir. Ayrıca, Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek çözümlenebileceği görüşünde” olan kesim, destekledikle-

ri siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını diğer gruplara göre çok daha fazla bilmektedirler.

Tablo 99. Desteklediğiniz siyasal partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını beğeniyor musunuz?

		G.Doğu sorunu							
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum/ Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güney Doğu'da sorunyok
Beğeniyorum	35,7	45,5	31,4	29,7	47,2	85,1	24,5	47,3	36,4
Beğenmiyorum	17	21	22	16,9	28,4	0	7,5	19,6	0
Desteklediğim partinin AB'ye yönelik politikalarını bilmiyorum	24,1	12	22,6	31,7	11,3	14,9	19,4	19,2	63,6
Desteklediğim herhangi bir siyasi parti yok	23,2	21,5	24,1	21,7	13,1	0	48,5	13,8	0
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2

Güneydoğu sorununun çözümüne ilişkin farklı görüşlerde bulunan seçmen grupları, beğendikleri siyasal partinin özellikleri anlamında da farklılık göstermektedirler. Tablo 100'de görüldüğü gibi, Güneydoğu sorununun "Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek" çözümlenebileceği görüşünde olan kesim için, beğendikleri siyasal partinin sahip olması gereken en önemli özelliği parti programının kendilerine hitap etmesidir. %29,1'lik bir kesim bu görüşü savunmaktadır. Aynı kesim için bir diğer önemli faktör ise, siyasal partinin liderinin özellikleridir. Bölgedeki sorunların çözümü ile ilgili farklı yaklaşımları olan gruplar içinde lide-

rin özellikleri ve ülkeyi iyi yöneteceği konusunda olumlu düşüncelere sahip olunması, siyasal partilerin tercih edilmesinde en önemli etkenler arasında gösterilmiştir.

Tablo 100. En fazla beğendiğiniz partiyi beğenme nedeniniz nedir?

	G.Doğu sorunu								
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum/ Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güncü Doğu'da sorun yok
Hiçbirini Beğenmiyorum	33,2	25,4	40,2	38,1	15,4	0	43,6	17,5	0
Lideri beğeniyorum	22,2	22,9	25,2	18,7	21,9	41,4	17,1	26,4	100
Ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum	16	7,2	12,5	17,2	27,5	14,9	11	16,6	0
Parti programını beğeniyorum	12,1	29,1	9,4	12,2	13,3	43,8	6,3	11	0
Ekonomiyi düzeltereceğine inanıyorum	3,9	0,7	2,2	4,1	9,9	0	3,1	2,6	0
İnsan haklarını ve özgürlükleri savunuyor	3,9	11,5	4,4	4,4	8,2	0	0,9	2,3	0
Diğer	0,4	0	0,8	0	0	0	0,2	0	0
Özel bir nedeni yok	0,2	0	0,2	0,1	0	0	0,6	0	0
Cevap vermek istemedi	8,1	3,2	5,2	5,3	3,9	0	17,1	23,6	0

		G.Doğu sorunu								
		Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum/ Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güney Doğuda sorun yok
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2	
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2	

Çalışmamızda özellikle Güneydoğu sorunu ve sorun olarak görülen diğer konuların, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sonucunda daha kolay çözümlenebileceği hakkında, seçmenlerin fikirlerini almaya çalıştık. Şimdi ise, Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek” çözümlenebileceği görüşünde olan kesimin, acaba Türkiye için bir başka sorun olan “başörtüsü/türban konusunun çözümü ile ilgili ne düşündüklerini ortaya koymaya çalışacağız. Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek” çözümlenebileceği görüşünde olan kesim, diğer çözüm önerileri sahiplerinin aksine “başörtüsü/türban” sorununun, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması durumunda, tamamen ya da kısmen çözüme ulaşacağı konusunda diğer gruplara göre daha umutlu gözükmektedir. Daha önceki bölümlerde de açıkladığımız gibi, bu grup sadece Güneydoğu sorunu ile ilgili değil, Türkiye'de yaşanan diğer sorunlarla ilgili olarak da Avrupa Birliği'ni çözüm için uygun bir platform olarak görmektedir. Konuyla ilgili detaylı veriler Tablo 101'de verilmiştir.

Tablo 101. Sizce başörtüsü/türban sorunu Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması durumunda sizce çözülebilir mi?

		G.Doğu sorunu							
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilme siyle	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum / Fikrim yok	Cevap vermek isteme di	Güney Doğu'da sorun yok
Evet, tamamen çözümlür	9,8	12,9	8,2	7,8	12,8	24,5	4,8	6	0
Evet, kısmen çözümlür	23,6	25,8	22,5	21,6	25,3	0	13,7	33,2	0
Hayır, çözülemez	50,7	49,4	61,3	61,6	51	43,8	37	32,2	36,4
Bilmiyorum / Fikrim yok	15,9	12	8,1	9	10,9	31,7	44,5	28,6	63,6
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2

Türkiye'de bütün koşullar göz önüne alındığında “etnik grupların kendi dillerini öğrenmesi, konuşması ve kendi dillerinde yayın yapması serbest olmalıdır” fikrine, Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek çözümlenebileceği görüşünde” olan kesimin %57,4'ü katılmaktadır. Güneydoğu sorunu ile ilgili diğer çözüm önerilerinde bulunan gruplarda bu oran ortalama %25-30 düzeylerindedir.

Tablo 102. Etnik grupların kendi dillerini serbestçe öğrenmesi ve konuşması gerektiğine katılıyor musunuz?

	G.Doğu sorunu								
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum / Fikrim yok	Cevap vermek isteme di	Güney Doğu'da sorun yok
Kesinlikle katılıyorum	7,5	32,8	5,3	4,8	7	16,8	4,1	4,5	0
Katılıyorum	20,2	24,6	25,1	23,2	12,3	68,3	7,8	3,2	0
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	16,5	8,8	16,6	15	14,9	0	14,2	12	36,4
Katılmıyorum	21,5	10,5	21,1	25,5	22,9	0	12,7	32,3	0
Kesinlikle katılmıyorum	19,6	20,1	23,5	26,6	32,3	0	12	16,1	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	14,6	3,2	8,5	4,8	10,6	14,9	49,3	32,1	63,6
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2

Bu bölümde son olarak, seçmenlerin, bölgedeki sorunlara ne şekilde yaklaştıklarını tespit etmeye çalışacağız. Güneydoğu sorununun “Kürtlere ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlüklerinin verilerek” çözümlenebileceği görüşünde olan kesime göre Güneydoğu sorununun temelinde “Kürt sorunu” vardır. Bu şekilde düşünenlerin oranı %40'tır. “Bölgedeki insanların ekonomik ve toplumsal bakımdan mağdur edildiğini” düşünenlerin oranı ise %37,3'tür. Bölgeyle ilgili diğer çözüm önerilerinde bulunan gruplar Güneydoğu sorununu, ağırlıklı olarak bölgedeki insanların ekonomik ve toplumsal bakımdan mağdur bırakılması ve terör sorunu olarak görmektedirler. Bu konuda elde edilen sonuçlar Tablo 103'te görülmektedir. Bu gruplar içerisinde bölgedeki sorunu “Kürt sorunu” olarak nitelendiren kesim bir hayli azdır.

Tablo103. Güneydoğu Sorunu Sizce nasıl tanımlanabilir

	G.Doğu sorunu								
	Genel	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	Diğer	Bilmiyorum / Fikrim yok	Cevap vermek istemedi	Güney Doğuda sorun yok
Kürt sorunu	11,7	40	8,4	9,3	8,8	0	11	4,5	0
Terör sorunu	40,4	19,7	39,2	36,8	51,6	85,1	36,6	23	100
Her ikisi de değil, bu sorun Doğu'da ve Güneydoğu'da yaşayan Türk, Kürt, Alevi tüm insanlarımızın ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunudur	38,2	37,3	49,4	50,7	37,2	0	18,5	25,6	0
Bilmiyorum / Fikrim yok	9,6	3,1	3,1	3,1	2,4	14,9	33,9	46,9	0
TOPLAM CEVAP	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2
BAZ	2000	157	862	1012	127	3	282	96	2

Sonuç

Soğuk savaşın bitiminden itibaren Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri, önceki yıllara nazaran farklı bir görünüm kazanmıştır. Soğuk savaş sonrasında, Türkiye eskisi kadar önemli görülmeyen bir ülke olarak algılanmaya başlamıştır. Avrupa Birliği'nin, Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi, Türkiye'yi yalnızlık kaygısına itmiştir. Türkiye'nin gerek 1987 yılında yapmış olduğu, birliğe tam üyelik müracaatında gerekse de Gümrük Birliği sürecinde siyasi nedenler ön planda olmuştur. Bununla beraber, 1990 sonrası dönemde Türkiye iç siyaseti açısından sürekli olarak değişen konjonktürel yapı, Avrupa Birliği ile ilgili tartışmaları da arttırmıştır.

Önceleri, ideolojik yönden tümüyle Avrupa Birliği'ni reddeden az sayıda grup dışında toplumun geniş bir kesiminde Avrupa Birliği'ne karşı bir hoşgörü varken; süreç içerisinde ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak bu geniş kesim içinde de giderek Avrupa Birliği'ne şüpheyle bakan ve hatta tamamen karşıtlık noktasına gelen kesimler olmuştur. Bugün gelinen noktada, Türk toplumu için de bu konuda büyük bir ayrışma olduğunu söylememiz mümkündür.

Birçok kültürel ve toplumsal olayda olduğu gibi Avrupa Birliği konusunda da Türkiye'de farklı kesimlerden farklı tepkiler gelmektedir. Öyle ki, bir tarafta Avrupa Birliği'ne her koşulda ve ne pahasına olursa olsun girilmesi gerektiğini savunan kesimler olduğu gibi, diğer taraftan da kesinlikle Avrupa Birliği'ne karşı olan kesimlerin varlığından söz edilebilir. Bu yapı, paradoksal bir durum arz etse de aslında Türk toplumunun süreç içerisinde sosyolojik ve kültürel değişiminin bir sonucudur. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine ilke olarak ya da Türkiye'ye önerilen şartların ağırlığı nedeniyle karşı çıkan gruplar arasında, mutlak devletçi resmi kesimler, jakoben batıcılar, radikal İslamcılar ve milliyetçi cemahtakiler bulunmaktadır. Avrupa Birliği'ne katılım yönünde hareket eden gruplar arasında ise ılımlı muhafazakârlar, ikinci cum-

huriyetçiler ve özellikle Kürt kimliğine dayalı politikalar uygulamaya çalışan kesimler bulunmaktadır.

Kuşkusuz, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımını isteyen grupların en önemli amacı, ülke içerisinde daralan siyasi alanlarını Avrupa Birliği içerisindeki bir Türkiye'de daha rahat genişletme imkânı bulabilecekleri yönündeki inançlarıdır. Özellikle batıcıların ve mutlak devletçi resmi kesimlerin en büyük arzusu, Türkiye'nin Batı standartlarında bir konuma gelmesi ve Batı ile yoğun diplomatik, siyasi ve kültürel ilişkiler içerisinde olmasıdır. Onların gözünde Batı "muasır medeniyet" in en büyük sembolüydü. Ancak, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin üyelik sürecinde sıkıntılı bir yol alması ve üyeliğin Türkiye'ye maliyetinin yüksek olması, Birliğe bakış açısını olumsuz etkilemiştir. Çünkü bu kesimlere göre, Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin önüne koyduğu şartlar, ulusal egemenlik ve ulusal güvenlik açısından sorunlar teşkil etmekte ve ülkenin bölünmesi tehlikesini beraberinde getirmekteydi. Avrupa Birliği'nin Türkiye'den istediği değişiklikler, mevcut statükonun devamından yana olan gruplar için kabul edilemez boyutlardaydı. Öte yandan, Batılılaşma ve modernleşme yanlısı olup; ancak Cumhuriyet'in, özellikle demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü yönünde revizyona girmesi gerektiğini savunan kesimlere göre ise, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği hiçbir şekilde vazgeçilecek bir konu olamazdı. Milliyetçi-devletçi kesimin ise zaman zaman Avrupa Birliği ile ilgili değişen görüşleri olmakla beraber, çoğunlukla Avrupa Birliği'ne soğuk bakan tavrının sürdüğü söylenebilir.

Siyasi gruplar arasında Avrupa Birliği ile ilgili düşüncelerinde en fazla değişiklik görülen kesimin dindar kesim olduğunu söyleyebiliriz. Dindar kesimin büyük bir bölümü, önceleri Avrupa Birliği'ne karşı bir duruş sergilerken, daha sonra Avrupa Birliği ile bütünleşmeye sıcak bakmaya başlamıştır. Dindar kesim olarak tanımladığımız grup muhafazakâr, geleneksel değerlere bağlı ve genellikle beş vakit namaz gibi dini vecibelerini yerine getiren insanların oluşturduğu kitledir. Bu grup içerisinde Avrupa Birliği'ne yaklaşım anlamında önemli bir ayrım noktasını gözden kaçırmamak gereklidir. Radikal İslamcı kesim ile ılımlı muhafazakâr kesim arasında Avrupa Birliği'ne bakışta farklılıklar vardır. Bu fark özellikle, Türkiye'de yaşanan 28 Şubat sürecinden sonra daha belirgin hale gelmiştir. 28 Şubattan önce bu gruplar, Avrupa ile bütünleşmeye tarihsel, ideolojik ve dinsel nedenlerle soğuk bakmaktaydı. Batı ve Avrupa onlara göre düşmandı. Bu düşmanlığın en önemli gerekçeleri ise Hıristiyan olmalarıydı. Türkiye'nin Müslüman bir ülke olarak Avrupa'nın içerisinde olması asla düşünülemezdi. Ancak, 28 Şubattan sonra yaşanan olaylar neticesinde gerek siyasi olarak gerekse de olaylara yaklaşım anlamında ılımlı dindar muhafazakâr kesimlerle radikal İslamcılarının yolları

ayrılmıştır. 28 Şubattan sonra muhafazakâr dindar kesimin Avrupa Birliği ile bütünleşme konusundaki tutumunda ciddi değişimler ve revizyonlar ortaya çıkmıştır. Bu kesim 28 Şubat sürecini “demokrasi daralması” olarak algılamıştır. İnsan hakları ve özgürlükçü demokrasinin faziletinin kavranıp Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kendileri için doğru bir başvuru mercii olduğunun keşfedilmesi de yine aynı dönemde olmuştur. Yani esas itibariyle Avrupa Birliği konusunda tavır değişikliğinin en önemli sebebi, insan hakları ve siyasal özgürlüklerle ilgili Türkiye içerisinde yaşanan hadiseler olmuştur. Bunun sonucu olarak da eski muhalif tavırlarını bir kenara bırakarak Avrupa Birliği ile bütünleşme yönünde politikalar yürütmeye başlamışlardır. Avrupa Birliği’ne ideolojik nedenlerle oldukça mesafeli duran “muhafazakâr” kesimler, dünün Batıcı kesimlerine göre çok daha Avrupa Birliği taraftarı görünmektedir. Bunun siyasal alana yansımaları ise, çevrenin temsilcisi muhafazakâr AKP ile Cumhuriyetin öncüsü sosyal demokrat CHP ve hatta onu da aşan sivil-asker-aydın ittifakı arasında yaşanan yoğun tartışmalarda görülmektedir. 3 Kasım 2002’de iktidara gelen ve kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan AKP, iş başına gelir gelmez kendisini AB ile entegrasyona adanmış, bu yolda şimdiye kadar kendisinden önceki hükümetlerden çok daha fazla reform yasasını meclisten geçirmiştir. Radikal İslamcı kesim olarak adlandırdığımız gruplar ise önceki tavırlarında daha yumuşak söylemler içerisinde olmalarına rağmen muhalif tavırlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Küreselleşme ve 12 Eylül 1980 sonrası yaşanan gelişmeler, Türkiye’de seçmen tercihlerini de köklü bir şekilde etkilemiştir. 12 Eylül rejiminin bir sonucu olan Türk-İslam sentezi yaklaşımı siyasette din ve etnik kökene dayalı politikalar yapan grupların ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Türkiye’de bu dönem seçmen tercihlerini de etkilemiş laik-anti laik, Türk-Kürt şeklinde ayrımlar görülmüştür. Özellikle, laik-anti laik şeklinde bir sınıflandırmanın olmasının en büyük sebeplerinden birisi, Batı’da sekülerleşme sürecinin toplumsal dinamiklerden kaynaklanması ve uzun bir geçmişe sahip olmasına karşın bu durumun Türkiye’de görülmemesidir. Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal koşulları bu tür sınıflandırmalara imkân tanımaktadır. Türk seçmeni; Avrupa Birliği üyeliğini daha ziyade üyeliğin kendisine sağlayacağı ekonomik ve siyasi getiriler çerçevesinden bakmaktadır. Yani Türk kamuoyu Avrupa Birliği’nden tam olarak ne beklediği konusunda ciddi anlamda bir görüşe sahip değildir. Örneğin; kırsal kesimde yaşayanlar, Avrupa Birliği’ne girmeyi kentlerde yaşayanlara göre daha çok istemektedirler. Bunun muhtemel nedenleri arasında, kırsal kesimin özellikle kent merkezlerinin gelişmişlik düzeylerine göre geri kalmış olmaları ve kırsal kesimde işsizlik oranının daha yüksek olmasıdır. Başörtüsü/türban kullananların, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olması konusunda diğer gruplara nazaran daha olumlu bir ba-

kış açısına sahip olduğu da araştırmamızda tespit edilmiştir. Bir diğer örnek olarak da Barış ve Demokrasi Partisi ve seçmeni gösterilebilir. Bu partinin ve seçmenin önemli bir kısmı, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemektedir. Kuşkusuz, bunda en önemli etken, Kürt kimliğinin Avrupa Birliği üyesi bir Türkiye içerisinde daha rahat ifade edilebilecek olmasıdır. Onlara göre de Avrupa Birliği, Türkiye içerisinde kendi istedikleri düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için bir araçtır.

Avrupa Birliği'ne girmek, Türkiye'deki değişik grupların, toplum düzenini ve devlet yapısını kendi amaçları doğrultusunda değiştirmek için kullandıkları en önemli ve geçerli araç olmuştur. Ülke içerisinde yaşanan sıkıntıların, kısıtlanan hareket alanlarının genişlemesi için Avrupa Birliği bir araç olarak görülmüştür. Araştırmamızda görüldüğü üzere, özellikle Kürt kimliğini ön planda tutarak politika yapmaya çalışan kesimler ve onları destekleyen gruplar Avrupa Birliği üyeliğine en fazla destek veren kesimler olmuştur.

28 Şubat sürecinden en fazla etkilenen kesimler de daha önceden ta-kındıkları ideolojik tavırlarını bir kenara bırakıp, Avrupa Birliği'ni isteyen gruplar arasında olmuşlardır. Örneğin, Milli Görüş kökenli milletvekillerden oluşan Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti, kısmen kendilerini kısıtlayan siyasi alanı, Avrupa'nın demokrasi ve özgürlük düşüncesine paralel olarak genişletmek istediğinden, kısmen de Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirerek bunun üzerinden bir başarı sağlayarak bunu iç politika malzemesi yapmak istediği için ilişkilere öncelik tanımışlardır. Yani kısaca Avrupa Birliği onlar için kendi amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla birer araç olarak görülmüştür.

Türk insanının, aydınının ve Türk toplumunun uyanışında, Avrupa Birliği'ni savunanların aslında bu süreci kendi çıkarları için bir araç olarak kullanmak istediğini görmeleri kadar, AB'nin de zaman geçtikçe aslında Türkiye'yi hiçbir zaman tam üye yapmak istemediği gerçeğinin yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmasının da büyük etkisi vardır. Türkiye'yi hiçbir zaman tam üye yapmamak, ancak bu niyeti açığa çıkmasın diye sayısız yapay aşamayla sanki tam üyeliğe yaklaşıyormuş gibi bir izlenim vererek oyalamak ve bu süreçte Türkiye'nin gelecekte bir "tehlike" olmasını önleyecek kadar küçük bir ülke olmasını sağlayacak mekanizmaları Türkiye içinde örmek, AB'nin asıl politikasıdır denebilir. Süreç içerisinde Türkiye'nin önüne sürekli olarak getirilen yeni kriterler bu durumun iyi birer göstergeleridir. Ayrıca, diğer aday ülkelerden farklı, sürekli yeni taleplerde bulunulması Türkiye açısından sıkıntı yaratmıştır.

Partiler, Avrupa Birliği'ne yönelik ilkesel bir anlayışla politika yürütmekte, aksine iç siyasi yapıdaki dengeler Avrupa Birliği'ne yönelik bakış açısını doğrudan etkilemektedir. Öyle ki, Türkiye'de siyasal partilerin ilkesel

bir Avrupa Birliği politikasından bahsetmemiz mümkün değildir. Partilerin iktidarda ya da muhalefette olmalarına göre değişen Avrupa Birliği politikaları söz konusu olmuştur. Bazen de sadece muhalefet etme gereğince, Avrupa Birliği ile ilgili önceki görüşlerinden vazgeçmişlerdir. Yaptığımız araştırmalarda, partilerin Avrupa Birliği ile ilgili görüşlerini, yaklaşımlarını tespit etmemize yarayacak belge, döküman eksikliği görülmüştür. Partilerin bu doğrultuda kurumsal bir yapı içerisinde olduklarını söylememiz mümkün değildir. Bu durum, parti seçmenlerine de yansımaktadır. Çalışmamızda görülmüştür ki, seçmenlerin önemli bir kısmı destekledikleri siyasal partilerin Avrupa Birliği'ne yönelik yaklaşımlarından habersizdirler. Seçmenlerin siyasal parti tercihlerinde, partilerin Avrupa Birliği politikaları istisna birkaç parti dışında önem arz etmemektedir.

Türkiye için Avrupa Birliği, basit bir dış politika tercihi olmadığından, siyasi partilerin birçoğunun da Avrupa Birliği'ne açıkça cephe almaları pek görülmemektedir. Muhalefette iken Avrupa karşıtı bir politika izleyen partiler bile iktidar olduktan sonra, Avrupa Birliği yanlısı politikalar izlemek zorunda kalmışlardır. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'de Batılılaşma ve Avrupa Birliği'nin, siyasi partilerin kişisel tercihlerinin üstünde olan bir devlet politikası olmasıdır.

Türkiye' de seçmenlerin % 30'u Avrupa Birliğine girmeyi isterken % 30'luk bölümü ise bu konuda olumsuz düşünmektedir. % 40'lık bir bölüm ise girilse de olur girilirse de şeklinde görüş bildirmiştir. Toplumumuzda Avrupa Birliğine tam üye olma yolunda genel bir umutsuzluk ve sürecin uzaması nedeniyle bir bıkkınlık olduğu bir gerçektir. Avrupa Birliğini en çok isteyen grupların DTP ve AKP seçmeni olduğu araştırmamızda çıkan bir sonuçtur. Her iki grupta Avrupa Birliği içerisinde olacak bir Türkiye'nin kendi sorunlarına daha rahat bir çözüm alanı yaratacağı düşüncesindedirler. Saadet Partisi (SP) ve MHP seçmeni Avrupa Birliğine girme konusunda olumsuz tavır sergilerken, CHP-DSP seçmeni de bu partilere yakın görüştedirler. CHP-DSP'nin Avrupa Birliği konusunda ulusalcı ve milliyetçi bir çizgiye yakın olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde istikrarlı bir çizgi ortaya koyabilmek için, süreklilik arz eden ve iç politikanın etkisinden mümkün olduğunca uzak bir devlet politikasının oluşturulması zorunludur. Bu politikanın ana hatları Türkiye tarafından tespit edilmiş olmasına rağmen, gereğinin uzunca bir zamandır hâlâ yerine getirilmemiş olması, büyük oranda Türk siyasal partilerinin tutarsızlığından kaynaklanmaktadır. Genel olarak Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerindeki istikrarsızlık, Türkiye' de ki siyasal partilerinin istikrarsızlığıdır. Türkiye'deki siyasal partilerin Türkiye-Avrupa Birliği

ilişkilerinde sergiledikleri değişken politikalar, genelde bilgi eksikliği, siyasal partilerin kısa ömürlü olması ve siyasal rant mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda, siyasal partilerin Türkiye'nin "Avrupa ile bütünleşme" hedefi doğrultusunda üzerlerine düşen görevi tam olarak yerine getirebildiğini söylemek zordur.

Türkiye'nin uzun yıllardan beri devam eden ve muhtemelen de devam edecek olan Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde ülke içerisinde ortak bir kamuoyu oluşturulabildiğini söylememiz çok güçtür. Türkiye içerisinde yaşayan farklı kesimlerin Avrupa Birliği'ne yönelik ilkesel bir politikaları olmadığı daha ziyade içinde bulunulan konjonktüre dayalı olarak farklı politikalar yürüttüklerini söylememiz mümkündür. Türkiye içerisinde Avrupa Birliği'ne yaklaşım sosyo-ekonomik değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Özellikle bu farklılık siyasal tercihler, coğrafi bölgeler ve eğitim durumu değişkenlerinde daha keskin olarak gözükmektedir.

Son olarak, çalışmamızdaki eksiklikler ve çalışma esnasında yaşanan sıkıntılarda kısaca bahsetmemiz çalışmamızın bütünlüğü açısından önem arz ettiği kanaatindeyiz. Yukarıda bahsi geçtiği üzere, ülke içerisinde Avrupa Birliği'ne ilişkin politikaları yönlendirecek kurumsal yapıların tam olarak oluşturulamaması ve siyasal partilerin bu yöndeki çalışmalarının da çok ilkel düzeyde olması, çalışmamızda kaynak kullanımı anlamında bir takım sıkıntılar doğurmuştur.

Ülke içerisinde sıkça yaşanan parti kapatma olaylarının partilerin bu anlamda bir arşiv oluşturma çalışmalarını engellediği de bir gerçektir. Bu da ülkemizdeki demokrasinin işleyişi açısından yaşanan bir sıkıntıdır. Ülke içerisinde, Avrupa Birliği sürecinin doğru olarak anlaşılabilmesi, bu yöndeki çalışmaların genellikle sadece tarihsel süreci anlatan çalışmalar şeklinde olması sonucunu doğurmuştur. Bu durum da, kullanılacak kaynaklar anlamında çeşitliliğin fazla olmaması sonucunu doğurmuştur.

Çalışmamızda değinmemiz gereken bir diğer nokta da, tezin belli bir zaman aralığında bitirilme zorunluluğu olmasıdır. Bu durum, çalışmamızın özellikle alan çalışması kısmında sıkıntı yaratmıştır. Şöyle ki, alan araştırmalarında deneklerin görüşleri gelişen olaylar neticesinde sıklıkla değişmektedir. Bu nedenle, seçmen davranışlarındaki değişiklikleri ölçmek amacıyla alan araştırmalarını belirli dönemlerde tekrarlama zorunluluğu vardır. Çalışmamızın kısıtlı bir sürede gerçekleştirilme zorunluluğu buna imkân vermemiştir. Buna çözüm olarak da, yapılmış başka araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Önümüzdeki süreç içerisinde, yaptığımız alan çalışmasının tekrarlanması ve elde edilecek verilerin karşılaştırılması kuşkusuz çalışmamızın değerini daha da arttıracaktır.

Kaynakça

DÖKÜMANLAR

- TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:1, C:1, 19 Aralık 1983.
TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:2, C:11, 16 Aralık 1984.
TBMM Tutanak Dergisi, D:17,Y:3, C:22, 15 Aralık 1985.
TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:4, C:35, 22 Aralık 1986.
TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:4, C:39, 14 Nisan 1987.
TBMM Tutanak Dergisi, D:18, Y:3, C:33, 10 Kasım 1989.
TBMM Tutanak Dergisi, D:18, Y:3, C:37, 22 Aralık 1989.
TBMM Tutanak Dergisi, D:18, Y:4, C:61, 30 Haziran 1991.
TBMM Tutanak Dergisi, D:19, Y:1, C:1, 5 Kasım 1991.
TBMM Genel Kurul Tutanağı, D:19, Y:4, C:77, 21 Şubat 1995.
TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y:4, C:80, 1 Mart 1995.
TBMM Tutanak Dergisi, D:19, Y:5, 31 Ekim 1995.
TBMM Tutanak Dergisi, 7 Mart 1996.
TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20.Dönem,7 Temmuz 1997.
TBMM Genel Kurul Tutanağı, D:21, 11.Birleşim, 4 Haziran 1999.
TBMM Genel Kurul Tutanağı, D:21, Y:2, 14 Aralık 1999.
TBMM Genel Kurul Tutanağı, D:22, 3.Birleşim, 23 Kasım 2002.
TBMM Tutanak Dergisi, D:22, Cilt:1, 4.Birleşim, 26.11.2002.
TBMM Tutanak Dergisi, D:22, Cilt:1, 11.Birleşim, 17.12.2002.
TBMM Genel Kurul Tutanağı, D:22, Y:1, 49.Birleşim, 18 Mart 2003.
TBMM Tutanak Dergisi, D:22, Cilt:68, 32.Birleşim, 14 Aralık 2004.
TBMM Tutanak Dergisi, D:22, Cilt:69, 35.Birleşim, 20.Aralık.2004.

T.C. Başbakanlık DİE Yayınları, Türkiye’de Bireylerin Avrupa Birliği Üyelğine Bakışı, DİE Matbaası, Ankara, 2005.

T.C.Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981), Ankara, 1981.

TBMM: Hükümetler ve Programları (1980-1987), Ankara, 1980.

European Parliament Working Documents, “On Turkey’s Political Situation”, DOC.C.238/82,8 Temmuz 1982.

Anavatan Partisi Programı, Ankara,1983.

Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara,1991.

Doğru Yol Partisi Tüzük ve Programı, Ankara, 1983.

Doğru Yol Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1991.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti Seçim Beyannamesi, Ankara 1991.

Refah Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1991.

Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar (TÜSES) Vakfı Yayınları, 1996.

Başbakanlık Basın Merkezi, Başbakan Mesut Yılmaz’ın TBMM’de Hükümet Programı Görüşmelerinde Yaptığı Konuşma, Ankara, 10 Mart 1996.

Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik ve Gümrük Birliği’nin Birinci Yılı, Anavatan Partisi Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Emin Çarıkçı, “Gümrük Birliği, Türkiye-AB Ekonomik İlişkileri ve Ekonomik Politikalar”, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. Sempozyumu, Ankara, 2001

Commission of the European Communities, Agenda 2000. Brussels: Official Publications of the European Communities, 1997.

Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi, “Bulletin of the EU, No: 12/1997.

İlhan Uzel, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, Türk Dış Politikası C.2.

Recep Tayyip Erdoğan, Konuşmalar, AK Parti Grup Konuşmaları, 10 Kasım 2002-28 Temmuz 2003.

CHP Grup Toplantı Tutanakları, 28 Mart 2006, 10 Ekim 2006,17 Ekim 2006, 31 Ekim 2006, 12-12-2006, 09-01-2007, 13-02-2007, 24-08-2009, 13-10-2009, 20-10-2009.

Cumhuriyet Halk Partisi Seçim Bildirgesi, Ankara, 2007.

CHP Ekonomi Bülteni, Yıl:5, No:72, 10 Haziran 2004.

Deniz Baykal, CHP Grup Toplantısı, 11 Aralık 2002.

Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 2007.

Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı, Ankara, 2009.

Devlet Bahçeli, MHP Grup Toplantısı, 19 Ekim 1999.

Devlet Bahçeli, Yılı Bütçe Görüşmeleri, TBMM, 2000.

- Devlet Bahçeli, **MHP Grup Toplantısı**, 21 Kasım 2000.
Devlet Bahçeli, **MHP Grup Toplantısı**, 14 Kasım 2000.
Devlet Bahçeli, **MHP Grup Toplantısı**, 28 Kasım 2000.
Devlet Bahçeli, **TBMM Grup Toplantısı**, 8 Nisan 2008, 20 Ekim 2009.
Devlet Bahçeli, **TBMM Grup Toplantısı**, 17 Haziran 2008.
Devlet Bahçeli, **TBMM Grup Toplantısı**, 1 Temmuz 2008.
Devlet Bahçeli, **TBMM Grup Toplantısı**, 13 Ekim 2009.
Devlet Bahçeli, **TBMM Grup Toplantısı**, 20 Ekim 2009.
Barış ve Demokrasi Partisi Parti Programı.

KİTAPLAR

- Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alagon, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
Ağaoğulları, Mehmet Ali: **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitapevi, 2002.
Akgün, Birol: **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven**, Ankara, Nobel Yayınları, 2002.
Alkan, Türker: **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Ankara Gündoğan Yayınları, 1989.
Almond, Gabriel: **Comparative Politics Today: A World View** Boston: Little, Borown and Co, 1974.
Arı, Bektaş: **Kamuoyu İletişim ve Demokrasi**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2000.
Arı, Tayyar: **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 2.Baskı, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2002.
Aşırım, A.; Yalçınsoy, H.: **Türkiye'de Siyasal Partilerin Avrupa Birliği'ne Bakışı**, Ankara, Umay Yayınları, 2000.
Aydın, Mustafa; Erhan, Çağrı: **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2006.
Baç, Meltem Müftüleri: **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001.
Bahçeli, Devlet: **AKP Hükümetinin Bir Yıllık İcraatı, İç ve Dış Gelişmeler**, Ankara, MHP Yayınları, 2003.
Bahçeli, Devlet: **Son Gelişmeler Işığında Türkiye'nin AB Üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi**, Ankara, MHP Yayınları, 2002.

- Başkan, Filiz: **Siyasal Partilerin Avrupa Birliği Söylemleri Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri, Beklentiler ve Kaygular**, Ed. Oğuz Esen, Filiz Başkan, Ankara, Eflatun Yayınevi, 2009
- Batum, Süheyl: **Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri/Siyasal Partiler**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, 2001.
- Bayar, Ali: **Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İstanbul, İKV Yayınları, 2000.
- Baykal, Sanem; Arat, Tuğrul: “**AB’yle İlişkiler**”, **Türk Dış Politikası**, C.2, Der., Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Baykal, Deniz: **Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.
- Bektaş, Arsev: **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi**, CHP ve AP (1961-1980), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.
- Bila, Fikret: “**Türkiye’nin Son Dönem Dış Politikasında DSP’nin Rolü**”, Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri, Ed. Nejat Dogan ve Mahir Nakip, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Birand, Mehmet Ali: **31 Temmuz 1959’dan 17 Aralık 2004’e Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası**, 12.bs. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık A.Ş., 2005.
- Birand, Mehmet Ali: **Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası (1959-1995)**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.
- Birand, Mehmet Ali: **Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999**, İstanbul, Doğan Kitapçılık A.Ş., 2001.
- Brewin, Christopher: **Turkey and Europe after the Nice Summit**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2002.
- Campbell, Angus; Gurin, Gerald; **The Voter Decides**, Illinois, Row, Peterson and Warren E. Miller: Company, 1954.
- Conway, M. Margaret: **Political Participation in the United States**, Washington: Congresssional Quarterly Press, 1991.
- Coşkun, Enis: **Türkiye-Avrupa Bütünleşmesinin Yüzyıllık Seyir Defteri**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.
- Çaha, Ömer: **Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, İstanbul, Fatih Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Çaha, Ömer; Toprak, Metin; Dalmış, İbrahim: “**Siyasal Parti Üyelerinde Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği**”, **Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, Der. Ömer Çaha, İstanbul, Orion Yayınevi, 2008.
- Çalış, Şaban: **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayınları, 2008.

- Çarkoğlu, Ali; Toprak, Binnaz: “**Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset**”, İstanbul TESEV Yayınları, No:11, 2006.
- Çayhan, Esra: **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, İstanbul, Boyut Yayıncılık,1997.
- Çayhan, Esra; Güney, Nurşin: **Avrupa’da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996.
- Çerçi, Tamer: **Avrupa Yalanı: Avrupa Birliği Virajında Türkiye**, İstanbul, Tez Yayınları, 2002.
- Çukurçayır, M. Akif: **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, Ankara, Yargı Yayınevi, 2000.
- Dahl A.Robert: **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev: Levent Köker, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.
- Dedeoğlu, Beril: **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2003.
- Daver, Bülent: **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyasal Kitapevi. 1983.
- Deutsch, W. Karl: **Politics and Government How People Decide Their Fate?** Second Edition, Boston, Houghton Mufflin Company, 1974.
- Duna Cem, Kutay Pars: **Where To with Customs Union? (Globalization, Macro- Regionalism and The EU), Gümrük Birliği İle Nereye?** (Küreselleşme, Makrobölgeselcilik ve AB), İntermedia Yayınları, İstanbul 1996
- Duverger, Maurice: **Siyasal Partiler**, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Duverger, Maurice: **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1986.
- Düzgıt, Senem Aydın “**AB’nin Türkiye ile İlişkilerinde Kant’ı Aramak**,” İstanbul, Tesev Yayınları, 2006.
- Eralp, Atilla: “**Demokratikleşme ve İnsan Hakları: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut**”, Avrupa ve Türkiye: Ankara İmge Kitabevi, 1997.
- Erbakan, Necmettin: **Türkiye’nin Temel Meseleleri**, Haz. Hasan Hüseyin Ceylan, Ankara, Rehber Yayınları,1991.
- Erder, Nejat; Tüzün, Sezgin: **Türkiye’de Seçmen Eğiliminde Yeni Açılımlar, (1994-2004)**, İstanbul, TÜSES Yayınları Veri Araştırma, 2006.
- Erder, Nejat: **Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri**, Ankara, Tüses-Veri Araştırma A.Ş. 1996.
- Erder, Nejat: **Seçmenlerin Demografik-Sosyal Nitelikleri ve Etnik-Dinsel Kimlikleri**, Ankara, Tüses Veri Araştırma A.Ş. , 1996.

- Erdem, Tarhan; Kabasakal, M.; Gençkaya Ö. Faruk: **Siyasi Partilerde Reform**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2000.
- Erdoğan, Seyfettin: **Siyaset Ekonomi İlişkileri**, İstanbul, Değişim Yayınevi, 2004.
- Ergil, Doğu: **Yabancılaşma ve Siyasal Katılma**, Ankara, Olgaç Yayınevi, 1980.
- Erhan, Çağrı; Arat, Tuğrul: 1980-90 AT' yle İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt. II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Erkul, Ali: **Bazı Sosyo Ekonomik Faktörlerin Oy Verme Davranışına Etkilerinin Tespiti: Sivas İli ve İlçe Merkezleri Örneği**, Sivas, Doğan Matbaacılık, 1999
- Fromm, Erich: **Marx'ın İnsan Anlayışı**, Çev. K. Ökten, İstanbul, Arıtan Yayınevi,1992.
- Giritli, İsmet; Sarmaşık, Jale: **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Basım,2001.
- Gözübüyük, AŞeref: **Anayasa Hukuku**, Güncelleştirilmiş 12. Bs. Ankara, Turhan Kitapevi, 2003.
- Güldiken, Nevzat: **Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım**, Sivas, Dilek Ofset Matbaacılık, 1996.
- Güldiken, Nevzat; Aslan, Mehmet: **Güncel Gelişmeler Işığında Siyasal Katılma**, İstanbul, İskele Yayıncılık, 2006.
- Gülmen, Yüksel: **Türk Seçmen Davranışında Ekonomik ve Sosyal Faktörlerin Rolü 1960-1970**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.
- Günel, Erdoğan: **Türkiye'de Siyasal Partiler ve Güncel Siyaset**, Ankara, Bilim Adamı Yayınları, 2007.
- Hague, Rod; Harrop, Martin: **Comparative Government and Politics an Introduction**, 4th ed, London, Macmillan Distribution Ltd, 1998.
- Harrop M.; Miller W.L. : **Elections and Voters: A Comparative Introduction**, London, MacMillan Education Ltd. 1987.
- Heywood, Andrew: **Siyaset**, Çev. Zeynep Kopuzlu, Ankara, Adres Yayınları, 2007.
- Hix, Simon: **The Political system of the European Union**, London, Macmillan Press, 1999.
- Hix, Simon; Lord, Christopher: **Political Parties in the European Union**, London, Macmillan Press, 1997.
- Huntington, P; Samuel, Joan; M. Nelson: **No Easy Choise: Political Participation in Devoloping Countries**, Harvard University Press, 1976.
- Huntington P.Samuel; Dominguez L.Jorge: **Siyasal Gelişme**, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1975.
- İşçi, Metin: **Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme**, İstanbul, Der Yayınları, 2000.

- Kabasakal, Mehmet: **Türkiye’de Yeni Bir Parti Sistemine Doğru** İstanbul, TESEV Yayınları, 2000.
- Kalaycıoğlu, Ersin: **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi SBF Yayınları, 1983.
- Kalaycıoğlu, Ersin: **Çağdaş Siyasal Bilim (Teori, Olgu ve Süreçler)** İstanbul, Beta Yayıncılık,1994.
- Kalaycıoğlu, Ersin; Sarıbay, Ali Yaşar: **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, İstanbul, Der Yayınları, 1997.
- Kalaycıoğlu, Ersin; Toprak Binnaz: **İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2004.
- Kalender, Ahmet: **Siyasal İletişim, Seçmenler ve İkna Stratejileri**, Konya, Çizgi Kitapevi Yayınları 2000.
- Kapani, Münci: **Politika Bilimine Giriş**, 15. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.
- Karamustafaoğlu, Tuncer: **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara, A.Ü.H.F.Yayınları, 1970.
- Karluk, Rıdvan: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Beta Yayınları, 2007.
- Karluk, Rıdvan; Tonus Özgür: **Avrupa Birliği Kapısında Türkiye**, Ankara Turhan Kitapevi, 2002.
- Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyaset Bilimi**, 10. bs, Ankara, İmge Kitapevi, 2003.
- Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 2.bs. Ankara, İmge Kitapevi, 1983.
- Koç, Taylan: **Küreselleşme ve Türk Basınında Avrupa Birliğine Adaylık Süreci**, Ankara, Naturel Yayınları, 2004.
- Koçak, Mustafa: **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Ankara, Turhan Kitapevi, 2002.
- Kramer, Heinz: **Avrupa ve Amerika Karsısında Değişen Türkiye**, Çev. Ali Çimen, İstanbul, Timaş Yayınları, 2001.
- Kurt, Hacı: **Türkiye’de Kent-Köy Çelişkisi**, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2003.
- Lane E.Robert: **Political Life**, New York, The Free Press, 1965.
- Larrabee, F.Stephen: “U.S. and Euroepan Security toward Turkey and the Casbian Basin”, **Allies Divided: Transatlantic Policies for the Greater Middle East**, Ed.,,R.D.Blackwill and M.Strumer, Cambridge, Mass.: The MIT Pres, 1997.
- Lazarsfeld P.; Berelson F.; Gaudet B.H.: **The People’s Choice How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign**, New York, Columbia University Press, 1968.
- Linz, Juan: **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Siyasal İlimler Türk Derneği Yayınları, 1975.

- Lipset, Martin Seymour: **Siyasal İnsan**, Çev. Mete Tunçay, Ankara, Teori Yayınları,1986.
- Manisalı, Erol: **İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2002.
- Michael S. Lewis-Beck: **Economics and Elections: The Major Western Democracies**, Ann Arbor,University of Michigan Press,1988.
- Milbrath W.Lester: **Political Participation: How and why do people get involved in Politics?** Chicago, Rand McNally and Company, 1965.
- Neumann, Sigmund: **Toward a Comparative Study of Political Parties**, Chicago, The University of Chicago Press,1956.
- Nicholson, F.; R.East, **From the Six to the Twelve: The Enlargement of the European Communities**, Harlow, Longman,1987.
- Norris, P: **Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Ozankaya, Özer: **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, A.Ü.S.B.F. Yayını, 1971.
- Örs, Birsen: **Siyasal Gelişme ve Modernleşme Kuramları**, İstanbul Üniv. SBF Masa Üstü Yayıncılık, No:26, İstanbul, 1997.
- Öz, Esat: **Otoriterizm ve Siyaset**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996.
- Özbudun, Ergun: **Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation**, Boulder, London, Co: Lynee Rienner Publications, 2000.
- Özbudun, Ergun: **Siyasal Partiler**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1977.
- Özbudun, Ergun: **Türk Anayasa Hukuku**, 8. bs. , Ankara, Yetkin Yayınları, 2005.
- Özbudun, Ergun: **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, A.Ü.H.F.Y., No:363, 1975.
- Özbudun Ergun: “Political Participation in Rural Turkey”, **Political Participation in Turkey**, Ed. Engin D. Akarlı, Gabriel BenDor, İstanbul, Department of Social Sciences B.Ü. , 1975.
- Özbudun, Ergun: **Social Change and Political Participation in Turkey**, Pinetcon and New Jersey, Princeton University Press, 1976.
- Özbudun, Ergun: **2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler**, Türkiye Bilimler Akademisi, Akademi Forumu 22, Ankara, Tübitak Matbaası 2004
- Özdağ, Ümit: **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Jeopolitik İnceleme**, 2.Baskı, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM), 2002.

- Özdemir, Ali Ulvi: **Türkiye’de Avrupa Birliği Karşıtlığının Tarihi** Ankara, Alter Yayıncılık, 2008.
- Özkan, Abdullah: **Siyasal İletişim, Partiler, Seçimler, Stratejiler** İstanbul, Nesil Yayınları, 2004.
- Özsoy, Osman: **Türkiye’de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.
- Özsoy, Osman: **Yerel ve Genel Seçimlerde Seçmen-Siyasetçi İlişkileri Ekseninde Başarılı Siyasetçinin El Kitabı**, İstanbul, Hayat Yayınları, 2004.
- Powell, J.R.G.Bingham: **Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar ve Şiddet**, Çev. Mehmet Turhan, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayımları, 1990.
- Ranney, A. **Governing: An Introduction to Political Science**, USA, Prentice Hall Inc. , 1993.
- Rawls, John: **Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev: Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Runciman, W.G.: **Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı**, Çev: Erol Mutlu, Ankara, Teori Yayınları, 1986.
- Sarıbay, A.Yaşar: **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Bursa, Alfa Yayınları, 2001.
- Sarıca, Murat: **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, 2.bs. İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1977.
- Scarrow, S.E. “Parties Without Members?”, “Parties Without Partisans”, Ed. Dalton& Wattenberg, Oxford University Press, 2000.
- Sitembölükbaşı, Şaban: **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo Ekonomik Faktörler**, Ankara, Nobel Yayınları, 2001.
- Skidmore, M. J. : **Ideologies, Politics in Action**, 2.nd ed. USA, Harcourt Brace College Publisher, 1993.
- Soysal, Mümtaz: **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Yeniden Yazılmış İkinci Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1974.
- Sönmezoglu, Faruk: **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 2002.
- Sönmezoglu, Faruk: **II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Şaylan, Gencay: **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Ankara, TODAİE 1981.
- Şentürk, Hulusi: **Seçmenin DNA’sı, Seçmen Tercihini Etkileyen Faktörler**, İstanbul, Okutan Yayıncılık, 2008.
- Tatar, Taner: **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul, Turan Yayıncılık 1997.

- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim: **Türkiye ve Avrupa Birliği Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000.
- Teziç, Erdoğan: **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 1988.
- Teziç, Erdoğan: **100 Soruda Siyasal Partiler**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1976.
- Toprak, Binnaz: **Islam and Political Development in Turkey**, Leiden, E.J.Brill, 1981.
- Tunaya, T.Zafer: **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 4.bs. İ.Ü.H.F. Yayınları, 1980.
- Tunaya, T.Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Arba Yayınları, 1995.
- Turan, Ali Eşref: **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, İstanbul, Bilgi Üniv. Yayınları, 2004.
- Turan, İlder: **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul, Der Yayınları, 1986.
- Turan, İlder: **Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar**, İstanbul, Hazar Matbaacılık, 1987.
- Türkeş, Alparslan: **Temel Görüşler**, 4. bs. , İstanbul, Dergâh Yayınları, 1979.
- Uçar, Şahin **"Alienation", Tarih Felsefesi Meseleleri** Der. Şahin Uçar, İstanbul, Nehir Yayınları, 1997.
- Unat, Nermin Abadan: **"Uluslararası Platformlarda Kadının Siyasal Katılımı, Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eşit Hak- Eşit Katılım"**, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, No:4, İstanbul, Cem Yayınevi,1991.
- Unat, Nermin Abadan: **Hukuk ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, A.Ü.S.B.F. Yayınları 1966.
- Üşür, Serpil Sancar: **"Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri- Siyasal Katılım"**, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği Yayınları, TÜSİAD-T/2008-07/468.
- Verba, Sidney; N.H.Nie; Jae-on Kim; **Participation and Political Equality**, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- Verba, Sidney; Nie H.Norman: **Participation in Amerika: Political Democracy and Social Equality**, New York, Harper and Row, Publisher, 1972.
- Vergin, Nur: **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.
- Yıldırım, Erdoğan: **Türkiye'de Siyaset Süreci ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması: SHP Örneği**, Ankara, Ark Yayınları, 1995.
- Yücekök, Ahmet: **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, No:565, 1987.

MAKALELER

- Ağırdır, Bekir: “Kürtler ve Kürt Sorunu”, **Konda Araştırma Danışmanlık**, İstanbul,2008
- Ağırdır, Bekir: “CHP Değişmek ya da Değişmemek” **Konda Araştırma Danışmanlık**, İstanbul, 2010.
- Ağırdır, Bekir: “Siyasette ve Toplumda Kutupsallaşma”, **Konda Araştırma Danışmanlık**, İstanbul, 2010.
- Aktan, Can Coşkun; Dileyici, Dilek: “Kamu Ekonomisinde Karar alma ve Oylama Yöntemleri”, **Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, 2001,s.110-130.
- Aktan, Coşkun Can: “Türkiye Avrupa Birliği’nin Neresinde?”, İzmir, **EGİAD Yayını**, 2000,s.28-40.
- Aliefendioğlu, Yılmaz: “Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt:23, Sayı:219,1999,s.18-29.
- Altıntaş, Hakan: “Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi**, Sayı 5, 2003,s.1-14.
- Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişme Derneği: “Türk Gençliği ve Katılım”, **Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği Yayınları**, 2001, s.10-22
- Başlevant,Cem; Kirmanoğlu,Hasan; Şenatalar,Burhan: “Empirical Investigation of Party Preferences And Economic Voting in Turkey” ,**European Journal of Political Research**, No:44, 2005,s.550-567
- Bozkurt, Ömer: “Maastricht Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin Geleceği”, **Amme İdaresi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, cilt: 26, Sayı: 1, Mart 1993.
- Çakır, Ruşen: “İslamcıların Batılılaşma Süreci”, **Birikim**, Sayı:128,Aralık 1999, s.45-58.
- Çarkoğlu, Ali: “Macro Economic Determinants of Electoral Support for Incumbents in Turkey 1950- 1995” **New Perspectives on Turkey**, Vol. 17, 1997, s.78-105.
- Çubukçu, Sevgi Uçan: “Avrupa Mekânında Farklı Tahayyüller: Emperyalist Avrupa’dan Sosyal Avrupa’ya”, **Eğitim Toplum Bilim**, C. 2, No.5, Kış 2004.
- Dağı, İhsan D: Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?“ **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt 5, Sayı 17, Ankara, 2000, s.15-34.
- Eralp, Atilla: “Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu”, **Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri**, Ed.Balkır ve Williams İstanbul, Sarmal Yay. , 1996, s.45-65

- Erdoğan, Murat: “Türkiye-AB İlişkilerinde Ortak Payda: Vizyonsuzluk”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl:11, Sayı:44, Güz 2006, s.5-22
- Fındıkçı, Aydın: “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Kıbrıs Faktörü”, **Mülkiye Dergisi**, Ocak-Şubat 2000, s.108-126
- Gomez, T.Brad; Wilson J.Matthew: “Political Sophistication and Economic Voting in the American Electorate: A Theory of Heterogeneous Attribution”, **American Journal of Political Science**, Vol. 45, No. 4, Oct. 2001, p.899-905.
- Gözen, Ramazan: “Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği’ne Doğru Dönüşümü”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt:2, No:6, 2006, s.1-16.
- Gül, Abdullah: “Uluslararası İktisadi İşbirliği Şekilleri Türkiye’nin Avrupa Gümrük Birliği’ne Girişi” **Yeni Türkiye**, Yıl 1, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s.79-93.
- Kale, Başak: “Türkiye’nin Avrupa Birliği Serüveninde Yeni Bir Sayfa: Katılım Ortaklığı Belgesi” **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Sayı:8, Aralık 2000, s.2- 18.
- Karakaş, Cemal: “Türkiye’nin AB Üyeliği Tartışması: AB- Türkiye ilişkilerinde ‘Aşamalı Entegrasyon’,” **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, 2007, s. 1-15.
- Karluk, S. Rıdvan: “Genişleyen Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı**, Ankara 24-27 Aralık 1997, s.255-280.
- Makovsky, Alan; Ian Lesser “Special Policy Forum Report: Erbakan’s Turkey: An Early Assessment”, **Policywatch**, The Washington Institute for Near East Policy, Nr.209, 29 July 1996.
- Manisalı, Erol: “Gümrük Birliği, Yunan Vetosu, Kıbrıs ve Ege”, **Türkiye Günlüğü**, Ankara, No:32, Ocak- Şubat 1995, s. 35-49.
- Negiz Nilüfer; Kiriş M.Hakan: “Yerel Demokratikleşmede Katılım Sorunu İsparta Alan Araştırması”, **Yerel Siyaset Dergisi**, Kasım 2007, s.80-93.
- Özbudun, Ergun: “Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, Fragmentation”, **Middle Eastern Studies**, No:17, 1981, s.228-240.
- Özbudun, Ergun “The Institutional Decline of Parties in Turkey”, **Political Parties and Democracy**, Der. Diamond L., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2001, p.60-78.
- Özcan, Yusuf Ziya: “Siyasi Parti Tercihleri Belirleyen Etmenler: İstanbul Örneği, (Determinants of Political Party Preferences: The Case of İstanbul)”, **Toplum ve Bilim**, No. 76, Bahar 1998, s.188-212
- Özer, İnan: “Toplumsallaşma Sürecinin Siyasal Boyutu, Siyasal Katılma ve Kentlileşme”, **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.6, S.1-2, 1988, s.150-168.

- Sallangül, Songül: “22 Temmuz Seçiminin Galibi Kim? Bıyıklı Kadınlar mı Yoksa Eril Siyaset mi?”, **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, Yıl:1,S:1, Eylül-Aralık 2007,s. 1.18.
- Sitembölükbaşı, Şaban: “İsparta’da Seçmenlerin Parti Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma; 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Karşılaştırması”, **Akdeniz Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi**, 2004,s.2.24.
- Sunay, Cengiz: “İngiliz Siyasi Tarihi Ekseninde Modern Siyasal Partilerin Doğuşu”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.6, 2002,s.22-38.
- Taggard, P, Szczerbiak A.: “The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States”, SEI Working Paper 51, Opposing Europe Research Network Working Paper 6, Oxford, 2002, p.87-102.
- Tekin, Yusuf; Çiftçi, Sabri: “Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Türkiye”, **Liberal Düşünce**, Sayı 36, Liberte Yayınları, 2004,s. 240-256.
- Tezcan, Ercüment: “Helsinki’den 3 Ekim’e: Müzakerelere Giden Sürecin Dünü, Bugünü, Yarını”, **Avrasya Dosyası**, ASAM, Ankara.2005, s.14-39.
- Torlak Sülün Evinç; Polat, Ferhan: “Denizli Örneği Çerçevesinde Kentleşme Sürecinde Seçmen Davranışı Değişimi”, **Mülkiye Dergisi**, Ankara, Sayı: 253, 2008,s. 140-152.
- Türk, Hikmet Sami: “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanun Önerisi”, **A.Ü.H.F.Dergisi**, Cilt 44, Sayı 1-4, 1995,s.532-560.
- Unat, Nermin Abadan; Yücekök, Ahmet: “1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışları” **A.Ü.S.B.F.Dergisi**, Cilt:21, No:4, 1966, s. 101- 117
- Unat, Nermin Abadan: “Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler Nisan 1964”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi** 20.Cilt, No:2, 1965,s. 490-521.
- Uşul, Ali R.: The Justice and development Party and the European Union: from Euroscepticism to Euro-Enthusiasm and Euro-fatigue, in ed. Ümit Cizre, **Secular and Islamic Identities in Turkey**, London: Routledge, 2007.
- Yatkın, Ahmet: “Geri Kalmış ve Gelişmiş Ülkelerde Siyasal Katılma”, **Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi**, C:6, S:12, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Kontrolörleri Derneği Yayını, Aralık 2001,s.28- 43
- Yavaşgel, Emine, Polat Veli: “Epistemolojik Açından Seçimbilim ve Problematikğine Eleştirel Yaklaşımlar”, **Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi**, Sayı 3, Bahar 2003,s.26-45.

SÜRELİ YAYINLAR

İKV Dergisi, No:104, Haziran 1992

Milliyet Gazetesi, 18 Şubat 1995. (Taha Akyol)

Sabah Gazetesi, 3 Aralık 1995. (Cengiz Çandar, “Avrupa, Baykal,Çiller ve Refah”)

Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 1995. (Nilgün Cerrahoğlu, “Avrupa ile Dönemekte Ecevit ve Erbakan”)

Milliyet Gazetesi,14 Aralık 1995. (Fikret Bila, “Avrupa Birliği’ni Tanımam”)

Milliyet Gazetesi, 18 Aralık 1995. (Sami Kohen, “Partiler Dış politikaya Nasıl Bakıyor”)

Sabah Gazetesi, 18 Mart 1997. (Mehmet Ali Birand)

Radikal Gazetesi, 29 Eylül 2010,(Mustafa Küçük,Sefa Özkaya)

Hürriyet Gazetesi,3-10-1997. (Mümtaz Soysal)

Sabah Gazetesi,30 Eylül 1997. (Fatih Çekirge)

Sabah Gazetesi,15 Aralık 1997. (Mehmet Ali Birand)

Sabah Gazetesi,18 Ocak 1998 .(Cengiz Çandar)

Milliyet Gazetesi,14 Ekim 1999,(Güneri Civaoglu)

Hürriyet Gazetesi, 20 Kasım 1999. (Erol Manisalı)

Hürriyet Gazetesi, 8 Aralık 1999. (Mümtaz Soysal, “Adaylık Kapamı”)

Radikal Gazetesi, 10 Aralık 1999. (İsmet Berkan, “Hazır mıyız?”)

Radikal Gazetesi, 10 Aralık 1999.(Türker Alkan, “Ortak Mezar mı, Ortak Huzur mu?”)

Zaman Gazetesi, 10 Aralık 1999. (Mustafa Ünal, “Yok Öyle, Burası Avrupa”)

Zaman Gazetesi, 11 Aralık 1999. (Ali Bulaç, “Niçin AB”)

Hürriyet Gazetesi, 12 Aralık 1999. (Mümtaz Soysal,”Beş Paralık Adaylık”)

Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 1999. (Oktay Vural, “Lüksemburg’dan Helsinki’ye ne değişti?”)

Cumhuriyet Gazetesi,17 Aralık 1999. (Orhan Birgit, “Helsinki’ye Doğru”)

Milliyet Gazetesi, 19 Aralık 1999, (İnal Batu, “Avrupa Birliği ve Kıbrıs”)

T.C.Resmi Gazete, 04.07.2000: 4587 Sayılı “AB Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”

Hürriyet Gazetesi, 26 Ağustos 2001.(Erol Manisalı, “Avrupalılık mı,Avrupacılık mı”)

Taraf Gazetesi, 15 Haziran 2009, Aysel Tuğluk, “Kürtleri muhatap almadan olmaz”

Les Echos, Christian Saint-Etienne, 27 Kasım 2002.

The Independent, 12 Aralık 2006, Stephan Castle, “EU freezes talks on Turkey membership,

Der Tagespiegel (Almanya): 03.11.2002 Christoph von Marschall: (“Yaşasın İslamcılar Geliyor”)

Radikal Gazetesi, 13 Aralık 2002, (Türker Alkan, “Dönüm Noktası”)

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 2003. (Hikmet Bila, “Tekerleme”)

Radikal Gazetesi, 19 Haziran 2003. (Mehmet Ali Kışlalı, “Hedef TSK mı ?”)

Zaman Gazetesi, 20 Haziran 2003. (Mustafa Ünal, “AB Yolunda Özel Şartlar”)

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Haziran 2003. (Mümtaz Soysal, “Askerin Kemirilişi”)

Radikal Gazetesi, 21 Haziran 2003. (Gündüz Aktan, “Bulutlar”)

Milliyet Gazetesi, 28 Kasım 2005. (Derya Sazak-Ahmet Türk Röportajı)

Sabah Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Radikal Gazetesi

Zaman Gazetesi

Milli Gazete

Yeniçağ Gazetesi

Wall Street Journal

Stuttgarter Zeitung

The Economist

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.ikv.org.tr/icerik.asp?konu=abtarihce&baslik=Tarih%E7e>
(Erişim:28 Nisan 2010)

<http://www.yerelnet.org.tr/secimler/?tur=&yil=1994> (Erişim:12 Nisan 2010)

http://www.yerelsecim.com/54_hukümet.htm (Erişim:17 Mart 2010)

EU Commission, “Agenda 2000: Strengthening the Union and Preparing Enlargement

[http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/
community_acquis_turkey/index_en.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/community_acquis_turkey/index_en.htm) (Erişim: 2 Mayıs 2010)

<http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=140&Yil=1998&Ay=6>
(Erişim:23-05-2010)

- http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf (Erişim:22-05-2010)
- <http://www.belgenet.com/secim/secim1999.html> (Erişim:20-05-2001)
- http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf (Erişim:23 Mayıs 2010)
- http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/AC-FA4C.htm (Erişim:22 Mayıs2010)
- <http://www.ikv.org.tr/pdfs/helsinkizirvesonuc-tr.pdf> (Erişim: 3 Mart 2010)
- Başbakan Bülent Ecevit'in 11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesinde Yapmış Olduğu Konuşma, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinkizirve_01.html (Erişim: 20 Mayıs 2010)
- http://www.belgenet.com/dava/rpdava_g01.html (Erişim: 17 Mayıs 2010)
- http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00200-r1.en0.htm (Erişim: 23 Mart 2010)
- <http://www.ikv.org.tr/pdfs/KOB2001.pdf> (Erişim: 1 Mart 2010)
- http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob2000_02.html (Erişim: 2 Haziran 2010)
- http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00400-r1.%20ann.en0.htm (Erişim: 27 Mart 2010)
- http://www.belgenet.com/arsiv/ab/senogul_110101.html (Erişim: 30 Mayıs 2010)
- <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf> (Erişim:26 Mayıs 2010)
- <http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-1.html> (Erişim: 12 Mayıs 2010)
- <http://www.byegm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=149> (Erişim:17 Mayıs 2010)
- http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf (Erişim:15 Mayıs 2010)
- http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf Erişim:(23 Mayıs 2010)
- http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/framed-oc_2005.pdf (Erişim: 3 Mayıs 2010)
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil4/ham/b00301h.htm> (Erişim:10 Mayıs 2010)
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil4/ham/b00301h.htm> (Erişim:15 Mayıs 2010).
- <http://www.belgenet.com/parti/program/chp1994-4.html> (Erişim:2 Mayıs 2010)

- Cumhuriyet Halk Partisi 2008 Yılı Parti Programı, <http://www.chp.org.tr/Dosyalar.aspx?FileCatID=5> (Erişim: 4 Mayıs 2010).
- Cumhuriyet Halk Partisi 2002 Yılı Seçim Bildirgesi, http://www.chp.org.tr/Files/2002Secim_.pdf. Erişim:(5 Mayıs 2010)
- <http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=4964> (Erişim:23 Mayıs 2010)
- www.tuik.gov.tr (Erişim:2 Mayıs 2009)
- http://www.tesev.org.tr/projeler/yayinlar_demokratikleşme.php (Erişim: 3 Nisan 2010)
- <http://www.undp.org.tr/Gozlem2.aspx?WebSayfaNo:90> (Erişim:14 Mayıs 2010)
- http://www.urbanhobbit.net/PDF/tyyp_turkish.pdf (Erişim:13 Mayıs 2010)
- <http://sbe.dpu.edu.tr/13/131-152.pdf> (Erişim:12 Haziran 2010)
- http://www.elections2009-results.eu/en/index_en.html (Erişim:1 Mayıs 2010)
- http://www.allacademic.com/meta/p311557_index.html, (Erişim: 28 Ocak 2011)
- [http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/Kant%20\(12.06\).pdf](http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/AB/Kant%20(12.06).pdf), (Erişim: 25 Ocak 2011)
- http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_tr_tr_nat.pdf (Erişim Tarihi:10 Nisan 2011)

DİĞER

- Aykan, M.B. : İdeology and National Interest in Turkish Foreign Policy Toward the Muslim World: 1960-1987, Unpublished Ph D Dissertation, University of Virginia,1988
- Bahçeli, Devlet: MHP 6.Olağan Kongresi, Yeni Çağa Bakış, Eleştiriler, Tespitler ve Öneriler,5 Kasım 2000.
- Bozer, Ali: “Son Gelişmeler Işığında Avrupa Birliği'nin Geleceği ve Türkiye”, Panel, Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampüsü, 26.03.2003, Başkent Üniversitesi Yayınları
- Çarkoğlu, Ali: Süregelen Eğilimler ve Yeni Başlangıçlar, 3 Ekim 2007, İstanbul
- Eralp, Atilla: “Helsinki Zirvesi'nden Sonra Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerine Genel Bakış Paneli”, Ankara, TCMB Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü,2000.
- Erhan, Çağrı: “Türkiye'nin Karakterindeki Asyallı Boyut: Avrupa Birliği Üyeliği için Bir Engel ya da Kolaylık mı?”, <http://www.stradigma.com>. Şubat 2003, Sayı:1.

- İktisadi Araştırmalar Vakfı ve Tütünbank: TC-AB Gümrük Birliği Semineri İstanbul,1994.
- Konda Araştırma Dan. Şti.: “Siyasette Kadın Temsili Araştırması, Mart, 2011.
- Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi: Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması, 8-9 Eylül 2007
- Konsensus Araştırma Danışmanlık: United Nations Development Programme, Türkiye’de Siyaset ve Kadın Kamuoyu Araştırması Raporu, İstanbul, 2006.
- Lake, Michael J: Turkey: End of Post Report, Unpublished Report, Ankara.1998.
- Mehmet Murat Erdoğan: Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- Nuhrat,Cenap; Aközer,Mehmet: “Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması”, Yayın No:TÜSİAD- T/2001-11/312
- Odak Araştırma ve Danışmanlık Ltd.Şti. Seçmen Profili ve Siyasi Tercihler Analizi Araştırması, Temmuz 2006,İstanbul

Ekler

ANKET SORULARI

SORULAR HERKESE SORULACAKTIR

Size, Avrupa Birliği ile ilgili bazı sorular yönelmek ve fikrinizi almak istiyorum:

Soru 1- Bildiğiniz gibi, Avrupa Birliği Türkiye’de uzun süredir tartişılan bir konu. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi konusunda şimdi size okuyacağım görüşlerden hangisine katılırsınız? ŞIKLARI OKUYUNUZ

TEK CEVAP	D.400
Türkiye, Avrupa Birliği’ne mutlaka girmelidir	1
Türkiye, Avrupa Birliği’ne girse de olur girmese de olur	2
Türkiye, Avrupa Birliği’ne kesinlikle girmemelidir	3

Soru 2- Sizce, Türkiye Avrupa Birliği’ne ne zaman tam üye olabilir? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

TEK CEVAP	D.401
Çok yakında (5-10 yıl içinde)	1
Yakın bir zamanda (10-15 yıl içinde)	2
Uzun bir zaman içinde (20-25 yıl içinde)	3
Hiçbir zaman	4
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 3- Sizce, Avrupa Birliği'ne üye olmak ülkemizdeki yaşam kalitesini genel olarak arttırır mı, yoksa arttırmaz mı?

TEK CEVAP	D.402
Evet, arttırır	1
Hayır, arttırmaz	2
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 4- Size okuyacaklarımdan hangisi, sizce, Avrupa Birliği'ni en doğru şekilde tanımlamaktadır? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ. ROTASYON UYGULAYINIZ

R.K.1	TEK CEVAP	D.403
1	Ekonomik Birlik	1
2	Siyasi Birlik	2
3	Kültür Birliği	3
4	Hristiyan Birliği	4
5	Yeni Sömürü Düzeni	5
	Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 5-Sizce, Türkiye'nin AB'ye üye olabilmek için sahip olduğu en büyük gücü nedir? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

R.K.2	ROTASYON UYGULAYINIZ.	En büyük gücü
	TEK CEVAP	D.404
1	AB'nin, Türkiye'nin tam üyeliği ile birlikte, doğal enerji kaynakları açısından önemli bir "Enerji koridoru" içinde yer alacak olması	1
2	Genç ve dinamik insan gücünün AB ekonomisine katkı sağlayacak olması	2
3	Güçlü bir orduyu AB saflarına katacak olması	3
4	Kafkasya'dan, Ortadoğu'ya uzanan coğrafi zenginliği	4
5	Milli ve kültürel zenginliğini AB'ye taşıyacak olması	5

R.K.2	ROTASYON UYGULAYINIZ.	En büyük gücü
6	Müslüman Türkiye'yi içine alan AB'nin, Hristiyan Birliği olma görüntüsünden çıkacak olması	6
7	Nüfusu nedeniyle sahip olduğu tüketim pazarları potansiyeli	7
	Diğer Yazınız _____	8
	Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 6- Sizce, Türkiye'nin AB'ye tam üye olması konusunda önündeki en büyük engel nedir? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ.

R.K.3	ROTASYON UYGULAYINIZ.	En büyük engel
	TEK CEVAP	D.405
1	Çok fazla işsiz ve genç nüfusa sahip olmasının AB ülkelerini korkutması	1
2	Demokrasi ve insan hakları konusunda noksanlarının bulunması	2
3	Kürt Sorunu	3
4	Müslüman bir ülke olması	4
5	Türk kültürünün Avrupa kültürü ile örtüşmemesi	5
6	Türkiye'nin halen gerekli sosyal ve kamusal reformları yapamaması	6
7	Türkiye'nin kötü bir ekonomik yapı içinde olması ve bunun AB Ülkeleri için sıkıntı yaratması	7
8	Türkiye'nin, başta Yunanistan olmak üzere bazı AB Ülkeleri ile geçmişten gelen husumetinin olması	8
	Diğer Yazınız _____	9
	Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	10

Soru 7- Bildiğiniz gibi, Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelere ve vatandaşlarına bazı haklar tanınmaktadır. Sizce, Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olabilecek olsa; ancak bunun için, normalde AB üyesi ülke vatandaşlarına tanınan bu haklarının birinden vazgeçmesi gerekse, sizce Türkiye bu haklardan hangisinden vazgeçebilir? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ . ROTASYON UYGULAYINIZ.

R.K.4	TEK CEVAP	D.406
1	Vatandaşların serbest dolaşımı	1
2	Siyasi kararlarda söz hakkı	2
3	Ekonomi ile ilgili kararlarda söz hakkı	3
4	Güvenlikle ilgili kararlarda söz hakkı	4
	Hiçbir haktan vazgeçilemez (Okumayınız)	5
	Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 8- Sizce, Avrupa Birliği uyum sürecinin, Türkiye'de kartta gördüğünüz alanlardan hangisine etkisi en fazla olmuştur? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ. ROTASYON UYGULAYINIZ.

R.K.5	TEK CEVAP	D.407
1	Türkiye'de...	
2	Demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi	1
3	Ekonomik ve sosyal konularda iyileşme	2
4	Kültürel çeşitliliğin sağlanması	3
5	Milli kimliğin kaybolması	4
6	Ulusal egemenliğin kaybolması	5
	Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 9- Bazıları, Türkiye'nin Avrupa Birliği dışında bir birlik içerisinde yer almasının Türkiye için daha yararlı olacağını söylemektedir. Siz bu görüşe katılıyor musunuz? (EVETSE) Peki, Avrupa Birliği dışında nasıl bir birlik içerisinde yer almanın Türkiye için daha yararlı olacağını düşünüyorsunuz? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

TEK CEVAP	D.408
Hayır	1
Evet	
Müslüman devletlerle oluşturulan birlik	2
Rusya, Çin gibi diğer büyüklerle oluşturulan birlik	3
Türki devletlerle oluşturulan birlik	4
Hiçbiri	5
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 10- Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olması durumunda, Avrupa Birliği'ne üye başka bir Avrupa ülkesine göç etmeyi düşünür müsünüz?

TEK CEVAP	D.409
Evet	1
Hayır	2
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Bu bölümde de size siyasi partiler ve Avrupa Birliği politikaları ile ilgili bazı sorularım olacak:

Soru 11- Hali hazırda desteklediğiniz siyasi partinin, Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarını beğenip beğenmediğinizi söyler misiniz?

TEK CEVAP	D.410
Beğeniyorum	1
Beğenmiyorum	2
Desteklediğim partinin AB'ye yönelik politikalarını bilmiyorum (Okumayınız)	3
Desteklediğim herhangi bir siyasi parti yok (Okumayınız)	4

Soru 12, Soru 11'de 1 ya da 2 yanıtını verenlere sorulacaktır.

Soru 12- Hali hazırda desteklediğiniz siyasi partinin Avrupa Birliği'ne yönelik politikaları, bu partiye oy verme kararınızda ne derece etkili? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

TEK CEVAP	D.411
Çok etkili	1
Biraz etkili	2
Ne etkili ne değil	3
Pek etkili değil	4
Hiç etkili değil	5
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 13- Daha önce hiç oy vermediğiniz, ama Avrupa Birliği'ne yönelik olumlu yaklaşımlarını beğendiğiniz bir siyasi partiye oy verir misiniz?

TEK CEVAP	D.412
Evet, veririm	1
Hayır, vermem	2
Emin değilim; diğer konulardaki politikalarının ne olduğuna bağlı (Okumayınız)	3
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 14- Yerel ve genel seçimlerde oyunuzu, genelde, politik olarak hangi tarafa yakın olan partiye verirsiniz? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

TEK CEVAP	D.413
Aşırı sol	1
Sosyalist	2
Sosyal demokrat	3
Merkez	4
Muhafazakar	5
Milliyetçi	6
Aşırı Sağ	7
Değişir (Okumayınız)	8
Oy kullanmıyorum (Okumayınız)	9
Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	10

Soru 15- Türkiye’de, şu anda hayatta olan en çok beğendiğiniz siyasi lider / devlet adamı kimdir? ŞIKLARI OKUMAYINIZ

TEK CEVAP	D.414
Abdullah Gül	1
Abdüllatif Şener	2
Ahmet Türk	3
Ali Babacan	4
Bülent Arınç	5
Cem Uzan	6
Cemil Çiçek	7
Deniz Baykal	8
Devlet Bahçeli	9
Erkan Mumcu	10
Kemal Unakıtan	11
Muhsin Yazıcıoğlu	12
Murat Karayalçın	13
Necmettin Erbakan	14
Osman Pamukoğlu	15
Recai Kutan	16
Recep Tayyip Erdoğan	17
Süleyman Soylu	18
Ufuk Uras	19
Zeki Sezer	20
Numan Kurtulmuş	21
Diğer (YAZINIZ	22
Hiçbiri	23
Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	24

Soru 16- Peki, en çok hangi siyasi partiyi beğeniyorsunuz? **ŞIKLARI OKUMAYINIZ**

TEK CEVAP	D.415
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	1
Anavatan Partisi (ANAP)	2
Aydınlık Türkiye Partisi (ATP)	3
Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)	4
Büyük Birlik Partisi (BBP)	5
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	6
Demokrat Parti (DP)	7
Demokratik Sol Parti (DSP)	8
Demokratik Toplum Partisi (DTP)	9
Emek Partisi (EMEP)	10
Genç Parti (GP)	11
Hak ve Eşitlik Partisi (HEPAR)	12
Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR)	13
Halkın Yükseliş Partisi (HYP)	14
İşçi Partisi (İP)	15
Liberal Demokrat Parti (LDP)	16
Millet Partisi (MP)	17
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	19
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)	19
Saadet Partisi (SP)	20
Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP)	21
Türkiye Komünist Partisi (TKP)	22
Yurt partisi (YP)	23
Diğer (YAZINIZ	24
Hiçbiri	25
Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	26

Soru 17- En çok beğendiğiniz partiyi beğenme nedenlerinizi bir sıraya koyacak olsanız, bu partiyi neden beğendiğinizi şimdi okuyacağım nedenlerden hangisi en iyi açıklamaktadır? **ŞIKLARI OKUYUNUZ. ROTASYON UYGULAYINIZ.**

R.K.6	TEK CEVAP	D.416
1	Parti programını beğeniyorum	1
2	Lideri beğeniyorum	2
3	Ülkeyi iyi yöneteceğine inanıyorum	3
4	Ekonomiyi düzeltereceğine inanıyorum	4
5	İnsan haklarını ve özgürlükleri savunuyor	5
	Diğer (YAZINIZ	6
	Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	9

Soru 18- Sizce Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli iki sorun nedir? **ŞIKLARI OKUMAYINIZ**

ÇOK CEVAP OLABİLİR (en fazla 2 cevap alınız)	D.417
Başörtüsü	1
Çevre konuları	2
Eğitim sistemi	3
Ekonomik durum	4
Emeklilik / Emekli maaşları	5
Enerji ile ilgili meseleler	6
Fiyatların yükselmesi / Zamlar / Enflasyon	7
Göç	8
İşsizlik	9
Kürt sorunu	10
Sağlık hizmeti sistemi	11
Savunma / Dış ilişkiler	12
Suç oranı	13
Terör	14

ÇOK CEVAP OLABİLİR (en fazla 2 cevap alınız)	D.417
Yolsuzluk	15
Diğer (YAZINIZ	16
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	17

Soru 19- Sizce, Türkiye, gelecekte, kartta gördüğünüz durumlardan herhangi birini yaşayacak mıdır? Hangilerini? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ. ROTASYON UYGULAYINIZ.

R.K.7	ÇOK CEVAP OLABİLİR	D.418
1	Ekonomik kriz	1
2	İrtica, şariat yönetimi	2
3	Geleneklerden ayrılma,kopma	3
4	Bölünme	4
5	Avrupa Birliği'nden dışlanma	5
	Diğer (YAZINIZ	6
	Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 20- Bazı insanlar, Türkiye'de kartta gördüğünüz yaşanan ya da yaşadığı düşünülen sorun ya da durumların Cumhuriyet Rejimi'ne tehdit oluşturduğunu düşünmektedirler. Her bir sorun ya da durum için bu görüşe katılıp katılmadığınızı karttaki seçenekleri kullanarak belirtir misiniz? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

HER KOLONA TEK CEVAP ALIN		Kesinlikle katılıyorum	Biraz katılıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Pek katılmıyorum	Hiç katılmıyorum	Türkiye'de böyle bir durum yaşadığımı düşünüyorum (Okumayınız)	Fikrim yok (Okumayınız)
Avrupa Birliği süreci	D.419	1	2	3	4	5	6	7
Terör	D.420	1	2	3	4	5	6	7
İnsan haklarının zayıflaması	D.421	1	2	3	4	5	6	7

HER KOLONA TEK CEVAP ALIN		Kesinlikle katılıyorum	Biraz katılıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Pek katılmıyorum	Hiç katılmıyorum	Türkiye’de böyle bir durum yaşadığını düşünüyorum (Okumayınız)	Fikrim yok (Okumayınız)
Dış borç	D.422	1	2	3	4	5	6	7
Dini kadrolaşma	D.423	1	2	3	4	5	6	7
İşsizlik	D.424	1	2	3	4	5	6	7
Ordunun etkinliğinin azaltılması	D.425	1	2	3	4	5	6	7
Yabancılara mülk satışı	D.426	1	2	3	4	5	6	7
Yoksulluk	D.427	1	2	3	4	5	6	7

Soru 21- Sizce mevcut siyasi partilerden hangisi Türk milliyetçiliğini en fazla temsil etmektedir? ŞIKLARI OKUMAYINIZ

TEK CEVAP	D.428
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	1
Anavatan Partisi (ANAP)	2
Aydınlık Türkiye Partisi (ATP)	3
Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)	4
Büyük Birlik Partisi (BBP)	5
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	6
Demokrat Parti (DP)	7
Demokratik Sol Parti (DSP)	8
Demokratik Toplum Partisi (DTP)	9
Emek Partisi (EMEP)	10
Genç Parti (GP)	11
Hak ve Eşitlik Partisi (HEPAR)	12
Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR)	13
Halkın Yükselişi Partisi (HYP)	14

TEK CEVAP	D.428
İşçi Partisi (İP)	15
Liberal Demokrat Parti (LDP)	16
Millet Partisi (MP)	17
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	19
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)	19
Saadet Partisi (SP)	20
Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP)	21
Türkiye Komünist Partisi (TKP)	22
Yurt partisi (YP)	23
Diğer (YAZINIZ	24
Hiçbiri	25
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	26
Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	27

Şimdi de farklı bir bölüme geçiyoruz:

Soru 22- Şimdi okuyacağım durumlardan her birini kişisel olarak ne derece onayladığınızı kesinlikle onaylıyorum, onaylıyorum, emin değilim, pek onaylamıyorum, hiç onaylamıyorum ifadelerinden birini kullanarak belirtir misiniz? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

HER KOLONA TEK CEVAP ALIN		Kesinlikle onaylıyorum	Biraz onaylıyorum	Ne onaylıyorum ne onaylamıyorum	Pek onaylamıyorum	Hiç onaylamıyorum	Fikrim yok (Okumayınız)
Devlet kurumlarında görevli kamu personeline getirilmiş olan başörtüsü / türban yasağını	D.429	1	2	3	4	5	9
Üniversite öğrencilerine getirilmiş olan kampüse / derslere başörtüsü / türban ile girme yasağını	D.430	1	2	3	4	5	9

HER KOLONA TEK CEVAP ALIN		Kesinlikle onaylıyorum	Biraz onaylıyorum	Ne onaylıyorum ne onaylamıyorum	Pek onaylamıyorum	Hiç onaylamıyorum	Fikrim yok (Okumayınız)
İmam Hatip Liseleri hariç, ilköğretim ve lise öğrencilerine getirilmiş olan okula / derslere başörtüsü / türban ile girme yasağını	D.431	1	2	3	4	5	9

Dikkat! Soruyu gördüğünüz kişinin kadın ya da erkek olma durumuna göre Eşiniz... ya da Siz... olarak okuyunuz.

Soru 23- Eşiniz / siz dışarı çıkarken başını(zı) örtüyor mu(sunuz)? Ne ile?

TEK CEVAP	D.432
Hayır, örtmüyor(um)	1
Evet	
Başörtüsü, yemeni ile örtüyor(um)	2
Türban ile örtüyor(um)	3
Çarşaf, peçe takıyor(um)	4
Diğer (YAZINIZ	5

Soru 24- Şimdi size okuyacaklarımdan hangisi size en yakın olandır? ŞIKLARI OKUYUNUZ.

TEK CEVAP	D.433
Dini inancı olmayan biriyim	1
İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biriyim	2
Dinin gereklerini elimden geldiğince yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	3
Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren çok dindar biriyim	4
Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	9

Soru 25- Bazı insanlar, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması halinde, başörtüsü / türban sorununun çözüleceğini düşünmektedirler. Bu düşünce doğrultusunda sizin görüşünüz şimdi okuyacaklarımdan hangisine en yakındır? **ŞIKLARI OKUYUNUZ**

TEK CEVAP	D.434
Evet, tamamen çözülür	1
Evet, kısmen çözülür	2
Hayır, çözülemez	3
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 26- Evli olduğunuz ya da evleneceğiniz kişi ile ilgili şimdi size okuyacaklarımdan hangisinin sizin için geçerli olduğunu söyler misiniz? **KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ**

TEK CEVAP	D.435
Evli olduğum / Evleneceğim kişi kesinlikle Müslüman ve benimle aynı mezhepten biri olmalı	1
Evli olduğum / Evleneceğim kişi benimle aynı mezhepten olmasa da olur ama kesinlikle Müslüman olmalı	2
Evli olduğum / Evleneceğim kişi Müslüman olmasa da olur; ama kesinlikle ilahi dinlerden birine mensup olmalı	3
Evli olduğum / Evleneceğim kişi herhangi bir dine mensup olmasa da olur	4
Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	9

Soru 27- Şimdi okuyacağım ifadeye katılıp katılmadığınızı söyler misiniz?

TEK CEVAP		Katılıyorum	Katılmıyorum
Erkekler her din ya da mezhepten biri ile evlilik yapabilir; ancak kadınlar yapamaz	D.436	1	2

Soru 28-Yabancılarla ülkemizde mülk satışı hakkında düşüncelerinizin ne derece olumlu veya olumsuz olduğunu söyler misiniz? KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ

TEK CEVAP	D.437
Çok olumlu	1
Olumlu	2
Ne olumlu ne olumsuz	3
Olumsuz	4
Çok olumsuz	5
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Son olarak sizin Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sunda yaşananlara ilişkin görüşlerinizi almak istiyoruz:

Soru 29- Şu anda Türkiye'de yaşanan en önemli sorunlardan birisi Doğu'da ve Güneydoğu'da yaşanan olaylardır. Bazı kesimler Doğu ve Güneydoğu olaylarını Kürt sorunu olarak nitelendirirken, diğer bazı kesimler de bunun terör sorunu olduğunu, diğer bazı kesimlerse bunun Kürt sorunu ya da terör sorunu olmadığını, Doğu'da ve Güneydoğu'da yaşayan Türk, Kürt, Alevi tüm insanlarımızın ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunu olduğunu söylemektedir. Siz kendinizi bu görüşlerden hangisine yakın hissediyorsunuz?

TEK CEVAP	D.438
Kürt sorunu	1
Terör sorunu	2
Her ikisi de değil; bu sorun Doğu'da ve Güneydoğu'da yaşayan Türk, Kürt, Alevi tüm insanlarımızın ekonomik ve toplumsal olarak mağdur bırakılması sorunudur	3
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 30- Türkiye’deki bütün koşullar göz önünde bulundurulduğunda; “Etnik grupların kendi dillerini öğrenmesi, konuşması ve kendi dillerinde yayın yapması serbest olmalıdır” fikrine ne derece katıldığınızı söyler misiniz? **KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ**

TEK CEVAP	D.439
Kesinlikle katılıyorum	1
Katılıyorum	2
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	3
Katılmıyorum	4
Kesinlikle katılmıyorum	5
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 31- Herhangi bir siyasi partinin mahkeme kararıyla kapatılmasını doğru mu yanlış mı buluyorsunuz?

TEK CEVAP	D.440
Doğru buluyorum	1
Yanlış buluyorum	2
Duruma göre değişir (Okumayınız)	3
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	9

Soru 32- Bildiğiniz gibi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Demokratik Toplum Partisi ile ilgili kapatılma ve DTP üyelerinin de siyasetten 5 yıl süreyle men edilmeleri isteğiyle dava açmış ve davada resmi süreç başlamıştır. Siz, bu konuda kendinizi şimdi okuyacağım görüşlerden en çok hangisine yakın hissediyorsunuz?

TEK CEVAP	D.441
DTP, PKK terörüne destek vermektedir; mecliste yeri yoktur; kapatılmalıdır.	1
DTP’nin kapatılması, Türkiye’de Kürt sorununun iyice çözülmez bir hale gelmesine yol açacak, Türk demokrasisine zarar verecektir; kapatılmamalıdır.	2
Diğer (Yazınız).....	3
Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	4
Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	5

Soru 33- Sizce Türkiye'nin Güneydoğu Sorunu nasıl çözülebilir? Lütfen en fazla iki cevap veriniz. KART GÖSTERİNİZ. ŞIKLARI OKUYUNUZ. ROTASYON UYGULAYINIZ.

R.K.8	EN FAZLA İKİ CEVAP ALINIZ	D.442
1	Kürtlere, ulus olmaktan doğan tüm hak ve özgürlükleri verilerek	1
2	Türkiye'nin kendi genel ekonomik ve demokratik sorunlarını çözmesiyle	2
3	Bölgenin ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle	3
4	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle	4
	Diğer (Yazınız).....	5
	Bilmiyorum / Fikrim yok (Okumayınız)	6
	Cevap vermek istemedi (Okumayınız)	7

